

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, УРБАНІСТИКА,
ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ, АРХІТЕКТУРА**

**П'ЯТА МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

**22 листопада
2019 року**

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ**

ВИПУСК V

Частина перша

КИЇВ 2019

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет будівництва і архітектури
Міністерство розвитку громад та територій України
Комітет з питань організації державної влади, місцевого
самоврядування, регіонального розвитку та містобудування
Верховної Ради України
Фонд підтримки будівельної галузі (ФРН)
Представництво Польської академії наук в Києві**

П'ята Міжнародна науково-практична конференція

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, УРБАНІСТИКА, ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ, АРХІТЕКТУРА

22 листопада 2019 року

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК V

Частина перша

КИЇВ 2019

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

Р 31

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 27 від 25 жовтня 2019 р.

Редакційна колегія

Куліков П.М. – д.е.н., проф. (голова)

Негода В.А. – перший заступник міністра розвитку громад та територій України

Ключко А.А. – Голова Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Верховної Ради України

Копиленко О.Л. – д.ю.н., проф., член-кор. НАН України, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, народний депутат України

Маронкова Б. – Директор Центру інформації та документації НАТО в Україні

Вайзе Т. – віце-президент Фонду підтримки будівельної галузі

Собчук Г. – д.т.н., проф.

Головатий М.Ф. – д.п.н., проф.

Деревінський В.Ф. – д.і.н., проф.

Дьомін М.М. – д.арх., проф.

Івашко Ю.В. – д.арх., проф.

Ілскі З. – д.п.н., проф.

Кресіна І.О. – д.п.н., проф.

Малиновський В.Я. – д.п.н., проф.

Малкевич А. – д.п.н., проф.

Мамедов А.М. – к.т.н., доц.,

Наумкіна С.М. – д.п.н., проф.

Павук О. – д.е.н., проф.

Перегида Є.В. – д.п.н., проф.

Тимохін В.О. – д.арх., проф.

Ткаченко В.В. – д.і.н., проф.

Шебек Н.М. – д.арх., проф.

Яковлев Д.В. – д.п.н., проф.

Рецензенти:

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор

Товбич Валерій Васильович – доктор архітектури, професор

Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура [зб. наук. пр.]. Вип. V. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 22 листопада 2019 р.). Мін-во освіти і науки України, Мін-во розв. громад та територій України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ–Тернопіль : «Бескиди», 2019. В 2-х ч. Ч. 1. 370 с.

Оргкомітет дякує керівництву ТОВ «Полісся-2002», яке сприяло у проведенні конференції та публікації збірника.

ISBN 978-966-457-245-1

УДК 323.171/.174+94(477)+711+72

ББК 66

© КНУБА

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Ищенко М.П.

Цінності свободи, влади і публічного управління в мегаполісах
у вимірах гетерогенності 9

Клюшниченко Є.Є., Осипенко К.В.

Індекс людського розвитку та індекс стану навколишнього середовища
як індикатори формування сталого розвитку України 12

Малиновський В.Я.

Підходи до організації публічної влади на субрегіональному рівні 16

Мішина Н.В.

Принцип субсидіарності як засада місцевого самоврядування 20

Тімохін В.О.

Теоретико-методологічні підходи до проблем розвитку
урбанізованого оточення 22

Ткаченко В.В., Климчук М.М., Клочко А.А.

Формування ефективної регіональної політики на
засадах цифровізації 29

Шебек Н.М., Дзиба В.О.

Передумови територіально-просторової організації
інноваційної інфраструктури 33

Саракун Л.П.

Соціокультурні фактори розвитку регіональної ідентичності 38

Семко В.Л., Баєва Ю.Є.

Визначення категорії «регіон» у сучасному науковому дискурсі:
аналіз основних підходів 41

Шмаглій О.Б.

Регіональне управління та регіональний аналіз:
еволюція світового досвіду 46

Яхно О.О.

Феномен регіоналізації в сучасних концепціях глобалізації 50

УКРАЇНА ТА ЇЇ РЕГІОНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Дзьобань О.П.

Міжнародний контекст національної безпеки України:
до проблеми євроатлантичної інтеграції 55

Требін М.П.

Чинник сили у системі міжнародної безпеки 59

Явір В.А.	
Конфлікт на Донбасі як загроза євроатлантичному вектору України	63
Стеценко С.В.	
Політичний супровід оформлення «російської» ідентичності	67
Медвідь Ф.М., Ковальов В.В., Урбанський М.В.	
Безпекова політика України в контексті міжнародної безпеки	70
Сацький П.В.	
Соціально-економічні засади ідеологічної поразки СРСР у протистоянні із Заходом.....	75
Malkiewicz A.	
Współpraca organizacyjna władz polskich i ukraińskich w okresie wojny 1920 r. we wspomnieniach gen. Jana Romera.....	79
Деревінський В.Ф.	
Польсько-українські взаємини під час виборчих кампаній в Галичині на початку ХХ ст.	84

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ. ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Воротін В.Є., Коваль О.М.	
Реформування місцевого самоврядування та сучасні пріоритети влади	88
Головатий М.Ф.	
Парадигмальні трансформації сучасних держав і суспільств і національне буття українського народу	92
Дністрянський М.С., Чайка І.М.	
Регіональні відмінності сільського розселення України та проблеми утворення об'єднаних територіальних громад	97
Кіндратець О.М.	
Політика соціально-економічного розвитку сільських територій України	100
Наумкіна С.М., Маслов Ю.К.	
Децентралізація як ключовий елемент реформування системи влади.....	103
Петроє О.М.	
Соціальний діалог в системі регіонального управління	106
Федулова Л.І.	
Культурна децентралізація як складова нової регіональної політики	110
Бауман Ю.А., Панібудьласка А.В.	
Політико-електоральні наслідки регіональної фрагментації простору деліберативного дискурсу	115

Воротіна Н.В.	
Бюджети об'єднаних територіальних громад як важливий елемент структури бюджетної системи України	120
Гербут Н.А.	
Представництво жінок в обласних та районних радах	125
Гордієнко М.Г.	
Утвердження суб'єктності місцевих громад в умовах політичної турбулентності	130
Денисов К.В., Книш Т.С.	
Особливості реалізації місцевих програм соціального захисту та підтримки ветеранів війни у Запорізькій області	136
Ковальчук І.В.	
Правові аспекти забезпечення концепції політики сталого розвитку сільських територій.....	139
Мостовенко О.О., Зінченко М.М.	
Правові механізми забезпечення регулювання розвитку місцевого самоврядування в Україні	143
Устинова І.П., Косович М.О.	
Бюджетний федералізм як децентралізаційна основа реформування регіональної політики України	145
Червеняк К.Т.	
Реалізація державної етнонаціональної політики на місцях: пропозиції для удосконалення	149
Ярошук І.В., Харченко Р.О.	
Проблема гарантій забезпечення інтересів громад, що увійшли до об'єднаних територіальних громад	153
Гончарова К.А.	
Політико-правові засади місцевого самоврядування в Україні та досвід США.....	159
Данилюк І.В.	
Принцип субсидіарності у регіональній політиці та державному управлінні	162
Харитонюк О.Л.	
Розробка стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад як протидія популізму	167
Шинкарьов А.М., Андрійчук Ю.М.	
Формування механізмів префектури: організаційно-правові засади публічного управління на місцевому рівні	170
Шинькович А.В.	
Специфіка та особливості розвитку місцевого самоврядування в умовах демократизації сучасних суспільств	174

СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Узун Ю.В., Коч С.В.

Модерні територіальні системи vs транскордонна регіоналізація в Європі 179

Ilski Z.

Między demokracją bezpośrednią a pośrednią. Sejmik w Polsce Przedzoborowej 186

Елизаров С.А.

Местные советы Белорусской ССР в годы советской перестройки: Испытание самостоятельностью (1987-1991 гг.)..... 194

Merta-Staszczak A.

Znaczenie i wykorzystanie zabytków w rozwoju regionalnym na przykładzie Dolnego Śląska od 1945 roku do czasów współczesnych 199

Стойко О.М.

Індекс місцевої автономії у країнах Європи 208

Ключкович А.Ю.

Децентралізація влади та реформування публічного управління в умовах консолідації демократії в Словаччині (1998-2006 рр.) 212

Лесняк В.Ю.

Принципи побудови двостороннього партнерства між адміністрацією та третім сектором в сучасній Польщі..... 216

Лук'янов О.П.

«Держава Автономій»: модель децентралізації влади в Іспанії 219

Marcinów T.

Koncepcje i czynniki rozwoju regionalnego na przykładzie spuścizny roscysterskiej Dolnego Śląska 222

Straszak-Chandoha S.

Gospodarka rolna regionu Dolnego Śląska w latach 1918–1989..... 229

УРБАНІСТИКА ТА ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ. ТРАНСПОРТНІ СИСТЕМИ

Кірін Р.С.

Норми Конституції України як джерела містобудівного права 237

Олешко А.А.

Державне управління урбанізаційними процесами в Україні 241

Андрєєв С.О.

Про перспективи підготовки управлінських кадрів для сфери будівництва та архітектури за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»..... 244

Перегуда Є.В., Мамедов А.М., Місержи С.Д.	
Інституційні обмежувачі сталого розвитку малих міст України	246
Петраковська О.С., Реутова О.Г., Михальова М.Ю.	
Передача земель об'єднаним територіальним громадам: задачі та реальність	252
Плешкановська А.М.	
Еволюція просторової організації території Києва: проблеми методології прогнозування.....	254
Устінова І.І.	
Щільнісно залежні механізми саморегульованого розвитку регіонів.....	259
Шебек Н.М., Карапетян А.А.	
Сучасні прийоми ревіталізації історичних вулиць поселень	263
Малишева Ю.О., Банах А.В., Арутюнян І.А.	
Чинники гальмування розвитку Запорізького регіону	265
Безверхнюк Т.М., Азарова І.Б., Сенча І.А.	
Рекреаційне зонування Одеської області з використанням геоінформаційних систем.....	268
Івашко Ю.В.	
Проблеми охорони історичної забудови періоду модерну	273
Шебек Н.М., Марценюк П.В.	
Історико-культурна спадщина Чорнобильської зони відчуження як основа для формування туристичних маршрутів	279
Маргарян Т.Г., Осетрин Н.Н.	
Информационная модель трамвайной системы в условиях развития города	283
Апостолова-Сосса Л.О.	
Проблеми і перспективи розвитку системи населених місць Східного регіону	289
Булах І.В.	
Регіональні проблеми розвитку містобудівної мережі лікувальних дитячих комплексів України.....	294
Дук Н.М.	
Зарубіжний досвід в дослідженні трансформації територіальної структури агломераційних утворень.....	298
Згурська В.Л.	
Міські райони: переваги і недоліки створення субмуніципального рівня управління.....	303
Зінов'єва О.С.	
Регіональні особливості сталого розвитку малих міст (на прикладі м. Тульчин).....	307
Качемцева Л.В., Гелла О.І.	
Проекти перепланування міст Слобожанщини в другій половині XVIII ст. – містобудівні матриці абсолютизму.....	311

Ковтун О.М.	
Деякі правові проблеми просторового планування населених пунктів України	315
Мамонтов І.О.	
Особливості правового регулювання протидії хаотичній забудові: регіональний аспект	319
Носенко Г.А., Ларіонова М.А.	
Композиційний аналіз рельєфу історичного міста як основа його просторового розвитку	321
Рябець Ю.С.	
Роль громадського транспорту у формуванні сталого розвитку міст	325
Хропот С.Г.	
Модель комплексної системи моніторингу урбанізованого простору	331
Щурова В.А.	
Паломництво у священні простори природно-заповідного фонду України	334
Якубовський І.В., Якубовський В.Б.	
Громадські простори для студентської комунікації.....	338
Бойко О.Л.	
Геоінформаційне забезпечення модернізації та розвитку регіональних аеропортів України	342
Литвиненко І.В.	
Земельний сервітут як інструмент створення сучасної Інфраструктури	347
Івашко О.Д.	
Принципи та методи організації арт-утворень на базі непрацюючих промислових підприємств	350
Пристайко В.В.	
Екологічні проблеми великих міст	354
Сидор В.В.	
Джентрифікация и трансформация современного городского пространства.....	358
Zehong Gong	
Сучасні світові тенденції у реновації промислових підприємств	363
Mishkina R.	
Development of innovative infrastructure in terms of the "smart city" concept	367

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

*Ищенко Микола Павлович,
доктор філософських наук, професор, професор кафедри
державної служби, публічного адміністрування та політології
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ЦІННОСТІ СВОБОДИ, ВЛАДИ І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В МЕГАПОЛІСАХ У ВИМІРАХ ГЕТЕРОГЕННОСТІ

Цінності свободи, влади і публічного управління та їх реалізації в мегаполісах є складною і заплутаною проблемою початку третього тисячоліття. Ця проблема особливо актуалізується в контексті специфіки сучасного містобудування за умов зростаючої гетерогенності населення мегаполісів, виникнення суперечностей між людьми, здатними здійснювати свою свободу тільки в суспільних або приватних просторах та часових вимірах.

У суспільних реакціях на них виникають суперечності між економістами, урбаністами та архітекторами. Вони пов'язані з абсолютизацією приватних просторів та можливим кінцем суспільних, громадських просторів. А можливо це буде їх переродження в приватні простори спільного користування та в альтернативні території за типом фанзон, парковок і пустирів тощо.

Закон еволюції, відкритий Ч. Дарвіном, зокрема в його частині природного добору, поставив у центр виживання людства дихотомію цінностей приватного і публічного. В умовах техногенної цивілізації люди втрачають аналітичну здатність і, використовуючи суспільні трансформації в мегаполісах, легко змінюють правила соціальної поведінки, а відтак і умови самовиживання. Об'єктивно переважаючим типом виживання стали навіть не гібридні, а принципово інші соціальні простори – гетеротопії з гетерогенним складом розселення людей.

Відповідно до потреб урбанізації наука та практика вимушені винаходити нові техніки і технології у містобудуванні, в створенні різних гетеротопій - мікрорайонів чи анклавів, резервацій, фанзон тощо та адекватних їм нових владно-управлінських, соціально-економічних процесів і технологій. У цьому стихійному процесі посилюються цінності то філософії агресії і війни, то філософії абсурду, то нової філософії поліархічних просторів тощо. Вони випадають з об'єктивних координат урбанізації території та публічного управління нею в тому вигляді, як її формує авторитарна державна влада. Такі просторові зони

вже не вписуються в традиційні архітектурні ансамблі мегаполісів. Гетеротопії виходять за межі звичних канонів містобудування.

Нову концепцію влади і публічного управління щодо гетерогенності сучасних мегаполісів створив один із впливових філософів, французький теоретик Мішель Фуко. Він намагався вивести індивіда за межі авторитарних владно-управлінських впливів та оптимізувати роль суб'єктів публічного управління у пошуках децентралізованих структур публічної влади. Адже вони намагаються завжди і всюди наглядати за людьми, контролювати їх поведінку.

Згідно з концепцією М. Фуко модель публічного управління дисциплінарного суспільства прагне зміцнювати владу за допомогою різних бюрократичних інститутів, таких як школа, армія, поліція, лікарня, в'язниця та багато інших. Повсюдність влади, розподіленої по соціальному простору, наштовхнула філософа на дослідження різноманітних проявів цієї «множинності стосунків сили» - способів розмови, формування повсякденності, структур сексуальності. Йдеться також про владні механізми регулювання життя, санітарних умов, системи страхування, форм економічної поведінки.

Фуко зазначає, що гетеротопії властиві всім культурам та країнам. Кризові гетеротопії властиві традиційним, домодерним суспільствам. Вони призначені для осіб, що знаходяться в стадії переходу з одного статусу в інший. Все більше і більше кризові гетеротопії заміщаються девіаційними зонами, де (найчастіше - не по своїй волі) знаходяться люди з відмінною від загальноприйнятих норм поведінкою. Серед них виділяються в'язниці, психіатричні клініки і будинки престарілих, де відхилення виражене у біологічному процесі старіння і соціальному статусі «заслужено безробітних».

У демократичних суспільствах у суб'єктів публічного управління і публічної влади з'являється все більше і більше можливостей упорядкувати простір і час його жителів - як за допомогою законодавчої бази, так і за допомогою повсюдного спостереження і цифрового контролю. Можливість існування просторів, в яких реалізуються практики свободи, ставиться під сумнів. Звичний для городян темп життя формує особливий тип характеру: індивіди стають байдужими, мультифункціональними, менш емоційними.

Усі суб'єкти публічного управління у прогресивних державах намагаються створити умови, а інколи просто ілюзію красивого життя шляхом пошуку рівноваги між приватним і публічним. Ознакою кризи такої політики є «економізація» простору, тобто розмивання меж між цими двома типами. Гетеротопія виникає як реакція на ці процеси,

спрямована на відродження місць інакшості усередині цього економізованого публічного життя гетерогенного суспільства.

Особливою функцією гетеротопій є відображення стану справ у суспільстві. Відтак мегаполіс стає індикатором внутрішніх конфліктів і відмінностей. Тому виникнення цих гетерогенних просторів і далі супроводжуватиме трансформацію сфер публічного і приватного.

Одним з методів використання гетеротопій можна визнати своєрідну «примірку» цього поняття до сучасного мегаполісу. Сам Фуко у своїй роботі вибудовує більшість тез навколо конкретних прикладів. При цьому відмічає, що загальні для усіх цивілізацій гетеротопії постійно міняються, приймаючи різні форми залежно від соціального контексту. Тому дослідження нових типів і аналіз функцій давно існуючих гетеротопій представляється важливою частиною будь-якої роботи на цю тему. Концепція Фуко може допомогти вибратися з цієї дискусійної безвиході і переосмислити підсумки перетворень.

Серед цих практик і вогнищ тиску Фуко також вивчав варіанти організації простору за принципом абсолютного нагляду. Одним з первинних завдань мислитель вважав перешкоду встановленню відносин панування. Тому увагу він виявляв не лише до просторів, де здійснювалося дисциплінування індивідів, а й до інших гетеротопій, які є складно влаштованими місцями та які локально підривають сталі норми.

У сучасному суспільстві, помічає Фуко, «процес нормалізації перетворюється не на усунення відмінності, а в зведення його в ранг відхилення» [1, с.195]. У демократичних суспільствах соціальна мобільність населення, переміщення населення між різними місцями була набагато вищою. Всі люди мали можливість послідовно приймати різні ролі та усі залишалися частиною єдиного цілого.

Тепер ми все частіше будуємо інші місця, за допомогою яких відгороджуємо від себе людей надовго або назавжди – «ненормальних», зубожілих, немічних, хворих, переселенців, мігрантів, фанатів, злочинців, престарілих. Це робиться щодо як окремих соціальних, расових, національних тощо груп, так й цілих народів чи країн. Вони випадають із простору і часу прогресу. Вважають, що простіше відрізати цих людей від суспільства, позбавляючи їх уміння жити разом з нами; тому, виходячи звідти, вони так часто повертаються назад.

Отже, в цих умовах необхідно з'ясувати, чи можливо в мегаполісі існування соціальних просторів, де люди опиняються в розриві з традиційним ходом соціального часу. Гетерогенність, різноманітність простору визначає різноманіття можливих взаємин між індивідами і речами, а услід і їх місцерозташування. Особливу увагу Фуко звертає на винятковий тип просторів, які «призупиняють, нейтралізують або

перевертають усю сукупність стосунків»[1]. Простори, що суперечать усім іншим місцям розташування, Фуко якраз називає гетеротопіями.

Специфічна функція гетеротопій - це відображення стану справ в суспільстві, а мегаполіс є індикатором внутрішніх конфліктів і відмінностей. Тому виникнення цих просторів і далі супроводжуватиме трансформацію сфер публічного і приватного, яка триває в місті з тих самих пір, як Фуко ввів цей термін у філософський контекст.

Одним з методів аналізу терміну «гетеротопія» можна визнати своєрідну «примірку» цього поняття до сучасного мегаполісу. Сам Фуко вибудовує більшість тез навколо конкретних прикладів, при цьому відмічає, що загальні для цивілізацій гетеротопії постійно міняються, приймаючи різні форми залежно від соціального контексту. Тому дослідження нових типів і аналіз функцій існуючих гетеротопій стає актуальним завданням оновлення технік і технологій містобудування.

Як висновок, доречно наголосити, що в мегаполісах на зміну цінностям зазначених вище філософій необхідно просувати нові цінності філософії гуманізму і демократії. Актуальними її цінностями сьогодні є не формальні, а реальні гарантії цінності людини як особистості, мирне співіснування, самоцінність життя, захист прав, свободи особистості, забезпечення справедливості, соціальної рівності, демократії, дружби між людьми. Найактуальнішими на сьогодні соціально-гуманістичними цінностями автором визначені самоцінність людини, невідчужуваність її прав і свобод, соціальне становлення суверенної, гармонійної особистості, забезпечення миру, демократичний розвиток гуманного суспільства, поліпшення добробуту людей, їхнього здоров'я і безпеки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Фуко М. Другие пространства // Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. - М., 2006. - Ч. 3.

*Клюшниченко Євген Єлисійович, доктор технічних наук, професор;
Осипенко Катерина Валеріївна, аспірантка,
кафедра міського господарства КНУБА*

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ІНДЕКС СТАНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ІНДИКАТОРИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Основою успішної ефективної політики та вірних стратегічних далекоглядних рішень є аналіз реальних статистичних даних. Визначити комплексний рівень розвитку країни, керуючись кластерами показників, можливо завдяки *Індексу людського розвитку – ІЛР*

(Human Development Index – HDI) та *Індексу стану навколишнього середовища – ІСНС* (Environmental Performance Index – EPI) .

Індекс людського розвитку, або ІРЛП – Індекс розвитку людського потенціалу (до 2013 року), дає інтегральну оцінку формування розвитку населених пунктів та країни в цілому в трьох основних секторах: гідний рівень життя людей, доступ до навчання та тривалість життя. З 2010 року техніку розрахунків було змінено у двох секторах. *Гідний рівень життя* почали вимірювати валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності (ПКС)[3]. *Рівень освіченості* населення почали визначати двома індикаторами: *середня кількість років навчання* – базові знання, термін на який може розраховувати дитина, йдучи до школи. *Очікувана кількість років навчання* для дорослих людей, старших за 25 років, є сумарним показником, який складається з періоду навчання у школах, професійно-технічних установах, вищих навчальних закладах, закладах післядипломної освіти тощо. Довготривале здорове життя вимірюється очікуваною *тривалістю життя при народженні* (у роках). Це усереднений показник періоду існування людини від народження до смерті при незмінності, сталості умов проживання в певній країні.

ІРП був розроблений у 1990 р. пакистанцем Махбубом ель Хаком, спеціалістом з економіки. З 1993 р. використовується ПРООН у докладах з потенціалу людини. У 2018 році Організацією Об'єднаних Націй було презентовано звіт під назвою: "Індекси та показники людського розвитку: Оновлена статистика за 2018 рік" (*англ. orig. – Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update*). У документі зібрана статистична інформація 189 країн та територій, визнаних ООН за 2017 рік.

Індекс екологічної сталості – ІЕС (Environmental Sustainability Index - ESI) був вперше презентований на саміті Всесвітнього економічного форуму (Давос) в 2001 р. Враховує 22 комплексні індикатори, що охоплюють 67 параметрів, які допомагають оцінити прогрес країни на шляху до сталого розвитку, дати комплексну оцінку ситуації у країні, порівняти індикатори різних країн. У 2001 р. до Індексу екологічної сталості включили 122 країни. Тоді Україна посіла низьке 110 місце. Пізніше ІЕС отримав нову назву, яка зберігається на сьогодні – **Індекс стану навколишнього середовища – ІСНС** (Environmental Performance Index – EPI). У докладі за 2018 р., складеному Єльським центром екологічного права та політики та Колумбійським університетом, присутні 180 країн, оцінені за 24 показниками ефективності в десяти категоріях, що охоплюють *екологічне здоров'я* (40%) та *життєздатність екосистеми* (60%).

Політичними категоріями з екологічного здоров'я та життєздатності екосистеми є: *якість повітря, вода та каналізація, важкі метали, біорізноманіття та середовище існування, ліси, рибальство, клімат і енергетика, забруднення повітря, водні ресурси, сільське господарство*. Кожна політична категорія складається з одного або кількох індикаторів. Так, *вода*, що впливає на здоров'я, як політична категорія (12% групи з екологічного здоров'я), складається з індикаторів *доступу до санітарії* (6%) і *доступу до питної води* (6%). Категорія *якості повітря*, яке впливає на здоров'я (26% групи з екологічного здоров'я), включає індикатор *кількості домогосподарств, що використовують тверде паливо* (10,4% групи з екологічного здоров'я), індикатор *вмісту в повітрі ультра дисперсних часток $PM_{2,5}$* (7,8% відповідно) та *перевищення допустимої кількості часток $PM_{2,5}$* у повітрі (7,8% відповідно). Індикатор *вмісту свинцю у повітрі* є єдиним для політичної категорії зі *вмісту тяжких металів* (2% групи з екологічного здоров'я). Показники дають оцінку прогресу на шляху до поставлених цілей з екологічної політики на національному та міжнародному рівнях, дає розуміння найкращих практик країн-лідерів таблиці ІСНС.

Аналіз Табл.1 і Табл.2 показує, що деякі країни мають тісну відповідність Індексу людського розвитку та Індексу навколишнього середовища. Більшість високорозвинених країн мають високі позиції рейтингів за обома індексами. У таких країнах як Швейцарія, Швеція, Японія розбіжність рангів є несуттєвою. Це означає, що соціальний та економічний розвиток в державах досягається шляхом збереження й підтримки екологічної підсистеми.

Позиція України за Індексом людського розвитку та Індексом стану навколишнього середовища відносно окремих вибіркового країн* (Табл. 1).

Країни	Індекс людського розвитку			Індекс стану навколишнього середовища		
	2005	2010	2017	2005	2010	2017
Україна	76	69	88	108	75	109
Польща	37	41	33	102	42	50
РФ	67	65	49	33	28	52
США	12	4	13	45	39	27
Норвегія	2	1	1	2	3	14
КНР	81	89	86	133	105	120
Туреччина	84	83	64	91	72	108

* Таблицю складено за допомогою вибіркового даних про ІЛР та ІСНС зі звітів Програми розвитку ООН та Єльського центру екологічного права та політики за 2005, 2010 та 2018 роки.

Багато країн з нижчим Індексом людського розвитку, мають низький показник екологічної ефективності, до таких належать Україна, США, Китай, Південна Корея, Польща, Туреччина. Це вказує на низьку якість соціального та економічного розвитку, який не забезпечує збереження й підтримку екологічної підсистеми, природної ресурсної бази. Інша група країн має досить високі екологічні рейтинги при досить низьких позиціях за ІЛР: Болгарія – 51 місце за Індексом людського розвитку і 30 місце за ІСНС, Албанія – відповідно 68 та 40 місця. Високі позиції з екологічної ефективності обумовлені нижчим розвитком економіки, що не задовольняє потреб населення та не сприяє формуванню сталого розвитку.

Табл. 2 Порівняльні позиції вибіркового країн та територій, визнаних ООН за ІСНС та ІЛР за звітами 2018 року

Країна	ІСНС	ІЛР
Швейцарія	1	2
Франція	2	24
Швеція	5	7
Фінляндія	10	15
Норвегія	14	1
Японія	20	19
Болгарія	30	51
Албанія	40	68
Польща	50	33
Південна Корея	60	22
Шрі-Ланка	70	76
Іран	80	60
Республіка Маврикій	90	65
Нігерія	100	157
Туреччина	108	64
Україна	109	88
Республіка Гватемала	110	127
КНР	120	86
Кенія	130	142
Бангладеш	179	136
Бурунді	180	185

* Таблицю складено за допомогою вибіркового даних про ІЛР та ІСНС зі звітів Програми розвитку ООН; та Єльського центру екологічного права та політики за 2005, 2010 та 2018 роки [3, с 22-25]; [4, Executive Summary, vii]

Науково-технологічна, соціальна, економічна та екологічна ситуація України на сучасному етапі має значні відставання, порівняно з більш розвиненими країнами світу. Україна у 2017 році за ІЛР посіла 88 позицію з 189 країн світу, а за ІСНС – 109 позицію зі 180 країн-учасників звітів. Для формування сталого розвитку населених пунктів України, необхідно притримуватись балансу потреб населення, економічного прогресу та збереження природних ресурсів і навколишнього середовища.

Список використаних джерел та літератури:

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations FAO. – 2019; www.fao.org
2. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. Human Development Reports; www.hdr.undp.org.
3. Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update. Online release – 2018, www.ua.undp.org/content/ukraine
4. Wendling, Z. A., Emerson, J. W., Esty, D. C., Levy, M. A., de Sherbinin, A., et al. (2018). 2018 Environmental Performance Index. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy. <https://epi.yale.edu/>.

Малиновський Валентин Ярославович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Формуючи нову модель публічної влади, Україна має унікальну можливість запровадити ефективну систему, яка б дала можливість уникнути недоліків, притаманних існуючій територіальній організації влади, а також врахувати позитивний і негативний досвід країн Європейського Союзу. У процесі реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади, що розпочалося в Україні 1 квітня 2014 р., одним з найбільш дискусійних виявилось питання організації публічної влади на субрегіональному рівні. Стало цілком очевидним, що існуюча система публічного управління районом, закладена в Конституції України, не лише не відповідає сучасним вимогам щодо ефективності публічного управління, а є затратною для

суспільства. Тому логічно, що саме цей рівень територіальної організації влади потребує кардинальної трансформації двох її складових: просторової та адміністративної (управлінської).

Основним методологічним концептом трансформації публічної адміністрації в контексті сучасного стану суспільного розвитку, що передбачає зміщення центру ваги системи публічного управління з центрального рівня на регіональний і місцевий, є перерозподіл публічних завдань та функцій на той рівень влади, котрий спроможний їх виконувати. Виходячи із суттєвої зміни повноважень об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), до яких переходить основна частина самоврядних повноважень, роль і місце нового району (далі – повіт) зазнає кардинальної корекції. Однак, якщо функції самоврядування на цьому територіальному рівні суттєво скорочуються, то функція адміністративного контролю за законністю рішень муніципальних органів набуває актуальності, що передбачає функціонування відповідного державного органу на цьому рівні. Ураховуючи суттєве збільшення території повітів, порівняно з нинішніми районами, обсяг контрольованих об'єктів та обсягів документообігу (незважаючи на суттєве зменшення числа органів місцевого самоврядування, у повіті їх кількість усе ж буде значною), потреба у такому органі очевидна. Адже контрольно-наглядний орган на регіональному рівні просто не впорається з великою кількістю об'єктів моніторингу. Тому заслуговує на увагу французький досвід, де префекти департаментів (представники держави на цих адміністративно-територіальних одиницях) забезпечують необхідну рівновагу між центральною державною владою та базовим рівнем.

Отже, на думку автора, на рівні повіту необхідне функціонування органу державної влади з контрольними та координаційними функціями префекторального типу. Крім того, ряд завдань з надання окремих адміністративних послуг та інспекційних повноважень завжди залишатимуться безпосередньо за державою. На рівні повіту також будуть існувати питання національної безпеки і оборони, правопорядку, а також судові органи та органи прокуратури. Ці повноваження мають здійснювати територіальні органи міністерств та інших державних органів. У зв'язку зі створенням повітів, до складу яких ввійде декілька районів, слід гнучкіше підходити до встановлення територіальної мережі цих державних органів. Основним критерієм їх утворення має бути ефективність, відсутність дублювання функцій, доступність і зручність для громадян та бізнесу.

Виходячи зі сказаного вище, можна констатувати, що на субрегіональному рівні сконцентровані важливі функції держави і

фактично відсутні функції місцевого самоврядування. Це дає підстави для формування адміністративного повіту, основним призначенням якого є реалізація політики центрального уряду, а органи якого зосереджені на вирішенні функцій державного управління.

Відповідно, на базі райдержадміністрацій слід сформувати префектури, трансформувавши їх з місцевих органів виконавчої влади загальної компетенції в органи, які б здійснювали:

а) контрольно-наглядові функції (адміністративний контроль) у межах повіту за дотриманням органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами Конституції та законів України;

б) координацію діяльності територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;

в) відповідальність за реалізацію державних програм на відповідній території.

Префект повіту має бути кар'єрним держслужбовцем, який призначається та звільняється з посади за спеціальними процедурами Прем'єр-міністром за погодженням з Президентом, але без погодження з керівництвом повіту. На посаду префекта мають призначатися лише особи, які перебувають у кадровому резерві на зайняття цієї посади. Ця особа має відповідати принципним умовам, що забезпечують уніфікованість реалізації державної політики на всій території країни: чіткий перелік повноважень, процедур, високий професійний рівень, політична нейтральність, універсальність, а також ротація кожні 3 роки. В українських умовах, з метою забезпечення вимог неупередженості префектів, їх високого рівня підготовки, запобігання проявам корупції, слід передбачити складну процедуру призначення, фахової підготовки та належного фінансово-матеріального забезпечення.

Повітові префектури мають здійснювати контроль за відповідністю Конституції та законам нормативно-правових актів, прийнятих радами сільських, селищних, міських ОТГ та їх виконавчими органами, а також районними у містах радами (за наявності). Префект протягом не більше 15 робочих днів від дати надходження документів має здійснити перевірку рішення ради або її виконавчого органу на відповідність Конституції та законам і передати його на реєстрацію до органу юстиції. У разі невідповідності такого рішення законодавству, префект повідомляє про це відповідний орган місцевого самоврядування та пропонує йому скасувати це рішення чи внести до нього відповідні зміни. У разі відмови органу місцевого самоврядування, він оскаржує такий акт в адміністративному суді. Якщо протягом 30 днів після рішення суду щодо невідповідності рішення законодавству воно не буде приведене у відповідність, префект

порушує питання про припинення діяльності відповідного органу місцевого самоврядування перед Прем'єр-міністром чи про розпуск виконавчого органу перед відповідною радою громади. За поданням Прем'єр-міністра Верховна Рада України припиняє діяльність такого органу місцевого самоврядування та призначає позачергові вибори.

В окремих, визначених законом випадках, коли вимагається невідкладне забезпечення життєдіяльності установ та організацій на відповідній території, Кабінет Міністрів України може покласти на префекта повноваження тимчасового адміністратора з виконанням окремих повноважень органу місцевого самоврядування. Крім адміністративного контролю, префект у разі настання надзвичайних ситуацій здійснює координацію діяльності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Зважаючи на зміщення переважної кількості муніципальних функцій на базовий рівень, а відповідно переходу об'єктів управління на цей рівень, а також бюджетних коштів, потребує кардинального перегляду доцільність функціонування у повіті відповідного органу місцевого самоврядування. Аналіз набутого за роки децентралізації досвіду функціонування ОТГ, зокрема в районах, котрі повністю покриті ОТГ, показує, що ці новостворені ОТГ повною мірою справляються зі своїми завданнями, спроможні надавати якісні та своєчасні послуги населенню без будь-якої допомоги ззовні. Зважаючи на це, на нашу думку, на субрегіональному рівні потреба у функціонуванні відповідної ради зникає. Такий підхід не зменшує ролі місцевого самоврядування, котра суттєво зросла на базовому рівні, а лише усуває зайву управлінську ланку.

Таким чином на субрегіональному рівні доцільне функціонування лише державного органу – префектури, натомість на базовому рівні (село, селище, місто) вся влада зосереджується в ОТГ. Таким чином, держава передає більшість своїх повноважень і функцій від місцевих органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування, при цьому залишаючи за собою дієвий механізм нагляду і контролю за законністю рішень муніципальної влади. Така модель публічного управління забезпечить субсидіарність публічної влади – базового принципу, на якому ґрунтується система територіальної організації влади, а також запобіжні механізми щодо проявів не лише антизаконної діяльності в муніципальній сфері, а й сепаратизму окремих територій.

Таким чином, нарешті, вдасться запровадити не лише механізм розмежування державних та муніципальних функцій, а й співіснування державних і муніципальних органів, основою якого є розмежування повноважень на основі принципу доповнюваності, а не панування однієї

системи влади над іншою. Лише тоді, коли державні органи не матимуть жодного стосунку до муніципальних повноважень, а самоврядування – до повноважень державної адміністрації, лише тоді може бути забезпечений баланс у здійсненні публічної влади.

Для реалізації зазначеної моделі необхідно не лише прийняти цілу низку законів, а й внести зміни до Конституції України. Децентралізація передбачає трансформацію політико-просторової системи із упровадженням принципово нових підходів до визначення територіальних основ публічної адміністрації. Тому паралельно необхідно провести територіальну реформу не лише зі створення ОТГ, а й укрупнення існуючих районів, сформованих ще в радянський період, і утворення оптимальних повітів, які б відповідали вимогам NUTS 3 (середній регіональний рівень). І реалізувати ці непрості завдання слід в обмежений проміжок часу – до чергових місцевих виборів, що мають відбутися у 25 жовтня 2020 року.

Мішина Наталя Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, кафедра конституційного права НУ «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ ЯК ЗАСАДА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Принцип субсидіарності (від лат. *subsidiarius* - допоміжний) – це один з принципів європейського конституціоналізму, який використовується по відношенню по-перше, до взаємодії між органами Європейського Союзу та органами державної влади держав-членів Європейського Союзу та по-друге, до взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Принцип субсидіарності з'явився та отримав своє поширення на європейському континенті. З цього приводу Н. Т. Ебарлізде писала, що це «суто німецький продукт», народжений піклуванням німецьких федеральних земель про свою національно-державну самобутність, який став поступово міцною складовою частиною європейського договірного права» [1, с. 139].

З точки зору європейського права, «принцип субсидіарності вимагає, щоб всі питання, які можуть вирішуватися безпосередньо на місцях, були введені до органів влади нижчого рівня. На регіональний, загальнодержавний і наддержавний рівні повинні передаватися лише ті повноваження, які не можуть ефективно реалізуватися на нижчому щаблі публічної влади. Владна вертикаль, таким чином, будується знизу догори. Тому принцип субсидіарності також нерідко називають принципом додатковості, тобто верхні верстви публічної влади

доповнюють нижні, ближчі до людей. Інтеграція і поступова централізація політичної влади в руках наднаціональних органів Союзу, таким чином, ані тепер, ані у далекому майбутньому не повинні призвести до гіперцентралізації, коли всі дрібні питання вирішуватимуться союзними інститутами» [2, с. 61].

В Україні поняття «принцип субсидіарності» використовується у першому значенні в контексті європейської інтеграції (див., наприклад, Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності від 2 жовтня 1997 р. до Договору про заснування Європейської Спільноти), а у конституційному праві – у другому значенні, тобто в контексті децентралізації державної влади та муніципальної реформи.

Активізація процесів децентралізації публічної влади в Україні та пошук належного балансу між централізацією та децентралізацією призвели до підвищення уваги до принципу субсидіарності – принципу, відповідно до якого компетенція між органами державної влади та місцевого самоврядування розподіляється таким чином, щоб питання вирішувались на рівні, найбільш наближеному до рівня їхнього виникнення. Характеризуючи сутність принципу субсидіарності, Г.З.Біккулова зазначила, що вона полягає в органічному сполученні двох ціннісних начал – свободи та солідарності, взятих у розумних межах та співвідношеннях, та підкреслила, що досвід європейської політичної інтеграції свідчить про те, що практична реалізація принципу субсидіарності можлива у певному соціокультурному контексті, що передбачає готовність учасників процесу до узгодження загальних та приватних інтересів [3].

Інтерес до принципу субсидіарності пов'язаний і з тим, що він є парним з принципом єдності публічної влади. Взаємозв'язок між цими принципами є настільки тісним, що А.Є.Баньковський навіть пропонує вести мову про принцип єдності і субсидіарності державної влади. Проте, він влучно визначає, що субсидіарність передбачає додатковість, взаємодопомогу і наближеність до населення владних органів [4].

Принцип субсидіарності закріплений у ч. 3 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка передбачає, що публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Відтак, принцип субсидіарності має дві складові – адміністративну та фінансову. Активний їх розвиток характеризує сучасну динаміку вдосконалення змісту принципу субсидіарності та поглиблення його сутності, сприяє полегшенню його практичної реалізації.

Поки що поняття «принцип субсидіарності» у контексті місцевого самоврядування не використовується у національному законодавстві, у

т.ч. у Законі від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні». Однак, він має значний потенціал. Адже «принцип субсидіарності – загальний принцип, який передбачає передачу повноважень на прийняття рішень з центального на нижчі організаційні рівні» [5, с. 131]. Відповідно, його застосування у процесі муніципальної реформи в Україні є дуже перспективним – наприклад, при диференціації місцевого самоврядування у містах у залежності від їхнього розміру. Приклад перспективи у цьому напрямі подає В.В.Таболін, зазначаючи, що «визначаючи у статуті компетенцію органів самоврядування великого міста, слід керуватись принципом субсидіарності, без якого неможливо ефективне управління крупним містом» [6, с. 17-18].

Список використаних джерел та літератури:

1. Эбралидзе Н. Т. Методы правотворчества в ЕС : дис. ... канд. юр. наук. Казань, 2004. 173 с.
2. Аракелян М. Р., Василенко М. Д. Право Європейського Союзу : підручн. для студ. вищих навч. закладів. Одеса: Фенікс, 2012. 390 с.
3. Биккулова Г. З. Принцип субсидіарності : идейно-теоретический смысл и европейские политические реалии : дис. ... полит. юр. наук. Казань, 2000. 191 с.
4. Баньковский А. Е. Принцип единства и субсидіарності в организации государственной власти Российской Федерации: конституционно-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юр. наук. Барнаул, 2013. 20 с.
5. Дробуш І. В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні та конституційно-правові проблеми її реалізації : монографія. Рівне : Овід, 2015. 540 с.
6. Таболин В. В. Организационно-правовые основы деятельности органов местного самоуправления в крупных городах и урбанизированных регионах : дис. ... д-ра юр. наук. М., 1999. 426 с.

*Тімохін Віктор Олександрович, доктор архітектури,
професор, завідувач кафедри дизайну архітектурного середовища
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНОГО ОТОЧЕННЯ

У сучасній філософії та наукознавстві пошук нових напрямів і форм фундаментальних і прикладних досліджень супроводжується аналізом умов їх виникнення і розвитку. «Якщо той чи інший конкретний метод інтегрується з програмою (або з програмами) своїм

теоретичним обґрунтуванням, то утворюється нова методологічна форма – «підхід» [1, с.152]. Сьогодні в уявленні про теоретико-методологічний підхід включаються інші дослідницькі засоби: творчі напрями і наукові школи, парадигми й аксіоми, принципи і стилі мислення, образи і символи діяльності т. ін. В архітектурі, містобудуванні та урбаністиці існують і співіснують різноманітні підходи, серед яких найбільш відомі комплексний, системний, середовищний, історичний, еволюційний т. ін. підходи, котрі у своєму розвитку пережили ряд перетворень, пов'язаних із змінами світоглядних уявлень і парадигм.

Разом із ХХ століттям народився, розквітнув і поступово впав у стагнацію найбільш прагматичний в історії людства світогляд і вік, – вік становлення індустріального суспільства, – усі досягнення котрого були тісно зв'язані з новою на той час модерністською за змістом системною парадигмою. Ця парадигма, сутність якої полягала в уявленнях про абсолютну впорядкованість, цілісність і тотальну організованість нового космосу складних об'єктів (О. Богданов, Л. Берталанфі), розповсюдившись у природничих і гуманітарних галузях знання, поступово охопила архітектуру й містобудування, а з часом стала там провідною ланкою-мотиватором, що сприяла розгортанню системного підходу і навіть набуття ним статусу класичного.

Починаючи із середини ХХ ст., паралельно з розвитком індустріального суспільства з його моністичною ідеологією централізації і концентрації, виникали ознаки нового, менш утилітарного і більш ліберального, а загалом плюралістичного світогляду постіндустріального суспільства, орієнтованого на децентралізацію і розосередження, на більш складну поліцентричну організацію, а в теоретичних дослідженнях – на зниження ролі соціальної впорядкованості (Р. Мертон) та переходу до методології анархізму (П. Фейерабенд), концепції інвайронменталізму і синергетичних уявлень (Г. Хакен). У цих і багатьох інших дослідженнях поступово народжувалась нова неklasична, а саме синергетична парадигма, що пов'язана з теорією самоорганізації складних систем, з філософією постмодернізму і яка поширилась в природничих і гуманітарних галузях знання і в мистецтві, в тому числі в архітектурі та містобудуванні, «...де шліфуються понятійні засоби, необхідні для адекватного опису... невірноважних систем, що самоорганізуються (як у свій час шліфувались... понятійно логічні засоби, необхідні для опису систем динамічних, а потім тих, що розвиваються)» [2, с.603].

Очевидно, в цьому висловлюванні міститься важливий узагальнюючий зміст протистояння двох методологічних підходів –

системного і синергетичного, – які існують і співіснують у філософії, природничих і гуманітарних науках, в мистецтві, у сучасних теоретико-методологічних розробках. У містобудуванні та в урбаністиці квінтесенцією їх протистояння стає опозиція між жорсткою, штучною і схематичною, наперед визначеною і концептуальною організацією складних систем і гнучкою, природною і органічною, не завжди передбаченою самоорганізацією «глибоко адаптованих систем» [3] в контексті саморозвитку й ефективного використання їх внутрішніх ресурсів, резервів і потенціалів. Поляризація «Космосу» системної організації та «Хаосу» самоорганізації відбувається на тлі, як вважають філософи постмодерністи, своєрідного «Хаосмосу», котрий у синергетиці визначений як «конструктивний хаос» [4], що потенційно вміщує творчу складову виникнення нових форм, а також теоретико-методологічне підґрунтя для виникнення середовищного підходу.

Вперше у сучасному містобудуванні на провідну роль конструктивного хаосу звернув увагу відомий архітектор і урбаніст А. Ван Ейк, який зауважив, що «...міста хаотичні і обов'язково є такими... Поки ще не пізно, це повинно бути визнано як позитивне кредо» [5, с.192]. На позитивність урахування хаосу посилався відомий американський теоретик і практик Р. Вентурі, який, прирівнюючи хаос до складного порядку, спирався на філософію А. Бергсона, який «...називав безлад таким порядком, котрий ми не спроможні бачити» [5, с. 151]. Один із засновників партисипаційного руху М. Кюло, орієнтуючись на ці ідеї, зазначив, що «...замість проектування майбутньої форми міста необхідно підтримувати процеси прийняття демократичних рішень, у яких перевага повинна надаватись демократичному хаосу, а не місту порядку» [5, с.172].

Ці та інші уявлення свідчили про існування і протиборство, з одного боку, модерністської ідеології, з ознаками класичного системного підходу, орієнтованого на встановлення єдиного і всеохоплюючого космічного порядку і, з іншого боку, постмодерністського некласичного світогляду і відповідного синергетичного підходу, пов'язаного із конституціюванням більш складного хаотичного квазісистемного порядку. При цьому стає зрозумілим, що співіснування цих поляризованих порядків і відповідних підходів, їх взаємозв'язок і взаємне доповнення стають можливими за наявності єдиного теоретико-методологічного простору взаємодії і проміжної ланки між ними, так би мовити «золотої середини», що об'єднують їх під назвою середовищного підходу до урбанізованого оточення.

На актуальність використання урбаністичних середовищних ідей вказували фахівці в різних галузях знання – у екології та соціології, економгеографії [6, 7], архітектурі та в містобудуванні [8-10] т. ін. Якщо узагальнити ці та інші дослідження, то середовищний підхід, займаючи проміжну ланку і виконуючи роль Аристотелевої «золотої середини» між системним і синергетичним підходами, йде своїм власним, як казали стародавні китайські філософи, «серединним шляхом». Цей шлях, орієнтуючись на хаотичність і плюралізм, історичну ретроспекцію та послідовний еkleктизм, сприяв відновленню традиційних містобудівних постурбаністичних ідей на суцільно урбанізованих територіях. Крім того, середовищний підхід був налаштований на дослідження нових «хаотичних» середовищних форм, котрі активно виникали у містах й їх агломераціях, у регіонах і в зонах впливу мега- і мегалополісів, у системах регіонального розселення країн і континентів, як наслідок, так би мовити, таяння льодовиків глобальної урбанізації в процесах самоорганізації.

Ці форми і процеси, котрі, в свою чергу, ініціювали і стимулювали розвиток процесів і форм контрурбанізації і задкуючої урбанізації, суб- і суперурбанізації, сприяли виникненню, так званого «сільсько-міського континууму» [6]. Цей неперервний просторовий «хаос» виростав як реакція населення, приватного бізнесу, громадських організацій тощо на жорсткість і тоталітаризм управлінських заходів, озброєних засобами системного підходу. Ці засоби, які вперше в урбаністиці успішно застосували В. Кристаллер і А. Льош [11], отримали подальший розвиток у багатьох країнах [11-14]. Завдяки ним створювались проекти систем розселення в містах і регіонах, в країнах і на континентах, нарешті, системи планетарного розселення [14], які спрямовувались на угамування і впорядкування процесів глобальної за формою і тотальної за змістом урбанізації.

Аналіз цих та інших пропозицій засвідчив, що поряд з жорсткою системною ієрархією почали виникати урбаністичні форми, які не вписувались в системні пропозиції. У містах замість мікрорайонів і районів почали виникати квартали і кондомініуми, технопарки, кластерні мегаструктурні утворення, «місто у місті», «село у місті» т. ін. У межах найкрупніших міст на суцільно урбанізованих територіях з'явилися відносно автономні осередки – острови, архіпелаги і анклави міського способу життя т. ін. [15]. У регіональному плануванні, де домінувало адміністративно-господарське районування, часто не враховувались інші важливі ознаки встановлення границь регіонів – функціонально-розпланувальні, культурно-етнічні, прикордонні т. ін. [16]. Внаслідок цього реальні границі регіонів стають розмитими і невизначеними.

У системах розселення регіонального і надрегіонального рівня також почали виникати своєрідні неформальні утворення – міста-регіони, міста-поля, технополіси, різноманітні агломерації, агломерації-противаги тощо – які «...потребують містобудівного осмислення, структурування й упорядкування в якості елементів регіональних містобудівних систем» [17]. Інший підхід, ближчий до середовищного, продемонстрував відомий архітектор-урбаніст Е. Саарінен у своїй теорії органічної децентралізації, де запропонував розчленовувати суцільно урбанізовану територію міст й агломерацій на досить автономні поселення, подібні за величиною та устроєм до середньовічних міст.

Прагнення до відносної самостійності й автономізації без зайвих транзитних і надлишкових зв'язків, нав'язаних системами розселення, спонтанне виникнення неформального поліцентризму і плюралізму в цих системах, а також непрогнозоване виникнення нестандартних і некласичних, середовищних і хаотичних, а іншими словами, урбоміських форм, потребувало творчого переосмислення і нового синергетичного підходу до цих проблем і започаткування на цій основі нового теоретичного напрямку – урбосинергетики [18].

У міській синергетиці відбулося переструктурування урбоміських форм, що відтепер включають у себе міську тканину і каркас, урбанізовані ландшафти і оболонку. З'ясовано, що у процесах самоорганізації приймають участь чотири категорії мешканців – представники міських спільнот містян і слободян, урбодян і поселян. Процеси самоорганізації, що мають ритмічний і закономірний характер, узгоджуються у єдиному багатовимірному просторі-часі урбосфери, який включає локальний і ментальний, глобальний і темпоральний часи. Узгодження і гармонізація цих процесів і форм підкоряється фундаментальним закономірностям, своєрідним аттракторам, в якості котрих запропоновано використовувати динамічні ряди «золотого перерізу». На цій основі запропонована система жанрового проектування, що сприятиме поверненню архітектурі та містобудуванню, втраченого ними, статусу пластичних мистецтв [18].

Приймаючи до уваги ієрархічність й історичність розгортання проаналізованих підходів, слід очікувати найближчим часом активізації ще одного, адаптивного підходу, ознаки якого можна помітити в сучасній теорії та практиці. До таких проявів можна віднести спроби демократизації й гуманізації щільно урбанізованого оточення на шляху його адаптації до духовних та естетичних світів Homo urbanus (Людини міської), яка прагне встановлення нового, так би мовити «космосного», порядку глибоко адаптованих і досконалих систем на відміну від «хаосмосного» середовищного порядку. Важливою провісницькою

ознакою народження нового підходу стає усвідомлення того, «...що поняття адаптації, у відповідності до тенденції, що намітилася в останні роки, виводиться... на рівень, так званих «загальнонаукових понять»... Адаптація стає співвідносною із філософською категорією розвитку у живій і неживій природі...» [3, с.90,91].

Прогнозуючи подальший розвиток теоретико-методологічних підходів, слід звернути увагу на те, що адаптивний підхід, займаючи найвищий щабель і завершуючи повний цикл їх розбудови, стає перехідною ланкою між синергетичним і наступним якісно новим системним підходом, що, розгортаючись на новому ієрархічному рівні і започатковуючи новий цикл саморозвитку, повинен сформувати уявлення про новий Космос глибоко адаптованих систем. Перші начерки нового Космосу Людини міської (*Homo urbanus*) з'явилися у дослідженнях ноосферних феноменів П. Тейяра де Шардена, В. Вернадського, С. Подолінського т. ін. [19,20]. З цієї причини цей підхід до проблем розвитку планетарних і позапланетних систем розселення може в майбутньому отримати назву ноосферного. В урбаністиці ці ідеї отримали своє перше впровадження на початку ХХ ст. в утопічних проектах розселення людства в межах Сонячної системи [21].

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасні теоретико-методологічні підходи до проблем розвитку і саморозвитку урбанізованого оточення, відштовхуючись від світоглядних уявлень, пройшли складний шлях перетворень. Цей шлях, який орієнтувався на вирішення проблем співіснування і протиріч між міським і урбаністичним образом життя, між міським середовищем і урбанізованим оточенням, між модерністським і постмодерністським стилями мислення обумовив спочатку поляризацію між класичним системним і некласичним синергетичним підходами, між парадигмальними уявленнями про Космос і Хаос штучного оточення Людини міської (*Homo urbanus*). Обопільні прагнення зі сторони цих підходів до узгодження, взаємного доповнення і гармонізації створили необхідні умови і стимулювали виникнення проміжних підходів – середовищного «хаосмового» й адаптивного «космосного», – що завершили повний цикл еволюційних перетворень і спрямували їх в бік ноосферних досліджень і гуманізації урбанізованого оточення планетарного і поза планетарного масштабів культурно-цивілізаційного розвитку людства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 367 с.

2. Постмодернизм. Энциклопедия. Минск: Книжный Дом, 2001. 1040 с.
3. Мельников Г. П. Системология и языковые аспекты кибернетики. Москва: Сов. радио, 1978. 386 с.
4. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основание синергетики. Синергетическое мировоззрение. Москва: Ком. Книга, 2005. 240 с.
5. Рябушин А. В., Шукурова А. Н. Творческие противоречия в архитектуре Запада. Москва: Стройиздат, 1985. 272 с.
6. Перцик Е. Н. Среда человека: предвидимое будущее. Москва: Мысль, 1990. 365 с.
7. Алаев Э. Б. Экономично-географическая терминология. Москва: Мысль, 1977. 199 с.
8. Дей К. Места, где обитает душа: Архитектура и среда как лечебное средство. Москва: Ладья, 2000. 280 с.
9. Линч К. Образ города. Москва: Стройиздат, 1982. 328 с.
10. Тімохін В. Перспективи і горизонти розвитку середовищного підходу. Досвід та перспективи розвитку міст України. Київ: Дніпромiсто, 2012. Вип.22. С. 99-112.
11. Модели в географии. Сб. статей / под. ред. Р. Дж. Чорли и П. Хаггета. Москва: Прогресс, 1971. 381 с.
12. Демин Н. М., Лаврик Г. И. Методологические основы районной планировки. Москва: Стройиздат, 1975. 96 с.
13. Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства. Москва: Стройиздат, 1984. 256 с.
14. Doxiadis C. Ecistics: An Introduction to the science of Human Settlements. London, 1968. 527 p.
15. Аурели П. В. Возможность абсолютной архитектуры. Москва: Strelka Press, 2014. 304 с.
16. Білоконь Ю. М. Регіональне планування (теорія і практика). Київ: Логос, 2003. 246 с.
17. Демин Н. Современные агломерации. Миф или реальность. Досвід та перспектива розвитку міст України. Київ: Дніпромiсто, 2012. Вип.22. С. 68-88.
18. Тімохін В. О. Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування. Київ: КНУБА, 2008. 629 с.
19. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва: Наука, 1987. 240 с.
20. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. Москва: Ноосфера, 1991. 84 с.
21. Хан-Магомедов С. О. Георгий Крутиков. Москва: Фонд Русский авангард, 2008. 180 с.

*Ткаченко Володимир Володимирович, д-р історичних наук, професор,
Климчук Марина Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент,
Клочко Андрій Андрійович, аспірант,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Експерти Давоського форуму в 2015 р. виокремили 21 стратегічний пріоритет розвитку світу, досягнення яких очікується до 2025 р. Одним з найважливіших серед них є впровадження цифрових технологій. Кабінет Міністрів України 17 січня 2018 р. схвалив «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» і затвердив план заходів з її реалізації. Фактично це – дорожня карта цифрової трансформації економіки України, яку Міністерство економічного розвитку і торгівлі розробило разом з провідними експертами ІТ-сфери [2]. Ця концепція передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій.

Таким чином, передбачається впровадження цифрових технологій передусім у наступні важливі галузі: нормативне регулювання; кадри та освіта; формування компетенцій; розвиток інформаційної інфраструктури; інформаційна безпека. Проте, ні в давоському документі, ні в українській програмі практично нічого не говориться про виробництво, розподіл та фактичне споживання. Програма «цифрової економіки» сфокусована на двох базових напрямках:

- формування основних інститутів, в рамках яких створюються умови для розвитку цифрової економіки (нормативне регулювання, кадри і освіту, формування компетенцій і технологічних укладів);
- основних інфраструктурних елементів цифрової економіки (інформаційна інфраструктура та безпека).

Цифрова економіка формується в процесі інформатизації, під якою розуміється соціально-економічний і науково-технологічний процес масового впровадження цифрових технологій у всіх сферах суспільства для кардинального поліпшення умов праці та якості життя населення, значного підвищення рівня ефективності виробництва [6].

У своєму дослідженні «Assessment: Ukraine 2016» Ф. Хатч стверджує, що Україна за сприятливих умов зможе експортувати ІТ-товарів та послуг на 275 млрд. дол. на рік і стати одним зі світових технологічних лідерів [4]. Саме це має стати рушійною силою трансформації економічного і

соціального стану нашої держави, оскільки за прогнозами призведе до зростання ВВП до понад 700 млрд. дол. Ф. Хатч стверджує, що Україна може посісти третє місце в Європі та п'яте місце у світі серед найбільших технологічних експортерів. Це виглядає цілком реальним, враховуючи прогнози про повну автоматизацію економіки у найближчі 10 років. Крім того, у глобальному рейтингу аут-сорсингу Global Location Services Index [5], який визначив 55 країн за критеріями фінансової привабливості щодо наявності відповідних фахівців і рівня їхньої кваліфікації та бізнес-середовища, у 2016 р. Україна посіла 24 місце, між Німеччиною та Великобританією, тоді як у 2015 р. була на 17 позицій нижче [4].

Виокремимо рекомендації щодо цифровізації кожного з рівнів економічної системи.

Рівень держави:

- впровадження цифрової стратегії, що надасть можливість нашій державі наростити свій економічний потенціал і забезпечити активне представництво на світовому інформаційному ринку не тільки як виробника й споживача інформаційних послуг, а й суб'єкта законотворчості в сфері інформаційного права;

- оперативна та гнучка зміна законодавства, що забезпечує реалізацію проектів в сфері цифрової економіки;

- синхронізація траєкторії інституційного регулювання інформаційного ринку в Україні з положеннями Індустрії 4.0.

Таблиця 1

Параметрична характеристика основних функціональних ознак реалізації «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України 2018-2020 рр.»

Параметричні характеристики	Функціональні ознаки
Мета	Реалізація прискореного сценарію цифрового розвитку, як найбільш релевантного для України з точки зору викликів, потреб та можливостей; досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії та програми розвитку.
Цілі цифрового розвитку	Прискорення економічного зростання та залучення інвестицій; трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні; технологічно-цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв; доступність для громадян переваг й можливостей цифрового світу; реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва.

Завдання	Офіційне визнання міжнародних стандартів, які становлять загальновизнану основу Індустрії 4.0 (близько 100 стандартів), державна підтримка діяльності технічних комітетів, які беруть участь у роботі над стандартами, що стосуються Індустрії 4.0; формування механізму заохочення подання заявок на винаходи в Україні; створення механізму державної підтримки патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності; можливість захисту патентних прав через звернення до спеціалізованих судів; створення механізмів трансферу технологій.
Принципи	Принцип 1. Доступність цифрових послуг; Принцип 2. Формування переваг; Принцип 3. Реалізація механізму економічного зростання. Принцип 4. Розвитку інформаційного суспільства; Принцип 5. Міжнародне співробітництво. Принцип 6. Стандартизація; Принцип 7. Інформаційна безпека; Принцип 8. Комплексного державного управління.
Рейтингові показники реалізації Концепції	30 місця в рейтингу Networked Readiness Index (WEF) (у 2016 році - 64 місце); 40 місця у рейтингу Global Innovation Index (INSEAD, WIPO) (у 2016 році - 56 місце); 50 місця у рейтингу ICT Development Index (ITU) (у 2016 році - 79 місце); 60 місця у рейтингу Global Competitiveness Index (WEF) (у 2016 році - 85 місце).
Цифровізація реального сектору економіки	Цифровізація є головною складовою цифрової економіки та визначальним чинником зростання економіки в цілому, зокрема і самої цифрової індустрії, як виробника технологій. Цифрові технології в багатьох секторах є основою продуктивних та виробничих стратегій
Фінансування	Фінансування здійснюється за рахунок та в межах коштів державного бюджету, затверджених на відповідний рік, а також з інших не заборонених законодавством джерел.

Складено на основі [3]

Рівень регіону:

- формування нових відносин між громадянином і державою, в основі яких лежить концепція проактивних сервісів. Це означає, що після формування громадянином електронного запиту взаємодія між державними структурами також має проводитися в електронному вигляді. Тільки при налагодженому електронному документообігу, єдиних стандартах і чіткій взаємодії між відомствами громадянин швидко отримає послугу чи відповідь на свій запит. Такі системи вже діють в Ізраїлі, Данії, Великобританії, США. Що стосується впровадження цифрових технологій в розрізі регіону, то їх вплив можна оцінити відповідно щодо функцій та ефектів цифровізації (рис.1).

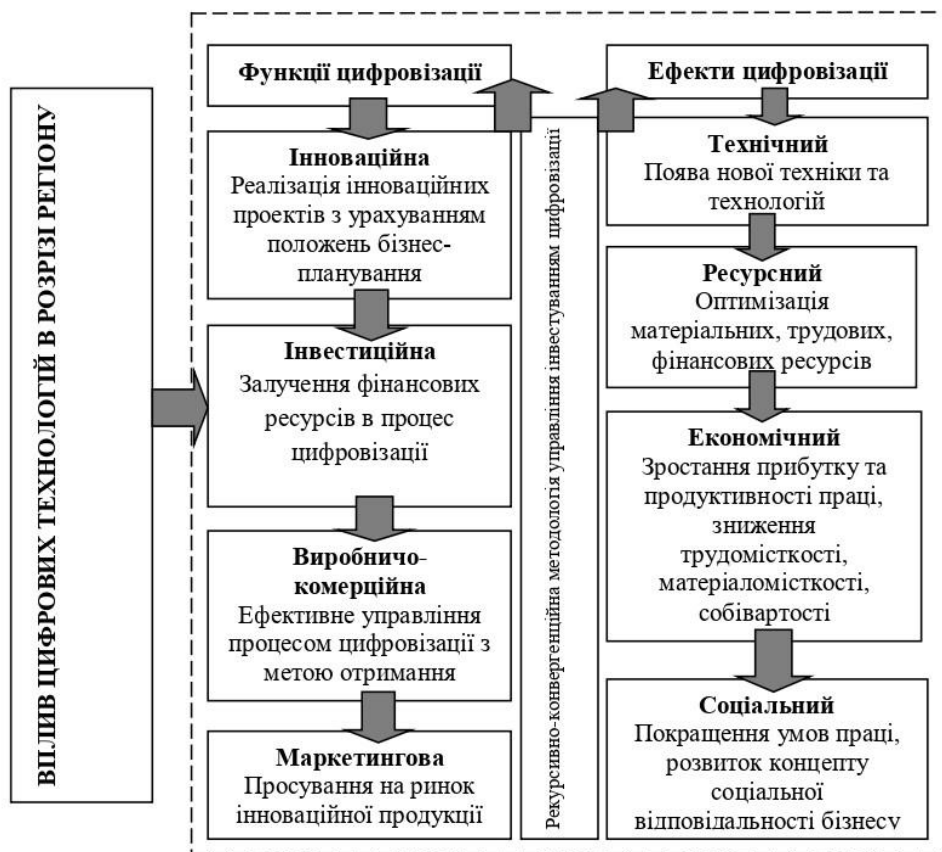

Рис.1. Вплив цифрових технологій в розрізі регіону

Рівень підприємства:

- створення корпоративних платформ, які об'єднують інформаційні портали для спільної роботи і портали експертизи. За рахунок прямої взаємодії користувачів з необхідним для виконання конкретних завдань інтелектуальним капіталом подібні портали прискорюють нововведення і зменшують обсяг «повторюваної» роботи в компанії [6].

- з урахуванням системних вимог та функціональних можливостей, якими володіє інформаційний ресурс, формування системи цифрового управління виробничо-комерційною діяльністю залежно від специфіки, рівнів менеджменту в процесі організації виробництва. Цифрове управління надає можливість сформувати результативну організаційну систему виробництва в динамічних умовах функціонування й на цій основі покращити ефективність виробничо-господарської діяльності.

Систематизація та узагальнення наукових розробок провідних учених надали можливість виокремити напрями розвитку цифрових технологій, переваги їх інкорпорації при формуванні ефективної регіональної політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Куйбіда В.С. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату / Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. // Вісник Національної академії державного управління при президенті України. Серія “Державне управління”. – К. : НАДУ, 2018. – № 1. – С. 5–10
2. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 верес. 2017 р. № 649-р.// Офіц. вісн. України. – 2017. – № 78. – Ст. 2402.
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 67-р // Офіц. вісн. України. – 2018. – № 16. – Ст. 560. – С. 70.
4. Global Location Services Index [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.atkearney.com/strategic-it/global-services-location-index>.
5. Phillip J. Hatch Technology Market Assessment: Ukraine 2016: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.akholi.com/wp-content/uploads/2016/02/Ukraine-Technology-Exports-2016.pdf>.
6. Tkachenko V. The economic-mathematical development of buildings construction model optimization on the basis of digital economy / A. Kwilinski, M. Klymchuk, I. Tkachenko // Management Systems in Production Engineering – VoL.27.- Issue 2. – 2019. – С. 119-123.

*Шебек Надія Миколаївна,
доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування,
Дзиба Вероніка Олександрівна, аспірантка,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПЕРЕДУМОВИ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Як засвідчує досвід розвинених країн, конкурентоспроможність держави значною мірою залежить від ефективності створення, використання і розповсюдження новітніх технологій. Зважаючи на очевидне відставання України від світових темпів розвитку наукоємного виробництва та впровадження новітніх науково-технічних розробок, для представників різних галузей знань актуальним лишається завдання з осмислення змісту інноваційних процесів та

пошуку власного місця на передньому краї вітчизняної науки. Зокрема, перед науковцями містобудівниками постає завдання визначення оптимальних територіально-просторових умов для прискореного розвитку і ефективного функціонування мережі містобудівних об'єктів, призначених для генерації, акумуляції та реалізації нових знань.

«Діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [1] називається інноваційною і регулюється Законом України Про інноваційну діяльність. Стимулювання інноваційних процесів і підтримка розвитку економіки України інноваційним шляхом займає чільне місце серед пріоритетів держави.

Дослідження процесів, які сприяли стрімкому економічному злету країн, господарство яких було зруйноване під час другої світової війни [2], спонукало науковців до осмислення необхідності розробки загальнодержавної стратегії із розповсюдження передового досвіду. З середини 80-х рр. ХХ ст. над формуванням теоретичних засад концепції національних інноваційних систем працюють групи вчених з різних країн світу. Сьогодні національну інноваційну систему визначають як динамічну, відкриту, структуровану підсистему міжнародної інноваційної системи, що складається із взаємопов'язаних активно співпрацюючих інституцій та забезпечувальних інститутів, які задіяні у процесі створення, акумуляції та реалізації наукових знань, техніки і технологій з урахуванням правових, економічних, організаційних, соціально-культурних умов інноваційного процесу в межах національного господарства і на основі стратегії науково-технологічного розвитку, основною метою якої є підвищення конкурентоздатності економіки та рівня життя населення [3].

Національна інноваційна система України включає п'ять підсистем: державного регулювання, освіти, генерації нових знань, інноваційної інфраструктури, виробництва [4]. Оптимальний варіант розбудови національної інноваційної системи України передбачає збалансований розвиток усіх її підсистем.

Підсистема інноваційної інфраструктури є сполучною ланкою між результатами наукових досліджень і ринком, державою і підприємницьким сектором економіки. Саме вона покликана забезпечувати розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного циклу. «Інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові,

консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо)» [1].

Інноваційна інфраструктура «складається з виробничо-технологічної, фінансової, інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової складової, а також з технополісів, технологічних та наукових парків, інноваційних центрів та центрів трансферу технологій, бізнес-інкубаторів та інноваційних структур інших типів; інформаційних мереж науково-технічної інформації, експертно-консалтингових та інжинірингових фірм, інституційних державних та приватних інвесторів» [4].

Особлива роль в інноваційному процесі належить технопаркам та технополісам. Технопарки являють собою сучасну форму взаємодії освіти, науки, техніки і виробництва, в результаті якої виникають науково-інноваційні комплекси для розробки новітніх технологій, швидкого запровадження науково-технічних розробок і виробництва новітньої продукції. Основу технопарків складає взаємодія університетів, науково-дослідних центрів, конструкторських та виробничих підрозділів, використання ними сучасної інформаційної бази. Сьогодні відомо три основні моделі розвитку технопарків: американська, європейська, японська, крім них, є змішана модель [5].

Американська модель. □ У США й Великобританії виділяються три типи технопарків: «наукові парки», «дослідницькі парки», «інкубатори». Прикладом «наукового парку» є перший технопарк світу, організований на базі Стенфордського університету (штат Каліфорнія) в 1949 році. З початку своєї діяльності цей парк став місцем комерційної діяльності, джерелом якої служили результати наукових досліджень учених з університетських лабораторій [6]. Науковий парк Стенфорд займає площу 280 га (рис. 1). «Дослідницькі парки» відрізняються тим, що в них нововведення розробляються тільки до стадії технічного прототипу. Типовий приклад дослідницького парку, у якому на землях університету перебувають не підприємства й лабораторії промислових компаній, а дослідницькі інститути некомерційного характеру, тісно пов'язані із промисловістю, – приватний дослідницький центр Іллінойського Технологічного Інституту, США. «Інкубатори» – це організації, основним завданням яких є формування й обслуговування максимально сприятливого середовища, призначеного для розвитку нових інноваційних фірм, що перебувають на стадії виникнення й становлення. Інкубатор, як просторове середовище, являє собою багатофункціональну будівлю або комплекс будівель, поділений на модулі для дрібних інноваційних підприємств, і має систему обслуговування. Інкубатори можна розділити на два основних види: ті,

які діють як самостійні організації та ті, що входять до складу технопарку.

Європейська модель технопарку (друга хвиля). Основною метою створення був трансферт технологій, тобто прискорення процесу впровадження наукових винаходів у виробництво. Для європейської моделі характерно розміщення великої кількості малих фірм в одній будівлі та наявність декількох засновників. За таким принципом функціонують Дослідницький парк Університету Хериот Уат, Единбург; Науковий парк Трінтіколеджу, Кембридж.

Японська модель передбачає будівництво нових міст – так званих «технополісів». У межах програми «Технополіс» з 1984 р. Японії, за підтримки уряду, в малих містах країни створено 26 зон новітніх технологій. Наприклад, у «місті мозків» – Цукуба (рис. 2), розташованому за 35 миль на північний схід від Токіо, живе 11500 чоловік, які працюють у 50 державних дослідницьких інститутах і двох університетах. У Цукубі розташовано 30 з 98 провідних державних дослідницьких лабораторій Японії, що робить це місто одним з найбільших наукових центрів світу.

Змішана модель поєднує ознаки японської і американської. Прикладом змішаної моделі технопарків може бути найбільший науковий парк Франції (площею понад 2000 га) «Софія Антиполіс» (рис. 3).

Рис. 1. Стенфордський індустріальний парк «Силіконова долина», США

Рис. 2. Науково-технічний центр «Цукуба», Японія

Рис. 3. Науково-технічний парк «Софія Антиполіс», Франція

Технополіси – це, по суті, наукові містечка із власною соціальною інфраструктурою, розміщені у спеціально визначених районах. Подекуди, зокрема в Японії, вони виконують додаткові функції – підтримання та стимулювання розвитку відсталих регіонів. До речі, вони активно створювалися в СРСР, досить згадати Дубну і Арзамас-16, де проводилися масштабні ядерні дослідження. Нині у світі налічується

понад 300 технополісів, у тому числі в Японії та США – по 20, Німеччині – 30, у Франції – приблизно 50.

Принципи організації інноваційної інфраструктури, як і технологія функціонування її окремих компонентів широко досліджуються економістами. Особливості архітектурно-планувальної організації окремих складових інноваційної інфраструктури розглядалися у наукових працях архітекторів [7, 8]. Орієнтири містобудівного розвитку інноваційних об'єктів виробничих територій – технопарків, індустриальних парків, виробничих територій технополісів, окреслено в Державних будівельних нормах [9].

Разом з тим, осмислення підходів до територіально-просторової організації інноваційної інфраструктури лише починається. В межах нашої країни інноваційна діяльність ведеться на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях, отже на теоретичне обґрунтування очікують особливості територіально-просторової організації інноваційної інфраструктури України, її регіонів, окремих поселень. Крім того, на особливу увагу заслуговує проблема адаптивності як інноваційної інфраструктури в цілому, так і її складових.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України Про інноваційну діяльність. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 36, ст.266
2. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. – London: Pinter, 1987.
3. Кавтиш О. П., Гречко А. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення національної інноваційної системи // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 2. – С. 223-228.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р "Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи".
5. Саліхова О. Б. Високі технології: дефініція та оцінка. – К.: ДП "Інформ-аналіт. агентство", 2008. – 289 с.
6. Сафронова А. А. Инновационная инфраструктура: Методология формирования и развития. – Москва: «Палеотип», 2007.
7. Лилуєва О. В. Архитектурное формирование технопарков на базе наукоградов: автореф. дис. ... канд. арх.: 05.23.21 – 2011.
8. Поліванова М. В. Інноваційний підхід до функціонально-планувального рішення технопаркових комплексів: автореф. дис. ... канд. арх.: 18.00.02 – 2019.
9. Державні будівельні норми ДБН Б.2.2-12:2019 Планування та забудова територій. – К.: Мінрегіон України, 2019. – 177 с.

*Саракун Лариса Петрівна,
кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
Національний університет харчових технологій*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ускладнення соціальної, економічної, політичної, культурної сфер суспільства створює безліч перспектив, життєвих моделей, стратегій і перетворює питання вибору з цієї різноманітності в проблему. У цьому контексті вибір факторів, що впливають на формування регіональної ідентичності, може розглядатися як подолання суперечності між прагненням зберегти цілісність і різноманітністю в часі та просторі.

У соціально-філософському аналізі регіони ми розглядаємо як соціально-просторові одиниці, яким властива регіональна самобутність та самосвідомість, соціальні потреби та інтереси. Зауважимо, що здебільшого, вони прагнуть виступати в якості суб'єктів економічного та соціально-політичного процесу, що призводить до відповідних змін територіального простору. Таким чином, набуває неабиякої соціально-філософської значущості та актуальності проблема вибору оптимальної моделі територіального розвитку України, спрямованої на формування спільної національної ідентичності, консолідацію соціуму, державне будівництво шляхом міжрегіональної інтеграції з урахуванням інтересів всіх регіонів сучасної України.

Невизначеність геополітичної стратегії, соціально-економічної політики, відмова від патріотичної парадигми призвели до розколу ментальності соціуму. Адже в умовах радикальних змін суспільних процесів регіональна ідентичність може переважати національну, оскільки здатна сильніше проявити себе в соціумі, де ще не завершився процес конституювання національної ідентичності. Слід зауважити, що її формування в регіонах України здійснюється через виділення таких факторів: по-перше, територіальна ідентифікація є досить стійкою; по-друге, регіональні адміністрації, інститути освіти й культури, політичні рухи та партії здійснюють суттєвий психологічний вплив на формування регіональної ідентичності, оскільки є зацікавленими у її існуванні; по-третє, регіональні цінності та інтереси можуть збігатися, або не збігатися з національними, оскільки обумовлюються соціально-економічним, політичним контекстами і визначаються крізь призму світоглядних інтересів різних соціальних груп (професійних, вікових, конфесійних) та історичного вибору: Схід чи Захід.

Таким чином, народ України не утворює єдиної спільноти, що має спільні цінності й символи. Він постає як багаторівнева структура, складові якої взаємопов'язані, але часто вступають між собою у суперечність. При схожих економічних інтересах областей їх соціокультурні та політичні інтереси суттєво відрізняються, адже пов'язані із суспільними, зокрема регіональними факторами, головними з яких, на нашу думку, є історичне тяжіння до Сходу чи Заходу. Як наголошує О. Майборода, «... джерела регіонального протистояння на Заході й Сході трактувалися протилежним чином» [5, с. 121], які останнім часом набувають політичного забарвлення. Мається на увазі, наявність особливостей регіональних суб'єктних соціально-політичних культур по осях – «Схід – Захід», «Північ – Південь» [3, с. 68].

Результати проведених досліджень фіксують помітні розходження між регіонами України з різних питань формування національної ідентичності. До головних з них варто віднести оцінку історичного минулого (політичних діячів різних епох, важливих історичних подій), а також майбутніх перспектив сучасної України (бажаного соціально-економічного устрою, питань статусу мов, векторів зовнішньополітичного розвитку тощо).

Соціологічні опитування останніх років засвідчують, що українському соціуму притаманне зниження рівня самопочуття деяких етнічних груп внаслідок погіршення умов життя та економічної кризи. Територіально-регіональна різниця економічного розвитку України поєднується з нерівномірністю розселення, а також матеріальним забезпеченням деяких регіонів [2, с. 85].

Особливо важливим фактором формування ідентичності є засоби масової інформації, оскільки вони створюють історико-культурний інформаційний простір держави, який є духовно-ідеологічним підґрунтям нації. Інформаційні технології змінюють не тільки світ, а й способи впливу на нього. Чим сильніше стають інформаційно-комунікативні технології, тим більшою стає їх результативність. І оскільки вплив може бути не тільки відкритим, але і прихованим, то у людини залишається все менше можливостей йому протистояти. Весь світ базується на інформації. Сьогодні практично все будується на інформаційних і віртуальних інтервенціях [4]. Комунікативна складова зміни соціосистем ґрунтується на нових смислах, здатних «руйнувати» свідомість, породжуючи іншу реальність. Під їх впливом руйнуються найсильніші соціосистеми. Кожна революція стає успішною тільки тому, що несе нові смисли. Так, коли сьогодні використовувалися поняття «фашисти», «каратели» і «хунта» для опису ситуації в Україні, то це не просто значення, це були смисли. Вони описували цілком конкретну

ситуацію, коли фашистам як чужим протистоять герої як свої. Останні повинні знищувати фашистів, щоб врятувати «своїх». Тобто вживання цих слів програмує відповідну поведінку. Сенси можуть будувати і руйнувати країни, розколювати національну ідентичність.

Україна як суспільство дуже поляризована. Одні бачать майбутнє у минулому, інші – в чомусь новому. Одні дивляться на Захід, інші – на Схід. Поляризація виводить на вулиці радикалів, які хочуть негайно досягнути своїх цілей. Вони використовують для цього всі види просторів: фізичний, інформаційний і віртуальний.

Інформаційний простір є основним полем битви. Цікавою особливістю означеного простору в період Криму та Донбасу є його швидкий розвиток, високий рівень динаміки, що потягнув за собою великий об'єм суперечливих одна одній версій. Різні етапи, різні часові періоди мали свій набір слів-символів [4, с. 763].

На думку сучасного дослідника Г. Почепцова, передкримський період з точки зору російських інформаційних потреб мав виправдати анексію Криму, тому був використаний набір символів, що переносили в епоху війни. «Фашисти», «неонацисти», «бандеровці» – були з однієї сторони, визволителі – з іншої. Останнє значення не використовувалося, але малося на увазі. Тим більш під «зеленими чоловічками» можна було розуміти, що завгодно. Як зазначає автор, період Донбасу вимагав розвернути символізацію «народного повстання». Тому ті, хто був проти, почали називатися «карателями». Україна стала позначати своїх противників «терористами», «сепаратистами», Росія своїх прихильників «ополченцями», що також асоціюється з вітчизняною війною.

Інформаційний простір такої гібридної війни, коли неадекватно поєднується фізичний, інформаційний і віртуальний простори, виконує нові функції. Г. Почепцов називає деякі з них, що характерні для конфлікту Росії з Україною: 1) потрібно з нічого створити образ ворога; 2) потрібно з нічого створити образ справедливого воїна, який бореться з ворогами; 3) потрібно з нічого створити населення, яке потрібно захистити від ворога [4, с. 764]. Все вищесказане демонструє, що інформаційні технології дозволяють вибудовувати нові ієрархії друзів і ворогів та сприяють розколу національної ідентичності та формуванню регіональної ідентичності. Тому суспільство й держава мають постійно дбати про нейтралізацію регресивних тенденцій в інформаційно-аксіологічному полі й мобілізувати ресурсний потенціал ЗМІ для формування такої ціннісної системи, яка змогла б забезпечити духовну єдність суспільства. Як зауважив міністр культури, молоді та спорту України В. Бородянський: «грань між свободою слова і маніпуляцією тонка, а держава повинна знайти баланс між свободою слова і захистом

від маніпуляцій» [1]. За словами міністра, в зв'язку з цим він має намір ініціювати реєстрацію законопроекту, що передбачає відповідальність за маніпуляції громадською думкою та суспільною свідомістю.

Підсумовуючи зазначимо, що регулюючи функціонування найважливіших систем суспільства, держава виступає важливою передумовою розвитку соціокультурної сфери. Вона покликана інтегрувати, забезпечувати задоволення культурних інтересів населення, а отже сприяти консолідації регіонів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бородянський має намір ініціювати введення кримінальної відповідальності для журналістів // Українські новини. – URL: <https://ukranews.com/ua/news/664202-kryminalnu-vidpovidalnist-dlya-zhurnalistiv-maye-namir-initsiyuvaty-borodyanskyj>.

2. Кривицька О. Дезінтегративна складова етнічної маркеризації України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2 (41). – С. 80–97.

3. Погоріла Н. Б. Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 63–81.

4. Почепцов, Г. Г. Пропаганда 2.0. – Харків: Фолио, 2018. – 796 с.

5. Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень: За заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: УНЦПД, 2006. – 332 с.

6. Саракун Л.П. Культурна політика сучасної України / Л.П. Саракун. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 208 с.

*Семко Вадим Леонідович кандидат політичних наук, доцент,
Басва Юлія Євгенівна, кандидат політичних наук,
кафедра політичних наук і права КНУБА*

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «РЕГІОН» У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ

Поняття «регіон» є однією з ключових категорій у сучасному міждисциплінарному науковому дискурсі. Сьогодні регіони дедалі більше стають самостійними цілісними суб'єктами економічних відносин, випереджаючи у цьому відношенні окремі підприємства і, навіть держави.

Регіон як об'єкт міждисциплінарного дослідження, з одного боку, є системою, яка складається з компонентів та зв'язків різноманітного характеру. З іншого боку, регіон є самостійним цілісним об'єктом,

«атомом» у побудові держави (з територіальної, економічної, політичної та ресурсної точки зору). При цьому регіон у структурі окремої країни, частіше за все, має лише певну економічну цілісність та відокремленість [2, с. 41]. Саме ця двоїста природа регіону визначає особливості регіонального управління, відносин між Центром та регіонами, і, значною мірою, складає предмет регіоналістики, як міждисциплінарної, і, одночасно самостійної галузі знання.

Поняття «регіон», у найбільш широкому сенсі розглядається як певна частина глобального простору і використовується тими суспільними науками, які вивчають політичний, економічний або соціальний простір. Основою методологічної бази регіональних досліджень є системний підхід: він дозволяє моделювати поведінку об'єкту дослідження, виявляти фактори та закономірності його розвитку, прогнозувати вірогідне майбутнє об'єкту і впливати на його зміни у бажаному напрямку [5, с. 20].

Систему можна визначити як сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою утворюючи при цьому певну цілісність, єдність [4, с. 348].

Л. А. Блюменфельд визначає системою таку сукупність елементів, в якій:

- задані зв'язки, що існують між цими елементами;
- кожен з елементів всередині системи є неподільним;
- з оточуючим світом поза даної системи вона взаємодіє як ціле;
- при еволюції в часі сукупність буде вважатись однією системою, якщо між її елементами можна буде провести однозначну відповідність [5, с. 23].

Впорядкованість зв'язків між елементами системи визначає такі її властивості як «цілісність (наявність для усього поєднання цілі або функції, яких нема у окремого елемента, що є складовою системи), автономність (прагнення до більшої внутрішньої впорядкованості, компенсації елементів і функцій, яких не вистачає), стійкість (прагнення до збереження або такого розвитку структури, яке забезпечить здійснення системою генералізованої функції)» [1, с. 56 – 57].

Кожну з територіальних систем, починаючи з глобального рівня, можна уявити у вигляді сукупності підсистем (аж до локального рівня).

Специфіка територіальних систем полягає у їх компактності – близькості територіальних елементів, що складають цю систему, а також у тому, що в регіональних системах елементи можуть бути різнорідними, проте взаємопов'язаними. Наприклад, геосистеми містять у собі різноманітні природні, економічні, соціальні елементи, для яких спільним, з функціональної точки зору є лише їх територіальне

розташування; тим не менш, системоутворюючі зв'язки, що їх об'єднують можуть бути не лише істотними, але й закономірними [5, с. 23]. Особливостям клімату відповідають певні види рослин та тваринного світу, специфіка рельєфу місцевості зумовлює можливості розташування господарчих об'єктів, наявність корисних копалин – розміщення видобувної промисловості тощо.

Системні дослідження, щодо виявлення когерентних регіонів, включають в себе низку послідовних етапів:

1) виокремлення елементів системи (за критерієм їх однорідності, загальних властивостей тощо);

2) виявлення зв'язків між елементами системи (істотних, у тому числі системоутворюючих, і неістотних зв'язків, їх співпідкорядкованості);

3) визначення кордонів системи (на підставі спільності елементів, компактності їх розташування, істотності системоутворюючих зв'язків);

4) ставлення до відносин з іншими системами того ж ієрархічного рівня. Досліджуються двосторонні зв'язки: як з точки зору зумовленості даної системи зовнішніми факторами, так і з позицій впливу досліджуваної системи на інші утворення;

5) визначення місця в системі більш високого рангу;

б) встановлення внутрішньої структури системи (виявлення функціональної структури і підсистем більш низького рангу) [5, с.23].

Перспективи використання системного підходу в регіональних дослідженнях полягають у розробці (на прикладі ієрархічно побудованих регіонів) системи регіонів кожного типу – політичних, економічних, соціальних. У регіональних політологічних дослідженнях і політичній географії це буде означати, що політична регіоналістика охопить також і міжнародне регіонознавство. А у загальну ієрархію регіонів разом з внутрішньо- і наддержавними регіонами будуть включені й держави [5, с. 25].

Ієрархія регіонів

Ієрархічний рівень	Функціональний тип регіону		
	Політичний	Економічний	Соціокультурний
Глобальний рівень	Світова політична система	Світова економічна система	Загальнолюдська цивілізація
Мега регіон	Країни НАТО, ЄС, СНД, ОАГ, Африканський союз, Ліга арабських держав тощо.	ЄС, СНД, НАФТА, АССАН, ЛАЕС тощо.	Вісім світових цивілізацій С. Хантингтона

Міжнародний макрорегіон	Союзна держава Росії та Білорусі, Бенілюкс, країни Балтії тощо.	Балтійський регіон, регіон Альп, аналогічні «трикутники зростання»	Скандинавський, Східнослов'янський тощо.
Країна	Суверенна держава		
Внутрішньодержавний регіон	Федеральні округи	Великі економічні райони	Етнічні та етнографічні спільноти
Мезорегіон	Адміністративно-територіальні утворення	Адміністративно-територіальні утворення	Соціально-територіальні спільноти
Мікрорегіон	Муніципалітети	Внутрішньообласні райони	Соціуми
Локальний рівень	Населені пункти	Суб'єкти господарства	Локальні соціуми

Значне розмаїття тлумачень поняття «регіон» у дослідженнях зумовлює використання релятивістського та контекстуального підходів.

В. Буколова, аналізуючи широке коло джерел пропонує наступні «іпостасі» регіону.

1) Регіон як найвища адміністративно-територіальна одиниця державного устрою, що має певний рівень самостійності та юридичної незалежності, виборну раду та власний бюджет.

2) Регіон як порівняно відокремлена управлінська система, яка в межах відносин між суб'єктами державної влади наділена відповідною компетенцією.

3) Регіон як область політичного простору, що відрізняється особливою політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу, регіон як територіальна основа організації органів публічної влади.

4) Регіон як територіально-спеціалізована, адміністративно визначена складова економіки країни, яка характеризується єдністю та цілісністю відтворюваних процесів і управління.

5) Регіон як частина території країни з певними відмінностями природно-кліматичних умов життєдіяльності, історії, етнічного складу населення, мови, культури, релігії та інших факторів, що в процесі взаємодії набувають інтегрованого, системного характеру і відображають своєрідність даної території.

6) Регіон як територіально-просторова одиниця.

7) Регіон як соціально-територіальна спільнота, що характеризується локалізацією єдиних суспільних відносин, соціальною єдністю людей, наявними механізмами відтворення, груповою ідентичністю, правовими нормами та нормами поведінки [2, с. 44].

При цьому у кожній «іпостасі» чітко простежуються домінуючі імперативи (детермінанти) – «іманентні ознаки, за допомогою яких здійснюється опис досліджуваного феномена – регіону» [2, с. 45]. До них відносяться: 1) територія; 2) економічна система даної території; 3) частина цілісної соціальної та адміністративної системи; 4) соціально-економічна система; 5) соціально-політична система; 6) ринок; 7) квазідержавна; 8) квазікорпорація, економічний агент та суб'єкт конкурентної взаємодії; 9) соціально-етнічна система.

Ці імперативи власне і становлять «базис» регіоналізму, на основі якого, під впливом широкого кола факторів формується «надбудова», яка, у свою чергу, становить предмет регіоналістики у загальному сенсі.

К. Єфремова формує два онтологічних підходи до аналізу та визначення феномену «регіон»: регіон як самостійна сутність і регіон як аналітичний конструкт [3, с. 60]. Прихильники першого підходу (реалісти, емпірицисти) вважають, що регіони існують самі по собі, незалежно від поглядів дослідника. На їх думку, весь світ є безумовно поділеним на регіони, а кордони між регіонами є чітко зафіксованими і відносно постійними. Конфігурацію регіону, на думку прихильників цього підходу, можна однозначно визначити виходячи з комплексу його фізико-географічних, соціально-економічних, військово-політичних, культурно-релігійних та інших характеристик. Прикладом такого аналізу є географічний і (меншою мірою) цивілізаційний підходи.

Прихильники другого підходу (конструктивісти, постмодерністи) вважають, що поняття «регіон» являє собою аналітичний конструкт, існує в уявленні дослідника і «накладається» на об'єктивну реальність з метою систематизації і типологізації її об'єктів. При цьому межі регіонів є конвенційними і можуть перетинатись, не порушуючи органічності конструкції. Так, наприклад, конфігурація регіону може змінюватись залежно від того, які саме параметри регіону аналізуються – регіональної системи безпеки, культурно-історичних взаємозв'язків або торгово-економічного співробітництва між суміжними країнами. Ключовими елементами тут є ідентифікація і само ідентифікація, які дозволяють провести регіональні кордони на підставі усвідомлення самих народів, що населяють регіон та їх найближчого оточення.

Таким чином, поняття «регіон» перетворюється з умоглядної конструкції на зручний аналітичний інструмент. Разом з цим, такий підхід залишає поза увагою реальні відмінності що існують між окремими сегментами земної поверхні і соціумів, що її населяють, замінюючи їх різними уявленими образами. В наслідок цього межі регіону стають лабільними, що ускладнює його комплексне дослідження.

Єдиного трактування поняття «регіон» досі не сформовано. Зміст цього поняття коливається у доволі широкому діапазоні в залежності від наукової галузі, мети та завдань дослідження, позиції дослідника. Регіон виступає у міждисциплінарному науковому дискурсі як самостійний комплексний об'єкт дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. М., 1983. – 290 с.
2. Буколова В. В. Регіон як комплексне соціально-економічне утворення // Економіка і регіон. № 5(66) – 2017 – ПолтНТУ. С. 41 – 47.
3. Ефремова К. А. От регионализма к трансрегионализму: теоретическое осмысление новой реальности // Сравнительная политика. – 2017. – № 2 – С. 58 – 72.
4. Краткий философский словарь // Под ред. А. П. Алексева. – М.: 2004.—496с.
5. Федоров Г. М. Регион как территориальная подсистема // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. 2010. Вып. 1. С. 20 – 27.

*Шмаглій Олена Борисівна, кандидат економічних наук, ст.н.с.,
ст. науковий співробітник центру досліджень економічної політики
Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень
НАДУ при Президентіві України*

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ: ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Завжди перед суспільством стояла проблема пошуку найбільш доцільної моделі його просторової організації. Особливості просторової організації в цьому сенсі зумовлювали природно-ресурсні переваги тих чи інших частин території країни, економічні передумови, які визначали з позицій економічної доцільності, напрямки виробничої діяльності цих територій, просторові особливості соціально-інфраструктурного розвитку, необхідність забезпечення найбільш повної і надійної економічної безпеки.

Регіональний (просторовий) розвиток в загальному розумінні є комплекс організаційних заходів по управлінню елементами і зв'язками території, системою дій, направлених на оптимізацію регіональних змін і стабільне функціонування господарства регіонів. Просторовий розвиток можна уявити як суспільно-регіональну побудову території з

горизонтальними і вертикальними відносинами, оптимізація яких сприяє їх сталому розвитку.

Серед проблем, які потребують вирішення, актуальністю відзначаються методологічні питання сутності просторового розвитку в контексті державної регіональної політики в сучасних умовах господарювання. Тому дослідження еволюції сучасних методологічних напрямів регіонального моделювання в регіональному аналізі та управлінні у світі та його ключових економіках є актуальним.

Виділимо декілька основних напрямів застосування методів моделювання в регіональному аналізі у світі. Одним напрямком застосування моделювання при аналізі територіального розміщення продуктивних сил є напрямок з постулатами аналітичних моделей, які описують різні аспекти економічної теорії, які необхідно перевірити на моделях перед впровадженням у виробництво концепції розвитку з урахуванням і на основі емпіричних досліджень. Цей напрямок пов'язаний з пристосуванням відомих аналітичних залежностей, економічних законів і топологічних структур до формалізованого описання ймовірних закономірностей регіонального розвитку продуктивних сил. При цьому, якщо перші роботи були пов'язані з емпіричною перевіркою простих співвідношень в сфері виробництва, торгівлі, транспорту і розселення, то новітні праці використовують понятійний апарат теорії ймовірностей. Емпірична спрямованість моделювання перетворилася з часом на математичне з відповідною постановкою задач. Так було з теорією центральних місць В. Крісталлера, розвинутою далі в працях А. Леша, П. Хагетта, У. Ізарда і теорією розміщення промислових підприємств А. Вебера. Емпіричні перевірки теорії центральних місць на основі розрахунку ступеня рівномірності мережі населених пунктів території з використанням, наприклад закону Пуассона, з'явилися пізніше. А ідеї А. Вебера трансформувалися подальшими роботами в оптимізаційні моделі лінійного і квадратичного програмування розміщення підприємств.[1; 3]

У. Ізард [2] обґрунтував три можливих напрямки моделювання розвитку просторових економічних систем. Перший пов'язується з вивченням процесів інвестування, швидкості змін товарних потоків, потенціалів в місцях розміщення виробництва тощо з урахуванням кожного базисного сектора або процесу. Другим напрямком дослідження став розвиток так званого “активного простору – часу” в загальній теорії ймовірностей. Стверджується, що простір і час активні, так як вони впливають на процеси, а ті, в свою чергу, впливають на них. Як третій напрям пропонується розробка інформаційно-кібернетичної моделі (системи), яка взаємно пов'язує процес пізнання і процес

реальної взаємодії, який включає реальну взаємодію, інформацію, виробництво і підсистему прийняття рішення регіональними центрами. По суті (на відміну від перших праць, спрямованих на отримання конкретних результатів), пропонується розширення віртуальних світових моделей на основі теорії ймовірностей. В цілому ж, усюди помітна тенденція до переходу від гуманітарних формулювань законів географічного типу до сучасних прагматичних методів й розробок економічних проблем. Останні теоретичні дослідження закордонних регіоналістів, як правило, використовують сучасний математичний апарат для формалізації основних ідей нових теорій.

В цьому випадку модель використовується як засіб перевірки теоретичних положень на конкретних (базисних) прикладах і як засіб розповсюдження цих положень на загальний випадок. Так, неокласичні теорії регіональної рівноваги і регіонального росту формалізуються економетричними моделями, які об'єднують виробничі функції і їх диференціальні характеристики (гранична ефективність, еластичність випуску і заміни тощо), початкові числові характеристики для яких статистично визначають з використанням конкретних даних.

Ще один напрямок моделювання в цілому пов'язаний з прагматичною орієнтацією на вироблення науково обґрунтованої політики регіонального розвитку для господарчих економічних структур різного ступеня складності і різного адміністративного рівня в рамках визначеного часового інтервалу. Велика кількість публікацій в зарубіжній літературі з різних проблем реалізації методів моделювання в регіональних дослідженнях і велика кількість розроблених до теперішнього часу моделей не тільки ускладнювали вироблення централізованої методичної орієнтації з питання їх використання, а й проведення достатньо чіткої їх класифікації.

В цілому, моделі, які використовуються нині в регіональних дослідженнях за кордоном, виходять з концепцій, які можна класифікувати так: функціональна оцінка території, територіальна кластеризація, прогнозування розвитку і розміщення.[3; 4]

За функціональним призначенням в практиці побудови сучасних економічних моделей (у тому числі і регіональних) можна виділити два альтернативних підходи: (1) багатоцільовий (комплексний), коли розроблюється модель, що пов'язує широке коло показників соціального, економічного і технологічного змісту з використанням різних формалізованих методів опису. Такі складні конструктивні моделі призначені для прогнозу регіонального розвитку при різних варіантах (стратегіях) зміни економічних і технологічних параметрів моделі; (2) цільовий підхід, коли модель розроблюється для

використання в процесі прийняття рішень за зазначеною проблемою національного розвитку. При цьому саме моделювання здійснювалося в рамках заданого сценарію, програми розвитку. Розробка моделі супроводжувалася залученням великого обсягу аналітичної роботи експертів, відповідних форм інформації, що використовується. До моделей такого класу можна віднести серію тематичних регіональних моделей (сільськогосподарські, енергетичні, демографічні тощо).

Природно, що ці два підходи не мають чітко визначеної межі і є достатньо умовними класифікаційними поняттями. Проте, такий розгляд дає можливість певного упорядкування регіональних моделей – від функціонального рівня моделей комплексного загальноекономічного змісту до вузькогалузевих технологічних моделей. Значно чіткіше виявляється градація моделей за територіально-таксономічним рівнем агрегування території, що розглядається в моделі. За цією ознакою можна виділити три узагальнених рівня регіональних моделей: регіональний (внутрідержавний), національний (державний) і міжнаціональний (міждержавний або світовий).

Аналогічно не являє труднощів розподіл моделей за часовим періодом відображення. Тут можна виділити, згідно загальноприйнятої термінології, короткострокові, середньострокові і довгострокові моделі аналізу й прогнозування регіонального розвитку. Слід, однак, уточнити, що ці визначення відображають кінцеве значення прогнозного інтервалу часу, а не динамічну сутність моделей, так як часто (особливо в останній час) при сценарних підходах прогноз здійснюється в статистичному варіанті фіксуванням апріорних значень параметрів на кінець прогнозного інтервалу.

Сучасні регіональні моделі розгалужені за двома напрямками: дескриптивні (описові) моделі і моделі оптимізаційні, серед яких виділяють математичне програмування і оптимальне управління. Серед дескриптивних моделей найбільший розвиток отримали економічні, балансові (типу “витрати-випуск”) й імітаційні моделі. Для якісного аналізу і прогнозу результатів прямого і непрямого впливу екзогенних змінних на ендогенні використовують різні диференційні співвідношення типу мультиплікаторів, які відображають в рамках моделі детерміновані та ймовірнісні взаємозв’язки між змінними.

В рамках оптимізаційних моделей більшість робіт пов’язано з використанням моделей лінійного програмування, однак тепер відмічаються недоліки цього методу й перехід при розробці ряду проблем (розміщення підприємств, моделі ринкової рівноваги) до моделей нелінійного і, зокрема, квадратичного програмування. В цілому можна відмітити, що оптимізаційні моделі застосовуються в основному

у випадках, коли функціональний і територіально-таксономічний рівень процесу можна описати найпростішими лінійними рівняннями. Глобальний характер економіки викликав новий інтерес до досліджень і публікацій з регіональних моделей міждержавного (світового) рівня. Це широко відомі моделі світової динаміки Дж.Форрестера, Д.Мідоуза, М.Месаревича і Е.Пестеля, які використовують формальний математичний апарат для футурологічних побудов і сценаріїв. [1; 3; 4]

Триває пошук формального апарату для розробок регіональних соціально-економічних моделей розвитку. Але більш актуальним можна вважати наукове обґрунтування соціально-економічних пріоритетів, моделювання яких є самостійним напрямком дослідження регіональної економіки. Якщо, скажімо, в галузевій економіці критерій мінімуму витрат або максимуму доходу має позитивістський і нормотворчий характер, то на регіональному рівні він набуває, в першу чергу, політичного й соціально-економічного значення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Прокопюк А. Регіон як категорія просторового розвитку. //Економіка і суспільство. – 2016. - № 5. – С.275 —279.
2. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку про регионы. - М.: Прогресс, 1966. - 659 с. .
3. Shambaugh, Jay, Ryan Nunn, Audrey Breitwieser, and Patrick Liu. “The State of Competition and Dynamism: Facts about Concentration, Start-ups, and Related Policies,” The Hamilton Project, Brookings: Washington, D.C., accessed on August 29, 2018. URL: http://www.hamiltonproject.org/assets/files/CompetitionFacts_20180611.pdf.
4. Fujita, M., Krugman, P. The New Economic Geography.// Papers in Regional Science. - 2004. - № 83. - P. 139 — 164.

*Яхно Олексій Олександрович, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ФЕНОМЕН РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Загострення протиріч глобального характеру між країнами Півночі та Півдня породили серйозні сумніви щодо самого поняття розвитку як прогресивного, цілісного і інтегративного процесу в країнах, що розвиваються. Альтернативи незалежному розвитку країн третього світу, на думку А.Г. Франка, не існує: «реалії нової кризи

світового розвитку роблять теорії автономного розвитку і обмеженої залежності, так само як і політичних рішень в цьому стилі, недієвими і непридатними» [5, с.112]. Заклики до національної або регіональної колективної опори на власні сили він називає наслідками "ідеологічного відчаю". Як інтегральна частина сучасного світу країни третього світу приречені нести основний тягар наслідків спроб міжнародного капіталу вибратися з кризи. Франк крім усього іншого відкидає існування категорії відсталості в світі, що розвивається, "оскільки всі регіони світу почали розвиватися одночасно, але склалися спеціалізації окремих територій в умовах міжнародного капіталістичного поділу праці вела до того, що розвиток йшло на шкоду іншим і за їх рахунок" [3, с. 12].

Д. Хелд, Е. Макгру виділяють три школи, представників яких назвали гіперглобалістами, скептиками і трансформістами. Кожна з цих шкіл пропонує свою інтерпретацію глобалізації. Представники школи скептиків, зокрема, П. Херст і Дж. Томпсон, взагалі вважають глобалізацію міфом, за яким приховується існування в рамках світового господарства трьох основних регіональних блоків, де національні уряди залишаються дуже сильними. Скептики вважають, що економічна активність зазнає значної регіоналізації внаслідок того, як світова економіка все більше зосереджується в рамках трьох основних фінансових і торгових блоків, таких як Європа, Азіатсько-Тихоокеанський регіон і Північна Америка [2, с.14]. Загалом, представники школи скептиків сприймають глобалізацію і регіоналізацію як дві протилежні тенденції.

В економіці «без кордонів» і транснаціональних мереж виробництва, торгівлі і фінансів, про яку заявляють гіперглобалісти, урядам держав доводиться виконувати функцію свого роду «передаточних ланок», які обслуговують світовий капітал, або, головним чином, відіграють роль всього лише посередницьких інституцій, що забезпечують зв'язок між місцевими, регіональними і глобальними механізмами управління. Зменшення впливу держав знаходить відображення в тому факті, що влада все більше переходить до інших інститутів і об'єднань, до місцевих та регіональних органів. У зв'язку з цим держави в усе більшою мірою виявляються в підпорядкуванні до нових суспільних і приватних - глобальних або регіональних - владних інститутів [2].

Новий розподіл глобальних владних структур формується як результат зміни поділу на Північ і Південь на новий міжнародний поділ праці, в якому звична ієрархія країн Центру і Периферії виявляється вже не географічним, а соціальним аспектом світової економіки. Говорити про Північ та Південь, про «перший світ» і «третій світ» означає

ігнорування того факту, що глобалізація принципово переінакшила традиційні способи класифікації країн, створивши нові ієрархії, які пронизують всі суспільства і регіони світу. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, пов'язують долю спільнот в одному регіоні з долями спільнот в інших регіонах світу.

Втім, виникнення інституту національної держави і різноманітні об'єднання всіх націй в рамках міждержавної системи, залишило світ розділеним на свої і чужі сфери, у яких існує свій «внутрішній світ» територіально обмежений національною політикою і «зовнішній світ» дипломатії, воєн і безпеки. Ці сфери ні в якому разі не зможуть бути ізольованими і постають основою створення власних політичних, правових та соціальних інститутів сучасними національними державами. З початку ХХ ст. цей поділ став більш умовним і поступово розмивався регіональними і глобальними процесами.

Оскільки уряди перестають бути єдиною формою політичної організації і здійснення політики у власних державах, як повноправних акторів, з'являються різні регіональні організації, економічні суб'єкти, що не ставлять перед собою дилем культурної або регіональної ідентифікації. Для сучасної епохи характерне руйнування територіальної політики, правління і керівництва, хоча поряд з цим стають очевидними нові форми організації території, такі як регіоналізм, посилення транснаціональних і міжурядових процесів.

Вітчизняний дослідник І.В.Тихоненко зазначає, що «регіон є універсальною категорією для розгляду нового світового порядку, який ґрунтується на виникненні міжнародних регіонів і як результат регіональних систем міжнародних відносин» [1, с.101]. Тихоненко зауважує, що регіоналізація міжнародних відносин впливає як на визначення зовнішньої політики окремих держав, так і на шляхи її реалізації. Феномен регіоналізації постає як суттєво нова характеристика сучасної системи міжнародних відносин, що, на його думку, привертає особливу дослідницьку увагу, зокрема, до теорії регіональних комплексів безпеки Б. Бузана.

Б.Бузан вважає, що організуючим принципом міжнародного співтовариства була і залишається анархія, але держава залишається первинною одиницею міжнародних відносин. Введено Бузаном поняття зрілої анархії, передбачає систему сильних (тобто високо інтегрованих) держав, вкорінених в добре розроблену щільну мережу взаємно узгоджених норм, правил і інститутів [4, с.201]. Цей тип анархії, на думку Бузана, може послужити альтернативою і світовому уряду, і ліберально-анархістського баченню бездержавного світової спільноти.

Але міжнародне співтовариство складається не тільки з сильних держав і, за визнанням самого Бузана, хоч і охоплює всю планету в цілому, але не в рівній мірі. Існує складна сукупність певних регіональних і культурних угруповань (ЄС, ЛАД, АСЕАН), а також формуються концентричних моделей щодо центру провідних капіталістичних держав [4, с.193].

Провідним критерієм виокремлення регіонів в міжнародному просторі Бузан називає усвідомлюваний державами високий рівень взаємозалежності у сфері безпеки. В подальшому такі безпекові взаємодії в регіональному вимірі стали основою теорії регіональних комплексів безпеки. «Під комплексом безпеки, на думку Б. Бузана, слід розуміти транснаціональний регіон, що містить держави та їхні складові частини, яких об'єднують сталі уявлення про безпеку та відносини у сфері безпеки. Більш того, інтереси цих держав у сфері безпеки настільки близькі, що жодна з них не може розглядати свою національну безпеку у відриві від національної безпеки своїх сусідів» [1, с.102]. Основні параметри регіональних комплексів безпеки – це кордони регіонів, анархічна структура, що передбачає наявність двох або більше автономних (держав), полярність, що є показником розширення сили між основними учасниками регіону та ще одна складова, яка формує сприйняття державами своїх сусідів по регіону, позиціонуючи їх як дружні або ворожі [1, 102].

Допущення можливості ігнорування норми невтручання у внутрішні справи з метою, наприклад захисту прав людини, веде, на думку Бузана оцінки виконання зобов'язань за "забезпечення порядку", що встановлює певний вид інституційної реколонізації [4, с.200]. Якщо ця практика стане значущою для центру, то головною проблемою стане організація країнами центру моделі глобального управління. Зрозуміло, в такій ситуації навряд чи варто очікувати, що якусь вагу матимуть висловлювання та кроки, здійснені периферією.

Якщо розглянути новий світовий порядок в термінах центр-периферійної структури, то центр постає як мультиполярне утворення, в якому домінують коаліції головних сил (Північна Америка, ЄС, Японія). Одним з основних питань стає тоді вибір позиції цими країнами щодо іншої частини системи між політикою втручання і ізоляцією [4, с.197].

Особливо нагальною ця проблема стає для Ради Безпеки ООН, яка є "першим форумом, покликаним забезпечити управління і глобальну безпеку" [4, 200]. Утворення ЄС є прикладом й консолідації держав на регіональному рівні, й, за висловом Бузана, «розчиненням» окремих стратегій нацбезпеки в рамках більших політичних утворень [4, с.197]

Список використаних джерел та літератури:

1. Тихоненко І.В. Застосування теорії Б. Бузана для дослідження феномену регіоналізму (на прикладі Південної Азії). Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Політологія. 2014. Т. 236, Вип. 224. С. 101-104.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_22 (дата звернення: 31.10.2019).
2. Д. Хелд, Э. Макгрю, Д. Гольдблатт, Д. Перратон Глобальне преобразование: политика, экономика, культура (М., «Праксис», 2004).
3. Франк А.Г. Смещение мировых центров с Востока на Запад // Латинская Америка. 1993. №2.
4. Buzan B. Security, the State, the "New World Order" and Beyond. - In: Lipschutz R.D. (Ed.) On Security. N.Y., 1995.
5. Frank A.G. The Development and Underdevelopment // Monthly Review. Vol. 18, No. 4. September 1996.

УКРАЇНА ТА ЇЇ РЕГІОНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

*Дзьобань Олександр Петрович,
доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ДО ПРОБЛЕМИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сучасна соціальна дійсність у світі формується під впливом швидкоплинних змін, що відбуваються у системі міжнародних відносин, і визначається як активізацією інтеграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях, – з одного боку, так і зростанням суперництва між світовими й регіональними центрами сили за збереження та посилення свого впливу на перебіг розвитку цих відносин, – з другого.

Загальні глобалізаційні процеси на Європейському континенті і агресивні дії окремих сусідів гарантів національної безпеки України спричинили докорінний перегляд вітчизняної системи національної безпеки, який цілком логічно трансформувався у спрямованість на євроатлантичну інтеграцію. У 2013-2014 рр. міжнародна спільнота зіткнулася з принципово новими спровокованими Росією загрозами й небезпеками у глобальній, регіональній та національній безпеці, без подолання яких марно сподіватись на безпечне майбутнє.

Друга декада ХХІ ст. наповнилась подіями, які досить чітко показали, що світ не став не те що досконалішим, він став ще небезпечнішим і непередбачуванішим, аніж це було за часів «холодної війни». Громадянські війни в Лівії та Сирії, поява агресивної іранської «Шіїтської імперії», війна Російської Федерації проти Грузії, анексія Криму та агресія на сході України продемонстрували, що попередні оцінки основних ризиків для безпеки Європи були зроблені як мінімум невірно. Так звані «Лівійська», «Сирійська» та «Українська» кризи змусили суттєво переглянути безпекову стратегію європейських держав. Основний фокус дещо змістився з терористичної загрози на запобігання конфліктів, а також з'явилися положення щодо протидії радикалізації суспільства.

Для України політичні реалії останніх років безпосередньо пов'язані зі збройним протистоянням на Сході.

Отже, проблема забезпечення національної безпеки набуває у сучасних умовах особливого для нашої країни, небаченого раніше,

майже драматичного значення. Кардинальні геополітичні зміни останнього десятиліття, військово-політичне протистояння з «дружньою сусідньою державою», яка повсюдно проявляє свої імперські амбіції, докорінно трансформували всю організацію міжнародних відносин, створену після Другої світової війни. Сьогодні на планеті робить спроби виділитися гегемон, який одноосібно намагається вирішувати – якій державі, яке місце можна займати у світі і яку роль у ньому відігравати.

Безпекова сфера залишається однією із найбільш проблематичних на сьогоднішній день, особливо якщо говорити про ситуацію на сході України. За останні два роки принципово іншими стали умови існування й розвитку для нашої країни, іншими стали і загрози, під якими ми, як країна, знаходимося, і, відповідно, змінюються й завдання щодо їх своєчасного виявлення, попередження й нейтралізації. Завдання забезпечення нашої країни умовами безпечного існування й розвитку в масштабі планети, взяті у взаємозв'язку і взаємозалежності з внутрішнім становищем у державі, з виникаючими в ній проблемами й можливостями, імперативами і ресурсами їх вирішення, і утворюють те фундаментальне реальне життєво важливе стратегічне завдання, безперервне вирішення якого державою і громадянським суспільством і є безпосередньо, у повсякденному житті, поняттям національної безпеки. Вироблення конкретного ставлення до цих завдань і реалізація прийнятих рішень визначить вигляд нашої країни в ХХІ ст. У цьому зв'язку вивчення й осмислення самого феномена національної безпеки, визначення оптимальних засобів, шляхів і способів її забезпечення не може не мати найважливішого для нас значення.

Продовження бойових дій, незацікавленість сторін у проведенні відкритих переговорів та припиненні вогню, неможливість проводити відповідні дії в рамках мінських домовленостей на лінії розмежування та низка інших деструктивних явищ не сприяють подальшому розвитку відносин із ЄС. Україна нині стає все більш активним гравцем у міжнародних відносинах у зв'язку з геополітичним положенням. Сучасна Україна відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку політичної та економічної взаємодії на Європейському континенті та в прилеглих зонах, забезпечуючи в умовах надзвичайної мілітарної та інформаційної агресивної активності Росії регіональну стабільність та безпеку.

Євросоюз постійно зауважує на тому, що небезпека на сході є небезпекою і для всієї Європи, а тому для подальшого розвитку інтеграційних процесів потрібне припинення вогню та перехід до практичного виконання мінських домовленостей усіма сторонами.

Однак сьогоднішній стан справ в цій сфері не дозволяє сподіватись на швидкі позитивні зрушення, а тому від риторики потрібно переходити до практичних дій.

Європейський Союз є найбільшим суспільно-політичним та економічним утворенням на євразійському просторі, яке об'єднує країни з високим рівнем розвитку, з високим рівнем соціальної підтримки. Цілком очевидно й зрозуміло, що членство у такому союзі є і престижним, і вигідним з точки зору рівня життя й існування країни. Усі ці фактори, а також бажання жити на рівні країн ЄС і передусім мати реальні гарантії безпеки приваблюють до вступу у Євросоюз нових кандидатів, серед яких активну позицію займає Україна.

Для України питання євроатлантичного вибору не є риторичним. Вітчизняна історія наводить чимало яскравих прикладів, які переконливо свідчать, що за своїми історико-культурними, ментальними джерелами Україна завжди належала до трансатлантичного простору. Саме уроками історії та прагненням України повернути свою ідентичність як повноправної європейської держави насамперед керувалося політичне керівництво держави при визначенні стратегічної мети зовнішньої політики Української держави – інтеграції до євроатлантичних структур. Євроатлантичний вибір – це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, що відповідає її національним інтересам, волевиявленню народу, який прагне, врешті, повернутися до європейської спільноти, забезпечити своє надійне безпекове майбутнє у єдиній демократичній і процвітаючій Європі. Цей вибір є логічним і безальтернативним результатом процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу. Склалася об'єктивна залежність між реальним наповненням незалежності України та реалізацією її євроатлантичного покликання. Інтеграція України до трансатлантичних структур, дедалі більш впевнено сформулювалася як суспільно-політична ідея.

Отже, розвиток у напрямку інтеграції у європейську спільноту – це цивілізаційний вибір України. У системі зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави він посідає особливе місце. Сучасний зовнішньополітичний курс України на євроатлантичну інтеграцію має на меті прагнення стати частиною найбільш дієвої й ефективної системи колективної безпеки з чіткими гарантіями власної безпеки.

З урахуванням сучасного геополітичного становища України, внаслідок анексії Криму Російською Федерацією та ведення військових дій на сході країни, очевидно, що Україна не має реалістичної перспективи самостійно забезпечити свою безпеку. Така ситуація

становить беззаперечну загрозу для національних інтересів України, що полягають у забезпеченні територіальної цілісності, стабільного й незалежного розвитку країни в інтересах українського суспільства та ін., тому долучення до євроатлантичної системи безпеки є надзвичайно важливим питанням для України. Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає геостратегічним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус так званої «позаблокової» держави.

Для України євроатлантична інтеграція – це рух держави до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства, від партнерства і співпраці до політичної асоціації та економічної інтеграції і, як наслідок, – до гарантованого безпечного розвитку.

У контексті інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур та її значення для європейської безпеки варто розглянути ті напрями в галузі безпеки, де Україна може вигідно співпрацювати з країнами Заходу. У першу чергу, стабілізація ситуації в Україні в різних напрямках від припинення військового конфлікту до подолання проблем з корупцією, вже значною мірою вписується в концепцію безпеки ЄС і дає практично безмежні можливості для співпраці. Чітке виконання рекомендацій європейських експертів дасть можливість поліпшити імідж України в Європі і, відповідно, збільшити шанси на інтеграцію до європейського та євроатлантичного простору. По-друге, не варто забувати про військове та військово-технічне співробітництво. На сьогодні Україна активно співпрацює з НАТО в цілій низці сфер. Курс на євроатлантичну інтеграцію не обмежується деклараціями і заявами. Це – конкретна, планова, багатогранна діяльність. Численні концепції (постіндустріального суспільства, коеволюційна, ноосферна тощо) були викликані до життя бажанням вчених знайти шляхи вирішення проблеми безпеки, а також встановлення балансу у стосунках людини й природи. Будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними, проблеми безпеки і розвитку сучасного суспільства вимагають комплексного дослідження, оскільки від їх спільного вирішення залежить майбутнє як окремої країни, так і людства в цілому.

Попри те, що повноцінним членом євроатлантичному просторі у короткій і навіть у середньостроковій перспективі Україна стати не зможе, вона може значно наростити співпрацю з країнами заходу, що значно посилить її шанси і прискорить темпи інтеграції.

Дослідження проблеми безпеки в контексті євроатлантичної інтеграції дозволить Україні переосмислити шляхи і способи забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави і можливості успішного переходу суспільства до сталого розвитку в рамках європейської спільноти.

*Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЧИННИК СИЛИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Міжнародна безпека – це «стан економічних, політичних та інших відносин між державами, що усуває загрозу агресії одної або групи держав проти іншої держави або групи держав та забезпечує їх мирне співіснування на засадах рівноправності і невтручання у внутрішні справи одна одної, поваги національної незалежності та самовизначення народів, а також їх вільний розвиток на демократичній основі» [1, с. 62]. Починаючи з давніх часів у світі успішно розвивалися два домінуючі концепти теорії міжнародної безпеки, які абсолютно по-різному ставилися до застосування сили в міждержавних відносинах, ролі в них морального чинника [2, с. 60-66]. Продовжуючи розпочату Фукідідом традицію панування сили у відносинах між суверенними політичними одиницями, яка пізніше була представлена в поглядах Н. Макіавеллі, мислителі Нового часу Т. Гоббс, Емер де Ваттель, Г.В.Ф. Гегель, К. фон Клаузевіц та інші надали практично закінченої форми цього напрямку теорії міжнародної безпеки, який у ХХ ст. дістав назву політичного реалізму. Паралельно з реалістичним підходом розвивається й інший напрям, виникнення якого в Європі пов'язують з філософією стоїків, розвитком християнства, поглядами гуманістів Еразма Роттердамського, Франсіско де Вітторія, Франсіско Суареса і який отримує свій розвиток у працях голландського юриста Гуго Гроція, представника німецької класичної філософії І. Канта та інших мислителів. У його основі лежить ідея про моральну і політичну єдність людського роду, а також про невід'ємні, природні права людини. Прихильники розглянутої традиції переконані в можливості досягнення вічного миру між людьми – або шляхом правового і морального регулювання міжнародних відносин, або іншими шляхами, пов'язаними із самореалізацією історичної необхідності. Їх ідеї чудові, але реальність значно складніша і сумніша.

Війна в Сирії, анексія Автономної Республіки Крим та підтримка незаконних збройних формувань на Донбасі Російською Федерацією, воєнні конфлікти в Афганістані, Іраку, Лівії, Грузії та в інших куточках світу свідчать про те, що ми в черговий раз зіткнулися із соціально-політичною кризою, яка може перетворитися у світову війну з величезними людськими жертвами. І в черговий раз перемогла думка тих вчених, які вважають, що мир заснований на силі сторін, якщо бажаєш жити у мирі – готуйся до війни, підтримуй свої збройні сили в належному стані. Якби серед радників першого і другого президентів України були б люди, які відстоювали точку зору політичного реалізму, наша сучасність могла бути іншою.

Провідні теоретики політичного реалізму (Р. Арон, Е. Карр, Г. Моргентау, К. Нібур, Г. Шварценбергер, Ф. Шуман та ін.) [2, с. 96-116] сформулювали його класичні положення: міжнародні відносини являють собою взаємодію держав, які однорідні за своєю суттю, є унітарними учасниками й які, як люди, егоїстичні у своїх устремліннях; взаємодія держав здійснюється хаотично, адже не існує «наддержавного владного центру». У результаті міжнародні відносини є «анархічними»; прагнення до могутності, зокрема до військової переваги, яка гарантує безпеку держав, – головний мотив їх діяльності; держави насамперед виходять зі своїх інтересів. При цьому вони можуть враховувати моральні міркування, однак жодна з них не володіє правом на визначення того, «що таке добре, а що таке погано». Саме категорія інтересу оберігає від зловживань спекуляціями на моралі; політична реальність відрізняється від економічної реальності: для політики головне влада, для економіки – багатство; у світі міжнародних відносин, де домінує силовий фактор, держави завжди повинні бути у повній готовності нападати і захищатися.

У політиці «сила» - багатовекторна категорія. Подібне твердження виходить з аналізу різних визначень цього поняття. Так, наприклад, Ганс Моргентау визначав силу як важіль світового регулювання, владу над умами і діями людей [3, р. 97]. Інший відомий американський теоретик і політик Генрі Кіссінджер визначав силу як засіб впливу [4, р. 57]. «Сила» в системі міжнародної безпеки - це, перш за все, здатність впливу однієї держави на поведінку іншої в бажаному для себе напрямку, а також встановлення різних форм залежності одного політичного суб'єкта від іншого. Отже, правомірно говорити про існування і використання різних видів сили в арсеналі держав, вибірково застосовуваних ними у своїй зовнішньополітичній діяльності. Проте, найчастіше, коли говорять про силу, то мають на увазі перш за все її військову складову. Причому спокуса застосування силових

рішень щодо цілої низки країн як і раніше залишається сильною. Це цілком зрозуміло тією обставиною, що сама система міжнародних відносин характеризується високою конфліктогенністю.

Створене у кінці серпня 1991 р. Міністерство оборони України на чолі з генерал-майором К. Морозовим (пізніше одержав звання генерал-полковника) успадковувало могутню армію чисельністю близько 750 тис. військовослужбовців. Україна володіла третім у світі за бойовою могутністю ядерним потенціалом. Від Радянських Збройних сил нам дісталася багата спадщина: 176 міжконтинентальних балістичних ракет РС-18 (СС-19) і РС-22 (СС-24), 1 280 боєголовок і 43 стратегічних бомбардувальників Ту-95 МС і Ту-160 із 600 крилатими ракетами повітряного базування. Тільки 46 із 176 ядерних ракет, розміщених на її території, за своїми бойовими можливостями були еквівалентні ядерній могутності половини американських ракет наземного базування. Війська другого стратегічного ешелону, що дислокувалися на її території, були найбільш боєздатними частинами колишньої Радянської армії (див. табл.). Це 20 мотострілецьких і танкових дивізій, сили берегової охорони, декілька повітрянодесантних з'єднань, три артилерійські дивізії особливої потужності, сотні частин і підрозділів спеціального призначення. Плюс до того чотири повітряні армії, озброєні 230 літаками винищувальної авіації і 620 штурмовиками. А, крім того, Україні дісталися 330 ударних вертольотів; частини і з'єднання окремої армії ППО; об'єкти системи попередження про ракетний напад, розвідки, зв'язку тощо. Ця величезна кількість військ мала до того моменту потужну технічну базу. На озброєнні знаходилися нові танки Т-64, Т-72 (всього 9 263 танків); броньовані машини БМП-1, БМП-2, БТР-70, БТР-80, БРМ-1К (всього 11 346 одиниць); близько 18 240 артилерійських і реактивних систем – 2А65, 2С19, БМ-21, 9П140; тактичні ракетні комплекси «Точка»; зенітні ракетні системи – С-200 і С-300; вертольоти Мі-6, Мі-8, Мі-9, Мі-24; літаки МіГ-25, МіГ-29, Су-24, Су-25, Су-27 [5].

Таблиця

Розміщення Збройних сил СРСР по республіках

Республіка	Дивізії	Літаки	Міжконтинентальні ракети	Тяжкі бомбардувальники
Росія	71	2380	1035	70
Україна	20	850	176	43
Білорусь	10	470	72	–
Казахстан	4	340	104	–
Узбекистан	1	290	–	–
Туркменістан	4	160	–	–
Киргизстан	1	–	–	–

Таджикистан	1	–	–	–
Вірменія	3	–	–	–
Азербайджан	4	130	–	–
Грузія	4	240	–	–
Молдова	1	–	–	–
Естонія	1	110	–	–
Латвія	1	180	–	–
Литва	4	70	–	–

За роки незалежності розбудова Збройних сил України (ЗСУ) була скоріше спрямована на скорочення (майже у три рази) і розпродаж військової техніки та озброєння, ЗСУ було притаманне недофінансування і перетворення у небоєздатну силу [6]. Лише після подій 2014 р. прийшло розуміння того, що ЗСУ залишаються найнадійнішою силою у забезпеченні відсічі зовнішньої агресії з боку РФ. Але перебудова ЗСУ має здійснюватися відповідно до вимог сучасної революції у військовій справі, сутність якої проявляється в таких аспектах: лідером військово-технічного розвитку стає високоточна зброя; системоутворюючим елементом військово-технічної системи є засоби управління; в якості енергії, на використанні якої заснована дія засобів бойового ураження виступають енергія хімічного вибуху і енергія радіоелектронного випромінювання (НВЧ-зброя); з'являються нові види бойових дій - електронно-променевиий бій, роботизований бій, радіоелектронний удар; провідними бойовими характеристиками зброї виступають адресність і точність ураження; об'єктами ураження виступають центри політичного, державного управління, центри управління військами, пускові установки МБР, аеродроми, склади зброї, техногенні об'єкти; в якості технічних засобів зв'язку і управління виступають найсучасніші комп'ютери, системи штучного інтелекту, інформаційні мережі, космічний зв'язок; провідною військово-технологічною парадигмою військового виробництва стають гнучкі інформаційні немеханічні технології; місце лідируючих промтехнологій зміщується з військового виробництва в цивільне; провідною функцією збройної боротьби є бойове управління; базовими напрямками технологічної основи озброєнь є мікроелектроніка, інформатика, робототехніка, біотехнології та ін. Лише будуючи ЗСУ відповідно до цих вимог, можна очікувати їх перетворення у надійну силу збройного захисту незалежності і суверенітету.

Список використаних джерел та літератури:

1. Даніліян В. Безпека міжнародна. *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: [Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.

2. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 540 с.

3. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. 5th ed., rev. N. Y.: Alfred A. Knopf, 1978. xxviii, 650 p.

4. Kissinger H. American Foreign Policy. 3-d ed. N.Y.: Norton, 1977. 445 p.

5. Історія України: Навч. посіб. для вищих навчальних закладів / Нар. укр. акад.; [За заг. ред. Г. І. Костакова]. Харків: Вид-во НУА, 2003. 447 с. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/75> (дата звернення 05.11.2019).

6. Альманах сектору безпеки України 2012. Київ: Видавництво «Заповіт», 2013. 144 с.

***Явір Віра Анатоліївна,**
доктор політичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*

КОНФЛІКТ НА ДОНБАСІ ЯК ЗАГРОЗА ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ ВЕКТОРУ УКРАЇНИ

Питання, до якої міри конфлікт на Донбасі загрожує євроатлантичній інтеграції України, залишається відкритим. З одного боку, євроатлантична інтеграція є потужним стримуючим чинником деструктивних процесів – етнополітичних конфліктів, міжетнічної напруженості та сепаратизму. При цьому простежується чітка кореляція участі ЄС у протидії сепаратизму, залежно від географії конфлікту. Виникнення сепаратистських тенденцій у центрі європейських інтеграційних процесів чи на периферії континенту вирішальним чином впливає на ступінь зацікавленості ЄС у протидії їм. Безпосередня близькість Кіпру, балканських країн до політичних, економічних центрів ЄС зумовила активну участь Брюсселю у врегулюванні сепаратистських конфліктів на їх теренах [1, с. 96]. Що не стосується периферійних конфліктів, зокрема в Абхазії, Південній Осетії та Придністров'ї, де ЄС бере не найактивнішу участь у мирному врегулюванні.

Перспектива членства в ЄС не завжди успішно стримує прояви сепаратизму та сецесії, прикладом чого є острів Кіпр, вже близько 45 років поділений між турецькою та грецькою етнічними спільнотами. У 2004 р. ООН розробила план об'єднання острова, який отримав назву «план Аннана» за ім'ям Генсека ООН. Документ передбачав створення

Об'єднаної Кіпрської Республіки, яка отримувала запрошення для членства в ЄС. Але євроінтеграція не стала чинником об'єднання Кіпру, оскільки населення грецької частини острова не підтримало план через неврахування низки вимог щодо турецької військової присутності та процедури переселення біженців. Показово, що натомість 65% населення невизнаної ТРПК проголосували за план Аннана, тобто за перспективу євроінтеграції у складі об'єднаної держави, процедуру якої на той час проходила Республіка Кіпр. У 2004 р. Кіпр став членом Європейського Союзу, проте де-факто до ЄС приєдналася лише Республіка Кіпр, тобто південна грецька частина острова.

Наразі заморожений конфлікт гальмує економічний розвиток Кіпру, позаяк об'єднання острова призвело б до інтеграції північної частини Кіпру до ЄС, що позитивно позначилося б на соціально-економічних показниках і стандартах життя. В українському політичному дискурсі дедалі популярнішим стає проведення паралелей між Північним Кіпром та самопроголошеними утвореннями на Донбасі [2, с. 89]. Зокрема стверджується, що Турецька Республіка Північного Кіпру, прагнучи до більш глибокої інтеграції з Туреччиною, перебуває тепер в ситуації, коли її добробут повністю залежить від рішень Анкари. Цим же шляхом йдуть псевдореспубліки Донбасу, економіка яких фактично повністю залежить від Російської Федерації. Тим часом Республіка Кіпр, незважаючи на те, що 37 % території острова окупована Туреччиною, зуміла інтегруватися до європейського співтовариства та знайти свою нішу в регіональних та геополітичних відносинах.

Порівняння України з Кіпром на шляху до євроінтеграції актуальне з багатьох причин. По-перше, ЄС брав активну участь у врегулюванні кіпрського конфлікту, тиснучи на Туреччину, яка визнає і підтримує ТРПК. По-друге, незважаючи на провал врегулювання та возз'єднання острова, Кіпр став членом ЄС і сталося це порівняно недавно в 2004 р. Україна наразі, як і Кіпр, належить до дезінтегрованих держав – внаслідок агресії Російської Федерації та гібридної війни Україна втратила контроль над Автономною Республікою Крим, що була анексована РФ, та частиною Донецької та Луганської областей, які сепаратизувалися в самопроголошені утворення ДНР та ЛНР, визнані Україною як терористичні організації. Інспірований ззовні сепаратизм не має нічого спільного з самовизначенням етноспільноти і був застосований Російською Федерацією виключно як політична технологія дезінтеграції України.

Наразі врегулювання конфлікту на Донбасі, відновлення територіальної цілісності - реінтеграції ОРДЛО та Криму залишається

викликом на шляху до євроатлантичної інтеграції України. Міністр закордонних справ заявив, що поряд з інтеграцією до ЄС та НАТО, головними зовнішньополітичними пріоритетами України є відновлення миру на Донбасі та повернення Криму. Вступаючи на посаду, В. Пристайко поставив завдання дипломатичному корпусу протягом пів року значно просунути у вирішенні конфлікту на Донбасі: «Зараз не так важливо, як ми це будемо робити: чи шляхом залучення миротворчих місій або шляхом виконання «Мінська» [3]. Втім, чинна влада скептично налаштована до ведення нескінченних переговорів в різних форматах, більше концентруючись на компромісних реінтеграційних кроках - відновлення зв'язків з населенням окупованих територій, забезпечення соціальних виплат, сполучення та інфраструктури, створення системи ефективного інформаційного опору за підтримки міжнародного співтовариства.

Однак, як свідчить приклад Кіпру, наявність неконтрольованих територій – самопроголошених утворень, повністю не закриває шлях європейської держави до євроатлантичної інтеграції. Що ж стосується вступу України до НАТО, у березні 2018 р. Північноатлантичний Альянс офіційно визнав євроатлантичні прагнення України як держави, яка у майбутньому може стати членом НАТО. Вимушена участь України, яка завжди підкреслювала, що змушена захищати свій суверенітет і територіальну цілісність від збройної агресії Російської Федерації, не є прямою перешкодою до вступу до НАТО та ЄС.

Єдиним документом, що визначає процедуру набуття членства країни в НАТО є Північноатлантичний договір, згідно з яким сторони зобов'язуються вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями ООН (ст.1). Україна робить ставку на мирне вирішення конфлікту на Донбасі і постійно це доводить, уникаючи застосування зброї для відновлення територіальної цілісності.

Головною пересторогою є ст. 5 Північноатлантичного договору, яка трактує збройний напад на одну або кількох держав-членів нападом на них усіх і зобов'язує їх надати допомогу в індивідуальному порядку або колективно, «в тому числі застосовуючи збройні сили» [4]. Експерти дискутують, чи вступ України до НАТО у випадку продовження конфлікту на Донбасі, означатиме необхідність автоматичного застосування ст. 5 Договору і схиляються до того, що це не призведе до автоматичного втягування у війну інших членів

Альянсу. Позаяк ст. 5 не вступає в силу у випадку, коли країна-член здійснює заходи з підтримки миру згідно з рішеннями ООН.

Насправді перспектива членства як у НАТО, так і ЄС лежить виключно в політичній площині і залежить від того, наскільки швидко та ефективно Україна реформуватиметься, впроваджуватиме стандарти Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу, посилюватиме демократичні інститути та зможе стати прогнозованою та стабільною країною євроатлантичного простору [5]. Україна має застосовувати євроатлантичну інтеграцію як рушій внутрішніх перетворень, вступ до НАТО та ЄС не може бути самоціллю.

Незважаючи на відчутність прямих юридичних пересторог, до вирішення збройного конфлікту між Україною та Росією, приєднання України до ЄС та НАТО матиме небагато шансів на успіх, позаяк країни ЄС та НАТО уникатимуть перенесення конфлікту за участю РФ у внутрішньополітичну площину [6]. Північноатлантичний договір передбачає приєднання до НАТО нових членів лише за одностайною згодою усіх держав-союзників: будь-яка з них може тривалий час блокувати вступ держави-кандидата, про що свідчить конфлікт Греції та Північної Македонії щодо назви. Вступ до ЄС згідно зі ст. 49 Договору про ЄС також передбачає ратифікацію договору про вступ країни-заявника всіма державами-членами ЄС відповідно до своїх конституційних процедур. Наразі Україні рекомендовано зосередитися на досягненні відповідності критеріям членства, реформах для розвитку і поглиблення чинних форматів співпраці з ЄС та НАТО (асоціації та партнерства).

Важливою передумовою в досягненні цих цілей є системна протидія сепаратистським тенденціям в межах етнонаціональної політики України, що виявилася неефективною у нейтралізації інспірованих ззовні проявів сепаратизму, врегулювання конфлікту на Донбасі, деокупація окупованих територій, однак на умовах сумісних з євроатлантичними цінностями, які передбачають інтеграцію України до НАТО та ЄС, а не на умовах держави-агресора, які її виключають.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стойко О.М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи // Ціннісний вимір політичної діяльності: сепаратизм та війна як продовження політики: збірник наукових праць. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2016. С. 96-100.

2. Явір В.А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2018. Вип. 9. С. 88-91.

3. Новий глава МЗС назвав пріоритети зовнішньої політики України // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/29/7100219/>.

4. Північноатлантичний договір (Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р.) // НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm.

5. Фріз І. Чи можна вступити в НАТО з військовим конфліктом? // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/10023365-chi-mozhna-vstupiti-v-nato-z-viyskovim-konfliktom.html><https://www.unian.ua/politics/10023365-chi-mozhna-vstupiti-v-nato-z-viyskovim-konfliktom.html>.

6. Литвиненко Я. Багатошвидкісна Європа: які зміни чекають на ЄС та як це вплине на Україну // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/15/7069412/>

*Стеценко Світлана Власівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПОЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД ОФОРМЛЕННЯ «РОСІЙСЬКОЇ» ІДЕНТИЧНОСТІ

Повернення, реінтеграція Донбасу, навіть без ув'язки з аналогічним процесом щодо Криму, утримує в собі різномасштабні виміри, зокрема політично-акцентований гуманітарно-науковий вимір, пов'язаний з участю російських вчених-гуманітаріїв у розробці політичних рішень. На тимчасово окупованих територіях знищена політична функція української національної ідентичності. В українських громадян з'явилися російські паспорти, в шкільних підручниках – оновлені історичні наративи. Наявним став цивілізаційний розлом, де головна ідеологічна лінія починається з питання антифашизму. В Україні комунізм прирівняний до нацизму і заборонена його пропаганда, включно з пропагандою радянського періоду, а там – спадкоємність історичного процесу, «безсмертний полк» та відповідна атмосфера навколо нього.

В цьому році в Росії указом Путіна затверджена нова редакція Стратегії державної національної політики РФ до 2025 року, яку, очевидно, варто розглядати не тільки як державний документ, але і як показник рівня об'єктивності та наукової сумлінності нинішніх представників російської гуманітарної науки. «Стратегію» підготувала група В. Тішкова, який донедавна очолював Інститут етнології і антропології РАН, а також був міністром у справах національностей.

Презентуючи «Стратегію» у журналі «Вестник Российской нации», В.Тішков наголосив, що розробка документу супроводжувалася дебатами та напруженою політичною боротьбою, особливо з мовної проблеми. На думку В. Тішкова, для Росії із європейського досвіду найбільш прийнятний досвід Франції, де ще два століття тому близько половини населення не використовували французьку мову, а нині вся країна розмовляє нею; а місцеві мови поступово зникають.

Екстраполяція французького досвіду на Росію виокремила таку внутрішню «російську» загрозу як, наприклад, татарську ідентичність, коли татари республіки Татарстан усвідомлюють себе передусім татарами і вважають символи Казані домінуючими щодо Московського Кремля. Тому російськими вченими здійснена спроба повернути у науковий обіг фундаментальну для національної ідентичності категорію «російський народ». Вона зникла в 1917 р. слідом за вилученою назвою Росії. Після 1991 р. це слово повернулося з подачі Єльцина. З іншого боку, в наявність єдиного російського народу мало хто вірить.

На думку В. Тішкова, сьогодні на пострадянському просторі панує етнонаціоналізм. Як доказ цього наводиться прагнення «місцевих» та зарубіжних інтелектуалів з проблем націобудівництва та націоналізму в Росії виправдовувати етнонаціоналізми як реакцію на радянські колоніальні режими і прагнення подолати імперське минуле. В. Тішков зауважує, що існує потужна критика єдиного типу етнічного націоналізму – руського, який розглядається як синдром великоруського шовінізму. В цьому випадку його виправдальна аргументація тавтологічна: це захисна складова, хоча з додаванням патріотичного компоненту, напряму громадської думки, також політичного спектру (реакція на русофобію), зовнішнього тиску на РФ та применшення її ролі в світі. Він навіть посилається на відсутність в англійській мові двох різних позначень: «русський» і «російський» (одне слово «Russian»), що ускладнює розуміння російської ситуації або стає політико-ідеологічним чинником.

В якості переваги національного проекту створення російської нації виокремлюється федеративний устрій Російської Федерації та інститут національно-культурної автономії. Тоді як зрозуміти: чому в якості внутрішньої національної загрози розглядається татарська етнічна ідентичність?

«Стратегія» пропонує «природну асиміляцію», перетворення всіх народів Росії в росіян. Зусиллями російських вчених-гуманітаріїв, дотичних до розробки теми «російської» ідентичності, зроблений висновок про те, що «на зміну старої радянської і регіональної етнічної ідентичності в якості пріоритетної прийшла самосвідомість

загальноросійська» [1, с. 411]. Разом з тим, уже наступною фразою дезавуюється попередній висновок, бо йдеться про те, що в ряді регіонів, республік превалує етнічна приналежність, а не загальноросійська. Така ситуація розглядається як поштовх постановки завдань перед академічною громадськістю: чим заповнити і як оновити цей комплекс співпричетності з Росією. В якості пріоритетного політичного фактору появи співпричетності пропонується розглядати скорочення викладання національними мовами в російських школах.

Верховна Рада з цього приводу прийняла звернення до світової громадськості з вимогою засудити порушення прав корінних народів РФ, розглядаючи це як фактор остаточної русифікації. В самій Росії помітного спротиву цьому не відбулося. Російський режим черговий раз продемонстрував стабільність, а суспільство – етатистську свідомість.

Розглядаючи витoki руського етатизму на основі аналізу етнічної картини світу руського народу, відома дослідниця в галузі історичної етнології С. Лур'є виявила спільний знаменник для таких історично центральних інституційних форм організації руського суспільства як община (мір) та держава. Народний загаль і чиновництво С. Лур'є розглядає як дві внутрієтнічні групи, що мають різні ціннісні орієнтації, але знаходяться у постійній взаємодії, пов'язані єдиною цілісністю соборного, общинного та державного типу. В ході взаємодії цих етнічних груп (функціонального внутрієтнічного конфлікту) «обігрувалася» ідеологема «Москва – Третій Рим – Свята Русь». Вона слугувала основою державної ідеології, що передбачала територіальну експансію та зробила психологічно легким процес переселення в регіони, де ще не була встановлена російська державна юрисдикція, а також створила передумови для культурної гомогенізації державної території. С. Лур'є поділяє висновок, що тенденція російської імперської політики завжди полягала в тому, щоб встановити, наскільки це можливо, однаковий устрій життя для підданих. Національність не була значимою категорією для руських імперських діячів [2, с. 275-276].

Ряд авторитетних зарубіжних вчених вважають, що проект російської нації, як і самі поняття «російська нація» і «російська ідентичність» є химерою на зразок проекту радянської людини. На їх думку в Росії до сьогодні нації недосамовизначилися. Ця проблема стоїть на порядку денному їх майбутнього розвитку.

Так, австрійській історик А.Каппелер, який 20 років досліджує українсько-російські зв'язки у книзі «Нерівні брати» на основі аналізу перехресної історії обох народів протягом кількох століть, відзначає асиметричність цих відносин, починаючи з XVIII ст. З XIX ст. Росія офіційно називала українців «малоросами» і частиною російського

народу. В радянський період історія багатонаціонального СРСР, на думку Каппелера, була гармонізована в догмі про дружбу народів. Сьогодні сформовані історичні наративи двох різних країн та держав. Росія, як і Україна, молода запізнiла нація, яка існує чверть століття [3, с. 100]. З огляду на відсутність неперервності української державної традиції запізнiле українське націотворення сприймається об'єктивним. Україна прискорено вчиться бути нацією.

В Росії від доби середньовіччя державна традиція не переривалася. Проте, на думку британського історика Д. Госкінга, ця «потужна велетенська» держава стала «на заваді формуванню російської нації («русской нации»»). [3, с. 101] Очевидно про нинішній політичний запит на загальну «російську» ідентичність можна говорити як про черговий великодержавний проект.

Список використаних джерел та літератури:

1. Тишков В. А. Российская идентичность: внутренние и внешние вызовы.// Сайт «ValeriyTishkov.ru» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.valerytishkov.ru/engine/documents/document2648.pdf>
2. Лурье С. В. Историческая этнология. – М: Аспект Пресс, 1997.
3. Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / Андреас Каппелер, пер. з нім. В. Кам'янець. – Чернівці: Книги – ХХІ. 2018.

*Медвідь Федір Михайлович, доктор наук в галузі політології,
кандидат філософських наук, професор МКА, професор кафедри теорії
держави і права та конституційного права
Ковальов Вадим Вікторович, магістрант
Урбанський Максим Вікторович, магістрант
Міжрегіональна академія управління персоналом*

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Стратегія національного розвитку України, що базується на системі національних інтересів і пріоритетів, включає і стратегію національної безпеки держави, яка визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз[4]. З урахуванням геополітичної і внутрішньої ситуації діяльність усіх державних органів в Україні має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і

територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації[2].

Державна політика національної безпеки України формується і реалізується за умов, коли у сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростає вага несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення та формуються в межах ЄС – європейська наднаціональна ідентичність, а в рамках СНД – панросійська[3, с. 1-58] в умовах зовнішньої агресії Росії та сучасної гібридної війни.

Узагальнення теоретичного надбання, а також практики реалізації зовнішньополітичних завдань сприяє окресленню складових національної безпеки України у зовнішній площині, до яких зараховують: гарантування і захист прав українських громадян і співвітчизників за кордоном; збереження цілісності і територіальної недоторканності Української держави; досягнення високого економічного розвитку і відповідно гідного місця в міжнародному поділі праці, а також протистояння енергетичним загрозам; адекватне співвідношення національних інтересів з участю у наднаціональних міжнародних структурах; формування позитивного іміджу Української держави[1, с.5-6].

Зовнішньополітичні імперативи України спираються на загальновизнані норми і принципи міжнародного права, серед яких принцип визнання загальнолюдських цінностей, активної міжнародної співпраці є визначальним. Він передбачає на взаємній основі: суверенну рівність і повагу суверенітету; територіальну цілісність і непорушність кордонів; невтручання у внутрішні справи; дотримання і виконання міжнародних договорів і зобов'язань; врегулювання міжнародних спорів і конфліктів виключно мирними, політичними засобами. Для оптимального використання зазначених зовнішньополітичних імперативів Україна потребує конфігурації політичних сил навколо національних інтересів і безпеки[5, с. 59-68].

Національна безпека, як зазначено у ст.3 Закону України „Про національну безпеку України”, виступає як „захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за

якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”[2]. Захищеність людини і громадянина, суспільства і держави забезпечується відповідною діяльністю, яка зменшує або відвертає ймовірні загрози і підвищує захисні, мобілізаційні функції у період небезпеки чи загроз. В основі цієї діяльності лежить обстоювання і реалізація національного інтересу певної країни – глобального, всеохоплюючого інтегрального інтересу, втілення якого уможливорює здійснення життєво важливих приватних, групових і суспільних інтересів переважної більшості громадян. Отже, національна безпека є своєрідним синтезом інтересів і потреб усіх соціальних суб’єктів[12, с. 107-120].

Національна безпека, проблеми її забезпечення стали центральною темою сучасної діяльності як держави, так й дослідників. Політико-правові засади становлення національної безпеки України розроблені автором [6; 7; 8; 9; 10; 11].

Правову основу національної безпеки становлять Конституція України, закони, інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори і угоди.

Заслуговує на увагу аналіз небезпек і загроз національним інтересам України як ядру національної безпеки держави, що виступає колективною здатністю протидіяти очікуваним загрозам. Національна безпека виступає як важлива функція кожної держави, що покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадянам, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Національна безпека, як зазначено у ст.3 Закону України „Про національну безпеку України”, виступає як „захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”[2].

Нова редакція Стратегії національної безпеки України була розроблена на виконання Указу Президента України від 24 вересня 2014 року №744 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» і представлена Президентом України під час проголошення позачергового послання до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» у листопаді 2014 р.[1, с. 26-27].

Основними цілями Стратегії є: мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО[4].

Досягнення визначених цілей потребує: зміцнення Української держави шляхом забезпечення поступального соціально-політичного й соціально-економічного розвитку України; якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки й оборони України; Нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки. що передбачає створення ефективного сектору безпеки і оборони і уможливорює стабільний суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток України; нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки[4].

До актуальних загроз національній безпеці України Стратегія відносить: агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження Української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави України і захоплення її території. Неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України. Корупція та неефективна система державного управління. Економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення. Загрози енергетичній безпеці. Загрози інформаційній безпеці. Загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів. Загрози безпеці критичної інфраструктури. Загрози екологічній безпеці[4].

В умовах докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі Україна, на думку аналітиків, потребує нової моделі забезпечення національної безпеки, на створення якої спрямована Стратегія національної безпеки України, реалізуючи яку, Україна захищатиме всіма доступними засобами свої фундаментальні національні цінності, визначені Конституцією та законами України, - незалежність, територіальну цілісність і суверенітет держави, свободу, демократію, права людини і верховенство права, добробут, мир і безпеку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К.: НІСД, 2014. – 148 с.

2. Закон України „Про національну безпеку України”// 2469-УІІ від 21 червня 2018 року.

3. Пелагеша Н. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 387/2015.

5. Медвідь Ф.М. Посилена угода Україна - ЄС в контексті вироблення стратегії національного розвитку // Україна-ЄС: на шляху до нового формату відносин: матеріали міжнародного «круглого столу» (Київ, 24 квітня 2008 р.)/ Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ, 2008.- С.59-68.

6. Медвідь Ф.М. Інформаційна безпека України: генеза і становлення // Наукові праці МАУП /Редкол.: В.Б.Захожай (гол.ред.) та ін. – К.: ДП «Вид.дім «Персонал», 2010. – Вип..2(25).-С.116-122.

7. Медвідь Ф.М. Енергетична безпека України: становлення національної стратегії// Наукові праці МАУП /Редкол.: В.Б. Захожай (голов. ред.) та ін. – К.: МАУП, 2010.- Вип.. 1(24).-С.201-206.

8. Медвідь Ф.М. Національна безпека України в умовах формування європейської системи колективної безпеки // Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку: збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, 17 травня 2011 року / Національний університет ДПС України, НДІ фінансового права. – К.: Алеута, 2011.- С.93-98.

9. Медвідь Ф.М. Національна безпека і національні інтереси України: генеза і становлення. Дисертація у формі наукової доповіді на здобуття наукового ступеня доктора наук в галузі політології. – Київ, 2015. – 98 с.

10. Медвідь Ф.М., Медвідь Я.Ф. Фінансова безпека України: в умовах глобалізації // Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 4-7 жовтня 2011 року. Ч.І/НДІ фінансового права. – К.: АЛЕРТА, 2011. – 296 с. С.39-43.

11. Медвідь Ф.М. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі// Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск.- С.245 - 253.

12. Смолянук В.Ф. Системні засади національної безпеки України // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» - 2018. – № 2 (37). - С.107 - 124.

*Сацький Павло Вікторович, кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПОРАЗКИ СРСР У ПРОТИСТОЯННІ ІЗ ЗАХОДОМ

Аналіз методики інформаційної війни для України нині є надзвичайно актуальним завданням. Тому вивчення досвіду ведення такої війни, використовуючи економічні важелі й маркетингові прийоми, може мати практичне застосування як для протидії негативному впливу на українське суспільство так і з метою проведення «наступальних» заходів. Прикладом успішного досвіду інформаційних операцій є дії економічного й інформаційного характеру, котрі руйнували ідеологічну потугу СРСР із середини країни. При цьому, радянське керівництво, намагаючись протидіяти, опинилося у становищі коли всі його заходи лише поглиблювали ідеологічну та соціальну кризу.

Суспільство у період переходу правлячої партії КПРС до ідеологеми «розвинутого соціалізму» набуває доволі специфічного становища у контексті радянської політики, спрямованої на становлення конформізму. Радянська політика вже у хрущовський період була спрямованою на забезпечення високого рівня життя людини, що чергувалося із посиленням войовничої риторики проти капіталізму. При цьому, прагнення забезпечити рівень життя суспільства також мало войовничу тональність, яке виражалося гаслами із обіцянками «побудови комунізму вже за життя цього покоління» тощо. Безумовно, радянська соціальна риторика мала створити передумови для щирого захоплення суспільства пануючим в країні ладом.

Радянська влада своєю політикою, спрямованою на забезпечення високих соціальних стандартів, які були задекларовані панівною ідеологією, фактично заклала ідеологію суспільства споживання. Власне, ця ідеологія нині критикується і йдеться про її кризу в результаті криз економічних, котрі зводять нанівець ефективність реалізації принципів ідеології «суспільства споживання». Водночас,

радянські ідеологи намагалися, разом із пропагуванням споживацтва, умови для якого нібито забезпечено побудовою соціалізму (іще Сталін у 1940 р. проголосив, що в СРСР соціалізм побудовано), задавати ідеологічну установку щодо постійних зовнішніх загроз для побудованого ладу споживацтва, які посилювалися внутрішніми. Панівна ідеологія споживацтва для СРСР була важливим інструментом у боротьбі за посилення геополітичних позицій. Прикладом можуть служити прагнення створити умови для огляду радянського способу життя громадянами КНР, В'єтнаму, а громадяни цієї країни навчалися у радянській ВУЗах, та ін. Контакти іноземних громадян, котрі за ідеологічним лімітом потрапляли в СРСР, як в'єтнамців чи китайців, із радянськими громадянами активно стимулювалися заради того щоб громадяни СРСР могли наочно побачити захват в іноземців від радянського рівня життя.

Характерною була ситуація під час проведення у 1966 р. концертного туру Пекінського ансамблю пісні й танцю із КНР. У доповідній Першого Секретаря ЦК КПУ П. Шелеста до ЦК КПРС відзначалося, що крім п'яти платних виступів у Луганській області й у Донецьку, планувалися творчі зустрічі на підприємствах цих областей [1, арк. 94]. Очевидно, що саме ці області було обрано не дарма, оскільки для цих індустриальних областей УРСР було передбачено особливі умови їх постачання й культурного забезпечення і, у даному разі, саме вони мали відігравати роль «вітрини соціалізму» для іноземців зі Сходу, як роль «вітрини соціалізму» для іноземців із Заходу відігравали республіки Прибалтики. Організатори концертів із радянського боку мали на меті забезпечити максимальні контакти громадян СРСР із китайцями. У свою чергу, як зазначено у доповідній П. Шелеста, керівництво ансамблю всіляко намагалося чинити перешкоди для контактів китайців із громадянами СРСР і їх знайомству із радянським життям. Більше того, зазначалося, що керівництво ансамблю постійно звинувачувало СРСР у великодержавному шовінізмі. Китайці, як видно, активно намагалися грати на національному питанні в СРСР, будучи також ображеними подекуди зверхнім ставленням до себе зі сторони Радянського Союзу. Такі випадки китайських гостей в умовах загострення у 1966 р. в СРСР ситуації із міжнаціональними відносинами, особливо в УРСР, повинні були мати свої наслідки. Проте, СРСР одночасно мав протистояти руйнівним впливам інформаційно-економічного характеру із Заходу і, водночас, бути взірцем соціально-економічних досягнень для Сходу. Це забирало значні ресурси країни.

Фактично, таким чином на контрастному відчутті іноземців від радянського способу життя та на їх батьківщині було заплановано підвищення самооцінки радянськими громадянами їх дійсності в СРСР. Водночас, радянська споживацька ідеологія отримувала потужні удари від «західного способу життя», котрий проникав до СРСР у вигляді предметів широкого вжитку, зразків культури тощо.

Ідеологічний захист СРСР базувався на принципах автаркії, причому не лише держави, а й її громадян. Так, СРСР намагався активно протидіяти отриманню його громадянами із-за кордону речей від їхніх родичів. Отримання грошових переказів та посилок із-за кордону органи правлячої партії називали «економічні засоби для ворожого впливу на свідомість населення». Так, в Інформації для ЦК КПУ від Тернопільського обкому партії повідомлялося, що кількість посилок щороку зростала, у 1960 р. їх по області було зафіксовано 39863, у 1965 р. вже 53041, а у 1970 р. 69374 і вже за дев'ять місяців 1971 р. їх було вже 76983 штуки[3, арк. 23]. Посилки, здебільшого, надходили із США, Канади й Великобританії. Доволі показовим фактом було придбання іноземними туристами товарів у магазинах мережі «Каштан» з метою дарування їх родичам, як відзначалося, протягом 1972-1973 рр. у магазині «Каштан» Тернополя було для цієї мети закуплено товарів на 500 тис. карб.[3, арк. 24]. Такі факти подавалися як утриманство від ідеологічно чужої системи, і ставилися в приклад як прояви ганебного утриманства. Публікувалися в пресі повідомлення про відмови людей від посилок і грошових переказів із-за кордону на тій підставі, що «не жебрак» і «може на зарплату забезпечити себе усім необхідним». Водночас, проводилась робота щодо нейтралізації поширення чуток про те, що ті хто отримують посилки із-за кордону від родичів мають значно кращий рівень життя ніж інші громадяни. Особливо складна ситуація із таким «утриманством» була у західному регіоні УРСР, де значний відсоток громадян мали родичі за межами СРСР. Слід відзначити, що для СРСР було в 1960-ті рр. достатньою причиною дозволити виїзд євреїв до Ізраїлю в разі утриманства і матеріальної залежності від їх родичів за кордоном. Водночас, в разі самодостатності єврейської сім'ї це було підставою відмовити у виїзді[4, арк. 3].

Поряд із активним пропагуванням споживацьких настроїв у СРСР, які мали зростати в результаті зростання виробництва й «наближення до комунізму», правляча партія проводила роботу спрямовану на обмеження споживчих настроїв відповідно до кон'юнктури моменту. Частими були кампанії які мали на меті стримувати прагнення до «нерадянського» способу життя. Фактично, таким чином

демонструвалась чеснота жити відповідно до можливостей які даватиме радянська система у кореляції із її економічними можливостями. В цьому напрямку активно проводились заходи щодо обмеження отримання грошових переказів та посилок від родичів із-за кордону. Крім того, регулярно в пропаганді звучала нота, яка зводилась до того, що людина котра набуває малодоступні речі живе не на трудові доходи. Тому в СРСР у період розвинутого соціалізму в ідеологічній роботі правлячої партії склалась двоїстість, з одного боку, пропагувалося споживацтво, для демонстрації досягнень соціалізму, а з другого, намагалась обмежити споживчі настрої відповідно економічним можливостям. Із-за такого різючого ідеологічного дисонансу склалися передумови для системної кризи суспільного сприйняття соціалізму.

Від радянської ідеологічної концепції суспільство відходило не лише у матеріальному, а й у духовному споживанні. Як характерний приклад варто відзначити увагу у доповідних до ЦК КПУ до характерних проявів щодо проведення фестивального тижня «Київська весна», зокрема, те, що на виступах поетів у парку імені Пушкіна були присутніми лише сім чоловік, а у той же час на естрадному концерті були сотні слухачів[2, арк. 2]. Такий факт було представлено як непродумано розпропаговані комсомольськими і партійними організаціями фестивальні заходи. Проте, даний факт є свідченням зростаючого запиту на масову культуру, який традиційно зростає зі зростанням споживацьких настроїв суспільства.

У результаті нарощеного радянською агітацією кращого життя споживацького запиту суспільства на фоні тотального дефіциту матеріальних і духовних продуктів споживання сформувався стійкий фетиш на товари і культурні продукти. Саме ця фетишизація товарів та популярних культурних продуктів створили передумови для застосування економічних засобів руйнування радянської системи. Таким чином, СРСР сам себе загаяв у пастку, пропагуючи споживацтво і, при цьому, не маючи засобів його забезпечити.

Список використаних джерел та літератури:

1. (В – П. С.) ЦК КПСС (від – П. С.) Секретаря ЦК КП України П. Шелеста. 20 августа 1966 год // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6128.

2. Центральному Комітету КП України (від – П. С.) Зав. відділом пропаганди і агітації ЦК КП України Г. Шевель Доповідна записка про проведення в м. Києві фестивального тижня «Київська весна». 3 червня 1969 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 180.

3. (В – П. С.) ЦК Компартії України (від – П. С.) Секретаря Тернопільського обкому КПУ І. Яркового Інформація про використання

капіталістичними країнами економічних засобів для ідеологічного впливу на населення області. 27 жовтня 1973 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 878.

4. Центральному Комітету Комуністичної партії України (від – П. С.) Міністерства охорони громадського порядку УРСР на № 62-443/4 від 25 грудня 1966 р. 31 грудня 1966 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6424.

Andrzej Małkiewicz
Dr. Hab., Profesor

WSPÓLPRACA ORGANIZACYJNA WŁADZ POLSKICH I UKRAIŃSKICH W OKRESIE WOJNY 1920 R. WE WSPOMNIENIACH GEN. JANA ROMERA

Problemy wojny o Ukrainę w 1920 r. zostały już wielostronnie zbadane¹. Warto jednak uzupełnić dotychczasowe wyniki o zagadnienie współpracy polsko-ukraińskiej na zapleczu frontu. Kilka ważnych uwag w tym zakresie zawarł we wspomnieniach generał Jan Romer (Ян Ромер, 1869-1934). Wywodził się on z armii austriackiej, był polskim patriotą i natychmiast po rozpadzie monarchii habsburskiej przeszedł do Wojska Polskiego. Na froncie ukraińskim służył od początku 1920 r. Józef Piłsudski wysoko cenił Romera, mimo tego, że na ogół nisko oceniał generałów pochodzących z armii austriackiej. Dwa lata później napisał w jego charakterystyce: „Człowiek o niezwyklej energii, bystrym umyśle, prawym charakterze i wysokim poczuciu honoru żołnierskiego. Wykształcony oficer o bardzo wielkiej śmiałości i odwadze. Wymaga bardzo dużo od siebie, lecz stawia zbyt wysokie wymagania od innych”².

Rozpoczynając 25 kwietnia 1920 r. ofensywę na Ukrainie Piłsudski nie przewidywał długiego pobytu Wojska Polskiego w tym kraju. Rozmawiając w Berdyczowie w końcu kwietnia 1920 r., z gen. Antonim Listowskim (Антоній Лістовський, 1865-1927), w tym okresie dowodzącym na froncie

¹ Najpoważniejszym, do dziś, opracowaniem jest książka Tadeusza Kutrzeby, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937. Z nowszych polskich publikacji: Jan Jacek Bruski, *Petlurowcy. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2004; Tomasz Grzegorzczak, *Wyprawa kijowska*, Toruń 2014; Sebastian Szajdak, *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005; Lech Wyszczelski, *Kampania ukraińska 1920 roku*, Warszawa 2009. Pomijam tu liczne publikacje ukraińskie i rosyjskie.

² Mieczysław Ciepłowicz, *Generałowie polscy w opinii Józefa Piłsudskiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 1, s. 326.

ukraińskim, potwierdził, że nie zamierza przekraczać granic sprzed 1772 r., a polska akcja ma dać Ukraińcom szansę samookreślenia, zbudowania własnego państwa. Jednocześnie był dość sceptyczny. Zastanawiał się: „Ale w tym sęk, czy ta Ukraina powstanie, czy ma dostatecznie sił i ludzi, żeby się stworzyć i zorganizować, bo przecież wiecznie tu siedzieć nie możemy”³.

8 maja wydano rozkaz Naczelnego Dowództwa zawierający zapowiedź: „Okupacja polska Ukrainy musi być rachowana nie na lata, ale na miesiące. Im prędzej zostaną stworzone regularne wojska ukraińskie, im wcześniej wyjdą one na front, by dalej ziemię Ukrainy spod jarzma bolszewickiego uwalniać, w tym dogodniejszym położeniu znajdzie się Państwo Polskie”⁴. Nie było tu jasno określonych terminów, ale prawdopodobnie Piłsudski szacował, że obecność polska nad Dnieprem konieczna będzie do jesieni, a wtedy można będzie udzielić pomocy demokratycznym siłom rosyjskim w walce o Moskwę⁵.

Na skrawkach Ukrainy, opanowanych przez Wojsko Polskie w 1919 r., początkowo działały doraźnie powoływane władze lokalne – gminne i miejskie, podporządkowane Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich⁶, z siedzibą w Wilnie, w którego obrębie działał Zarząd Powiatów Wołyńskich z tymczasową siedzibą w Kowlu, przekształcony 20 listopada w Okręg Wołyński z siedzibą w Łucku. 17 stycznia 1920 r. Piłsudski wyodrębnił Zarząd Cywilny Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego, nazywany także Komisariatem Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego, podlegający Naczelnemu Dowódcy Wojska Polskiego, czyli właśnie Piłsudskiemu⁷. Jego szefem, określanym jako naczelny komisarz, został pochodzący z Podola Antoni Minkiewicz (Антоній Мінкевич, 1881-1920), do 30 września 1919 r. minister aprowizacji⁸. Miał on za zadanie tworzyć na zapleczu sprzyjające warunki dla współpracy polsko-ukraińskiej, co jednak realizował niezbyt zręcznie.

1 marca Dowództwo Frontu Wołyńskiego skierowało do oficerów „komunikat polityczny”, wyjaśniający zasady polskiej polityki wobec Ukrainy. Podpisany był pod nim ppłk Marian Przewłocki (1888-1966), ale w

³ Andrzej Nowak, *Rozmowy z Józefem Piłsudskim. Z „Dziennika” gen. Antoniego Listowskiego (1919-1920)*, „Arcana” 1998, nr 5, s. 43.

⁴ *Rozkaz Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 8 maja 1920 r.*, cyt. za: Tadeusz Kutrzeba, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937, s. 57.

⁵ Włodzimierz Suleja, *Mundur na nim szary... Rzecz o Józefie Piłsudskim*, Warszawa 2018, s. 206.

⁶ Powołany dekretem Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r. – Adam Janusz Mielcarek, *Węzłowe zagadnienia ustrojowe Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920)*, w *świecie aktów normatywnych*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 14, 2011, s. 241-242.

⁷ Ibidem, s. 246-247.

⁸ Waclaw Jędrzejewicz, Janusz Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Kraków – Łomianki 2007, t. 2, s. 303.

piśmie przewodnim wyjaśniał, że pisał zgodnie ze wskazówkami Piłsudskiego, który właśnie odwiedził to dowództwo. Zatem, choć Naczelnik nie był formalnie jego autorem, można uznać, że „komunikat” wyrażał jego poglądy⁹. Stwierdzono w nim, że na zajętych terenach nie są dopuszczalne ukraińskie manifestacje narodowe, ale „do ludności należy się jednak odnosić bardzo przychylnie, starając się jej ułatwić rozwój gospodarczy i agitując za niepodległą Ukrainą i sojuszem polsko-ukraińskim zwróconym przeciwko zaborczej Rosji”¹⁰. Na początku kwietnia Piłsudski skierował na opanowane przez Wojsko Polskie tereny Ukrainy Walerego Sławka, jako swego osobistego delegata do spraw ukraińskich. Próbował on, powołując się na autorytet Naczelnika, łagodzić lokalne konflikty, unieważniał antyukraińskie decyzje miejscowych władz, ale z miernymi rezultatami.

21 kwietnia zawarto umowę polityczną między Polską i URL. Podpisali ją wiceminister spraw zagranicznych Jan Dąbski (Ян Дабський, 1880-1931) ze strony polskiej i minister spraw zagranicznych Andrij Liwycycki (Андрій Лівицький, 1879-1954) – z ukraińskiej. Ze względu na decydującą rolę dwóch przywódców przy jej negocjowaniu i zawarciu nazywano ją sojuszem Piłsudski-Petlura. Obaj stali wtedy na czele swych państw, pierwszy jako Naczelnik Państwa, drugi – Naczelnny Ataman. Umowa potwierdzała prawo Ukrainy do niepodległości, gwarantowała, że mniejszości narodowe w obu państwach będą miały identyczne prawa. Granica biec miała wzdłuż Zbrucza i dalej na północ do Prypeci, pozostawiając po stronie polskiej dużą część Wołynia¹¹. Oznaczało to rezygnację Ukrainy z Galicji Wschodniej, za co Petlura był na Ukrainie ostro krytykowany¹². Premier Isaak Mazepa (Ісаак Мазепа, 1884-1952) na znak protestu podał się do dymisji, jego następcą został Wiaczesław Prokopowycz (В'ячеслав Прокопович, 1881-1942).

24 kwietnia podpisano w Warszawie konwencję wojskową między Polską a Ukrainą, określającą szczegółowe zasady współdziałania. Przewidywała połączoną akcję przeciw Armii Czerwonej na Ukrainie prawobrzeżnej, którą kierować miała strona polska. Polacy mieli

⁹ Włodzimierz Suleja uważa go za „aktualną wykładnię polskiej polityki wobec Naddnieprzańskiej Ukrainy” – Włodzimierz Suleja, *Piłsudski a Petlura*, w: Zbigniew Karpius, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka (red.), *Polska i Ukraina – sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1997, s. 121.

¹⁰ *Informacyjny komunikat polityczny Dowództwa Frontu Wołyńskiego o polityce Polski w stosunku do Ukrainy*, Równe, 1 marca 1920, w: Janusz Cisek (red.), *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów*, Londyn 1990, s. 160.

¹¹ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej S. Petlury*, 21 kwietnia 1920, w: J. Cisek (red.), *op.cit.*, s. 163-164.

¹² Szeroko omówił ukraińskie reakcje na zawarcie tej umowy Orest Krasiewski, *Stosunki ukraińsko-polskie w latach 1917-1923*, tł. A. Chraniuk, Poznań – Gniezno 2010, s. 181-184.

wyekwipować trzy dywizje ukraińskie, a URL zobowiązywała się dostarczać Polakom niezbędne artykuły żywnościowe. Na zdobytych terenach władze ukraińskie powinny zorganizować własną administrację cywilną i wojskową¹³.

Na obszarze opanowanym przez wojska polsko-ukraińskie w kwietniu i maju 1920 r. zapanowała swoista dwuwładza. Ze strony polskiej powołano 5 maja Inspektorat Etapów na Ukrainie, którego dowódcą został wspomniany na wstępie gen. Jan Romer. Uważał on, jak sam wspomina, że „Wolna Ukraina jest dla nas pożyteczna, ale musi być ona wobec nas przyjazną. Niestety, wieki nagromadziły wiele nienawiści po obu stronach [...] Samym sentymentem nie pozyskamy ich przyjaźni, ale pokażmy pięści tym, którzy są względem nas nielojalni, pokażmy ilekroć potrzeba zęby, będą nas wówczas szanować, a jeżeli wtedy oddamy im usługi, będą nas i kochać”¹⁴. Jak widać, był on wojskowym, a nie politykiem, stąd odnosił się do relacji polsko-ukraińskich dość naiwnie. W każdym razie nie był nastawiony niechętnie wobec Ukraińców, mimo że w poprzednim roku uczestniczył w walkach we wschodniej Galicji.

W chwili nominowania Piłsudski napisał do Romera list, wyjaśniając, czego od niego oczekuje: „Zajęliśmy spory szmat kraju i trzeba go jako tako urządzić, wymaga to wyjątkowej energii, zważywszy osobliwie na sam charakter kraju i na to, że działać będziemy musieli nie sami, a z taką mgławicą, jak nowy rząd ukraiński. Jest to ze wszystkich prac, jakie mam przed sobą w tej chwili, najtrudniejsze, więc z tego niech Pan sędzi o ufności, jaką pokładam w energii Pana dla zapoczątkowania pracy i położenia podwalin nowych urządzeń. Będzie to związane z pomocą Ukraińców w formowaniu ich własnego wojska i użerania się zarówno z nimi co do pośpiechu i kaprysów, jak i z naszymi instytucjami, pracującymi nieraz opornie we wszystkich nowych sprawach. Powtarzam, jest to misja trudna i liczę w niej na Pańską energię, wytrzymałość nerwową i wydajność pracy”¹⁵.

Jednym z kluczowych zadań Inspektoratu było określenie zasad współpracy ekonomicznej z instytucjami ukraińskimi. Postanowiono powołać w tym celu przedstawicielstwo polskiej Rady Ministrów umiejscowione przy Inspektoracie. Wykluczono wolny handel, zaczęto natomiast organizować państwową centralę handlową, której organami miały być wielkie związki handlowe z polskiej strony, a partnerami podobne związki i spółdzielnie ze strony ukraińskiej.

¹³ *Konwencja wojskowa między Polską a Ukrainą, 24 kwietnia 1920*, w: J. Cisek (red.), *op.cit.*, s. 165-169.

¹⁴ Jan Romer, *Pamiętniki*, Lwów 1938, s. 200.

¹⁵ J. Romer, *op.cit.*, s. 352.

Inspektorat umieszczono w Winnicy, do której przeniósł się w tym czasie rząd ukraiński. Gen. Romer w pierwszym dniu urzędowania w tym mieście 28 maja odbył rozmowy z ministrami spraw wewnętrznych Mychajło Bilińskim (Михайло Білінський, 1882-1921) oraz wojny Wołodymyrem Salskim (Володимир Сальський, 1885-1940)¹⁶, a także z Petlurą. W jego opinii ataman był „człowiekiem około 45 lat, średniego wzrostu, śniadej cery, niebieskich oczu, o wyraźnie silnej woli [...] Zrobił na mnie w ogóle wrażenie korzystne i dał się poznać jako człowiek jasno myślący, energiczny”. Petlura „jasno i stanowczo określił swoje stanowisko we współpracy obu państw, koniecznej ze względu na położenie geograficzne i polityczne, i swoją wiarę w żywotność tego programu. Zaznaczył, że najpierw zdobywa zaufanie swego narodu dla swoich celów, dla swojej pracy, a zdobywszy je, obiecuje sobie porwać naród do pracy, odpowiadającej zaufaniu zdobytemu dla swoich idei”¹⁷. Romer zapewnił rozmówców, że „Polska potrzebuje silnej Ukrainy i chce jej szczerze pomóc”, ale „dla rozwinięcia armii do maksimum, potrzebuje z Ukrainy pomocy w żywności i koniach”¹⁸.

Uzgodniono ogólne zasady wzajemnych dostaw dla armii. Od razu jednak ujawniły się trudności wynikające z niepełnego zorganizowania władz ukraińskich: „Minister Biliński, bardzo uprzejmy i życzliwy dla nas, wskazywał, że jego administracja jeszcze nie jest dostatecznie rozwinięta, że niektóre działy jego kompetencji wykonuje jeszcze ministerstwo wojny”¹⁹.

Rozmawiał też z będącym w stanie dymisji, ale jeszcze urzędującym premierem URL Isaakiem Mazepą, o którym pisze: „odniosłem wrażenie, że go to dużo trudu kosztuje, aby stanąć na wspólnej z nami platformie; jednak, trochę przyparty, uznał słuszość moich wywodów i obiecał poparcie co do koni dla armii polskiej”²⁰.

Oceniając postępowanie władz URL Romer stwierdzał, że za mało jest w nich działań praktycznych. „Za dużo tu filozofii, słowa, papieru, abstrakcji, za mało czynu, konkretności”. Rząd „jest głową bez członków, dowództwem bez dywizji”²¹.

31 maja rozpoczęły się pertraktacje naczelnika Szefostwa Kolejnictwa Polowego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego ppłka Jana Brzozowskiego (1883-1941) z przedstawicielami ukraińskiego ministerstwa kolei w sprawie zarządu kolejami ukraińskimi. Postulował ich

¹⁶ We wspomnieniach omyłkowo pisze o nim Solski.

¹⁷ J. Romer, *op.cit.*, s. 234.

¹⁸ J. Romer, *op.cit.*, s. 233.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ J. Romer, *op.cit.*, s. 234.

²¹ J. Romer, *op.cit.*, s. 235.

zmilitaryzowanie, umieszczenie dyrekcji w Żytomierzu, nie w Kijowie i utworzenie przy niej komisariatu pod kierownictwem generała polskiego, z odpowiednim udziałem funkcjonariuszy ukraińskich, z pozostawieniem bez zmian istniejącej służby kolejowej na niższych szczeblach. Strona ukraińska nie chciała się zgodzić, wątpiąc w kompetencje wojskowych w sprawach kolei. Petlura popierał realizację polskich propozycji, jednak niektórzy inni politycy ukraińscy byli przeciwni, nim spór rozstrzygnięto, stał się bezprzedmiotowy²².

W obliczu ofensywy Armii Czerwonej zaczęła się 10 czerwca ewakuacja władz ukraińskich z Winnicy, a polski Inspektorat przestał działać. Gen. Romer 13 czerwca wyjechał na front, 14 czerwca został dowódcą doraźnie sformowanego zgrupowania jednostek jazdy, które podjęły walkę z konnicą Budionnego dezorganizującą zaplecze polskich wojsk. 27 czerwca objął dowództwo 6 Armii, dowodził nią podczas odwrotu. Tymczasem w pewnym sensie jego następcą został gen. Aureli Serda-Teodorski (1860-ok.1943), jako szef Polskiej Misji Wojskowej przy rządzie ukraińskim do sierpnia 1920 r. Natomiast Romer 23 lipca objął z kolei dowództwo 1 armii, walczącej wtedy w okolicach Grodna – więcej sprawami ukraińskimi nie zajmował się. Komisariat Ziemi Wołyńska i Frontu Podolskiego, który już latem przestał działać w obliczu zajęcia Wołyńska przez Armię Czerwoną, formalnie został zlikwidowany rozkazem Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego z 4 września 1920 r.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Впродовж ХІХ століття в Галичині тривало протистояння українського і польського визвольних рухів. Подібно до того як українці вважали Галичину «українським П'ємонт», поляки розглядали її як територію, що має відіграти важливе значення для відновлення Польської держави. Відтак польська верхівка чинила перешкоди політичному та культурному інституюванню українців в краї. Одним з таких майданчиків протистояння були вибори до галицького сейму та віденського парламенту.

²² J. Romer, *op.cit.*, s. 236.

На початку ХХ ст. боротьба українського і польського таборів на виборах до парламенту, крайового сейму та під час їхньої роботи загострилося. Протистояння у галицькому сеймі призвело до того, що в жовтні 1903 р. українські послы зложили мандати і покинули сейм. Вдалися до такого вчинку через відмову польської більшості призначити бюджетне асигнування української державної гімназії у Станіславі.

В 1907 р. громадськість добилася демократичного закону про вибори до парламенту. Згідного нового закону замість куріальної виборчої системі запроваджувались загальні і прямі виборчі права для чоловіків (частково й для жінок). Хоча надалі зберігалися дискримінаційні положення щодо українців. Так, поляки обирали одного депутата від 52 тис. осіб, а українці від 102 тис.

На основі нового закону вже в 1907 р. відбулися вибори до парламенту. Намісник краю польський граф Андрій Потоцький провів їх у звичному стилі фальсифікацій і терору, що призвело до вбивства 4 українських селян і 20 поранених. Незважаючи на утиски до рейхсрату вдалося провести 27 послів-українців. Додатково ще 5 мандатів здобули українці Буковини. Загалом у парламенті було організовано Українську Парламентську Репрезентацію у складі 32 послів.

Для боротьби з українським національним рухом намісник Галичини А. Потоцький пішов на порозуміння з емісарами російського уряду та став надавати різноманітну підтримку галицьким москвофілам. Активізувала антиукраїнську діяльність в Галичині російська влада, добре розуміючи загрозу з боку «галицького П'ємонт» для її панування на східноукраїнських землях. Галичина наповнилась російськими агентами, збільшилися фінансові вливання та кількість проросійської агітаційної друкованої продукції.

Намісник А. Потоцький особливо криваво провів вибори до крайового сейму у 1908 р. Він прилюдно заявив, що влаштує українцям друге Берестечко. Масовими були фальсифікації, погрози, терор. Вершиною свавілля стало прилюдне вбивство багнетами мешканця села Коропець (нині Монастириський район Тернопільської області) Марка Каганця трьома австро-угорськими жандармами. Селянина показово вбили за обвинувачення кандидата в послы графа Казимира Бадені у викрадені виборчих бюлетенів. В результаті такої вакханалії українці здобули 12 мандатів, а 8 місць отримали москвофіли, з якими А. Потоцький заключив угоду про співпрацю.

У відповідь на організовані А. Потоцьким безчинства на виборах та широко закрієне ним свавілля проти українського народу 12 квітня 1908 р. український студент Львівського університету Мирослав

Січинський здійснив на нього замах [2, с. 128]. Під час аудієнції в кабінеті намісника А. Потоцького 23 річний студент трьома пострілами з револьвера смертельно ранив польського графа. Вбивство А. Потоцького загострило польсько-український антагонізм, викликало антиукраїнську кампанію у польській пресі, українські погроми при невтручанні поліції. Одночасно політичне вбивство привернуло увагу австрійського уряду та закордонної громадськості до українського питання в Галичині.

В знак протесту проти поблажливості Відня до польської вседозволеності в Галичині Українська Парламентська Репрезентація австрійського рейхсрату перейшла в опозицію. В 1910 р. австрійські правлячі кола для відновлення точок порозуміння з українським табором підтримали лідера українських послів на посаду віцепрезидента парламенту. Поступка у вигляді посади не вплинула на заповзятливість українських послів щодо відстоювання свого права на створення українського університету у Львові, ні щодо реформування законодавства про вибори до крайового сейму.

Виборча проблема у новообраному у 1908 р. сеймі Галичини постала з особливою гостротою. Польська більшість не хотіла поступатись домінуючим становищем. Українським послам доводилося вдаватися до неординарних методів впливу на сейм як музичних обструкцій. Приносити у зал засідання крайового сейму свистки, барабани, труби і блокувати його роботу. Врешті після складних переговорів за участю українських послів парламенту, крайового сейму, діячів українських і польських партій та намісника вдалося дійти до компромісу. В лютому 1914 р. сейм ухвалив запропоноване митрополитом А. Шептицьким нове виборче положення. Згідно його норм українці отримали 27,2 % місць у, 2 посади із 8 у крайовому відділі (управі) та мали бути представлені в усіх комітетах сейму [1].

Зважаючи на значну чисельність українського населення в провінції кількість передбачених для українських послів мандатів була надто скромною і дискримінаційною. Однак завдяки нововведенням вдалося порушити польську монополію на владу в Галичині, якою вони користувалися з 1867 р. Українські представники отримали можливість обіймати посади в крайовому уряді, де до того посідали виключно вихідці з польської еліти. До українських послів перейшов також контроль над питаннями крайової освіти. Таким чином українському національному руху вдалося відвоювати важливий плацдарм для наступного утвердження українських позицій в українській Галичині. Суттєві корективи в розгортання наступних політичних процесів внесла

Перша світова війна, в ході якої Галичина стала ареною кривавих військових баталій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аркуша О.Г. Сеймова угода 1914 р. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sejmova_uhoda_1914
2. Маринович М. 2019. Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Вид-во старого Лева.

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ. ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

*Воротін Валерій Євгенович, д-р наук з державного управління, проф.,
завідділу комплексних проблем державотворення
Інституту законодавства Верховної Ради України*
*Коваль Олег Михайлович, кандидат наук з державного управління,
доц.,
професор кафедри регіонального, місцевого самоврядування
та управління містом НАДУ при Президентові України,*

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ ВЛАДИ

Наприкінці жовтня урядовці, представники місцевих рад та всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування під час публічної презентації обговорювали ключові зміни до Конституції та пріоритети діяльності Кабінету Міністрів щодо реформування територіальної організації влади та представницької влади. До участі в заході були долучені відомі державні фахівці, депутати, експерти в сфері публічного управління та місцевого самоврядування.

Як зазначила Міністр розвитку громад та територій України Альона Бабак, очолюване нею відомство пропонує оновити Методику формування спроможних громад, а саме критерії ресурсної спроможності об'єднаних територіальних громад. Так, в ОТГ має проживати щонайменше 250 дітей шкільного та 100 дітей дошкільного віку. Завдяки цьому показнику буде зрозуміло, чи доцільно створювати опорну школу в громаді та виділяти кошти з Держбюджету на її комплектацію. На думку міністра, неможливо продовжувати фінансування школи, в яких малокомплектні класи та якість навчання дітей дуже низька. Втрачається можливість для розвитку дітей. Школа має бути повнокомплектною та надавати дітям якісну освіту.

На нашу думку, слушною є думка, що в спроможній громаді має проживати не менше 5 тисяч осіб. Саме така кількість мешканців забезпечить ресурсний та кадровий потенціали. Тоді громада буде здатна впроваджувати проекти, які сприятимуть розвитку ОТГ.

Крім того, ми підтримуємо думку, що необхідно враховувати індекс податкоспроможності бюджету громади на рівні не менше 0,3%, а також встановити, що частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів складає не менше 10%.

Зазначимо, що сьогодні процес об'єднання громад не є механічною, математичною, чи навіть економічною моделлю формування держави. І жодним чином процес реформи місцевого самоврядування не буде зводитись до простого дотримання Методики, а перш за все необхідно враховувати напрацьований досвід реформ в європейських державах. Власне реформа місцевого самоврядування повинна йти від людей, які живуть в ОТГ. Сьогодні не потрібні страйки, бунти, щоб люди страждали, їхали на Київ з плакатами. Це має бути консультація з людьми в регіонах. Щоб вони розуміли, що реформа для них і з ними. Що ніхто не нав'язує алгоритмів чи методик, що має бути просто здоровий глузд і розуміння того, яким шляхом ми йдемо.

Тому Мінрозгром після того, як області сформуують перспективні плани формування територій громад, планує провести обговорення цих планів з людьми в регіонах. Такі консультації, на думку Альони Бабак, допоможуть з'ясувати: чи дійсно ці перспективні плани відповідають думкам, побажанням і розумінню того, що має бути наслідком цієї реформи для людей, що проживають в цих громадах.

Важливо, що в Україні вже створено 992 об'єднаних територіальних громади, до яких увійшли 4542 територіальні громади. Це становить понад 41% територіальних громад від загальної кількості тергромад базового рівня. Ще 6419 дрібних тергромад залишаються необ'єднаними. А отже, «білих плям» на карті України ще багато.

Є області, території яких охоплені перспективними планами на 100% – Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Рівненська, Харківська та Хмельницька. У Житомирській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій та Чернігівській областях перспективними планами охоплено близько 90 % території. Тобто є хоча би бачення на рівні регіону того, хто з ким має об'єднатися для того, щоб там сформувалась спроможна громада. А от в Одеській області лише 36% території охоплено перспективним планом, у Київській - 54%, Вінницькій - 76%, Черкаській - майже 75%. Такі перспективні плани не в повній мірі враховують методику формування спроможних громад.

Наразі Уряд проаналізував ситуацію, що відбувається, і чому в деяких областях відсутнє навіть бачення перспективних планів. Сучасний процес добровільного об'єднання громад має відбуватись на засадах спроможності громад. Але часто обласні ради не керуються цим принципом, а переслідують власні політичні інтереси щодо розподілу сфер впливу [1]. Тож Уряд подав до Парламенту законопроект щодо внесення змін до Закону «Про добровільне об'єднання громад», що прибирає з процесу створення ОТГ етап затвердження перспективних

планів облрадами. Після того, як парламент підтримає зміни, процес формування перспективних планів пришвидшиться.

Важливо, що бачення членів Української асоціації районних та обласних рад щодо конституційних змін та реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні презентував її Президент, Голова Харківської обласної ради Сергій Чернов. Він зазначив, що Асоціація наголошує на тому, що існує цілий комплекс повноважень, виконання яких буде максимально ефективним лише на субрегіональному рівні.

Важливі є й пропозиції щодо віднесення позицій до повноважень районних рад та їх виконавчих органів, які озвучені доповідачем:

- об'єкти культури, фізкультури, туризму районного значення;
- школи-інтернати загального профілю, спеціалізовані школи;
- управління іншим спільним комунальним майном та підприємствами комунальної власності територіальних громад району;
- спеціалізовані медичні послуги (чітко визначені);
- трудові архіви та будинки соціальної допомоги;
- будівництво та утримання транспортної інфраструктури районного значення;
- підрозділи для подолання наслідків стихійних лих і надзвичайних ситуацій;
- захист навколишнього середовища розвиток рекреаційного потенціалу;
- сприяння соціально-економічного розвитку району, у тому числі, залучення інвестицій, грантів, міжнародної технічної допомоги.

Крім того, Сергій Чернов звернув увагу присутніх на нерівномірність представлення територіальних громад в районних і обласних радах та необхідність вдосконалення законодавства про місцеві вибори. Так, за його словами, в цілому по Україні 48 адміністративно-територіальних одиниць не мають своїх представників в обласних радах. В Харківській обласній раді, наприклад, не представлені Барвінківський та Шевченківський райони, а також м. Люботин (загальна кількість населення понад 62 тис чоловік).

Також погоджуємось із думкою п. С.Чернова, що кількісний склад районних і обласних рад пропонується формувати в залежності від кількості громад району чи області, помножених на два. Не є коректним застосування числових показників щодо представництва громад у районних та обласних радах, які ставляться в залежність від чисельності виборців у громадах. Відповідно до чинного законодавства, статус та повноваження громад не залежить від кількості виборців, тому

громади мають право на рівне представництво у місцевих радах субрегіонального та регіонального рівнів [2].

Отже, нині проводиться процес децентралізації за європейськими зразками та одночасно – спирається на історичні традиції місцевого самоврядування в Україні. Відбувається певне наближення влади (публічної та місцевої) до людей і громад. Забезпечується повноцінна імплементація європейської хартії місцевого самоврядування [3].

Призначення та роль інституту представництва держави на регіональному рівні в загальному понятті є незмінним, тобто це є представлення інтересів держави у межах територіальної одиниці. Але якщо розглядати той чи інший інститут представництва держави на певному етапі його становлення та розвитку, то маємо ситуацію, коли мета його створення змінюється разом із тим на які сфери він впливає, які має повноваження тощо. Як приклад, маємо збільшення контрольно-наглядових і зменшення інших функцій порівняно з місцевими державними адміністраціями, які будуть ліквідовані.

Модифікація інституту представництва держави на регіональному та місцевому рівнях в європейських державах і основні контрольні функції з боку держави за діяльністю посадових осіб та органів місцевого самоврядування покладаються на нових керівників - префектів (Prefecto), які здійснюють превентивний контроль за рішеннями місцевої влади [4].

Важливо, що перспективні плани, які затверджені Урядом, потребують корегування з урахуванням критеріїв спроможності громад. На сьогодні таких затверджених ми маємо – 23 плани.

Слід підкреслити, що в більшості європейських країн запроваджено урядову вертикаль, її місцеві ланки в особі урядових представників не беруть на себе всіх функцій державного керівництва щодо територій, а здійснюють наглядово-контрольні функції стосовно органів місцевого самоврядування, тобто, реалізуючи „адміністративну опіку”, не позбавляють їх відчуття господаря місцевої території. Зокрема дуже важливо, що акти органів місцевого самоврядування, які не відповідають Конституції України чи законам України, можуть бути зупинені префектом з одночасним зверненням до суду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід [Текст] : посібник / А. Ф. Ткачук, Р. Агранофф, Т. Браун. – К. : Заповіт, 1997. – 186 с.
2. Воротін В. Є., Проданик В.М. Від регуляторної політики до державно-приватного партнерства в публічному секторі України / В.Є.

Воротін, В.М. Проданик / Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2019. - № 1. – С. 95-102.

3. Панов А. В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України : Монографія / ПП „АУТДОР-ШАРК”. – Ужгород, 2015. – 126

4. Vorotin V. Ye., Romanenko Ye. A., Shchokin R. G., Pivovarov K. V. Improving the organizational and legal mechanism of state economic management: the european experience for Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. - 2018. - 3 (26). - p. 368-376.

*Головатий Микола Федорович,
доктор політичних наук, професор,
Міжрегіональна академія управління персоналом (Київ, Україна)*

ПАРАДИГМАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ І СУСПІЛЬСТВ І НАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

1. Провідною особливістю розвитку сучасних держав є перехід від постіндустріального стану до інформаційного. При цьому, загалом, є дві основні тенденції, притаманні розвитку сучасних держав і, навіть, цивілізацій. Перша – глобалізаційна тенденція. Вона спричиняє помітну уніфікацію людства, його, далеко не позитивну, інтернаціоналізацію. Друга – диференціація культурно–духовна. Вона пов'язана з мультикультурністю, регіоналізацією народів, націй. Доля другої найпомітніше пов'язана з Україною, де є все: максимальна можливість самоідентифікації українства, усіх, навіть великих етносів; досить потужні відцентровані, регіональні процеси; болісний пошук власної моделі державотворення. «Питання української державності, самостійного політичного життя, - писав ще у минулому столітті Володимир Старосольський, видатний український етнополітолог, соціолог, історик, теоретик права, - зв'язане історично з питанням суспільного положення українського безпосередніше і тісніше, ніж у котрій іншій національній спільноті» [7, с. 1]. Посилаючись на роздуми Ж. –Ж. Руссо Старосольський нагадує, що для великого руху нації до дійсно революційних перетворень, вкрай необхідна спільна воля, яка виростає із спільного інтересу. Без них, вважаємо ми, навіть унікальні, героїчні, трагедійні Майдани, як сплески волі все ж невеликої кількості представників нації, ніяких позитивних результатів не дадуть. Суспільство, яке роз'єднане розбіжністю інтересів, прогресивно розвиватися фактично неспроможне. Звідси, до речі, виростає пріоритет духовних над матеріальними інтересами людства.

2. Впродовж майже всього ХХ ст. в суспільному житті і соціально-гуманітарних науках ключовим об'єктом суспільного розвитку і аналізу було суспільство. З кінця ХХІ ст. домінуючим центром осмислення і пояснення фактично усіх соціальних процесів стає людина. Як вдало стверджує політолог В.Козьма, «антропоцентризм стає головною парадигмою вітчизняної політики – філософської думки» [3, с. 47]. Антропоцентрична парадигма в поясненні сучасності людини, її роль і призначення у житті великих соціумів принципово важлива тим, що на перший план виходять не прагматичні, матеріальні засади і характеристики людини, її інтереси і потреби, але духовно – моральні, гуманітарні цінності. Ми ніби-то повертаємося до епохи романтизму початку 1820–х рр., що породив фактично нове людинознавство. «Як певний напрям, як теоретична концепція світобачення, - осмислення світу, - пише В. Шейко, - романтизм протиставив просвітницькому механістично-раціоналістичному розумінню світу, його «бездушній розсудливості» культ почуттів і творчого екстазу, любові, відчуття природи через органічне злиття з нею, релігійність переживань, ідеалізацію минулого. В Україні романтична тенденція тісно переплелася з процесами пробудження національної самосвідомості. Сама доба романтизму дала поштовх теоретичній, філософській розробці національної ідеї» [8, с. 10]. Нині і в Україні, як багатьох інших, особливо європейських країнах, маємо помітне повернення до таких нематеріальних, але духовно – моральних цінностей як мова, культура, віра, демократія і т. ін., що є основою далеко не вітальних потреб сучасної людини. Серед цих цінностей на перше місце природно виступили права і свободи людини, а виміром (еталоном) добротного життя постають різноманітні індекси людського щастя.

3. В контексті з вище викладеним, у багатьох країнах, навіть в умовах мультикультуралізму, формуванню так званої «людини світу» все більше «просинається» національне буття народу. З одного боку, як зазначав великий філософ сучасності Г. Гегель «Людина має силу тому, що вона людина, а не тому, що вона єврей, німець, італієць, католик, протестант та ін.» [1], а з іншого – маємо в ХХІ столітті надто помірний прояв національного характеру, як суб'єктивного духу великих груп людей. Події останніх двадцяти років історії України – Українські майдани, зокрема, наочно підтверджують цю сентенцію. Інша справа, що «Національне буття далеко не обмежується національним характером, де домінуючими є усталені психологічні риси народу, та і сам національний характер ніколи не був і не залишається сталим, незмінним, бо у національному бутті тісно поєднуються багато компонентів: умови і спосіб життя; характер і особливості

життєдіяльності; вплив інших культур на життя окремого народу і т. ін.» [2, с. 22]. Підкреслимо, що подібний потужний духовно – культурний шок у різний спосіб пережили фактично усі нові країни Європи і країни – колишні союзні республіки СРСР.

4. Світове національне буття українства нині переживає складні часи трансформації. У передмові до маленької, але виразної книжечки Є. Маланюка «Малоросійство» доктор філологічних наук, професор Григорій Клочек, на наш погляд, найбільш вдало діагнозує процеси розбудови Української держави саме у роки нашої незалежності: «Протягом двох перших десятиліть нашої державності, - пише він, - ми борсалися у трясовині малоросійства, і кожна наша спроба якось вирватися із неї закінчувалася невдачею. Усе йшло не так, як мало б іти. Притлумлений національний інстинкт – це не лише ослаблена політична воля, але й ослаблений емоціональний інтелект, і разом з ним – і ослаблена мрія, відсутність візії майбутнього. В усіх наших розмовах про нову, красиву, багату і європейську Україну» немає якогось конкретизованого бачення цієї України, тобто немає побудованої на конкретиці опредмеченої Мрії, котра володіла б притягальною силою і надавала нашим помислам і діянням рішучої енергії [Там само, с. 20].

В контексті з вище викладеним, нагадаємо, що нині, однією з актуальних проблем суспільства буття, в тому числі і українства, є творення так званих політичних націй, тобто великих людських соціумів без поділу на релігійні, ідеологічні та інші ознаки. Зрозуміло, можна мати державність і такого, образно кажучи штучного зразка, коли усі вважаються громадянами однієї, спільної країни конституційно, територіально, ситуаційно, але не за покликом крові, як українці, поляки, німці, представники інших саме національних, а не штучних держав. Про це варто пам'ятати хоча би тому, що українство, саме і є українством, а не інша нація за своїми етновитоками, кровоспорідненістю. І скільки би суспільства не прогресували, не глобалізувалися, поки що це та найперша ознака, від якої просто так, комусь на догоду зовсім неможливо відмовитися. Це зробити абсолютно нереально. «Малоросійство – писав у 1959 році Євген Маланюк, - наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавності). Ні часові довгі застрижи (уколи ред.), ні навіть хірургія – тут не можуть. Її треба буде довго – довгі десятиліття ізживати» [Там само, с. 31].

Спроби утворити сенергетичні, штучні суспільства, де в основі є не етнічні фактори, не кровні зв'язки і союзи, мали місце і у ХХ столітті. Та навіть «великому реформатору» і «демократу» М. С. Горбачову так і не вдалося створити своєрідну «ліберально – громадянську імперію», або «совецьку націю», хоча США, Заходу,

окремим країнам його боротьба у цьому плані з великим тоталітарним монстром – СРСР, була досить вже до вподоби. Можна спробувати пояснити, чому реформаційний шлях не було обрано і не взяв гору у перебудові СРСР на демократичних засадах, а в результаті відбувся розвал величезної імперії. Це окрема проблема, що потребує серйозного аналізу і роздумів. Та і написано з цього приводу немало. Підкреслимо найголовніше: національне буття далеко не обмежується національним характером, де домінуючими є усталені психологічні риси народу, та і сам національний характер ніколи не був і не залишається сталим, незмінним. Бо в національному бутті тісно поєднуються багато компонентів: умови і спосіб життя; характер і особливості життєдіяльності; вплив інших культур на життя окремого народу і т. ін.. Однак найхарактерніші риси й ознаки етносу були і є живими за будь-яких обставин. Наше сучасне українське буття підтверджує цю тезу.

Тут важливо інше. Розмірковуючи над психологією народу, великий гуманіст Н. Макіавеллі в праці «Государ» розмежовує «народ» і «натовп». До першого відносить найсвідомішу частину громадян. Крім того, за його думкою, існує «народ вільний» і «народ розбещений». Останній з'являється і поступово збільшується кількісно, коли народ довго терпить тиранію, знуцання. У нас такого знуцання, мабуть було чи не найбільше з усіх народів світу. «Нація – писав В. Липинський, - реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї – нема нації»[4, с. 387]. За усіх найяскравіших ознак і характеристик, можна все ж твердити, що по справжньому, як цілісність українська нація за століття так і не сформувалася.

Нині замість «нація» у її етноісторичному, етнополітичному і інших сенсах, як зазначалося, активно пропагандується термін (поняття) «політична нація». Не вдаючись у детальний аналіз цього феномену (сукупність громадян країни незалежно від їх етнічного походження, віри і т. ін.) наведемо думку видатного соціолога російського походження Петерима Сорокіна, який писав: «У цю філософську ідіому (політична нація – М. Г.) можна виснути будь – який зміст, зокрема і Бога, і сатану»[6]. Зрозуміло, бездержавне, позадержавне існування століттям української нації формувало і відповідний позадержавний менталітет, психологію. Така нація, як свого часу вказував Д. Донцов – не просто недержавна, не політична нація, але просто об'єднання на основі спільного походження. Нам би потурбуватися про те, аби у майбутньому на українських теренах не отримати таку людність.

5. Радикальних змін держав і суспільств можна досягти лише тоді, коли третина і більше людей по – новому навчені і виховані на інших ідейно – гуманістичних засадах. Отож з перших років незалежності

України найважливішою домінантою розбудови власної державності очікувано повинні були стати наука, освіта, культура (духовність). Не стали...І це тоді, коли усім зрозуміло, що без зміни ціннісних орієнтацій, свідомості великої кількості людей (вчені називають її позитивною критичною масою) ніякі соціально – економічні, інші перетворення, реформи здійснити абсолютно неможливо. Це означає також і те, що до проблеми «недосконалості» української нації не варто підходити на примітивному, кухонному, публіцистичному і т.ін. рівні, кепкуючи, мовляв, у нас багато дурнів, а тому знаходимося у ситуації безвихідно патовій. За усіх обставин, скільки б тих недолугих людей не було (вони є скрізь), маємо не просто поважати свою історію, культуру, традиції, свій народ, але й серйозно перейматися тим, як зробити себе і оточуючих кращими. За іншої ситуації важко сказати, чи має людина іншого гатунку взагалі належати до свого народу, чи її цей народ.

6. У кожного народу є його достойні провідники, кращі люди, але є і звичайні, сумлінні трудівники. Є, і це природно, певна частина гірших, байдужих, бездуховних. Орієнтуймося на кращих, найдостойніших, збільшуємо їх кількість. Бо без освіченості, громадянського сумління, високої політичної культури, національно-політичної свідомості не лише втратимо тисячолітні надбання наших пращурів, попередників, але і власну долю, долю своїх дітей і онуків.

Сьогодні бачимо, що не лише незалежна й післямайданна ейфорія, сподівання (2004, 2014 рр.), що все, мовляв тепер буде краще, фактично пройшли. Чому? Немає в країні цементуючого ядра людей, яке не лише робить незворотними позитивні державотворчі процеси, але забезпечує справжнє майбутнє держави. Як не парадоксально, а треба не лише дискутувати навколо національної ідеї, вона, ця ідея – проста, - маємо творити суспільство, де людина житиме щасливо, безпечно, комфортно, не боючись за майбутнє дітей і онуків. Маємо дбати про зростання індексу щастя, створити позитивну критичну масу свідомих і патріотично налаштованих людей, які дбатимуть не лише про себе, а й про свою державу. Свого часу це усвідомили французи, німці, англійці, врешті, зовсім недавно наші найближчі сусіди поляки. То чим ми гірші, другорядніші, ущербніші? Хіба ми не маємо усіх засад і потенцій стати кращими, досконалішими? Ми і повинні їх сповна використати.

Підкреслюємо: етнічна, політична самоідентифікація великої групи людей, про що йшлося, то не просте єднання душ і сердець. Як виразно висловився відомий український шестидесятник, дисидент Іван Багряний, «щоб здобути незалежність великій чисельно нації, треба щоб вона того хотіла і треба, щоб за ту незалежність боролися не маленькі політичні гуртки, а великі мільйони народу, нації, свідомої

себе і своїх і своїх національних інтересів. Але якщо такої нації нема, якщо вона обернена в «дике поле», має мертву національну думку, то перед таким фактом треба б тільки повіситися". Песимістично звучить? Значною мірою, так. Але ж у І. Багряного є і ті слова, якими вважаємо за можливе звершити наші роздуми. Він пише: « І тоді, коли визвольна боротьба українського народу закінчиться тріумфом, - а вона таки закінчиться тріумфом, бо ми здібні об'єднуватися проти наступу ворога у суспільний фронт, - тоді ми самі, ті з нас, хто лишиться живий після великих майбутніх боїв, з гордістю згадаємо ці скорпіонячі роки біди і поневірянь, в яких ми все-таки не зломилися» [2, с. 35]. Дожити б до оттих днів. Хочеться і треба було би.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гегель Г. Философия истории// Сочинения. Т. 8. Москва: Основы. 1996. 491 с.
2. Головатий М.Ф., Дмитренко Г.А., Солодков В.Т. Оздоровлення нації в об'єктиві науки, або Доля України: як її зміни: науково-публіцистичне видання, 2-ге видання, доповнене. Київ: ДКС-Центр. 2019. 272 с.
3. Козьма В.В. Особистість і політика: між традицією і модернізацією. Київ: Видавництво ТОВ «Альфа-ПК». 2019. 328с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Берлін. 1924. 452с.
5. Маланюк Є. Малоросійство. Київ: Український пріоритет 2015. 48 с.
6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Прогресс. 1992. 157 с.
7. Старосольський В.Й. Теорія нації/ Передм. О.І. Кресіної. Нью-Йорк; Київ: Наук.Т-во ім. Т. Шевченка: Вища школа.1998. 157 с.
8. Шейко В.М., Александрова М.С. Культура та цивілізація в історично-культурній думці України в добу глобалізації: Монографія. Київ: Інститут культурології АМУ. 2009. 312 с.

*Дністрянський Мирослав Степанович, д-р географічних наук, проф.,
Чайка Ірина Мирославівна, аспірантка,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Сільське розселення України на 1 січня 2019 року формували 27207 сіл та 1170 селищ (усього 28 тисяч 377 поселень) [3]. Але

розміщення та розміри сільських населених пунктів суттєво диференційовані за регіонами України, що зумовлено природно-географічними, історично-географічними та різними суспільно-географічними чинниками [1, с. 14].

Об'єктивними показниками, які розкривають регіональні відмінності сільського розселення, є щільність сільського населення та сільських поселень, а також значення середньої людності сільського населеного пункту. Аналіз цих розрахованих показників (табл. 1), які значною мірою взаємопов'язані, дає змогу виділити кілька груп областей. Так, Закарпатська і Чернівецька виділяються середніми по Україні показниками густоти сільських поселень, але значною середньою людністю сільського поселення (понад 1000 осіб), а найбільш урбанізовані регіони (Донецька Луганська, Дніпровська, Запорізька області) – меншою за середню по Україні щільністю сільського населення та сільських поселень, а також порівняно нижчою їх середньою людністю. Так само спільністю деяких показників структури сільського розселення виділяються південні степові регіони, зокрема, це стосується меншої густоти сіл цих регіонів. Водночас у західних областях (Львівській, Тернопільській) показники густоти й сільського населення, й сільських поселень значно вищі за середні, а для північних поліських характерне вже суттєве зменшення середньої людності сільських поселень. Отже, порівняльний аналіз регіональних відмінностей розміщення сільського населення та людності сільських населених пунктів засвідчує, що для сільського розселення України властива значна диференціація, але за відсутності великих контрастів (переважання у 10 і більше разів), що загалом вимагає враховувати регіональну специфіку в організації сільського самоврядування, але разом з тим дає змогу обґрунтувати деякі єдині підходи.

Таблиця 1.

Регіональні відмінності сільського розселення та сільського самоврядування в Україні

Україна, регіони	Щільність сільського населення, осіб/на км ²	Щільність сільських поселень, поселень/на 1000 км ²	Середня людність сільського поселення, осіб	Кількість сіл на одну сільраду (до утворення ОТГ)	Кількість сіл в ОТГ/кількість сільських ОТГ
Україна	27,7	47,8	568	2,82	9221 / 349
Автономна Республіка Крим	30,0	36,8	843	3,95	-
Вінницька	38,5	55,3	665	2,21	225 / 18

Волинська	25,8	52,0	491	2,77	588 / 34
Дніпровська	19,9	45,3	433	5,03	800 / 35
Донецька	19,2	42,4	444	4,44	185 / 4
Житомирська	22,7	54,5	398	2,80	875 / 8
Закарпатська	58,6	47,5	1356	1,96	39 / 3
Запорізька	18,2	33,9	526	3,50	524 / 29
Івано-Франківська	59,5	55,0	1085	1,62	230 / 16
Київська	29,4	43,4	658	2,00	75 / 4
Кропивницька	19,7	41,6	459	2,73	46 / 2
Луганська	14,4	29,7	471	3,92	167 / 5
Львівська	49,9	85,9	581	2,96	286 / 11
Миколаївська	18,7	37,2	493	3,19	383 / 28
Одеська	26,8	34,3	769	2,60	308 / 14
Полтавська	25,8	64,4	387	4,00	670 / 11
Рівненська	31,2	50,0	623	2,97	319 / 22
Сумська	21,7	63,0	327	3,90	617 / 14
Тернопільська	48,9	73,7	649	1,76	449 / 14
Харківська	21,1	55,4	372	4,54	271 / 4
Херсонська	17,1	23,2	732	2,58	200 / 4
Хмельницька	36,7	68,7	509	2,54	785 / 10
Черкаська	33,6	39,5	818	1,58	267 / 27
Чернівецька	66,8	49,1	1358	1,59	142 / 17
Чернігівська	19,1	47,2	377	2,87	771 / 15

Розглядаючи сучасні проблеми створення об'єднаних територіальних громад, важливо зауважити, що регіональні відмінності структури сільського самоврядування України у свій відобразилися і в організації сільських рад [2, с. 168]. Так, з огляду на переважання великих сіл, в Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій, Черкаській областях на одну сільраду припадало в середньому 1,5 – 2 села, а у Дніпровській, Донецькій Полтавській, Харківській – аж понад 4.

Регіональні відмінності щільності та середньої людності сіл є важливими і в створенні сучасних об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в сільській місцевості. Цей процес іде доволі складно, оскільки на 1 січня 2019 року лише 32 % сільських поселень увійшли до ОТГ [3]. Особливо повільно відбувається створення нових адміністративних одиниць в сільській місцевості Закарпатської, Кропивницької, Херсонської та Харківської областей (див табл. 1). Тут є і суб'єктивні чинники (блокування з боку місцевих адміністрацій) і об'єктивні, пов'язані з побоюваннями селян щодо погіршення свого соціально-економічного становища. Для цього є певні підстави, бо, хоча згідно з положенням про ОТГ, вже більше податків залишатиметься громадам, вони самі можуть розпоряджатися своїми коштами, але при цьому вже

громади самостійно фінансуватимуть свою бюджетну сферу. З огляду на слабкість економічної бази більшої частини сільської місцевості, робити це непросто, розраховуючи переважно на субвенції з державного бюджету. Інакше не буде змоги утримувати місцеві школи, акушерські пункти, бібліотеки тощо, а це загроза занепаду сільської місцевості.

Деякі проблеми створення ОТГ зумовлені якраз структурою сільського самоврядування, зокрема, відсутністю в сільській місцевості значних за людністю й соціально-інфраструктурним потенціалом сільських поселень, що особливо характерно для північних поліських та лівобережних лісостепових районів. В таких умовах часто ставиться питання про ототожнення ОТГ з адміністративним районом, а це призведе до збільшення відстаней до центра громади, що за відсутності ефективного транспортного сполучення може негативно позначитися на життєдіяльності мешканців віддалених поселень. Тому, враховуючи такі негативні передумови, ототожнення ОТГ та адміністративних районів доцільно уникати, а формувати нові центри навіть з відносно невеликих поселень, цілеспрямовано зміцнюючи їхній інфраструктурний та економічний потенціали через створення комунальних підприємств, будівництво нових шляхів сполучення. Такий підхід і загалом сприятиме збереженню мережі сільського розселення. Важливо усвідомити, що мережа сільських поселень – це частина сукупного потенціалу держави, а тому реформа місцевого самоврядування не повинна призвести до його послаблення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Демографічний щорічник «Населення України» за 2018 рік. К.: Державна служба статистики України, 2019. – 138 с.
2. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 310 с.
3. Україна. Число адміністративно-територіальних одиниць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.

*Кіндратець Олена Миколаївна, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету*

ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

У високорозвинених демократичних країнах, країнах-членах ЄС одним з видів політики є політика вирівнювання соціально-

економічного розвитку регіонів. Вона вимагає значного фінансування, однак, ці витрати виправдані, оскільки сприяють створенню умов для сталого розвитку. Навіть найбільш економічно розвинуті країни ЄС мають регіони, які є більш відсталими від інших регіонів країни. Так, за статистикою 16,4 відсотка німців проживає в регіонах з серйозними структурними проблемами: великий муніципальний борг, серйозні недоліки в локальній інфраструктурі, менші перспективи зайнятості та доходу, високий ризик бідності для дітей та людей похилого віку. Внутрішня міграція посилює диспропорції в розвитку регіонів. Виїзд з периферійних районів означає додаткову проблему, оскільки переїжджають до регіонів більш економічно розвинутих, з привабливими ринками праці в основному добре підготовлені молоді люди [1, с.16]. Для розв'язання цих проблем пропонуються різні заходи: від вдосконалення структури сільського господарства до підвищення активності, участі громадськості, самоорганізації тих, хто проживає в таких регіонах, оскільки активна громадянська позиція, участь у розв'язанні проблем територій згуртовує людей, вони починають бачити перспективи. Вважається, що забезпечити умови для просторової та соціальної згуртованості має федеральний уряд. Це означає, що проблеми менш розвинених регіонів є проблемами не лише суб'єктів федерації, але всієї країни й вирішуватися вони мають не тільки урядами земель, а й федеральним урядом. Це питання стоїть нині в Німеччині на політичному порядку денному.

Можливості вирівнювання розвитку регіонів в Україні, звичайно, менші ніж в Німеччині. Деякі регіони змогли самостійно за час незалежності України перетворитися з дотаційних на регіони, які не потребують дотацій з державного бюджету. Децентралізація теж має сприяти розв'язанню цих проблем. Однак, і нині багато адміністративно-територіальних одиниць потребують «опікунської» підтримки з боку держави. Ця допомога має бути не тільки фінансовою, але і консультативною. Слід враховувати те, що для значної частини населення України характерна патерналістська культура, а це означає, що часто члени громади не знають, не вміють, не мають навичок організації життя спільноти, визначення пріоритетних завдань, на вирішення яких мають бути в першу чергу виділені кошти з місцевих бюджетів.

В Україні такі «природні» адміністративно-територіальні одиниці, як села, потребують особливої уваги та підтримки з боку держави. Сільські жителі за часів авторитарного режиму зазнали утисків, репресій, що не могло не позначитися на їх свідомості та поведінці. Нині проблема сіл, сільського населення мала б вирішуватися

комплексно. Однак, часто розробляючи політику в якійсь одній сфері життя не враховуються наслідки її в інших сферах. Наприклад, нині почалася «боротьба» з малокомплектними школами з метою економії бюджетних коштів на освіту, покращення її якості. Планується створення у кожній об'єднаній територіальній громаді своєї опорної школи, куди підвозилися б діти з сіл. Нині в Україні близько тисячі малокомплектних сіл. Закриття цих сільських шкіл (чи окремих класів) роблять села ще менш привабливими для проживання молодих сімей з дітьми, ніж вони були до цього. З часом це приведе до зникнення багатьох українських сіл. Саме такими можуть бути соціальні наслідки цих реформ. У часи Радянського Союзу подібна політика вже проводилася - створювалися «центральні садиби», куди переводилися школи, магазини тощо з «неперспективних» сіл) і вона привела до масової «втечі» молодого сільського населення в міста. Сьогодні це може привести до ще більшої міграції в інші країни, де вже зараз багато українців сезонно працює в сільському господарстві. Інша проблема полягає в тому, що нерівномірне розселення населення нашої держави може привести до запустіння величезних територій. У ЄС малозаселені регіони отримують фінансову підтримку і вона є гарантованою. Метою такої політики є не тільки вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, але і їх відродження.

Багато хто вважає, що нині соціально-демографічна ситуація в Україні на селі набула загрозливого характеру. Закриття шкіл її тільки погіршить. Чи ж існують альтернативні способи розв'язання проблем малокомплектних шкіл? Так, вони існують. Деякі способи вже використовувалися в Україні та використовуються в інших країнах. У Польщі, наприклад, органам фінансування та управління освітою пропонується встановити норми ставок залежно від числа кількості учнів. При працевлаштуванні більшої кількості вчителів від норми гмінам пропонується доплачувати їм зі своїх бюджетів[2]. У Норвегії половина малокомплектних шкіл займається по системі об'єднаних класів.

У багатьох країнах намагаються зупинити скорочення сільського населення, і як наслідок виникнення малокомплектних шкіл, шляхом створення додаткових робочих місць не тільки в сільському господарстві, переробній промисловості, але і, наприклад, у сфері «зеленого» туризму, оскільки основними причинами зменшення народжуваності в селах є відсутність зайнятості та низькі доходи сільського населення. Комплексне розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій залежить, в першу чергу, від держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Fink P., Hennicke M. Ungleiches Deutschland. Sozioökonomischer Disparitätenbericht. FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG, 2019, 28 s.
2. Бабяж М. Сельская школа в Польше: история и современность»: монографія. Перевод с польского: Бюро переводов «Inter-Text». Брест: Академия, 2006. 104 с.

*Наумкіна Світлана Михайлівна,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри,
Маслов Юрій Костянтинович, доктор політичних наук, професор,
кафедра політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (м. Одеса)*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВОЇ ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВЛАДИ

Політичні події останніх років в Україні значно активізували питання про способи зміни влади та її реформування. Революція як шлях кардинальних трансформацій, як відомо, призводить до масштабних, однак тяжких перетворень. Тому знову гостро постає питання про пошук іншого, більш цивілізованого шляху політичних трансформацій. Одним з таких шляхів є процес реформування.

У сучасному світі реформи визнаються найкращим шляхом прогресивного розвитку суспільства. Усі реформи, незалежно від того, в яких умовах та країнах застосовуються, мають щонайменше два аспекти свого прояву, дослідження яких дозволяє їх порівнювати, знаходити спільне та відмінне, а отже, формулює певні правила їх проведення, додержання яких з боку реформаторів може призвести до бажаного успіху, або нехтування якими спричинить крах навіть самої ідеальної за змістом реформи. Цими аспектами є сутність реформ як специфічної форми перетворень суспільних відносин і технологія проведення реформ. Все інше індивідуальне і неповторне, а тому має лише враховуватися при задумі реформ, виборі форми прояву їх сутності та організаційному наповненні технології проведення реформ.

Політична реформа трактується як перетворення, зміна, перестрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. При цьому політичне життя розуміється як одна з основних сфер суспільного життя, що включає, зокрема, державу та її установи. За такого широкого розуміння політичних реформ державно-управлінські реформи виступають їх складовою частиною.

Дієве, підзвітне, ефективне і прозоре державне управління покликане відігравати ключову роль у досягненні узгоджених на міжнародному рівні цілей розвитку, включаючи цілі, що містяться в Декларації тисячоліття ООН. У цьому зв'язку в резолюціях міститься заклик до урядів держав світу зміцнювати потенціал системи влади, створювати сприятливі умови для подальшого підвищення її ефективності, в тому числі шляхом управління змінами, оцінки відповідних ризиків та впровадження інновацій. Фактично йдеться про необхідність здійснення державами-членами ООН цілеспрямованих реформ з метою розбудови ефективної системи влади, спроможної забезпечити сталий розвиток.

Досвід країн Центральної і Східної Європи, які у 1990-ті та на початку 2000-х років переживали так званий «демократичний транзит», свідчить про те, що у цей період основною ідеєю реформування системи влади стала децентралізація, але вона розглядалася як ключовий елемент більш широкої сукупності взаємопов'язаних перетворень, зокрема й руху до ствердження сталого розвитку. В їх основу були покладені зміни конституційної моделі державної влади, створення багатопартійної виборчої системи, запровадження виборного місцевого самоврядування та контролю за владними структурами. Продовженням цих змін стали, крім децентралізації, реформи центрального рівня виконавчої влади, державної служби, публічних послуг, а також механізмів управління регіональним розвитком.

У процесі здійснення реформ системи влади важливо враховувати, що вона нерозривно пов'язана з інститутом місцевого самоврядування. Цей зв'язок виявляється в низці аспектів. Зокрема, державна влада і місцеве самоврядування мають єдине джерело – народ. Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади, і стан їх реалізації контролюється останніми. Крім того, місцеві справи вирішуються хоча й самостійно, проте в руслі єдиної державної політики. Органи місцевого самоврядування наділені певними повноваженнями державно-владного характеру, які, однак, визначаються державними законами. Органи місцевого самоврядування видають нормативні акти, але ці акти за своєю природою є підзаконними та локальними. Загалом, органи державного управління та місцевого самоврядування створюють системний комплекс, що складається з різних за своєю природою органів (державних і «громадських»), проте об'єднаних в організаційне ціле необхідністю забезпечувати реалізацію практично тих самих управлінських функцій і повноважень державної виконавчої влади на місцях [Див. : 1].

Виходячи з такого тісного зв'язку реформування діючої системи влади, особливо стосовно організації та діяльності системи органів виконавчої влади на територіальному рівні, важливо поєднувати з реформуванням місцевого самоврядування.

Винятково важлива роль у сучасній світовій практиці управління відводиться взаємодії органів державного управління і місцевого самоврядування з неурядовими організаціями та громадянами в процесах управління. Наголос робиться на участі громадськості у виробленні та реалізації політики через механізми інформування, консультування і активної участі, а також на громадському контролі за виконанням прийнятих політичних рішень.

В контексті дослідження реформ необхідно зазначити, що їх загальний контекст, ідеологію визначають самі держави, однак, дуже суттєвим чинником, який безпосередньо впливає на контекст реформ, є «допомога» світових організацій. Проведення реформ завжди вимагає значних фінансових ресурсів, яких в новоутворених країнах не вистачало, отже, Світовий банк та міжнародний валютний банк активно втручався в державну політику країн Центральної та Східної Європи, пропонуючи їм свій варіант реформ [2].

Причини невдалої трансформації в багатьох посткомуністичних країнах слід шукати як у хибності окремих положень Вашингтонського консенсусу, так і у цивілізаційній якості функціонуючих політичних та економічних інститутів і культурній якості політичних еліт.

Метою реформ, незалежно від того, чи відбувається вони в державах з розвинутою демократією, чи в тих, що недавно встали на цей шлях, повинно бути підвищення ефективності надання послуг населенню шляхом передачі частини повноважень від органів державної влади до місцевого самоврядування.

Реформа може відбуватися як за ініціативою державної влади («згори»), так і з місцевих громад («знизу»). Досвід країн ЦСЄ свідчить, що більш успішно реформи здійснюються в другому випадку. Існує багато форм проведення реформ, елементи яких можуть бути використані лише з урахуванням можливостей, культурних традицій, регіональних особливостей, культурних традицій, регіональних особливостей кожної країни.

Таким чином, якість суспільних реформ залежить від дієздатності держави, насамперед спроможності відповідної управлінської системи забезпечити перехід суспільства до нового стану. Враховуючи це, країни Центральної та Східної Європи у процесі європейської інтеграції здійснювали реформи державного управління та місцевого

самоврядування на основі їх розуміння як забезпечувальної діяльності щодо суспільних перетворень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін: Монографія. Одеса: Друкарський дім, 2012. 394 с.

2. Маслов Ю. К. Центральна та Східна Європа в пошуках сучасної системи влади: Монографія. Одеса, 2015. 422 с.

*Петроє Ольга Михайлівна, доктор наук з державного управління, доц.,
директор Інституту експертно-аналітичних та наукових досліджень
НАДУ при Президентіві України*

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ В СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

В умовах глобалізаційних викликів одним із основних чинників успішного розвитку регіонів стає їх здатність перейти на шлях парадигми сталого розвитку й, таким чином, забезпечити конкурентоспроможність та реалізацію стратегічних завдань нової регіональної політики. Посилена увага до регіонального розвитку на сучасному етапі обумовлена можливостями регіону адекватно реагувати на сигнали внутрішньої й зовнішньої кон'юнктури, а також гнучко адаптуватися до змін параметрів економіки у напрямі підтримки соціального середовища. Як показують результати останніх досліджень в сфері регіоналізму, основою сталого розвитку регіону може стати його інноваційна екосистема, що інтегрує науково-технологічний, інвестиційний і людський потенціали на засадах мережевої організації соціально-економічної діяльності.

У цьому контексті, проголошений курс на модернізацію суспільно-політичних відносин в Україні, що передбачає створення нової соціально-економічної системи держави, повинен враховувати розвиток її регіональної компоненти, у тому числі, формування внутрішніх мотиваційних інститутів, що забезпечують збалансований розвиток регіонів на основі залучення творчого потенціалу населення.

На нашу думку, з урахуванням положень сучасних теорій модернізації та розвитку регіональної господарської діяльності й особливостей переходу від ринкової, зокрема зовнішньоторговельної моделі до управлінської моделі регіонального розвитку (моделі публічного управління) на основі залучення інвестицій та інновацій постає проблема створення засад нової політики регіону. В той же час,

процес формування нової парадигми соціально-економічної системи нерозривно пов'язаний з вдосконаленням механізмів державного регулювання регіонального розвитку, що в умовах здійснення системних реформ є вкрай важливим та необхідним, адже подолання так званих «провалів ринку» та «провалів держави» можливо за рахунок індивідуального підходу щодо вироблення результативних механізмів державного стимулювання розвитку регіональних господарських систем у контексті загальнонаціональних пріоритетів та інтересів розвитку, що потребують відповідного законодавчого підґрунтя.

Управління сталим розвитком регіональних соціально-економічних систем здійснюється в рамках регіональної політики, яка є оформленою системою правових, організаційних, інституційних і фінансово-економічних заходів, що визначають діяльність національних органів державної влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань бізнесу та інших інститутів громадянського суспільства. Одним із основних завдань імперативу управління розвитком регіону стає вибудовування ресурсної збалансованості. У свою чергу формування економічної політики системи цілей, яка повинна відповідати вимогам узгодженості, внутрішньої ієрархії, координації має спиратися на баланс інвестиційної, інноваційної, промислової, кластерної, інформаційно-комунікаційної, соціальної регіональної політики. Підвищення якості життя населення можливо тільки в тому випадку, коли регіональна політика виходить із принципів сталого збалансованого розвитку регіону та концепції соціального діалогу.

В системі державного управління соціальний діалог являє собою систему цілей, завдань, функцій, принципів, форм і механізмів, які сприяють узгодженню інтересів між працівниками, роботодавцями, державою та іншими соціальними групами, забезпечують прийняття та реалізацію легітимних рішень уряду і соціальних партнерів (працівників, роботодавців) щодо розв'язання завдань у сфері соціально-трудова та соціально-економічних відносин на міжнародному, національному, галузевому, регіональному, місцевому рівні і на рівні підприємства з метою забезпечення збалансованого соціального і економічного розвитку суспільства [1]. В умовах сьогодення глобалізація і швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій прискорили динаміку соціально-економічного розвитку та суттєво позначаються на формуванні сучасної структури й виборі методів державного управління. На зміну традиційно ієрархічним, авторитарним і

нормативним моделям приходить нова модель публічного управління, в основі якої - соціальний діалог.

Слід зазначити, що в Україні напрацьована розгалужена законодавча база щодо соціального діалогу, яка включає конвенції МОП, Європейську соціальну хартію, інші міжнародні акти, закони України, укази Президента України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України. Основними формами соціального діалогу, які сьогодні реалізуються на практиці в частині обміну інформацією між Сторонами, консультації, колективні переговори, змістом яких є вироблення та узгодження позицій Сторін щодо реалізації соціально-економічної політики держави. В умовах інтеграційних устремлень України, слід звернути особливу увагу на документи ООН та МОП, які закликають до інституційного забезпечення сталого розвитку на основі партнерства між державним, приватним секторами та організаціями громадянського суспільства. Зокрема, МОП просуває і заохочує тристоронню модель співпраці (так званий трипартизм — діалог між урядом, профспілками та організаціями роботодавців). Проте, на основі досвіду в країнах ЄС, важливою є участь у соціальному діалозі громадських організацій різного спрямування, а не тільки профспілок і об'єднань роботодавців.

На регіональному рівні, сприяючи формуванню спільних підходів та погодженню напрямів і заходів регіонального публічного управління соціальний діалог між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, організаціями роботодавців і профспілок є ефективним інструментом дієвої політики у напрямі формування соціально орієнтованої ринкової економіки сталого розвитку, в центр уваги якої - забезпечення прав людини та підвищення якості життя населення громади в цілому. Соціальний діалог започатковується на технології добровільних багатосторонніх ініціатив й покликаний бути драйвером реформ децентралізації та інституціональних інновацій в публічному управлінні, забезпечуючи консенсус, прозорість, відкритість, політичну та соціальну відповідальність учасників. Тобто, стає інтегратором ефективної співпраці усіх секторів суспільства.

Засуговують на увагу системні дослідження, в яких розроблено модель реалізації соціального діалогу в системі регіональних економічних відносин, що містить три щаблі (міжособистісний/локальний; міжгалузевий, регіональний/міжрегіональний/міжнародний), визначає основних учасників та посередників у формуванні соціального діалогу в регіональних економічних відносинах, що дає можливість визначити напрями й резерви накопичення соціального капіталу як в середині

регіону, так і поза його межами; механізм інтеграції соціального діалогу в систему економічних відносин на регіональному рівні, який обґрунтовує необхідність його впровадження для кожної групи учасників через мотиви, які надають первинний поштовх для початку процесу комунікації й передбачають можливість обрати конкретні джерела фінансування спільних дій, наявність яких саме є гарантією реалізації реальних спільних заходів у чітко визначені терміни [2]. В той же час багато проблем формування соціального діалогу на регіональному рівні залишаються все ще не дослідженими. Це пояснюється перш за все тим, що сама концепція соціального діалогу постійно знаходиться у стадії формування.

Також важливо враховувати, що розробка окремих рекомендацій щодо формування тих чи інших типів регіональних політик на основі соціального діалогу лише недавно почала здійснюватися на практиці, коли помітною стала дія інституту самоврядування в Україні. Зокрема, актуальними залишаються питання, підняті для обговорення учасниками круглого столу «Стан, виклики та ризики в царині соціального діалогу як чинника управління стійким розвитком країни», які обговорили ідею подальшої модернізації соціального діалогу та запропонували звернутися до Кабінету Міністрів з ініціативою щодо внесення змін до законів України «Про соціальний діалог», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності» та «Про колективні переговори та угоди» задля приведення цих документів у відповідність до положень Конституції та ратифікованих Україною Конвенцій Міжнародної Організації Праці №87 та №98. Окрім іншого, пропонується надати право брати участь у колективних переговорах з підписання угод на всіх рівнях разом з урядом та профспілками громадським організаціям підприємців, які користуються найманою робочою силою. Водночас, справедливо наголошується на необхідності врегулювати соціальну відповідальність роботодавців за наповнення бюджетів усіх рівнів та фондів соціального захисту населення в межах укладеної Генеральної та інших угод [3]. Особливо потребують актуалізації питання регулювання процесу формування моделей соціального діалогу (на тристоронній основі) на регіональному рівні та рівні місцевих громад, які б активізували роль організацій підприємців та роботодавців у розробці і реалізації програм сталого розвитку в умовах децентралізації влади.

Таким чином, формування ефективної моделі соціального діалогу в системі публічного управління регіональним розвитком має потужний потенціал щодо вирішення важливих економічних та соціальних

завдань, серед яких демократизація соціально-економічних відносин, досягнення соціального консенсусу/компромісу між сторонами в суспільстві; формування системи договірної економіки; просування соціального миру та інше. В умовах сьогодення, з урахуванням принципів децентралізації влади, вирішення зазначених вище завдань потребує глибинної модернізації чинної моделі публічних комунікацій між владою та громадськістю, вироблення та надання соціальним партнерам на місцевому рівні інструментарію для ефективних публічних комунікацій, а також досягнення спільних шляхів вирішення проблем соціально-економічного розвитку територій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Петрос О.М. Соціальний діалог у державному управлінні : європейський досвід та українські реалії : монографія. К. : НАДУ, 2012. 304 с.

2. Зеленко О.О. Розвиток економічних відносин на засадах соціального діалогу: регіональний аспект : монографія. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 348 с.

3. Соціальний діалог є визначальним чинником управління сталим розвитком держави [Електронний ресурс]. URL: <http://www.golos.com.ua/article/294779>.

*Федулова Любов Іванівна, доктор економічних наук, професор,
завідувач Центру досліджень економічної політики,
Інститут експертних та наукових досліджень Національної
академії державного управління при Президентові України*

КУЛЬТУРНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА НОВОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Сьогодні процес децентралізації влади, започаткований на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування, – одне із стратегічних завдань розвитку України як демократичної держави. Досягнення таких завдань можливе за умови проведення окремих секторальних реформ, оскільки кожне завдання вимагає зміни в змісті роботи не лише органів місцевого самоврядування, а й значної кількості місцевих органів виконавчої влади. До числа секторів, які обов'язково попадають під вплив реформи децентралізації в Україні, належить і культура.

У сучасному суспільстві сфера культури все частіше розглядається як рушійна сила соціально-економічного розвитку території, вона невід'ємна від інших сфер життя суспільства, у тому числі і від

економіки. У цьому контексті, важливо звернути увагу, що на початку 2017 року було презентовано розроблену експертами сектору культури Офісу секторальної децентралізації за підтримки проекту EDGE концепцію «Децентралізація: сектор Культура» [1], в якій визначено індикатори результатів впровадження реформи у галузі, серед яких: зменшення індексу злочинності у територіальних громадах; питома вага надходжень громади в загальному обсязі державного фінансування на утримання закладів культури; кількість створених нових робочих місць в галузі культури.

Дослідження показують: сьогоденна реальність така, що на місцевому рівні із запуском процесу децентралізації щодо культури можна визначити три сценарії, які залежать від того, який механізм запущено до реалізації. Перший — це те, що місцева влада взагалі не розуміє, як потрібно діяти, тобто немає відповідних знань, тому з переформатуванням влади відбувається знищення існуючої культурної інфраструктури. Другий сценарій — це коли на регіональному рівні працюють потужні структури, які мають підтримку виключно від донорів та поступово починають вносити зміни в рамках рекомендованих програм і виділених коштів. Третя сценарій — коли місцеві активісти, що працювали у сфері культури, намагаються очолити ті інституції в містах, які ухвалюють рішення рухатися в якомусь конструктивному напрямку. Ось, для прикладу, якими можуть бути заходи реальної Програми розвитку культури громади (табл.1) [2].

Таблиця 1.

Заходи Програми розвитку культури в Сергіївській громаді Гадяцького району Полтавської області на 2019 рік

№ п/п	Зміст заходів	Термін виконання	Сума витрат тис. грн.	Джерела фінансування
1	Капітальний ремонт приміщення сільського клубу в с. Качанове по вул. Клубній, 10 Гадяцького району Полтавської області	2019 р.	500,000	Місцевий бюджет сільської ради
2	Придбання сценічних костюмів для сільського клубу с. Качанове Гадяцького району Полтавської області	2019 р.	20,000	Місцевий бюджет сільської ради
3	Придбання музичної апаратури та проектора для сільського клубу с. Качанове Гадяцького району Полтавської області	2019 р.	25,000	Місцевий бюджет сільської ради

4	Придбання металопластикових вікон для сільського клубу с. Новоселівка Гадяцького району Полтавської області	2019 р.	20,000	Місцевий бюджет сільської ради
5	Поточний ремонт Розбишівського СБК с. Розбишівка Гадяцького району Полтавської області.	2019 р.	70,000	Місцевий бюджет сільської ради
6	Оплата праці і нарахування на заробітну плату	2019 р.	1051,184	Місцевий бюджет сільської ради
7	Використання товарів і послуг	2019 р.	342,304	Місцевий бюджет сільської ради
Всього			2028,488 тис. грн.	

Загальними на даному етапі децентралізації є проблеми браку знань у сфері управління чи координування культури серед управлінців на місцях, незнання того, як надавати послуги на відповідному ринку тим культурним інституціям, що постійно фінансувалися з держбюджету, а тепер можуть його втратити, і відсутність сучасних комунікаційних платформ не лише між владою та культурними інституціями на місцях, а й між останніми. Неоднозначним є стан роботи з культурною спадщиною, де функція державного управління полягає передусім у наданні всіляких дозволів і погоджень на ті чи інші дії, пов'язані з об'єктами культурної спадщини (реконструкція, реставрація, перенесення, погодження відчуження, роботи на території пам'ятки, в охоронних зонах, в історичних ареалах населених місць тощо), що за відсутності системного законодавства та джерел фінансування викликає багато проблем. Депресивні регіони мають розглядати культурну спадщину і культурний туризм як джерело розвитку: інтеграція окремих пам'яток культурної спадщини в туристичну мережу, яка стимулює затвердження окремих програм реставрації, створення нових іміджевих музеїв, ресторанів традиційних страв, обладнання місцевими жителями гостьових кімнат для туристів та інше.

Нестача кваліфікованого менеджерського корпусу на всіх рівнях — явище, яке торкається й культури, зокрема на місцях. Лише одиниці громад мають проектних менеджерів сучасного рівня, здатних не лише розробити проект, але й управляти його реалізацією. Можливості для культурних проектів сьогодні широкі й реальні: з'являються нові фінансові інструменти для забезпечення коштами проектів культурного призначення (Український культурний фонд або донорські проекти), чого не було, наприклад, ще три року тому. Для появи розуміння, що

такі інструменти є й ними вміють користуватися, для подолання розриву між інституціями та людьми – мешканцями громади, відомі організації, зокрема Гете-Інститут, Польський Інститут, Британська рада, які опікуватись цими питаннями, а також Міністерство культури, з українського боку, почали не лише говорити про певний діалог і співпрацю, для того щоб виправити наявну ситуацію, але й реалізовувати конкретні дії. Зокрема, такою програмою, як «Академія культурного лідера», яка запущена Гете-Інститутом разом із вітчизняним Міністерством культури, розроблено певний навчальний курс для менеджерів культури й очільників окремих територіальних громад (ОТГ), щоб показати їм, що культура має потенціал і може приносити гроші на регіональному рівні.

З'явилися краші практики (кейси) на місцях. Так, Молодіжна платформа «Вільна Хата» в Краматорську є сучасним культурним і креативним осередком місцевої молоді, що поліпшує суспільний клімат прифронтового міста. Молодь здобуває знання про те, як можна створити креативний магазин, заробляти гроші своїм талантом тощо. Отже, розширюється її уявлення про світ, що в цілому сприяє позитивним соціально-економічним змінам за рахунок фактора культури на місцях. Ще один вагомий приклад, Молодіжний простір (МП) – це приміщення/вільний простір, створений задля всебічного розвитку особистості, інтелектуального самовдосконалення та гуманізації способу життя молодого покоління, що забезпечує ефективно впровадження правових, соціально- економічних, інформаційних, освітніх та організаційно-методичних заходів у контексті реалізації молодіжної політики. Молодіжний простір у бібліотеці – підрозділ бібліотеки (виокремлений читальний зал, кімната або їх частина), робота якого спрямована на створення належних умов для розвитку молоді, надання їм широкого спектру послуг на безоплатній основі для забезпечення змістовного та якісного дозвілля [3].

В даний час в Україні, які і в країнах ЄС поширюється процес глокалізації, що в першу чергу, є розробленою стратегією брендинга території. Бренд - головний інструмент при виокремленні регіону із загальної маси. Розвивається і логічно доповнює цей процес система єврорегіонів - культурно близьких територій на кордонах двох або декількох держав, специфіка існування яких поступово приводить до їхньої незалежності від тієї або іншої метрополії з її централізованим бюрократичним апаратом. В Україні увага до визначення глокальності позиціонування територій тільки починається. Прикладом може слугувати місто Тульчин, яке стало просунутим саме на хвилі

децентралізації, а проведення постійного фестивалю стало для міста випробуванням, так як велика культура прийшла в провінцію [4]. Практика показує, що без активного залучення потенціалу місцевих громад та територій негативні процеси в соціально-економічному та культурному розвитку регіонів тільки загострюються. Децентралізація посилює роль локальної культури у житті кожної громади. Культурні особливості території усе частіше сприймаються як цінне надбання громади, як можливості для розвитку традицій, туризму, ремесел, а отже - і економіки. У той же час, децентралізація стала викликом для багатьох закладів культури, так як перед місцевою владою гостро постали питання - у якому форматі ці заклади мають існувати надалі і які послуги надавати людям, щоб бути максимально корисними для громади.

Серед факторів, які не враховуються в роботі ОТГ – це потенціал цифрових технологій, наприклад, при розробці стратегій для децентралізації та демократизації доступу до продукції культурних індустрій. Через повільні темпи реалізації можливостей на місцевому рівні та ризик не інтегрувати креативні індустрії у місцевий та регіональний розвиток, викликають занепокоєння майбутнім. Отже, культурні установи вимагають нових управлінських та бізнес-моделей, щоб виступати у якості координаційних центрів для упровадження кращих практик та реалізації культурних проєктів. Окрім того, процеси реформи місцевого самоврядування в контексті здійснення культурної децентралізації повинні бути складовою розбудови новітньої моделі публічного управління, що суттєво посилить її самоорганізаційний потенціал й дасть змогу ефективніше та швидше реагувати на виклики середовища та знизити системні ризики щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Презентовано Концепцію "Децентралізація: сектор Культура". - <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249672311>
2. Програма розвитку культури на 2019 рік. - <http://sergiyvskarada.gov.ua/vlada/prohramy/613-prohrama-rozvytku-kultury-na-2019-rik>.
3. Молодіжні простори в бібліотеках. - <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/375/Method.pdf>
4. Френкель І. Креативна економіка – шлях розвитку малих міст. - Культура і креативні індустрії як основа розумної стратегії розвитку малої території. – Посібник до Другої Всеукраїнської конференції «Культура і креативні індустрії як основа розумної стратегії розвитку малої території» / заг. ред. І.В.Френкель [та ін.].– Вінниця: 2018, 152 с.

*Бауман Юрій Анатолійович, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України,
Панібудьласка Андрій Володимирович, канд. історичних наук, доц.,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

ПОЛІТИКО-ЕЛЕКТОРАЛЬНІ НАСЛІДКИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ ПРОСТОРУ ДЕЛІБЕРАТИВНОГО ДИСКУРСУ

Для теоретичної соціології та політології значною мірою актуальні висновки, що їх Е.Райнерт зробив щодо теорії економічної: одним із наслідків її розвитку у ХХ ст. «є втрата двох важливих вимірів: часу (історії) і простору (географії)»[4,с.72].

Як свідчить вивчення культурно-ідеологічних відмінностей між макрорегіонами, що ціннісно фрагментують простір її деліберативного дискурсу і, отже, її політичний спектр, політико-електоральна географія є втіленою історією. Це не є українською специфікою: згадаймо європейські держави, приміром, Німеччину, Велику Британію, Іспанію тощо. Приміром, Р. Патнам дослідив і довів вплив історії та культурних особливостей на регіональну фрагментацію простору політико-ідеологічного дискурсу Італії і глибокі регіональні суспільні розколи на цій основі. Котрі, у свою чергу, спричинюють якісну різницю між регіонами Італії не лише у ефективності роботи суспільно-політичних інституцій, але і в укоріненості демократії [3, с.106-185].

Сучасна Україна, з її значними відмінностями між культурно-ідеологічними макрорегіонами, як ми пробували довести у виступі на тогорічній, четвертій конференції з регіональної політики [9], є чудовим полем дослідження динаміки суспільно-політичного просторово-часового, говорячи словами фізики, континууму. Результати подій і виборів 2014 р., підтвержені результатами опитувань, засвідчили, що фронт трансформаційного розширення західної цивілізації уже не ділить Україну майже навпіл, як у 2001-2012 рр., а сягнув майже впритул до її південно-східних кордонів. Порівняльний розгляд

світосприйняття, ціннісного поля, ставлення до влади, геополітичних орієнтацій опитаних показав, що: 1) країна пережила тектонічну зміну геополітичних орієнтацій на користь вестернізації, головне питання попередньої епохи – «Захід чи Росія?» - у загальноукраїнському масштабі вирішене, а сама епоха завершилася; 2) сам фронт трансформації можна коректно ототожнити із міжцивілізаційним розломом С.Гантінгтона, по різні боки якого здаються самоочевидними і легко засвоюються геть різні цінності та ідеологеми; а протистояння на Донбасі в такому разі виступає як типова «війна розломів» [5, с.91-112, 495-514, 432-471]; 3) поділ України на чотири макрорегіони – розміром у середню європейську країну кожен (крім Донбасу, звісно) – зберігається, але питома вага регіонів змінилася через окупацію, а самі регіони диференціювалися [9]. (див. наведену нижче карту політичного макрорайонування України).

Центр «Імідж-контроль» у грудні 2018 р. провів ще одне велике дослідження (12,5 тис. опитаних) з гарною наповнюваністю та репрезентативністю не лише для всієї України (похибка менше 1%), але і для її макререгіонів (похибка не більше 1,5-3,1%).[9] Його матеріали та просторовий вимір результатів трьох загальнонаціональних виборів 2019 року дозволили поглибити уявлення про політико-електоральні наслідки фрагментації простору деліберативного дискурсу. Обсяг виступу дозволяє привести лише декілька ілюстрацій. Приміром, приведена вище карта політичного районування України дозволяє краще зрозуміти розташовану поряд карту результатів партії «Слуга

**Політичне районування України
2018 рік**

народу» на виборах до ВР (за округами; усі електоральні карти підготував К.Малеев), котрі є найвищими у помірних підзонах існуючих макрозон: відносно помірно-проєвропейський та помірно-демократичний (на відміну від радикально-проєвропейського) пояс

макрозони Захід (Закарпатська та Чернівецька області) та макрозони Центр-Північ (Кіровоградська, Полтавська, Сумська області), що наближаються за ідеологічно-світоглядними та геополітичними параметрами до відносно проєвропейської (на відміну від відносно

антизахідної) підзони у макрозоні Південь-Схід (Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська області).

До президентських виборів території макрорегіональної зони Південь-Схід (як, втім, і Донбасу) відрізнялися підвищеною навіть на тлі надвисоких на грудень 2018 р. загальноукраїнських показників тривожністю, непевністю, протестністю, неприйняттям влади і самої держави, з іншого боку – дещо меншою громадянською активністю і дещо більшою схильністю до поступок Росії заради миру. До того ж ці території є дещо біднішими: якщо по Україні вцілому у матеріально-фінансовому плані впевнено почувалися 3% опитаних, скоріше впевнено 22% (очевидно, це питома вага нашого середнього класу), досить непевнено 53% (це, вочевидь, наші бідні), а зовсім непевнено, бо не знають, як завтра зводитимуть кінці з кінцями - 22%! (ця і інші загрозливі цифри підтверджуються низкою досліджень), то для Півдня-Сходу ці показники ще гірші: 2%, 19%, 56%, 23% відповідно.

У грудні 2018 р. 22% опитаних макрозони Південь-Схід хотіли б розвивати відносини і торгівлю з Росією (проти 6% на Заході та 15% у Центрі-Півночі), 43% хотіли б залишити їх на мінімально-можливому рівні (проти 25 і 36%), а розірвати будь-які стосунки з Росією тут вважали за потрібне 19% (проти 52% та 29% у двох інших макрозонах). Досягнення миру на Донбасі через військову перемогу обстоювали на Півдні-Сході 22% (на Заході – 49%, у Центрі-Півночі 34%), мир через поступки Росії на її умовах – 27% (на Заході – 6%, у Центрі-Півночі 15%, на самому неокупованому Донбасі – 30%), мир через ізоляцію окупованих територій та їхнє відділення – 30% (проти 23-25% у решті макрозон). Протестність на Півдні-Сході перед виборами була значно вищою: повну революційну зміну влади обстоював 31% опитаних, докорінні зміни внаслідок швидких і рішучих дій – ще 43%. Для порівняння: на Заході та у Центрі-Півночі революційної зміни влади бажали по 18-19%, докорінних швидких змін – 38-40% (що теж екстремально високо). А от схильність до громадянської активності – нижчою: на Півдні-Сході хотіли брати участь у обговоренні суспільних питань і роботі ГО лише 27% (на Заході – 34%, у Центрі-Півночі 38%).

Ціннісно-ідеологічна неоднорідність простору дискурсу є проявом глибинних соціально-ціннісних неоднорідностей, які прийнято називати суспільними розколами. Усвідомлення, теоретичне виправдання та обґрунтування, надання статусу цінностей позиціям протидіючих сторін суспільних розколів – це ідеологія. В цьому сенсі будь-які партія і політик, що демонструють стійкі та/чи значні успіхи на виборах – ідеологічні. Ідеологічні розколи суспільства в межах виборчих систем формують так звані політичні (електоральні, ідеологічно-електоральні)

ніші, освоєння котрих робить партії справжніми партіями і гравцями на суспільно-політичному рівні. [1, с. 20, 19]

Сама можливість демократії, отже, і скільки-небудь раціонального та плідного деліберативного суспільного діалогу, «якість демократії» у складних, неоднорідних суспільствах є предметом дискусії, котра точиться навколо теорії соціальних розколів років сорок і пов'язана, насамперед, з іменем американського автора А.Лейпхарта. [2] Слід зазначити, що, згідно з теорією соціальних розколів (cleavage), далеко не кожна відмінність, навіть суттєва, є розколом. Та й самі розколи бувають як безпечні для соціальної інтеграції країни та можливості раціонального діалогу «поперечні» (коли розмежування в певній площині не корелюється з відносинами в інших сферах життя, і ми спостерігаємо розбіжності в одних питаннях і єдність з інших), так і небезпечні «кумулятивні» (коли розбіжність щодо одного засвідчує і конфлікт з низки інших питань, накладаючись на етнічні, релігійні, соціально-економічні або регіональні відмінності). В останньому випадку може йтися про глибинну ціннісно-цивілізаційну несумісність. Партійна структура, згідно з теорією норвезького вченого С.Роккана та американського вченого С.Ліпсета, породжується суспільними розбіжностями за формулою $N=I+1$ (де N – кількість ефективних партій, а I – кількість об'єктивно представлених у суспільстві суттєвих розколів).[6] Інша справа, що спроби цих вчених та їхніх послідовників скласти вичерпний список «партійнотворних» суспільних розколів є виразно наївно-емпіричним і тому помилковим підходом.

Користуючись наведеною формулою, нескладно підрахувати кількість дійсних розколів, які визначають справжній ідеологічний портрет суспільства, за кількістю парламентських партій. Як справедливо констатує К.Малеєв, їх кількість в Україні протягом 2002-2014 (можна долати, до 2019) років було на диво стабільною і дорівнювала 5-6. Отже, виходимо на 4-5 суттєвих суспільних розколів. К.Малеєв аналізує їх на емпіричному політичному та соціологічному матеріалі [1, с.22-33], нам же цікаве їхнє регіональне відображення.

Обсяг тез не дозволяє вичерпно проаналізувати регіональний вимір розломів, що їх проявили вибори 2019 р.; з їх електоральною географією можна ознайомитися тут: [8], ми ж наведемо ще три мапи і діаграму (авторства К.Малеєва) щодо результатів виборів: для Європейської Солідарності, Опозиційної платформи «За життя», та узагальнюючу, де синім виділені округи з сумарною перевагою ОПЗаЖ, ОБ та Партії Шарія, червоним – з сумарною перевагою «Батьківщини», «ЄС», «Голосу», «Громадянської позиції» та решти партій Правобережжя, зеленим – з перевагою «Слуги народу».

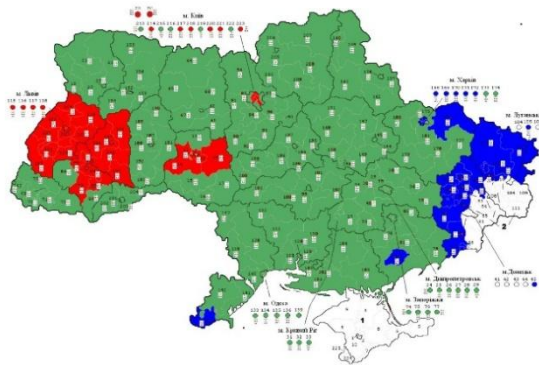
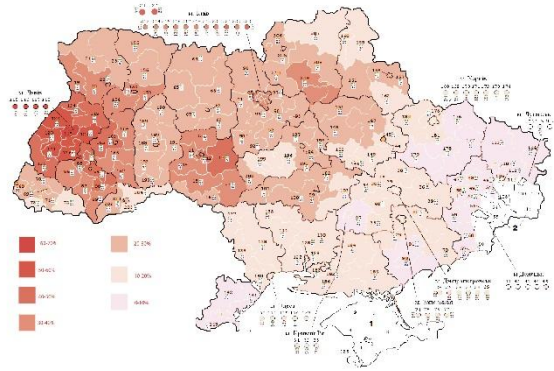
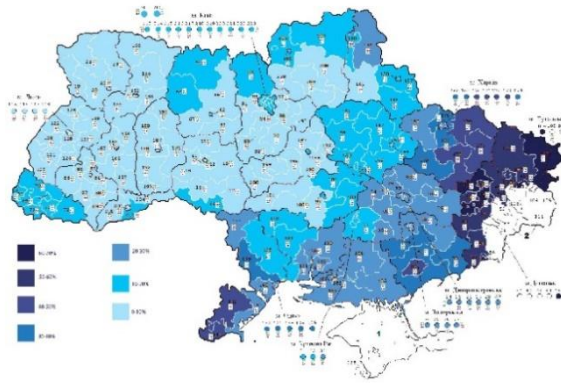
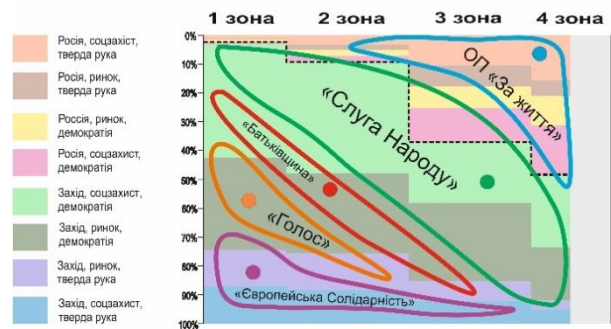

Схема електоральних ніш за підсумками парламентських виборів 2019

Друга та третя карти демонструють регіональне втілення ідеологічного розлому за віссю орієнтацій «Росія-Захід» (розлом Гантінгтона), що і тепер відділяє орієнтації 1/6 громадян України від решти 5/6. Перша і третя карти демонструють, на думку Д.Фіщенка, альтернативність етнічної та політичної націй. Третя мапа, як і наведена раніше мапа електоральних результатів СН, демонструє альтернативність старої та нової еліт, а також факт того, що макрizona Південь-Схід отримала, нарешті, політичне представництво.

Остання діаграма ілюструє ідеологічне позиціонування партій-переможців виборів до ВР 2019 р. у тривимірному, тобто заданому трьома бінарними осями (Європа-Росія, Демократія-Авторитаризм, Ринок-Соцзахист) засадничих світоглядних координат восьми сегментному ідеологічному просторі, що його запропонував на початку тисячоліття соціолог Ю.Задирака. Ідеологічний простір калібровано за регіональними макрizonaми, розмір макрizon та ідеологічних кластерів відповідає їх питомій вазі в електораті, «розлом Гантінгтона» позначено пунктиром.

Список використаних джерел та літератури:

1. Малесєв К. Аналіз ідеологічних та інституціональних динамік у розвитку політичної системи сучасної України//Громадянська освіта: від теорії до практики. – К.:Стилос, 2017. – С. 15-48

2. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы//Полис. – М., 1992. - №1-2 – С.217-225.

3. Патнам Роберт Д., Леонарді Роберто, Йанетті Рафаелла. – Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К.; Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.

4. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. – К.:Темпора, 2015. – 444 с.

5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.:ООО «Изд-во АКТ», 2003. – 603 с.

6. Шаповаленко М. Соціально-політичний розкол як чинник демократичного транзиту в Україні//Агора. Україна – 15 років незалежності. – Вип..2 – К., 2005. – С.58-63; Фісун О., Мосенцева Т. Проблемні виміри української партійної системи// Агора. Україна – 15 років незалежності...- С.64-70; Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? (Реферат) // Политическая наука. – 2004. - №4. – С. 56-63.

7. Архів дослідницького центру «Імідж-контроль». – Матеріали досліджень за ІV квартал 2018 р. – Результати всеукраїнського соціологічного опитування 27 листопада – 16 грудня 2018 р. – 12 519 респондентів.

8. Мапи результатів виборів 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elections.dekoder.org/ukraine/ua>.

9. Бауман Ю., Панібудьласка А. Культурно-ідеологічне макрозонування України як чинник регіональної політики//Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика [Зб. наук.праць]. Вип. ІV. Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листопада 2018 р.). – Київ-Тернопіль: Бескиди, 2018. – В 2-х ч. – Ч.1. – с.71-77.

***Воротіна Наталія Вікторівна**, кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

БЮДЖЕТИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Бюджетна система є дуже важливим елементом фінансової системи держави. Якщо вона функціонує надійно та безперебійно, це призводить до успішних результатів як в економічній, так і у соціальній сферах. Тому нагальною необхідністю для кожної держави є розробка

та прийняття науково обґрунтованого законодавства, що регулює усі бюджетні питання. Важливо також, щоб у його підготовці обов'язково спільно брали участь фахівці у галузі економіки та права.

Вагомою реформою, що здійснюється в Україні протягом останніх п'яти років, є децентралізація влади, важливою складовою якої є фінансова децентралізація. Зазначимо, що в результаті фінансової децентралізації функції, повноваження, фінансові ресурси та відповідальність передаються з центрального рівня бюджетної системи на місцевий рівень. Таким чином, метою вказаної реформи є реальне посилення ролі місцевого самоврядування, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів. У рамках вказаної реформи в Україні і було створено об'єднані територіальні громади, що мають власні бюджети, які включені до бюджетної системи України.

Згідно із Бюджетним кодексом України, бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетним кодексом визначено також структуру бюджетної системи України: вона складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласних, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад.

Зазначимо, що зміни до Бюджетного кодексу, якими до складу бюджетної системи України було включено бюджети об'єднаних територіальних громад, були внесені у 2015 році [1]. Основою для вказаних змін став прийнятий напередодні Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2], що врегулював вказане коло відносин.

Поняття «бюджети об'єднаних територіальних громад» у Бюджетному кодексі України з'явилося лише у 2017 році у зв'язку із відповідними змінами до кодексу [3] – це бюджети об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а також бюджети об'єднаних

територіальних громад, визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом.

На сьогодні Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» регулює не тільки відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також питання добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад (у зв'язку із внесеними до нього змінами).

Порядок утворення та функціонування бюджетів об'єднаних територіальних громад також регулюються вказаним законом [2]. Так, відповідно до статті 8, бюджети територіальних громад, що об'єдналися, виконуються окремо до закінчення бюджетного періоду. Сільська, селищна, міська рада, обрана об'єднаною територіальною громадою, може вносити зміни до рішень про місцеві бюджети, прийняті сільськими, селищними, міськими радами, обраними територіальними громадами, що об'єдналися. До завершення періоду окремого виконання бюджетів територіальних громад, що об'єдналися, функції головних розпорядників, розпорядників бюджетних коштів продовжують здійснювати відповідні бюджетні установи в особі сільського, селищного, міського голови, обраного об'єднаною територіальною громадою, інших керівників бюджетних установ. До завершення періоду окремого виконання бюджетів таких територіальних громад функції їх місцевих фінансових органів здійснюють відповідні місцеві фінансові органи, створені до об'єднання територіальних громад або сільський, селищний, міський голова, обраний об'єднаною територіальною громадою (якщо у відповідних територіальних громадах місцеві фінансові органи не були створені). Залишки коштів на кінець бюджетного періоду бюджетів територіальних громад, що об'єдналися, перераховуються до бюджету об'єднаної територіальної громади. Бюджет ОТГ розробляється з урахуванням особливостей підготовки місцевих бюджетів, визначених бюджетним законодавством.

Певні особливості має порядок виконання бюджету територіальної громади, що приєдналася до ОТГ, який виконується окремо до закінчення бюджетного періоду (з урахуванням цих особливостей).

Так, до завершення періоду окремого виконання бюджету територіальної громади, що приєдналася до ОТГ, функції головного розпорядника, розпорядника бюджетних коштів територіальної громади, що приєдналася, продовжують здійснювати відповідні бюджетні установи в особі сільського, селищного, міського голови об'єднаної територіальної громади, інших керівників бюджетних установ. Сільська, селищна, міська рада об'єднаної територіальної

громади може вносити зміни до рішень про місцеві бюджети, прийняті сільською, селищною радою територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади. Залишки коштів на кінець бюджетного періоду бюджету приєднаної територіальної громади перераховуються до бюджету ОТГ.

Слід відзначити, що держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад та приєднання до них шляхом надання ОТГ коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади. Загальний обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами ОТГ пропорційно до їх площі та кількості сільського населення у такій територіальній громаді з рівною вагою обох цих факторів. Загальний обсяг субвенцій на формування інфраструктури ОТГ визначається законом про Державний бюджет України, а порядок надання їм субвенцій з державного бюджету встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Необхідно звернути увагу на те, що фінансова децентралізація визнається багатьма експертами як одна із найбільш успішних реформ останніх років. Не дивлячись на те, що одночасно вона піддається критиці у інших експертних колах (мова навіть іде про те, що «взагалі нічого не зроблено»), слід наголосити, що вказана реформа має цілий ряд вагомих результатів. На наш погляд, усвідомлюючи існуючі недоліки, деякі законодавчі прогалини та негативи практичного впровадження, не можна не визнавати очевидного: фінансова децентралізація врегульована правовими нормами, у переважній частині здійснена, реалізація реформи продовжується (занепокоєність останнім часом викликають лише деякі спроби створити перепони щодо подальшого її розвитку).

Так, станом на липень 2019 року в Україні створено 924 об'єднані територіальні громади, з яких у 848 громадах вже відбулися перші вибори, 44 ОТГ чекають рішення ЦВК про їх призначення. При цьому, 33 міста обласного значення приєднали до себе територіальні громади, набувши статусу ОТГ. З 2016 року запроваджено надання з державного бюджету місцевим бюджетам субвенції на формування інфраструктури ОТГ, яка стала дієвим механізмом для об'єднання територіальних громад і підвищення їхнього рівня суспільних послуг. Реформи дали можливість уперше за багато років не просто виконати місцеві бюджети, а суттєво збільшити видатки на оновлення комунальної інфраструктури, здійснити значні обсяги робіт щодо будівництва та ремонту доріг, благоустрою, громадського транспорту, ремонту будівель, заходів з енергоефективності, освітлення вулиць, ЖКГ тощо.

Це створило стимули ефективно розпоряджатися бюджетом на місцях і вже дало перші результати.

Основними досягненнями реформи є те, що: значно розширено права місцевих органів, яким надано повну бюджетну самостійність; розширено джерела наповнення місцевих бюджетів (місцеві органи отримали додатковий ресурс як на виконання повноважень, які є функціями держави і передані їм на виконання, так і на фінансування самоврядних повноважень); запроваджено новий механізм бюджетного регулювання – горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів (систему балансування доходів і видатків місцевих бюджетів замінила прогресивніша система вирівнювання податкоспроможності, яка сприяє зацікавленості місцевих органів влади у залученні додаткових надходжень і розширенні наявної бази оподаткування); запроваджено нову трансфертну політику (для здійснення видатків на делеговані державою повноваження в галузях освіти та охорони здоров'я запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – освітню та медичну). Уряд уперше перейшов на середньострокове публічне планування бюджету [4].

Таким чином, в результаті фінансової (у тому числі бюджетної) децентралізації у структурі бюджетної системи України з'явився новий важливий елемент – бюджети об'єднаних територіальних громад. Такі зміни відповідають тенденціям, поширеним у розвинених демократичних державах світу, а тому вважаємо їх важливими, прогресивними та спрямованими на досягнення повноцінного фінансового забезпечення місцевого самоврядування у цілях якісного забезпечення місцевих потреб.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 10.02 2015 р. № 176-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-19#n10>.

2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р. № 157 – VIII (з наст. змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19?find=1&text=%E1%FE%E4%E6%E5%F2>.

3. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 7.02.2017 р. № 2233 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2233-19#n7>.

4. Настільна книга голови ОТГ. Місцеві бюджети. Проектний офіс секторальної децентралізації. Проект «Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)». С. 23. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11416?page=3>.

*Гербут Надія Анатоліївна, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЖІНОК В ОБЛАСНИХ ТА РАЙОННИХ РАДАХ

Сучасна політика України, зокрема регіональна, спрямована на подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі, створення належних умов для реалізації прав та можливостей жінок та чоловіків.

Процеси децентралізації піднімають значимість органів місцевого самоврядування, зокрема представницьких - сільських, селищних та міських рад. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» представницький орган місцевого самоврядування - це «виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення» [9].

Сучасні принципи демократичного розвитку передбачають збільшення присутності жінок в представницьких органах влади, оскільки «збалансована участь жінок і чоловіків у прийнятті політичних і суспільних рішень є питанням використання прав людини у повному обсязі і питанням соціальної справедливості, а також необхідною умовою оптимального функціонування демократичного суспільства» [4, с. 486].

Жінки представляють собою гомогенну групу з точки зору наявності у них спільних інтересів [14, с.78], тому цілком логічно, що ця група повинна мати своїх представників у виборних органах влади.

Великий вплив на зміну поглядів щодо політичного представництва мала теорія консоціальної демократії А. Лейпхарта, оскільки однією з важливих її складових є пропорційне представництво різних соціальних груп, що складають суспільство [6, с.60].

Оскільки жінок, як зазначалося вище, можна вважати такою групою, то, пропорційний підхід передбачає жіноче представництво на рівні щонайменше 50%. Якщо в 90-х роках ХХ ст. ООН та європейські організації закликали країни забезпечити принаймні 30-и відсоткове представництво жінок в органах влади [8, с.16], то останнім часом ставиться завдання досягнути паритетного представництва, зокрема в Програмі ООН «Планета 50-50 до 2030 року: Крок уперед до гендерної рівності» [15].

В рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018-2021 роки основним інструментом для зміцнення гендерної рівності в Україні стала Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, в

якій зазначено, що «у більшості держав-членів повноцінна та рівноправна участь жінок у політичному та суспільному житті, в законодавчих, виконавчих, судових, дипломатичних і адміністративних органах на місцевому, регіональному та національному рівнях все ще не відповідає вимогам узгоджених стандартів та зобов'язань урядів щодо втілення програми «Планета 50-50 до 2030 року» [12].

Найбільш ефективним механізмом підвищення представництва жінок у виборних органах влади є гендерні квоти, які можуть бути як добровільними, так і законодавчо закріпленими.

14 липня 2015 року було прийнято Закон України «Про місцеві вибори», де у статті 4 зазначено: «Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» [10].

Хоча в законі було передбачено механізм запобігання ситуації щодо надання жінкам непрохідних місць у списках, однак він виявився неефективним через відсутність санкцій для партій за недотримання гендерних квот. Недосконалість закону призвела до неоднозначного тлумачення норми про квоти.

У п.4 Додатку до постанови Центральної виборчої комісії від 23 вересня 2015 року № 362 зазначено, що «відмова в реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад з підстав недотримання положення Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах на підставі пункту 1 частини першої статті 46 Закону не допускається» [11].

Щодо п. 4 Роз'яснення ЦВК Київський апеляційний адміністративний суд прийняв два рішення, одне з яких визнавало його нечинним та базувалося на принципі загальнообов'язковості положень законодавства щодо гендерної квоти, а друге наголошувало, що «положення виборчого закону щодо гендерної квоти є декларативним, оскільки не передбачено санкції за його недотримання місцевими організаціями партій під час складання виборчого списку» [5].

На місцевих виборах, згідно закону «Про місцеві вибори», застосовувались три виборчі системи: 1) мажоритарна система відносної більшості на виборах сільських та селищних рад, а також голів сіл, селищ та міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч; 2) мажоритарна система абсолютної більшості на виборах міських голів у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є

більшою ніж 90 тисяч; 3) пропорційна система з відкритими списками на виборах обласних, районних та міських рад усіх розмірів. Вимоги щодо дотримання 30-відсоткового квотування у виборчих списках стосуються виборів на багатомандатних округах [3, с.10].

ВГО "Громадянська мережа «ОПОРА» провела моніторинг дотримання гендерної квоти партіями: у виборчих списках до обласних рад Радикальної партії Олега Ляшка було 30% жінок, партії "Наш край" – 29% жінок, партії Об'єднання "Самопоміч" – 35% жінок, партії Опозиційний блок – 31% жінок, партії ВО «Батьківщина» - 30% жінок, партія "Відродження" – 33% жінок, партії "Українське об'єднання патріотів - УКРОП" – 31% жінок, партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" – 31% жінок, партії "Громадянська позиція" – 33% жінок, партії "Громадянський рух "Народний контроль" – 34% жінок, партії "Сила людей" – 34% жінок, партії БПП "Солідарність" – 20% жінок [5]. Отже, майже всі провідні партії виконали вимоги щодо 30-відсоткового представництва жінок у виборчих партійних списках на місцевих виборах 2015 року. Однак загальна ситуація щодо дотримання партіями гендерних квот є іншою – лише в 61% партійних списків до обласних рад і в 72% до міських рад представленість жінок відповідала нормі.

За результатами місцевих виборів 2015 року частка жінок становила: в обласних радах -15% (що лише на 3% більше порівняно з результатами минулих виборів) [2, с. 45]. Найбільший рівень представництва жінок виявився в Сумській обласній раді (21%), а найменший – в Одеській обласній раді (9,5%), де серед 84 депутатів лише 8 жінок. В районних радах частка жінок складає 24% [1, с. 69].

Отже, гендерна квота не спрацювала, оскільки законодавчо не закріплений механізм покарання партій за недопредставленість жінок у виборчих списках. Найдієвіший спосіб змінити ситуацію – це, шляхом внесення змін до виборчого законодавства, заборонити ЦВК реєструвати виборчі списки, що не відповідають нормі про гендерну квоту.

Останнім часом в ЗМІ піднімається питання щодо змін виборчої системи, яка застосовується на виборах депутатів обласних та районних рад відповідно до Закону «Про місцеві вибори» 2015 року. Гендерні квоти зручно застосовувати за умови проведення виборів за пропорційною системою, але у Міністерстві розвитку громад та територій в жовтні 2019 року експертною групою була презентована Концепція удосконалення законодавства про місцеві вибори, в якій міститься пропозиція щодо запровадження на усіх рівнях мажоритарну виборчу систему для місцевих рад. Цю ідею позитивно сприйняли

представники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування та більшість експертів. Отже, цілком ймовірно, що наступні місцеві вибори у 2020 році пройдуть за мажоритарною системою [7].

З одного боку, відмова від пропорційної системи на користь мажоритарної забезпечить рівномірне представництво територіальних громад у обласних та районних радах, з іншого – зниження представництва жінок в цих радах, оскільки гендерні квоти не можна буде застосувати.

Якщо розглянути представленість жінок в селищних та сільських місцевих радах (46% і 56% відповідно), то складається враження, що мажоритарна система є «дружньою» для жінок. Однак слід зазначити, що на високий рівень присутності жінок в місцевих радах впливає інший фактор – непривабливість «низьких» політичних позицій для чоловіків. Там, де іде боротьба за доступ до значних фінансових ресурсів та високі владні повноваження, жінки суттєво програють чоловікам. Так, серед декількох сотень міських голів України лише 27 – жінки. Як і раніше, жодна з жінок не зайняла посади мера міста обласного значення. Найбільшим за кількістю мешканців містом, яке очолює жінка, є Первомайськ (Миколаївська обл.) з населенням 62 672 особи [2, с. 46]. З 394 голів селищних рад на виборах перемогли 76 жінок (19,3%), а з 7029 голів сільрад – 2256, що становить 32,1%. Щодо представленості жінок серед голів ОТГ – 76,67% чоловіків, та лише 23,33% - жінок [1, с.69-70].

Одним з чиників, що заважає жінкам виборювати місця в представницьких органах влади, є гендерна культура виборців. На останніх місцевих виборах можна було почути наступні питання до кандидаток: «Для чого тобі, молодій дівчині, політика?», «Звідки в тебе гроші на вибори?», «Де ти працюєш і що знаєш у такому віці?», «Чи є в тебе чоловік?». Попередні гендерні моніторинги виборів 2012 і 2014 років теж підтверджують стійкість гендерних стереотипів [13].

Для активної участі в політичному житті жінці не вистачає досвіду і підтримки з боку партії, громади та родини. Наприклад, серед 394 кандидатів на посаду міського голови в Києві та містах-обласних центрах на місцевих виборах 2015 р. було тільки 57 жінок (або 14,7%). На виборах мерів міст Тернопіль, Черкаси та Суми не було зареєстровано жодної жінки-кандидатки [2, с. 47].

Є й інші фактори, що перешкоджають доступу жінок до прийняття політичних рішень – відсутність фінансових ресурсів та корисних для політичної кар'єри зв'язків, брак часу через сімейні обов'язки тощо.

Отже, враховуючи українські реалії, можна стверджувати, що зміна пропорційної виборчої системи на мажоритарну для місцевих рад не буде сприяти підвищенню представництва жінок в обласних та районних радах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гендерна політика в системі публічного управління України. За заг. ред. К. Ващенко. Київ: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2018. 215 с.

2. Грицай І.О. Реалізація принципу гендерної рівності у виборних органах місцевого самоврядування: теоретико-правові характеристики. Науковий вісник ДДУВС. 2017. № 3. С. 43-51.

3. Гендерний аналіз політичного та виборчого процесу в Україні / Міжнародна фундація виборчих систем в Україні, 2019. 48 с.

4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. Київ: Логос, 2009. 500 с.

5. Застосування гендерної квоти на місцевих виборах: Оперативні дані / Опора, 2 жовтня 2015. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi-vybory-2015/8708-zastosuvannja-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-operatyvni-dani> (дата звернення 05.11.2019).

6. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Москва: Аспект Пресс, 1997. 287 с.

7. «Мажоритарка» для усіх без суцільної «партизації»? Презентовано Концепцію удосконалення законодавства про місцеві вибори / Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11670> (дата звернення 31.10.2019)

8. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник / Гошовська В.А. та ін.; за ред., В.А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2011. 100 с.

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n20> (дата звернення: 02.11.2019).

10. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення 04.11.2019).

11. Про роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України "Про місцеві вибори" під час реєстрації кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати

обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та старости села, селища, висунутих місцевими організаціями політичних партій на чергових, позачергових та перших місцевих виборах: Постанова Центральної виборчої комісії № 362 від 23 вересня 2015 року, № v0362359-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0362359-15/ed20170529> (дата звернення 05.11.2019).

12. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки / Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> (дата звернення 04.11.2019)

13. Чи існує «дружня» до жінок виборча система? / Гендер в деталях, 27 листопада 2018. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/chi-isnue-druzhnya-do-zhinok-viborcha-sistema-134827.html> (дата звернення 31.10.2019)

14. Diaz M. M. Representing Women?: Female Legislators in West European Parliaments. Essex: University of Essex Print Centre, 2005. 276 p.

15. Planet 50-50 by 2030: to Step It Up to Gender Equality / UN Women. URL: <http://www.unwomen.org/en/get-involved/step-it-u> (дата звернення 02.11.2019).

*Гордієнко Михайло Григорович, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та соціології,
Яготинський інститут МАУП*

УТВЕРДЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Ключовими трендами глобалізованого світу є сприяння вільній циркуляції капіталу, технологій, робочої сили, інформації та активізація громадських ініціатив. Наразі сформовано великий соціальний запит на розширення автономної сфери буття спільноти, що передбачає дистанціювання її від держави й створення самоврядних громад для реалізації потенціалу особистості й вирішення багатьох питань на локальному рівні. **Метою** нашого дослідження є пошук оптимальної моделі легітимної інституалізації місцевих громад, визначення алгоритму дистанціювання центру від регіонів, держави від суспільства. Ієрархія постмодерного соціуму визначається такими універсальними цінностями, як свобода, демократія, громадянське суспільство, багатопартійність, місцеве і регіональне самоврядування. У синтетичному вигляді ці аксіологічні доміанти забезпечують

органічний і збалансований розвиток суспільства. Якщо країна переживає тотальну кризу і на місцевому рівні владні структури підпорядковані корумповано-олігархічним кланам чи кримінальним угрупованням, то реалізувати демократичні засади врядування апріорі неможливо. Але світло у цю «пільму амбітності» можуть принести місцеві громади, які традиційно зацікавлені у розвитку і процвітанні свого регіону. Отже, існує ймовірність того, що **середовище політичного консенсусу і стабільності новітньої України буде визначатися ініціативою знизу, активністю місцевих громад.** Цю гіпотезу треба піднести на рівень офіційної політики української держави, яка перебуває у стані перманентної біфуркації.

Йдеться про те, що в умовах зовнішньої агресії путінського неоімперіалізму **мобілізація людського капіталу місцевих громад є вкрай важливим фактором для подолання соціальної кризи і утвердження демократичного вектору розвитку української спільноти.** Тотальне навіювання московською пропагандою фальшивої міфології «руської весни» й інтенсивне поширення антиукраїнських фейків збурує сепаратистські настрої насамперед у східних регіонах, де антиімперський імунітет завжди був слабким, а самоврядні структури знаходилися в зародковому стані. Донбас постійно скаржився на диктат центральної влади і непропорційний розподіл ресурсів. А ще «Донбас завжди мав репутацію вільного, але некерованого регіону. Його свободу великою мірою зумовив його статус порубіжжя. Донбас був складовою так званого «Дикого поля», де перетиналися запорізькі та донські козаки. Ці дикі землі, віддалені від митрополій Московії (Росії), Речі Посполитої і навіть Києва, завжди приваблювали злочинців, утікачів, шукачів своєї долі та свободи (від політичних, економічних, релігійних та інших переслідувань), а також усіляку потлоч» [6, с. 77]. Крім зовнішньої інформаційної та мілітарної експансії Кремля, проросійський сепаратизм Донбасу є наслідком недолугої політики України стосовно цього регіону. Віддавши на поталу олігархам цей вразливий регіон, ми отримали анклав неконтрольованої території й brutального насилля.

Конструктивною альтернативою цим процесам є створення нової моделі територіальної організації влади, проведення децентралізації, оптимальний розподіл повноважень та відповідальності, спрямованих на забезпечення політичної суб'єктності місцевих (територіальних) громад. «Функціональна роль статуту територіальної громади полягає у врегулюванні особливостей здійснення місцевого самоврядування на території громади в межах, визначених чинним законодавством держави. Під функціями сучасного статуту розуміється регуляторний та

реформаторський вплив на різні сфери життя територіальної спільноти. Виділяють, зокрема, такі функції: легітимну, нормотворчу, управлінську, регуляторну, правотворчу, інноваційну, реформаторську, правозахисну, етичну. Щодо загальної побудови статуту територіальної громади, то можна виділити наступні їх різновиди:

- нормативні – ті, що концентрують у собі основні правові норми;
- декларативні – ті, що нагадують певні переліки принципів, мають чіткий хартийний характер, але не повторюють відомі правові норми;

- директивні – ті, що будуються на концепції зміцнення централізації системи управління об'єктом» [3, с. 89]. Спираючись на ці сентенції треба зауважити, що ключовий пріоритет розбудови громадянського суспільства в Україні є формування спроможних і дієздатних територіальних громад, які потребують нових знань, умінь і навичок для успішної діяльності в умовах і цифрової цивілізації.

Важливо не просто декларувати проведення адміністративно-територіальної реформи, а й визначити конкретні заходи поліпшення діяльності місцевих громад. Відсутність реальних повноважень на місцях, ігнорування соціальних запитів громадян, неспроможність владних структур забезпечити справедливі та гідні умови існування людини спричиняє перманентну кризу держави. **Якщо політична суб'єктність нації утверджується лише розрізненими стратами без підтримки місцевих громад й довіри до влади, суспільство набуває атомізованого характеру, а держава втрачає легітимні важелі управління** та спроможність подолати соціальну стагнацію. До гальмівних чинників набуття суб'єктності місцевих громад на сучасному етапі вітчизняного державотворення відноситься кланово-олігархічна модель політичної системи України, тотальна корупція, надмірний бюрократизм влади, залишки архаїчної патерналістської свідомості суспільства, підданська культура, індиферентність громадян тощо. Усі потуги реалізувати оптимальну модель місцевого самоврядування наштовхується на відсутність інститутів зрілої демократії та критичної маси національно свідомих індивідів, що формують громадянське суспільство. Ефективна діяльність органів місцевого самоврядування визначається їх оперативною і адекватною реакцією на вирішення назрілих соціальних проблем.

Важливою умовою для формування політично зрілих територіальних громад є людський капітал. Позитивний результат проведення реформи місцевого самоврядування забезпечують професійні кадри, які потрібно плекати не тільки в центрі, а й у регіонах. Актуальною для новітньої України лишається боротьба за

очищення як центрального так і низового рівня влади від феодально-чиновницького свавілля й трансформація патерналістської свідомості громадян в систему демократичних координат. «Люди звикли до того, що нам Київ щось винен, що має прийти цар чи президент і розв'язати всі наші проблеми. А з децентралізацією ситуація зовсім інша. Тобі дають ресурси, на тебе покладають повноваження та дають механізми вирішення проблем. Ця реформа просто змінює світогляд. Це зміна від «гомопостсоветікус» (людини, яка чекала що скажуть, і виконувала), до людини, яка є активним учасником процесів у громаді. Вона усвідомлює, що гаманець громади – це її гаманець. Ти сам мусиш про нього дбати, сумлінно сплачуючи податки, бо, якщо ти не сплачуєш – у тебе не буде хороших доріг. Якщо ти їздиш розбитими дорогами – витрачаєш гроші на ремонт авто. Це революційна зміна світогляду і це дуже важливо» [1, с. 11]. Лише сформувавши когорту якісно нових управлінців на місцевому рівні, які усвідомлюють виклики сьогодення і спроможні досягати конкретних результатів, можна створити конструктивні засади національного державотворення. Наразі у нас не подолана криза системи управління на місцевому та регіональному рівні. Проблема полягає в тому, що наявні в Конституції України механізми управління на місцевому рівні затверджувалися в «епоху доісторичного матеріалізму» і тому дисонують з принципами Європейської хартії місцевого самоврядування. Цей дисонанс проявляється в незбалансованості самоврядних повноважень на низовому рівні села, селища, міста, де повноваження є, але ресурсів бракує, і в регіональній площині – району, області, де централізована модель державного управління продовжує діяти з часів радянської доби.

Побудова децентралізованої моделі організації управління, розмежування функцій і повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування залишається актуальною й на 29-му році незалежності України. **Наразі існує соціальний запит на інноваційну модель самоврядування, що адаптована до умов ринкової економіки і спроможна ефективно мобілізувати громаду для соціально-економічного і духовно-культурного розвитку територій,** спроможна надавати якісні послуги в організації менеджменту місцевим громадам і при цьому була б здатна системно вдосконалюватися й відновлювати динамічну рівновагу. Попередній уряд Гройсмана вважав своїм найбільшим досягненням політику децентралізації й проведення реформи місцевого самоврядування. Насправді робилося це на рівні декларацій і популістських гасел. Катастрофічна нестача коштів для місцевого

самоврядування не знята з порядку денного і донині. Бюджетна система України спрямована на підтримку не самодостатніх, а дотаційних територіальних громад та регіонів. За логікою здорового глузду нинішня виконавча влада, що позиціонує себе як технократичний уряд мала б дистанційуватися від риторики популізму, уникати декларативних заяв, що приносять політичний рейтинг і проводити непопулярні, але потрібні для країни реформи. Наразі очевидні тенденції до монополізації влади, але готовність політичних сил брати на себе відповідальність за реформаторські дії істотно зменшилася.

Концептуальне реформування місцевого самоврядування передбачає передачу повноважень і фінансових ресурсів на місця, що дає можливість самостійно вирішувати питання локального масштабу. Згідно з Конституцією України (ст. 140), суть місцевого самоврядування зводиться до гарантованого державою права територіальних громад (жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста) та їх виборчих органів самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [4]. Отже, місцеві громади є самостійним елементом системи управління суспільними справами на територіальному рівні й належать до структур громадянського суспільства. Концепція об'єднання та укрупнення територіальних громад покликана заощаджувати ресурси, які йшли на утримання апарату управління. Реально функціональне самоврядування дає змогу місцевій еліті оптимально розпоряджатися наявними фінансами, спрямовуючи їх на покращення життя громадян. Утвердження демократичних перетворень в транзитному суспільстві на пряму корелює із **подоланням периферійного статусу місцевих співтовариств і перетворення їх на синергетичну вісь перетину інтересів різних суб'єктів політики**, починаючи від окремого індивіда і закінчуючи нацією, державою, політичними партіями тощо. Це саме той випадок, коли інтереси громади органічно поєднуються з державними інтересами.

Соціальне явище, що народжується у площині місцевих координат має значні потенційні можливості для зміцнення політичних зв'язків та здійснення радикальних перетворень. Самоврядні органи краще від центру володіють необхідною інформацією у вирішенні місцевих справ. Повноваження і функції держави передбачають визначення правових меж діяльності місцевих громад, здійснення їх контролю, надання фінансово-економічної підтримки, а, у разі потреби, застосовувати механізми примусового виконання своїх рішень. «Отже, територіальна громада існує в правовому просторі України, її органи утворюються у порядку і у спосіб, визначеними Конституцією і законами України.

Саме закон, а не власне рішення, визначає повноваження органів місцевого самоврядування територіальної громади. Прийняті та підписані Президентом закони України «Про засади державної регіональної політики» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» є важливими кроками на шляху до децентралізації, і, зокрема, Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначає конкретний механізм добровільного об'єднання територіальних громад, якого раніше не існувало. Створення потужних, самостійних та самодостатніх територіальних громад є важливою частиною процесу децентралізації» [5, с. 83]. Синергія влади і народу забезпечується через розширення повноважень і прав громади, забезпечення здійснення її політичної волі. **Через практичну реалізацію ініціатив місцевих громад політика самоврядування набуває іншої статусної суб'єктності:** з покірної інституції, що виконує директиви вищих органів державної влади самоврядні структури ініціюють власні управлінські рішення, реалізують політичні проекти, мобілізують громадські структури для вирішення проблем у своєму регіоні.

Узагальнюючи вищесказане, висловлюємо переконання, що патологічні збочення української влади можна зцілити енергетикою місцевих громад. Вони є сегментом громадянського суспільства, своєрідним посередником між державою й народом. Лише **розвиток низового рівня політики може усунути відчуження народу від влади.** В. Гройсман зауважує, що «трансформуючи повноваження в структурі держави, передаючи владу на місця, українська держава отримує більше вигод. Структурні зміни не є втратами повноважень, вони дають можливість оптимально залучати ресурси, що використовуються місцевими органами влади, що не тільки не втрачає свого центрального значення, а навпаки, отримує модель стійкого економічного зростання [2]. Передача більшого обсягу повноважень місцевим громадам супроводжується одночасним збільшенням відповідальності цих органів як на місцевому рівні, так і в масштабах держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бережнюк О. Реформа світогляду / О. Бережнюк // День. – 2019. – № 125. – 17 липня. – С. 11
2. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні / В. Гройсман // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2. – С. 26-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2015_2_5.

3. Євтушенко О. Н. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика становлення: [навчальний посібник] / О. Н. Євтушенко, Т. В. Лушагіна. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2013. – 316 с.

4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змін. та допов., внесеними Законом України № 1401-VIII від 22 02.06.2016 // Відомості ВР України. – 2016. – 76 с.

5. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К.: 2017. – 110 с.

6. Хіроакі Куромія. Зрозуміти Донбас / Куромія Хіроакі. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2015. – 142 с.

*Денисов Костянтин Вікторович, кандидат економічних наук,
Міністерство у справах ветеранів, ТОТ і ВПО України,
головний спеціаліст Відділу у Запорізькій області
Книш Тімур Станіславович,
Міністерство у справах ветеранів, ТОТ і ВПО України,
головний спеціаліст Відділу у Запорізькій області*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ПРОГРАМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ У ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначено перелік пільг, що надаються учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, а також членам сімей загиблих учасників бойових дій. При цьому, частиною 4 статті 2 указанного Закону передбачено право місцевих рад за рахунок власних коштів і благодійних надходжень встановлювати додаткові гарантії щодо соціального захисту ветеранів війни. [1]

Виходячи з цього, рішенням Запорізької обласної ради №28 від 25 грудня 2014 року було затверджено Програму соціальної підтримки ветеранів війни, праці, дітей війни, інвалідів, інших соціальних груп населення, що перебувають у складних життєвих обставинах «Назустріч людям» на 2015-2019 роки [2]. У Програмі передбачено фінансування низки заходів, спрямованих на реабілітації та підтримку учасників бойових дій, а також членів сімей загиблих ветеранів війни, а саме:

а) забезпечення, відповідно до медичних висновків, санаторно-курортним лікуванням (путівками) ветеранів війни, праці, дітей війни,

інвалідів у санаторіях і профілакторіях Запорізької області (головним чином – Комунальний заклад «Санаторій медичної реабілітації «Глорія» Запорізької обласної ради, м.Приморськ);

б) надання членам сімей загиблих ветеранів війни, які брали участь у бойових діях на території інших держав та територіях проведення антитерористичної операції на Сході України компенсації вартості житлово-комунальних послуг та твердого палива і скрапленого газу у розмірі додаткової 50-відсоткової знижки в межах норм, передбачених чинним законодавством;

в) надання щорічної адресної грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій, сім'ям загиблих учасників бойових дій на територіях проведення антитерористичної операції/операції об'єднаних сил на Сході України, до Дня захисника України (14 жовтня) – 500,0 грн.;

г) надання адресної грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни з числа учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил на Сході України – 1000 грн. (I група), 700 грн. (II група), 500 грн. (III група).

д) надання допомоги на поховання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни;

е) фінансова підтримка громадських об'єднань ветеранів війни;

є) забезпечення ветеранів війни технічними та іншими засобами реабілітації за медичними висновками, у тому числі учасників антитерористичної операції;

ж) надання одноразової адресної грошової допомоги військовослужбовцям, які беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичній операції та сім'ям загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь у зазначеній операції, на компенсацію витрат, пов'язаних з розробленням документації із землеустрою для відведення земельної ділянки для індивідуального житлового будівництва, особистого селянського господарства, садівництва, городництва, у загальному розмірі, що не перевищує два прожиткові мінімуми;

з) проведення телевізійного марафону до Дня захисника України (14 жовтня);

и) надання одноразової грошової допомоги на виготовлення та встановлення надгробка на могилі загиблого учасника антитерористичної операції, незалежно від часу смерті, у розмірі 10 прожиткових мінімумів, відповідно до Порядку її надання;

і) на надання грошової компенсації особам з інвалідністю внаслідок війни III групи з числа військовослужбовців, які брали

безпосередню участь в антитерористичній операції та потребують поліпшення житлових умов, для придбання житла відповідно до Порядку.

На реалізацію Програми у частині соціального захисту та підтримки ветеранів війни передбачено майже 21,5 млн. грн. Перевагою програми є її збалансованість щодо фінансування заходів, пов'язаних із соціальним захистом і підтримкою учасників воєнних конфліктів різних періодів – Другої світової війни, локальних війн на території інших держав, АТО/ООС. [2]

Додатково на території Запорізької області діє Програма забезпечення житлом учасників антитерористичної операції Запорізької області на 2018 – 2022 роки через надання пільгових довготермінових кредитів для будівництва (реконструкції) і придбання житла. Кредити надаються та обслуговуються Запорізьким регіональним управлінням Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву. Контроль за виконанням Програми здійснює Департамент житлово-комунального господарства та будівництва Запорізької обласної державної адміністрації. У 2018 році було укладено три угоди на придбання житла учасникам АТО операції в м.Запоріжжя загальною площею (184,08 кв.м.) на суму 1 867,585 тис. грн., що склало 93,38% від обсягу цільових коштів, передбачених в обласному бюджеті. [3]

Разом з тим, вважаємо за необхідне окреслити окремі питання, пов'язані із соціальним захистом ветеранів війни та реалізацією їх потенціалу на території Запорізької області.

1. Відсутність у районах області доступних технічних і фінансових можливостей для безоплатного зубопротезування учасників бойових дій, передбаченого пунктом 2 частини першої статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

2. Обмеження в отриманні безоплатних послуг магнітно-резонансної томографії (МРТ) на базі комунальної установи «Запорізька обласна клінічна лікарня» Запорізької обласної ради, що пов'язано з технічним режимом роботи відповідного обладнання.

3. Обмеження в отриманні безоплатних послуг санаторно-курортного лікування особами з інвалідністю внаслідок війни III групи з числа учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил, що пов'язано з особливостями реалізації положень Законів України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

4. Недотримання суб'єктами господарювання у повному обсязі вимог законодавства щодо безоплатного перевезення ветеранів війни наземним транспортом, зокрема на автобусних маршрутах у сільській місцевості, а також у приміському сполученні, автобусами приміських і міжміських маршрутів.

5. Відсутність регіональної програми з фінансової підтримки започаткування та розвитку підприємницької діяльності, самозайнятості ветеранів війни попри наявність відповідної інфраструктури для отримання ними спеціальних знань, умінь та навичок (у вигляді бізнес-інкубаторів на базі вищих навчальних закладів).

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

2. Про обласну Програму соціальної підтримки ветеранів війни, праці, дітей війни, інвалідів, інших соціальних груп населення, що перебувають у складних життєвих обставинах «Назустріч людям» на 2015 – 2019 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zor.gov.ua/content/trydcyat-devyata-sesiya-shostogo-sklykannya>.

3. Про затвердження Програми забезпечення житлом учасників антитерористичної операції Запорізької області на 2018 – 2022 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zor.gov.ua/content/dvadcyata-sesiya-somogo-sklykannya>.

*Ковальчук Інна Валентинівна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Структурні зміни в Україні відбуваються на тлі впливу таких чинників як урбанізація, технологічні зміни, підвищення значення збереження навколишнього середовища, посилення глобалізації та інтеграції у внутрішній та світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією, зміною вимог споживачів до якості та безпечності сільськогосподарської продукції. Перелічені трансформаційні процеси не могли не вплинути на економіку та якість життя сільських територій.

Нового значення у нинішніх умовах набуває проблема формування дієвої державної політики сталого розвитку сільських територій, яка повинна орієнтуватися на посилення та повне використання потенціалу

сільської території на основі сприяння конкурентоспроможному розвитку сімейних селянських та фермерських господарств, підвищенню якості життя за рахунок диверсифікації доходів, формуванню підприємницьких здібностей та лідерського потенціалу у сільського населення, запровадження програм правової освіти для громадських активістів та загальної правосвідомості сільського населення, що активізуватиме соціально-економічний саморозвиток сільської громади.

Сталий розвиток сільських територій передбачає покращення соціально-економічних умов в сільській місцевості через поліпшення можливостей для працевлаштування, підвищення доходів домогосподарств та мобільності їх членів. Сільський розвиток асоціюється з кардинальними змінами майже у всіх аспектах життя сільських громад. Він поєднується з покращенням якості життя сільського населення шляхом підвищення рівнів його самозабезпеченості та соціальної безпеки, що є можливим за умови реструктуризації його економічної активності [1].

Метою розвитку сільських територій в ЄС є підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій, створення для сільських мешканців високих стандартів життя, охорона навколишнього природного середовища. Політика підтримки сільського розвитку (Rural Development Policy) в країнах ЄС суттєво активізувалася з 2007 р., яка реалізується за допомогою Програм сільського розвитку (Rural Development Programmes) [2].

На даний момент в Україні єдиними нормативно-правовими актами, що регулюють участь громадськості у забезпеченні демократичних реформ і якості місцевої влади є: Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [5] і Типове положення про громадські ради при центральних і місцевих органах виконавчої влади затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [6]; Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 5.11.2008 р. № 976 [7].

Рекомендаційний характер норм цих урядових актів для органів місцевого самоврядування створює можливості для зловживання наданим правом вибору окремими місцевими радами. У багатьох громадах взагалі відсутня практика створення консультативно-дорадчих органів при місцевих радах та проведення консультацій з громадськістю. Разом з тим, місцеві ради неохоче йдуть назустріч

інститутам громадянського суспільства та ігнорують їх запити про здійснення громадських експертиз. Саме тому, актуальною проблемою залишається розробка механізмів правового регулювання залучення організацій громадянського суспільства як до процесів моніторингу секторальних реформ, так і до імплементації успішних європейських реформ децентралізації державного управління, формування підзвітної і прозорої місцевої влади на сільських територіях.

В сучасному світі сільські території диференціюються дослідниками за рівнем розвитку, просторовим розташуванням і природними умовами, методами та особливостями господарської діяльності. Водночас усім їм характерний зв'язок з навколишнім природним середовищем і залежність від сільськогосподарського виробництва.

Централізований підхід до регіональної політики, переваги галузевих підходів та практик над територіальними, які набули широкого вжитку протягом майже усього періоду незалежної України виявилися неефективними і гальмували в певній мірі максимальне використання можливостей росту всіх регіонів.

Одночасно обсяги фінансування регіональної політики у країнах ЄС постійно зростають, а також посилюється контроль за їх використанням і глибина аналізу впливу конкретних заходів та інструментів із метою вдосконалення політики у майбутньому. Україна може багато запозичити з цих практик та підходів, звичайно ґрунтуючись на місцевому контексті та специфіці розвитку регіонів України [8, с. 60-61].

Згідно з Номенклатурою територіальних одиниць для статистичного аналізу (NUTS), з 2010 р. в ЄС сільські території поділяють на:

- переважно сільські;
- значною мірою сільські;
- переважно міські території [4].

Одним з основних економіко-правових механізмів розвитку сільських територій ЄС є Спільна аграрна політика і виокремлена в її складі Політика розвитку сільських територій. Європейська політика розвитку сільських територій допомагає сільським районам Європейського Союзу вирішувати широкий спектр економічних, екологічних і соціальних проблем. Напрямки розвитку сільських територій зафіксовані в рамках Спільної Аграрної Політики (the Common Agricultural Policy (CAP)) [3], яка доповнює вже існуючу систему прямих виплат фермерам та заходи з управління сільськогосподарських ринків

В Україні, як в більшості європейських країн, існує ряд загроз для сталого розвитку сільських територій, які держава, через нормативно-правове регулювання покликана нівелювати.

Так, однією з найбільших загроз є урбанізація (при чому це зростання ролі не лише великих мегаполісів, але й середніх регіональних центрів).

Ще однією визнаною проблемою є міграція. В першу чергу загрозу становить трудова міграція, яка створює дисбаланс на ринку праці. Так, в окремих великих містах спостерігається незбалансований економічний розвиток порівняно з іншими територіями.

Надзвичайно гостро для мешканців великих індустріальних міст постали екологічні виклики, пов'язані з нераціональною та сконцентрованою господарською діяльністю.

Нехтування проблем розвитку середніх міст призвело до створення серйозного дисбалансу розвитку великих міст і віддалених територій, порушенні міжрегіональних інтеграційних зв'язків та депопуляції малих міст і сільських територій.

Правове регулювання регіональної політики повинно забезпечити:

1) вирівнювання непропорційності економічного розвитку територій, що є важливою умовою забезпечення єдності державного простору та стійкості держави;

2) надання громадянам рівних можливостей соціально-економічного розвитку та гарантованого рівня публічних послуг незалежно від місця проживання;

3) координацію політики розвитку секторів економіки у територіях та залучення у ці процеси регіональних суб'єктів розвитку з метою гармонійного, сталого та інклюзивного розвитку кожного регіону;

4) вирішення завдань міжрегіональної та транскордонної співпраці.

Отже, порівнюючи сучасну українську модель держпідтримки сільського господарства та розвитку сільських територій із європейською, можна дійти висновку про її відсутність у вітчизняній практиці. Нині ми можемо хіба що говорити про бажання сформувати таку модель, однак поки що відсутня стратегія цільової підтримки (особливо цільової фінансової) розвитку сільських територій, якої практично не існує. Певну державну підтримку сільська інфраструктура отримує останні роки в процесі становлення об'єднаних територіальних громад. Водночас в межах підтримки розвитку сільського господарства українське село, на відміну від європейських країн, не отримує нічого.

Список використаних джерел та літератури:

1. Achim Lang, Hannah Murphy. *Business and Sustainability: Between Government Pressure and Self-Regulation* – Springer International Publishing Switzerland, 2014, Christina Weidinger, Franz Fischler, Rene Schmidpeter. *Sustainable Entrepreneurship. Business Success through Sustainability*. – Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2014.
2. Pelizzon L., Schaefer S. *Pillar 1 Vs. Pillar 2 Under Risk Management*. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w11666>.
3. *Rural development 2014-2020* [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm.
4. *The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)*.
5. Постанова КМУ «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» № 996 від 3 листопада 2010 р. – Урядовий кур'єр. – № 211, / № 194 від 24.10.2012
6. Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996. – Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 84. – стор. 36, стаття 2945
7. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. N 976. – Урядовий кур'єр. – № 214 від 14.11.2008.
8. Третяк Ю. Внесок Програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» у становлення нової державної регіональної політики / Ю. Третяк// *Стратегія розвитку*. – 2016. – №1. – С. 58-70.

*Мостовенко Олексій Олександрович, канд. економічних наук, доцент,
Зінченко Мирослава Михайлівна, кандидат економічних наук,
кафедра економічної теорії, обліку та оподаткування КНУБА*

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Україна першою на пострадянському просторі, якщо не рахувати країн Балтії, зважилася на реформи децентралізації. Попри просту ідею, для проведення реформи децентралізації була потрібна неабияка політична воля, оскільки дуже важко віддавати владу та й ще органам місцевого самоврядування, фактично виводячи їх з під пильного ока держави і роблячи місцеве самоврядування дійсно самоврядним.

Процеси централізації і децентралізації за змістом представляють концентрацію та деконцентрацію влади і управлінської діяльності. Розвиток українського суспільства на сучасному етапі вимагає демократичного перетворення держави. Саме тому не припиняється пошук оптимальної моделі будови державного механізму, яка б забезпечувала ефективнішу співпрацю всіх гілок влади й оптимізацію діяльності державних органів та інститутів місцевого самоврядування.

Публічна управлінська діяльність є складним явищем, притаманним державі з її розвиненою системою органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

На шляху інтеграції України, як незалежної держави у європейське співтовариство, мають бути вжиті заходи щодо проведення широкомасштабних реформ, однією з таких реформ, на нашу думку, є реформування органів місцевого самоврядування, відповідно прийняті Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2].

Механізм правового забезпечення розвитку територіальних громад закладено в Основному законі України ст.140, в якій зазначено, що місцеве самоврядування має право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [3].

Європейський та вітчизняний досвід доводить, що Україна може бути економічно розвиненою, незалежною, міцною державою тоді, коли будуть сильні регіони і самодостатні місцеві громади, а реформи розпочаті в Україні носитимуть системний характер. Територіальні громади є основою місцевого самоврядування в Україні, на нашу думку, як розвиватимуться об'єднані територіальні громади (ОТГ) залежатиме майбутній розвиток села, селища, міста та України в цілому.

Підтримка місцевого самоврядування з боку держави і створення умов для стійкого розвитку ОТГ в Україні є одним із головних завдань.

КМУ затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р., де зазначено, що мета децентралізації – відхід від забезпечення спроможності місцевих громад та побудова ефективної системи територіальної організації влади, реалізації повною мірою Європейської хартії місцевого самоврядування [4].

Важливу роль у розвитку територіальних громад відіграє Закон «Про засади державної регіональної політики», де викладено правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики, як складової внутрішньої політики [5].

П'ятий рік йде реформування територіальної системи органів влади, шляхом передачі частини повноважень від органів державної влади, органам місцевого самоврядування, цей процес проходить в умовах складної суспільно-політичної ситуації, що склалася в Україні.

Реформа органів місцевого самоврядування є однією з форм розвитку демократії, що одночасно зберігає єдність держави та її інститутів і розширяє можливості місцевого самоврядування.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що розпочаті реформи з децентралізації в Україні мають завершитись визначенням нового формату, чітким розмежуванням повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, запровадження інститутів політичної відповідальності, як на місцевому рівні так і на загальнодержавному.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. Редакція від 11.01.2019 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%do%b2%do%80>.
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015р №157-VIII (із змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. Конституція України. Редакція від 21.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%do%ba/96-%do%b2%d180>.
4. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. №385. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014%do%bf>.
5. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015р №156-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

*Устинова Ірина Петрівна, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного авіаційного університету*

Косович Марія Олегівна, студентка архітектурного ф-ту, КНУБА

БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ ЯК ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНА ОСНОВА РЕФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досягти сталого економічного розвитку України допоможе нова, саме раціональна побудова механізму перерозподілу фінансових ресурсів, в якій між регіонами пріоритетом визначатиметься

збереженням їх економічного потенціалу. Децентралізаційні процеси сьогодні є активними та потужними. Для усвідомлення цих процесів необхідно враховувати чинний досвід країн з розвинутою економікою. Децентралізація як бюджетний федералізм є цікавим явищем у політичній та юридичній науці.

Розвиток ідеї бюджетного федералізму є нерозривним з ідеями бюджетної децентралізації і знайшов своє відображення в працях В. Оутса, Р. Масгрейва, Г. Роузена, У. Шумахера, Ш. Бланкарта, Б. Фрая і Р. Айхенберга та інших всесвітньо відомих учених. Більшість вітчизняних вчених і практиків протягом тривалого періоду відкидали ідею можливості застосування концепції бюджетного федералізму в українських реаліях, як до унітарної держави. Проте останні десятиліття світовий досвід свідчить не лише про можливість, а й доцільність використання хоча б частково принципів бюджетного федералізму в унітарних державах. До прикладу, вони широко застосовуються в таких розвинених унітарних країнах, як Швеція, Данія, Франція. З метою уникнення наростання міжрегіональних протиріч розвинені країни ідуть шляхом децентралізації влади, у тому числі й надаючи територіям більш широкі повноваження в галузі бюджету, фінансів, адміністрування податків. В Іспанії автономний статус одержали Андалусія, Галісія, Каталонія та Країна Басків. В Італії особливий автономний статус мають такі області, як Сардинія, Сицилія, Трентіно-Альто-Адідже, Валле Д'Аоста, Фріулі-Венеція-Джулія. У Великій Британії значної самостійності у вирішенні питань місцевого значення досягли не лише Шотландія, а й Уельс і Північна Ірландія. На тепер, у наукових колах досі не узгоджено остаточного трактування поняття бюджетного (фіскального) федералізму. Про різноплановість поглядів на це поняття свідчить набір думок закордонних та вітчизняних учених.

Бюджетний федералізм доцільно охарактеризувати, на нашу думку, як законодавчо закріплені відносини центральної влади та органів місцевого самоврядування з приводу розподілу джерел доходів та видаткових бюджетних повноважень на фінансування публічних послуг, які повинні здійснюватися на засадах їх найвищої якості, максимальної доступності, доцільності, затребуваності та економічності, з обов'язковим дотриманням принципу фінансової незалежності кожного рівня влади.

Ефективна організація відносин між бюджетами органів місцевого самоврядування і центрального уряду є важливою проблемою державних фінансів на які впливають різноманітні чинники, які яскраво проявляються у відносинах бюджетного федералізму. Фактори впливу пов'язані з тим, що система податково-бюджетних відносин між

різними органами влади теоретично може бути заснована на різних поєднаннях рівнів децентралізації за різними напрямками.

В сучасному світі нараховується безліч країн федеративного устрою, наприклад: Австралія, Бразилія, Боснія і Герцеговина, Ефіопія, Індія, Канада, Мексика, Нігерія, Німеччина, Пакистан, Росія, Судан, США, Швейцарія та інші. Основною особливістю федерації є поділ суверенітету між її суб'єктами, і як наслідок визначає, існування систем управління та державної влади, кожна з яких виконує свої дії у межах їх компетенції. Федеративні держави знаходять рішення проблемних питань виконання вимог федеративних суб'єктів та поділу податкових ресурсів за допомогою багатоманітних методів (самий розповсюджений це формульні розрахунки), залежно від моделі державного управління та рівня децентралізації. Проте накопичений досвід застосування формульних розрахунків виявив також і невирішені проблеми, а саме відсутність безпосереднього зв'язку між розмірами дотацій вирівнювання і основними макроекономічними показниками розвитку адміністративно-територіальних одиниць; у механізмі розрахунку дотацій вирівнювання не повною мірою враховується регіональна специфіка територій.

Щоб характеризувати складну структуру органів публічного управління, в котрій кожна ланка отримує індивідуальний бюджет і виконує свої функції в межах бюджетних повноважень закріплених за ним, уживають термін "федералізм". Це визначення використовується для формулювання відносин у федераціях, але на сьогодні його застосовують відносно країн, які не є федеративними державами за конституцією. Федералізм визначається, як спосіб державного управління, при якому органічно поєднуються інтереси усієї держави з інтересами окремих її частин, при дотриманні самостійності територій включених в їх компетенцію у вирішенні питань забезпечується єдність і цілісність країни.

Бюджетний федералізм – це відносини на основі сполучення принципів централізму і децентралізму між федеральними органами влади і органами влади суб'єктів федерації щодо формування і реалізації бюджетної політики держави, розмежування бюджетно-податкових повноважень, видатків і доходів, розподілу останніх між федеральним бюджетом і консолідованим бюджетом суб'єктів федерації при низькійсамодостатності територіальних бюджетів, виходячи із необхідності поєднання загальнодержавних інтересівта інтересів населення [2, с. 14]. В результаті сполучення принципів бюджетного федералізму між рівнями влади при централізованому типі характеризується розмежуванням повноважень по витратах і не

супроводжується наділенням їх достатніми власними джерелами доходів. Фінансування територіальних програм у цих умовах здійснюється з використанням різних форм міжбюджетних відносин за рахунок централізованих коштів федерального бюджету. Тут до мінімуму зведена самостійність функціонування нижчестоящих відділів бюджетної галузі. Децентралізовані типи організації бюджетної системи будуються на визнанні високого ступеня самостійності регіональних і місцевих бюджетів. Повноваження в сфері витрат відповідають повноваженням у сфері доходів.

Бюджетний федералізм не обмежується лише територіальним перерозподілом ресурсів у вигляді фінансової допомоги, його метою також є забезпечення самодостатності територіальних формувань, стимулювання власних зусиль громад до нарощування економічного потенціалу. Бюджетний федералізм виконує важливу політичну і соціальну функції. Рух бюджетних ресурсів у напрямку від територій до центру об'єднує регіони з різним фінансово-економічним потенціалом у єдиний державний організм і тим згуртовує націю.

Концепція бюджетного федералізму є проявом територіальної демократії, як ідеї федералізму. Федеративні держави вирішують за допомогою різноманітних методів проблеми розподілу податкових ресурсів та задоволення вимог суб'єктів залежно від моделі державного управління та рівня децентралізації.

У багатьох унітарних країнах активно почали застосовувати окремі принципи бюджетного федералізму у сфері внутрішніх фінансових міжурядових відносин. Це стосується визначення компетенції та розмежування між різними рівнями влади. Центральна влада через відповідні асоціації широко використовує механізм консультацій з регіональною та місцевою владами. Розширються фіскальна автономія регіональної та місцевої влад.

Проведення єдиної економічної і фінансової політики в рамках України в сучасних умовах є складним питанням. Децентралізація може негативно позначитися на здатності федеральних органів влади контролювати макроекономічні процеси дії регіональних і місцевих органів. Влада може вступати в протиріччя в процесі виконанні покладених на неї завдань.

Аналіз базових принципів бюджетного федералізму показав, що їх впровадження та дотримання цілком можливе в Україні, адже його метою є надання громадянам публічних послуг за найменшу ціну з дотриманням принципу самостійності кожного рівня влади у веденні бюджетно-податкової політики, досягнення фінансової незалежності як центральної влади, так і місцевого самоврядування.

Тому, можна зробити узагальнюючий висновок про те, що запровадження не лише бюджетної децентралізації, а й найвищого її ступеня – бюджетного федералізму – в українську практику, надасть можливість “зрізати вершини” економічні, політичні, етно-культурні протиріччя між регіонами України, стимулюючи їх до саморозвитку та дозволяючи проводити власну бюджетну політику, що спрямована на задоволення потреб населення в отриманні якісних і доступних публічних послуг. Децентралізаційні процеси, які відбулися в Україні тільки розпочали перші поетапні дії по переходу управління державними фінансами на принципи бюджетного федералізму, хоча окремі положення ще потребують практики та редагування.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Сунцова О.О.* Бюджетний федералізм : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
2. *Андрущенко В.Л.* Федералізм міжбюджетних відносин: зарубіжні моделі та вітчизняні проблеми / В. Л. Андрущенко, О. П. Кириленко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – С. 91–94.
3. *Єрмасова Н.Б.* Державні та муніципальні фінанси: теорія і практика в Росії та зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / Н. Єрмасова. – 2008. – Режим доступу: <http://www.ereading>.

*Червеняк Кристина Тарасівна, кандидат політичних наук,
викладач, лаборант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА МІСЦЯХ: ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ

Держава, як один із вагомих суб’єктів етнополітичних процесів на її території, повинна бути основним регулятором цих процесів, тим, хто визначає «правила гри» у цілій системі. Подібна регуляція повинна здійснюватися як на загальнонаціональному, так і особливо на регіональному рівні. Адже від цього безпосередньо залежить гармонія в етнопонаціональних відносинах, подальший розвиток такої держави, забезпечення її політичної стабільності.

Саме тому, на нашу думку, державна етнопонаціональна політика у регіонах повинна втілюватися через впровадження ефективного етнополітичного менеджменту на місцях. А саме, за визначенням українського науковця В. Котигоренка, на оперативному рівні впливу на етнопонаціональну сферу, де реалізують державну етнополітику в

регіонах відповідні підрозділи органів управління на місцях та відстежуються результати виконання попередніх завдань, рішень [3, с. 50]. На цьому рівні державним етнополітичним менеджментом займаються місцеві органи виконавчої влади у частині впровадження ухвалених на вищих рівнях управління рішень.

З огляду на розпочату реформу децентралізації в Україні, потреба в його удосконаленні стає все більш актуальною. Адже у ситуаціях, коли місцеві органи влади будуть нести основну відповідальність за управління етнополітичними процесами у регіоні, основною метою етнополітичного менеджменту має стати побудова ефективної системи, яка б змогла відповідати на всі виклики, що постають перед нею (деструктивні прояви етнонаціонального фактора – активного потенціалу окремих етнонаціональних спільнот регіону, етнополітичні загрози, такі як політизація етнічності, етнічний радикалізм тощо), для забезпечення на регіональному рівні політичної стабільності і сталості процесу національної консолідації.

Саме тому оптимальний рівень децентралізації повинен виходити з оптимального поєднання процесів інтеграції та регіоналізації на рівні окремого регіону й усієї держави. Значні досягнення в цьому належать європейській практиці вирішення регіональних проблем. Особливість такого поєднання – застосування принципу субсидіарності, суть якого полягає у тому, що влада має бути максимально наближена до громадян, а на її «верхні поверхи» добровільно передається лише стільки повноважень, скільки потрібно для забезпечення етнополітичної стабільності суспільства [2, с. 205]. Інакше кажучи, субсидіарність передбачає вирішення проблем саме на тому рівні, на якому вони і з'явилися. Крім того, справедливо зазначає вітчизняний науковець О. Рафальський, не центральні органи влади передають свої повноваження регіонам, а навпаки – до компетенції центру потрапляють лише ті проблеми, що неможливо вирішувати на регіональному рівні [5, с. 145].

Такий принцип варто застосовувати і у нашій країні. Українська дослідниця В. Андріяш обґрунтовує ефективність використання субсидіарної моделі етнонаціональної політики для України. Вона зазначає, що фактично йдеться про застосування субсидіарності як принципу розмежування компетенції, тобто – про модель розподіленого управління етнополітичними процесами [1, с. 254]. Це дає додаткову можливість залучити етнонаціональні спільноти до управління сучасними етнополітичними процесами, у яких вони беруть безпосередню участь на регіональному рівні.

Крім того, ефективний державний етнополітичний менеджмент на місцях, на нашу думку, має відповідати таким критеріям як: швидкість і своєчасність реагування на конкретну ситуацію у сфері етнонаціональних відносин, оперативність у прийнятті рішень, оптимальність цих рішень відповідній ситуації, скоординованість дій між органами, що здійснюють менеджмент у цій сфері на різних рівнях, беззаперечне уникнення дискримінації стосовно різних етнонаціональних спільнот.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень звертають також увагу на вагомість постійного моніторингу, пропонуючи доручити місцевим державним адміністраціям країни відновити моніторинг динаміки складу населення за етнічним показником і здійснювати постійний моніторинг конфліктних випадків та політизації відносин [4, с. 22]. Такий моніторинг потрібен передусім для прогнозування розвитку етнонаціональних відносин і етнополітичних процесів у регіоні з метою успішного управління ними, навіть у ситуаціях виникнення та реалізації етнополітичних загроз.

З попереднього логічно випливає ще один значний недолік – майже цілковита відсутність практик кризового етнополітичного менеджменту. Дії влади у кризових ситуаціях, які виникають у етнонаціональних відносинах, позначаються хаотичністю, непродуманістю, нескоординованістю, а часто і неадекватністю ситуації. Це засвідчують і події весни 2014 р. у південно-східних регіонах України. Саме тому необхідно запозичити методики діяльності в подібних ситуаціях, розроблені західною наукою та практикою управління, й адаптувати їх до українських реалій.

Окремо наголосимо, що під час розробки регіональних програм у сфері етнонаціональних відносин потрібно враховувати також, що регіон – це структурно-функціональна єдність, яка є частиною загальнонаціональної системи, але водночас вона має свої унікальні особливості. Тобто мета етнополітичного менеджменту в усіх регіонах країни повинна бути однаковою, проте методи для досягнення цієї мети і виклики, що постають перед ним, залежать від конкретної специфіки регіону.

Для успішного впровадження стратегічних завдань державної етнонаціональної політики на оперативному рівні впливу *пропонуємо*:

1. Забезпечити постійний моніторинг етнополітичної ситуації на регіональному рівні, динаміки зміни етнонаціонального складу населення, а в поліетнічних регіонах України (до яких ми відносимо Закарпатську, Чернівецьку, Одеську області та Крим, де є високий рівень етнічної мозаїчності населення, множинність і стійкість ареалів

компактного розселення етнонаціональних спільнот, висока інтенсивність міжетнічних відносин та етнополітичних процесів) подібний моніторинг запровадити і стосовно виявлення деструктивних впливів етнонаціонального фактора на суспільно-політичні процеси або виникнення етнополітичних загроз з метою врахування його результатів під час розробки регіональних програм впровадженні стратегії державної етнонаціональної політики України.

2. Сформувати у поліетнічних регіонах (в інших – за потреби) окреме управління на обласному рівні з питань етнонаціональної політики та представництв цього управління, які б займалися етнополітичним менеджментом на місцях, враховуючи конкретну локальну специфіку політичних процесів. Створити консультативно-дорадчий орган при ОДА у цій сфері, що складався би з представників громадської організації етнospільнот регіону, науковців і представників влади. Адже з погляду фахівців, належні умови і ефективна діяльність конкретних інститутів для розв'язання нагальних проблем етнополітичної стабільності, залучення громадськості до роботи цих інститутів – це необхідні кроки з метою консолідації різних груп на місцевому рівні [5, с. 146]. Окрім того, у процесі децентралізації держава повинна також пропонувати органам влади об'єднаних територіальних громад створювати подібні органи за потреби. Вони б здійснювали впровадження загальної стратегії державної етнонаціональної політики України на місцях за значної автономності в соціальних і гуманітарних питаннях, що їй не суперечать.

3. Застосовувати субсидіарність як ключовий принцип публічної політики у процесі децентралізації системи управління та після її завершення, а також регіонально-диференційований підхід у процесі вибору методів державного етнополітичного менеджменту на місцях. Насамперед це дасть змогу розмежувати повноваження і відповідальність за прийняті рішення між різними рівнями, здійснювати виважену, специфічну державну етнонаціональну політику і водночас задовольнити основні потреби етнонаціональних спільнот регіонів. У подальшому це сприятиме покращенню керованості етнополітичними процесами на місцях і пришвидшенню реакцій з боку органів влади на події, які пов'язані з деструктивними впливами етнонаціонального фактора на регіональні суспільно-політичні процеси.

Отже, сучасна ситуація в етнонаціональній сфері України (анексія Криму під впливом деструктивного впливу російського етнонаціонального фактора; іредентистська риторика з боку окремих національних меншин та ін.), засвідчує неспроможність державного етнополітичного менеджменту ефективно та своєчасно відповідати на

виклики, які постають перед етнонаціональною політикою України, у тому числі забезпечити політичну стабільність і територіальну цілісність. Йому не вистачає гнучкості й швидкості реакції в процесі швидкої зміни умов діяльності. Позитивним кроком до перетворення такої ситуації є початок реформи децентралізації в Україні. Крім того, за умови виконання запропонованих нами першочергових заходів на оперативному рівні, реалізація державної етнонаціональної політики на місцях, на нашу думку, якісно підвищить рівень своєї ефективності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Зварич І. Т. Регіоналізм як об'єкт міждисциплінарного дослідження. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ , 2008. Вип. 38. С. 200–220.
3. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 48–63.
4. Процеси політизації етнічності в Україні: загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії : аналітична записка (липень 2017) / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. 26 с.
5. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2011. Вип. 2 (52). С. 135–148.

*Ярошук Інна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права КНУБА,
Харченко Руслана Олександрівна, студентка будівельного ф-ту,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПРОБЛЕМА ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАД, ЩО УВІЙШЛИ ДО ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Актуальність теми. На сучасному етапі муніципальної реформи значна увага приділяється практичній реалізації децентралізації публічної влади, принципу субсидіарності у всіх сферах життя. Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 р., затвердження статутів територіальних громад є одним із заходів, що забезпечують створення

належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень [1].

Проте наразі в Україні далеко не кожна територіальна громада, особливо міська, має свій статут. Частково це пов'язано з відсутністю нормативної регламентації питань прийняття та розробки статутів на державному рівні. Особливо актуальним це питання є для українських міст з огляду на те, що міські ради значно переважають сільські та селищні ради за кількістю депутатів, а отже, за відсутності відповідних процесуальних норм розробка та прийняття статуту територіальної громади міста може відкладатись на доволі тривалий час.

Аналіз останніх публікацій. Фахівці з муніципального права України недостатньо приділяють увагу питанням нормативної регламентації розробки та прийняття статутів територіальних громад українських міст. Тому при дослідженні застосовано загальні напрацювання щодо статутів територіальних громад, найбільш сучасними з яких є розробки Н. В. Мішиної щодо стану та перспектив муніципальної реформи та конституційної регламентації місцевого самоврядування [2]. І. В. Ідесіс досліджено проблемні питання прийняття та реєстрації статутів територіальних громад в Україні [3], О. В. Батановим та І. О. Зайцевою – напрями вдосконалення статутної нормо творчості: процедура розробки та прийняття статуту територіальної громади та концептуальні проблеми статутної нормо творчості у місцевому самоврядуванні [4-5].

Витратити кошти на тротуари чи утеплення будинків, будувати дитячі садочки чи закуповувати нові тролейбуси та автобуси, брати мільйонні кредити чи продавати комунальне майно та багато інших запитань мають вирішувати місцева громада, а не група осіб. Хоча люди обрали місцеву владу, і це є прямою демократією, участь людей в управлінні містом не має бути лише один раз на 5 років та закінчуватися після виборів. Громада має постійно впливати на стан справ у місті. Це властиво нам історично, адже у давнину для вирішення важливих питань скликалися віче або ради, де громада гуртом вирішувала як вчиняти. Це і є демократія, а не тоді, коли 3 «активісти» на сесії або виконкомі, лобіюючи приватні інтереси, заявляють, що вони – громада.

Саме тому питання місцевої самоврядування мають бути чітко виписані у Статуті територіальної громади.

Стаття 140 Основного Закону України проголошує, що «міське самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в

межах Конституції і законів України» [6]. З цієї статті випливає, що питання розробки та прийняття статуту територіальної громади міста може вирішуватись безпосередньо територіальною громадою. А відповідно до статті 143, територіальні громади можуть вирішувати питання місцевого значення не тільки безпосередньо, але й через утворені ними органи місцевого самоврядування, до яких наразі належать усі місцеві ради (члени територіальної громади, що мають активне виборче право, також обирають сільських, селищних, міських голів, але спірним залишається питання, чи можна їх віднести до органів місцевого самоврядування).

Прогресивним кроком щодо сприяння розвитку прямого народовладдя на місцях та розробки якісних статутів стало затвердження та оприлюднення 20 лютого 2019 р. Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Методичних рекомендації щодо розроблення статуту територіальної громади», у яких запропоновано приблизну структуру статуту територіальної громади, де визначено права, обов'язки, форми участі жителів громади у вирішенні питань місцевого значення, засади громадського контролю та звітування посадових осіб місцевого самоврядування тощо, а також містяться всі необхідні зразки документів.

Так, Ірпінська ОТГ отримала такі переваги від прийняття статуту: статут територіальної громади несе в собі велике історико-духовне значення. Він символізує нерозривність традицій українського місцевого самоврядування починаючи з часів Київської Русі, коли українські середньовічні міста закладали засади демократичного управління, колегіального вирішення власних проблем та впливу на владу. Також Статут є документом, який відтворює історичну пам'ять та зберігає унікальність громади. У ньому описані історичні, національні, культурні особливості громади, зафіксовані герб та інші символи громади. Статут є символом єдності громади, де кожен член відчуває себе частиною цілого організму. В цій малій Конституції прописані та шануються як права кожного мешканця громади, так й громади в цілому. Фактично, наявність Статуту відроджує забуті українські цінності колективного вирішення всіх справ на рівні своєї громади.

Наявність Статуту демонструє зрілість територіальної громади, високий рівень суспільної культури, повагу до традицій. Статут разом із гербом та прапором є символами влади громади, дає кожному мешканцю почуття єдності громади, поваги до влади. Статут стає елементом виховання патріотизму, любові до рідного краю,

закріплює права та обов'язки члена громади. Відчуття причетності кожного члена громади до прийняття рішень за інших рівних умов може пригальмувати процес збезлюднення і постаріння сіл.

Відносини між владою та мешканцями громади яка має статут чітко визначені та формально закріплені, що є показником розвиненості та демократії. Бо демократія в першу чергу є прозора та зрозуміла процедура. Справа в тому, що далеко не всі ці процедури прописані в законодавстві і саме закон «Про місцеве самоврядування» передбачає їх регламентацію в статуті. Статут регламентує питання, які або взагалі не прописані в законах, або подаються узагальнено. Наприклад, у ньому можуть фіксуватися особливості відносин між селами які входять до складу. В ньому прописані гарантії прозорості операцій із комунальною власністю, бюджетом, визначенням виконавців і підрядників, і обов'язковосте здійснення таких операцій лише після застосування механізмів місцевої демократії.

Статут це системний документ, який надасть правові відповіді на більшість питань, що постають перед громадою. У Статуті прописуються механізми місцевої демократії, які передбачені, але не деталізовані в законах (громадські слухання, загальні збори/конференції громадян, місцеві ініціативи) та деталізує інші механізми місцевої демократії (органи самоорганізації населення, громадські ради, електронні петиції тощо). Саме регламентація процедур демократії є ключовою в статуті, адже це єдина сфера яка недостатньо прописана в законодавстві на відміну від регламентів роботи органів влади громади.

Статут формує солідарну відповідальність влади та громади. Наявність у малій Конституції громади процедур місцевої демократії дозволяє реально включати членів громади до вирішення спільних проблем, а владі враховувати їх думку. Так, в більшості сіл існує практика проведення зборів громадян у формі сходок. Ці неформальні інструменти спілкування з владою є сталою традицією. Але часто вони не є ефективними, оскільки не регламентовані. Проведення таких заходів у формі громадських слухань або загальних зборів створює правові умови для їх обов'язкового розгляду та врахування владою. З іншого боку, приймаючи участь в таких заходах, громадяни беруть на себе відповідальність за стан справ в громаді та за прийняті рішення. До речі, в багатьох громадах, які приймали участь в процесі об'єднання громад та не мали статуту виникли проблеми при проведенні обговорення питань об'єднання, адже не мають жодних правових механізмів для цього.

Статут відкриває можливості для отримання інвестицій. Все більше значення мають залучення сторонніх інвестицій, у тому числі від ЄС та інших донорів, які надають безповоротну допомогу для розвитку села. Наявність досконалого Статуту для інвесторів є важливим аргументом у питанні надавати чи ні допомогу, вкладати інвестиції в розвиток громади. Донори вважають, що Статут є не лише візитівкою, а одним з показників спроможності громади для саморозвитку.

Статут також є і візитівкою громади, показником її авторитету та солідності, адже сьогодні неможливо вважати себе спроможним, якщо не маєш достатнього демократичного нормативно – правового забезпечення.

В свою чергу, громада, яка не затвердила статут, матиме недоліки:

1. Перед такою громадою часто постають проблемні питання, які не мають правового регулювання.

2. Як правило, такі громади внутрішньо не консолідовані.

3. Відносини влади та мешканців часто знаходяться в стані напруги, між ними нерідко виникають конфліктні ситуації.

4. Члени такої громади не мають регламентованих механізмів висловлення своєї позиції і діють в спосіб звичаєвого права, випускають пар, через що складаються погані відносини з владою.

5. Громада без статуту позбавлена власної пам'яті.

6. Вся відповідальність за ситуацію в громаді лежить виключно на владі, в тому числі, і за проблеми, до яких влада насправді непричетна. Соціально незрілі громадяни часто «притягають» владу до відповідальності в єдино доступний їм спосіб – вчиненням насильства.

7. Такою громадою навряд чи зацікавиться серйозний інвестор.

Отже, ми робимо висновок: кожна громада повинна обов'язково мати власний статут. Велику підтримку в цьому питанні сьогодні надають громадські організації, як наприклад Всеукраїнська Асоціація сприяння самоорганізації населення, експерти якої розробили так звані модельні статuti для громади села і міста. Ресурсний центр з розвитку місцевої демократії, який діє в області з 2013 року надає практичну допомогу з розробки базових стратегічних документів, в том числі статутів громади та супутніх документів. Завжди готові надати необхідну підтримку.

Висновки та пропозиції. На нашу думку, положення щодо обов'язкового прийняття статуту об'єднаної територіальної громад мають бути закріплені у Законах України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [7] та "Про місцеве самоврядування в Україні" [8].

З метою уникнення впливу політичної кон'юнктури та інтересів окремих осіб на функціонування органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад варто передбачити, що внесення змін до статуту, які стосуються гарантій дотримання прав та інтересів громад, що об'єдналися чи приєдналися, мають прийматися кваліфікованою більшістю голосів з умовою їх попереднього громадського обговорення.

Для уникнення конфліктів при прийнятті статутів об'єднаних територіальних громад доцільні розроблення та затвердження Кабінетом Міністрів модельного чи рамкового статуту об'єднаної територіальної громади. Це полегшить їх розробку та прийняття у конкретних громадах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (дата звернення: 01.10.2019).

2. Мішина Н. В. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. Право України. 2018. № 4. С. 126-138.

3. Ідесіс І. В. Проблемні питання прийняття й реєстрації статутів територіальних громад в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 55-58.

4. Батанов О., Зайцева І. Концептуальні проблеми статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні. Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 28-34.

5. Зайцева І. О. Напрями вдосконалення статутної нормотворчості: процедура розробки та прийняття статуту територіальної громади. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2013. № 1(2). С. 76-83.

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.

7. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 01.10.2019).

8. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page6> (дата звернення: 01.10.2019).

*Гончарова Крістіна Андріївна,
аспірант кафедри конституційного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДОСВІД США

Політика держави по відношенню до місцевого самоврядування обумовлюється тими цінностями, які є суспільно визнаними на сучасному етапі розвитку. Ці цінності послідовно реалізуються при нормативно-правовій регламентації місцевого самоврядування та після цього знаходять свій прояв у повсякденному житті кожного члена територіальної громади.

Місцеве самоврядування в Україні отримало своє визнання на конституційному рівні. Про нього згадується у низці статей Основного Закону, але до найбільш важливих слід віднести: по-перше, статті Розділу I «Загальні засади», адже у цьому розділі сконцентровані найбільш важливі положення про Українську державу; по-друге, статті Розділу XI «Місцеве самоврядування», адже в ньому узагальнені найбільш важливі положення про інститут місцевого самоврядування.

Відповідно до ст.7 (Розділ I), «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [1]. Більше у Розділі I немає статей, які містили б згадку про місцеве самоврядування.

Навряд чи можна уважати цінністю само місцевого самоврядування. Однак, його наявність в Україні та те, як воно має бути організовано у відповідності до положень Основного Закону, свідчить: конституційною цінністю виступає визнання та гарантування місцевого самоврядування.

Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України складається зі статей з 140 по 146. У статтях Розділу XI по відношенню до місцевого самоврядування знайшли свій прояв такі конституційні цінності, як:

- народовладдя (у контексті відповідного права територіальної громади, ст. 140,
- законність (у контексті наділення органів місцевого самоврядування правом нормотворчості з урахуванням того, що їхні акти не можуть вступати у протиріччя з загальнодержавними актами, ст. 144, а також можливості захисту прав місцевого самоврядування в судовому порядку, ст. 145);
- демократизм (у контексті обрання представницьких органів місцевого самоврядування, ст. 141).

Варто зауважити, що важливе значення має і розділ ІХ «Територіальний устрій України», адже місцеве самоврядування організовано з урахуванням територіального устрою держави.

Місцеве самоврядування у США не згадується в Основному Законі США, тому що його організація належить до відомих штатів. У Конституції США навіть немає словосполучення «місцеве самоврядування» («муніципальне управління» чи аналогічного) – те, що місцеве самоврядування належить до відомих штатів як суб'єктів федерації, «виводиться» зі змісту Поправки Х: «повноваження, що не передано цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонено нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народів» [2] (поправку було ратифіковано наприкінці 1791 р.).

Крім того, Основний Закон США не містить положень про адміністративно-територіальний поділ США; існує лише вказівка на суб'єкти федерації - штати та на столичний округ Колумбія. Але, як зазначають дослідники, про муніципальне управління у контексті США можна вести мову лише починаючи з рівня, нижчого за рівень штатів, а округ Колумбія має вельми обмежені права самоуправління [3]. Це пов'язано з тим, що на його території розміщено столицю США, а традиційно місцеве самоврядування у столицях відрізняється від місцевого самоврядування в інших містах країни.

Таким чином, на підставі аналізу тексту Конституції США неможливо сформулювати, які саме цінності покладено в основу місцевого самоврядування. Але аналіз організації місцевого самоврядування в штатах США надає підстави стверджувати: як і в Україні, в США до основних конституційних цінностей, на яких ґрунтується муніципальне управління, також належать народовладдя, законність та демократизм [4].

Проте, варто відмітити різну практичну реалізацію цих цінностей в Україні та у США.

Наприклад, і в США, і в Україні місцеве самоврядування ґрунтується на такій конституційній цінності, як народовладдя.

Стаття 5 Конституції України проголошує, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. Офіційне тлумачення цього положення частини другої статті 5 було здійснено в Рішеннях Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р. у справі про здійснення влади народом та № 6-рп/2008 від 16.04.2008 р. у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі.

Однак, якщо аналізувати народовладдя як конституційну цінність на прикладі місцевого самоврядування в Україні, можна дійти цілком протилежного висновку – що влада походить не від народу, а від держави.

По-перше, саме держава на конституційному рівні проголошує наявність та наголошує на важливості місцевого самоврядування (ст. 7).

По-друге, держава своїми нормами (як конституційними, так і Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», і інших) регламентує порядок формування та функціонування органів місцевого самоврядування, інші важливі питання місцевого самоврядування.

По-третє, саме на державному рівні було спочатку скасовано шляхом його заміни іншим законом, а потім визнано неконституційним Закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», і у селах, селищах, містах, інших адміністративно-територіальних одиницях наразі неможливо застосувати цю форму безпосередньої демократії. А у сукупності з місцевими виборами, вона була доволі реальною з точки зору здійснення народовладдя в рамках вирішення питань місцевого значення.

Отже, можна зробити висновок, що, виходячи з логіки дій органів державної влади в Україні, публічна влада у країні походить все ж таки від держави, яка «наділяє» її частиною органи місцевого самоврядування. Частково це може бути пов'язано з тоталітарним минулим України за часів перебування у складі СРСР на правах союзної республіки та тим, що наразі держава намагається «зверху» впровадити місцеве самоврядування, яке фактично не існувало за радянських часів.

Резюмуючи слід зазначити, що в Україні конституційними цінностями, пов'язаними з місцевим самоврядуванням, є наступні: визнання та гарантування місцевого самоврядування, народовладдя, законність, демократизм. Такого висновку можна дійти на підставі аналізу тексту Основного Закону.

У США Конституція не містить згадок про муніципальне управління. Однак дослідження муніципального самоуправління у цій країні свідчить про те, що воно ґрунтується на аналогічних цінностях – держава визнає та гарантує місцеве самоврядування, надаючи повноваження з його правової регламентації суб'єктам федерації (штатам), а також щодо муніципального управління реалізовано такі цінності, як народовладдя, законність, демократизм.

Саме ці цінності, на наш погляд, виступають як політичні засади місцевого самоврядування, та знаходять своє закріплення у положеннях нормативно-правових актів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конституція США. *Право США*. 2013. №№1-2. С. 13-30.
3. Мішина Н. В. Адміністративно-територіальний устрій та організація муніципального управління у США. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип.26. Одеса: Юридична література, 2005. С.116 – 123.
4. Мішина Н. В. Формування муніципальних органів Вашингтону. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т.4. Одеса: Юридична література, 2005. С. 111 – 116.

*Данилюк Іван Васильович, аспірант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРИНЦИП СУБСИДАРНOSTІ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Сьогодні принцип субсидіарності все більше утверджується в різних сферах суспільних відносин, так принцип субсидіарності був офіційно встановлений в Маастрихтському договорі, який заснував Європейське співтовариство. В сучасній українській регіональній політиці в рамках децентралізації здійснюються спроби імплементувати принцип субсидіарності в національне законодавство, що сприятиме розвитку європейської практики в політичній культурі України.

В основі принципу субсидіарності ідея вчасної і відповідальної допомоги, яка реалізовується у відносинах. У політико-адміністративному контексті субсидіарність внутрішня формальна логіка принципу субсидіарності зводиться до двох рівнів субсидіарності, а саме вертикальної та горизонтальної субсидіарності. Перша, вертикальна субсидіарність (або територіальна), стосується відносин між державою та іншими рівнями субнаціональних урядів, таких як регіони і місцеві органи влади; друга, горизонтальна субсидіарність (або функціональна), стосується відносин між державою і громадянином (та громадянським суспільством).

У **вертикальному** вимірі, принцип субсидіарності, визначає модель розподілу повноважень і відносин між різними рівнями влади, тобто між центральним урядом і місцевими органами влади, та окреслює умови, за яких вищі органи влади можуть втручатися у справи нижчих органів влади. Територіальна субсидіарність визнає межі втручання центральної влади та повноваження місцевих адміністрацій у

спосіб що повноваження передаються ближче до громади, в той час як «ініціатива вищого рівня призначена тільки в якості допоміжної» [2, с.165].

Вертикальна субсидіарності, передбачає передання функцій органам місцевого самоврядування, які можуть бути виконані на локальному рівні, де місцева влада знає краще свої проблеми і потреби [3, с.182].

В свою чергу, центральні органи влади, мають право та обов'язок втрутитися у випадку, коли дії або функції, які були доручені нижчому рівню, не можуть бути виконані владою даного рівня [8, с.28], або у випадках коли є загроза соціальній стабільності (випадки за яких дії або бездіяльність місцевої влади можуть порушити соціальну стабільність чи загрожувати національній безпеці).

Тому, у процесі здійснення влади, принцип територіальної субсидіарності діє за подвійною логікою: «з одного боку, законна влада втручається, коли розв'язання проблеми не може бути досягнуте [краще] на низу; з іншого боку, гарантує повноваження нижньої влади, де втручання вищого органу не може гарантувати кращі результати» [9, с.34].

В такий спосіб, вертикальна субсидіарність гарантує пріоритет нижчого рівня влади у відносинах з вищим рівнем влади [1, с.62]. Іншими словами, це гарантія незалежності місцевого самоврядування, центральний уряд втручається зі своїми ресурсами для вирішення проблеми, які місцеві рівні влади не в змозі вирішити.

Для реалізації місцевого самоврядування принцип вертикальної субсидіарності вимагає, що місцевій владі повинні бути залишені не тільки юридичні повноваження, але також фінансові та адміністративні засоби, необхідні для організації та практичного здійснення цих повноважень [4, с.142]. Передача місцевим органам, ресурсів і влади означає також передачу обов'язків та розподіл відповідальності [6, с.53].

Вертикальний принцип субсидіарності може бути втілений за умови, що організація суспільства повинна бути спрямована на наближення населення до владних структур, з залученням центральної влади тільки тоді, коли це необхідно (коли місцева влада не може вирішити проблему власними ресурсами або у випадку небезпеки) [7, с.8]

Вертикальна концепція субсидіарності робить можливим виконання подвійної соціальної функції, відповідно до якої, з однієї сторони, ієрархічна структура верхнього рівня підтримує структури нижчого рівня, тому що вони здатні реалізувати загальне благо окремого громадянина найкращим способом; та з іншої, їх захисної

ролі, відповідно до якої не допускається, так як це не є необхідним і функціональним, втручання вищого рівня у справи до нижчого рівня, якщо останній має здатність забезпечити в автономному режимі власні потреби, а також потреби громадян, яких представляє.

Тому, важливо відзначити, що субсидіарність не є принципом поділу влади, а принцип регулювання здійснення повноважень [6, с.54].

Принцип субсидіарності в її **горизонтальному** вимірі вказує на відносини між державою і громадянським суспільством, між публічним і приватним сектором, заохочуючи громадянське суспільство до самоорганізації і намагається залучити до співпраці приватні ініціативи для вирішення спільних проблем [2, с.165]. Горизонтальна субсидіарність стосується взаємин між адміністративною владою та громадянами і їх об'єднаннями, з ідейною умовою надати право простим громадянам та їх об'єднанням здійснювати державні функції. Відповідно до передачі повноважень за вертикальною субсидіарністю на нижчий рівень, області, райони, міста, селища і села мають сприяти автономній ініціативі громадян для проведення заходів, що становлять спільний інтерес, тобто ідеться уже про горизонтальну субсидіарність.

Горизонтальна субсидіарність в основі має функціональну співпрацю між владою та суспільством, між владою і людьми, тому вона регулює відносини між державними та приватними організаціями, між державою та суспільством і його організаціями, між державними та приватними установами і підприємствами, між державою та простими людьми [9, с.111]. В контексті горизонтальної субсидіарності, акцентується увага, що в суспільстві і в економічній сфері держава не має права посягати на індивідуальну свободу та відповідальність. Однак не завжди згадується про те, що держава має надавати підтримку щоразу, коли приватної ініціативи недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності [9, с.34].

Горизонтальна субсидіарність проходить в рамках відносин між владою і свободою, і спирається на припущення про те, що турбота про спільні потреби і благо, які становлять спільний інтерес громади, здатні самостійно вирішити члени громади (як окремі особи так і об'єднання громадян), а роль держави та державних органів, відповідно горизонтальної субсидіарності, зводиться до залучення в функції субсидіарної допомоги, програмування, координації та можливо управління [11].

Активні громадяни, застосовуючи принцип субсидіарності, піклуватися про надбання суспільства. Саме активні громадяни є протагоністами у здійсненні нової форми свободи, солідарності та відповідальності, яка має на меті створення, як окремих приватних

інтересів, які є абсолютно респектабельними і законними, так і загальний інтерес [10, с.63].

Перед громадянином стоїть завдання діяти відповідно до вимог принципу субсидіарності в його латинському розумінні – *subsudium*, яке вказує на наступні два значення, які мають одну мету, але водночас, різні за суттю: бути готовими втрутитися і втрутитися, щоб підтримати.

Обидва виміри субсидіарності представлені, по суті, протилежністю культурних тенденцій розуміння громадянина у політичній діяльності, оскільки і горизонтальна і вертикальна субсидіарність трактують громадянина як партнера.

Однак, слід зазначити, що перспектива принципу субсидіарності в процесі реалізації на практиці зустрічає дві проблеми: з одного боку, це «проблема визначення меж втручання держави та інших державних органів» (вертикальна субсидіарність) [5, с.173]; а з іншого боку, «субсидіарність покликана визначити розподіл обов'язків між різними рівнями політичної влади та іншими соціальними суб'єктами» (горизонтальна субсидіарність) [5, с.173].

Вартий уваги і той чинник, що субсидіарність горизонтальна і вертикальна немислимі без соціальної активності, участі громадян, адже громадянин є індикатором реалізації принципу субсидіарності.

Однак, залишається фактом і те, що застосування цього принципу має високий потенціал для модернізації державного управління в якості активної участі громадян в суспільному житті, що може допомогти поліпшити діяльність державних інститутів, дати кращі відповіді на потреби і задовольнити права громадян, які Конституція визнає і гарантує. Завдяки принципу субсидіарності можливо наблизити громадянина до державних інститутів та адміністративних структур.

Висновок

Отже, можемо сказати, що горизонтальна субсидіарність фокусується на відносинах між державою та громадянином (державним і приватним), а вертикальна субсидіарність фокусується на розподілі повноважень між різними рівнями влади в державі. Принцип субсидіарності має дві сфери дій. Перша, горизонтальна будує систему відносин між центром і регіонами. Друга, вертикальна окреслює шляхи і принципи співпраці адміністрації та громадян.

Субсидіарність виражається в контексті розподілу адміністративних обов'язків вищого рівня на відповідні нижчі рівні по відношенню до державної структури, тобто надання більше повноважень місцевому самоврядуванню (вертикальна субсидіарність) та залученням громадян та громадських ініціатив місцевою владою до діяльності в адміністративній сфері, переданням деяких державних

функцій громадським чи приватним організаціям, які вони зможуть виконати краще від адміністративної влади (горизонтальна субсидіарність).

Водночас держава має право і обов'язок здійснювати інтервенційно-субсидіарні дії щодо нижчих місцевих органів влади, у випадках неспроможності останніми впоратись самотійно, тобто вищі органи втручаються тільки в разі, якщо виконання обов'язків органом нижчого рівня є недостатнім для досягнення поставлених цілей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку. Харків: Майдан, 2011. – 365 с.

2. Bartocci L. 'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica': aziendalizzazione, partecipazione e sussidiarietà nel percorso di rinnovamento della Pubblica Amministrazione italiana. Pp. 156-169 // Idee e metodi per il bene comune. A cura di P. Grasselli. Milano, Italia: FrancoAngeli, 2009. – Pp. 156-169.

3. Crepaldi G. La potestà regolamentare nell'esperienza regionale. Milano, Italia: Giuffrè, 2009.

4. Lazzarini G. Etica e scenari di responsabilità sociale. Milano, Italia: FrancoAngeli, 2006.

5. Magagnotti P. Dalle nazioni alle regioni: riflessioni sui più recenti documenti politici Europei. // Dalle nazioni alle regioni: solidarietà e sussidiarietà per la nuova Europa (argomenti e documenti). A cura di R. Spiazzi e P. Magagnotti. Bologna, Italia: Edizioni Studio Domenicano, 1995. – Pp. 115-364.

6. Minnerath R. The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation. // Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati, 2008. – Pp.45-56.

7. Papa S. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale. Milano, Italia: Giuffrè Editore, 2008. – 362 p.

8. Pizzanelli G. La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche. Politiche ambientali e realizzazione delle grandi opere infrastrutturali. Milano: Giuffrè Editore, 2010. – 301 p.

9. Quadrio Curzio A. Sussidiarietà e sviluppo: Paradigma per l'Europa e per Italia. Milano, Italia: Vita e Pensiero, 2002. – 324 p.

10. Sánchez Sorondo M. Solidarity and subsidiarity as parts of justice and agepe/charity. // Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati. Vatican City: The Pontifical Academy of Social Sciences, 2008. – Pp.57-74.

11. Sirico R. A. Sussidiarietà, società e diritti. Comprensione ed applicazione. // Il principio di sussidiarietà: la difesa della persona umana. A cura di R. Sirico e D. Antiseri. Traduzione di F. Felice. Roma, Italia: Grand Rapids, 2003. – Pp.7-42.

*Харитонюк Оріся Леонідівна,
аспірантка кафедри політології та державного управління
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ПРОТИДІЯ ПОПУЛІЗМУ

В Україні, як і в інших країнах, активно запроваджується стратегічний підхід до планування сталого територіального розвитку. Це пов'язано з перевагами даного методу для всіх основних учасників цього процесу. Нині суттєво видозмінюються функції, що реалізуються під час планувального процесу, зазнає змін сама роль планування у системі місцевого управління. Воно все більше стає інструментом підвищення конкурентоспроможності територій і регіонів, засобом згуртування різних суб'єктів територіального розвитку навколо нових цінностей і довгострокових пріоритетів. Така активізація планувальної діяльності, з одного боку, є закономірним етапом розвитку регіонів та окремих територій, з іншого — намаганням регіонів знайти адекватні інструменти, які б допомагали відповісти на виклики сучасного глобалізованого світу, коли істотно пришвидшуються різноманітні зміни, в тому числі політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні. У сучасному розумінні слово «стратегія» трактується як основні шляхи, практичні кроки і механізми втілення ідеї чи теорії у життя. Отже, коли ми говоримо про стратегію розвитку територіальної громади, маємо на увазі чітко визначені мету і цілі розвитку, а також необхідні засоби для досягнення цих цілей. Іншими словами, «стратегія» — це обґрунтований вибір напряму розвитку адміністративно-територіальної одиниці, а також прийняття необхідних рішень відповідним органом місцевого самоврядування [1].

Саме у зв'язку із впровадженням децентралізаційної реформи в Україні, питання розробки стратегій розвитку територіальних громад набуває неабиякої актуальності.

Успішними стають ті регіони та громади, які вдало розвивають власну внутрішню спроможність та поліпшують ті внутрішні умови і використовують ті зовнішні фактори, що впливають на інвестиції та

підтримують їх. А це означає, що успішними є регіони, що мають стратегії власного розвитку [2, с. 13].

Стратегічне планування – це системна технологія обґрунтування та ухвалення найважливіших рішень щодо місцевого розвитку, визначення бажаного майбутнього стану території та способу його досягнення, що базується на ситуаційному аналізі зовнішнього оточення території та її внутрішнього потенціалу і полягає у формуванні узгоджених з територіальною громадою дій, на реалізації яких концентруються зусилля, ресурси основних суб'єктів місцевого розвитку [3, с.5].

Влада на місцевому рівні сьогодні має справу зі складними та загрозливими проблемами: надзвичайні економічні складнощі, нерозвинута інфраструктура; відсутність почуття безпеки у людей та регіональна нерівність; безробіття, втрата самоповаги та соціальне виключення, брак водних ресурсів та їх забруднення, деградація ґрунтів, забруднення повітря, незадовільні засоби утилізації твердих, небезпечних та токсичних відходів, обмежений доступ до безпечних джерел енергії тощо. Саме тому головним завданням стратегічного планування є забезпечення сталого розвитку територій, основними принципами якого є:

- орієнтація на потреби та інтереси людей;
- консенсус щодо довготермінової мети (бачення) розвитку території;
- усебічність та цілісність;
- спрямованість на чіткі бюджетні пріоритети;
- проведення комплексного аналізу стану розвитку територіальної громади;
- обов'язковість моніторингу та оцінювання;
- наявність відповідальності та лідерства на місцевому рівні;
- наявність впливової провідної установи та висока готовність органів влади дотримуватись зобов'язань;
- розбудова механізмів і стратегій;
- активна й ефективна участь;
- зв'язок між національним та місцевим рівнями [3, с.6].

У минулому чимало стратегій було укладено під зовнішнім тиском чи на вимогу міжнародних агенцій з розвитку. Проте для життєздатності стратегій вкрай важливо, щоб територіальні громади самі ініціювали їх розробку і впровадження [2, с. 19].

У країнах Європи не може навіть бути розмов про реалізацію проектів муніципалітетів без наявності стратегічного документа та чіткої відповідності проекту стратегії. Уже зараз ми можемо зазначити,

що відсутність стратегії може виступати певним фактором, що стримує розвиток громади. Це пояснюється тим, що багато з донорів, перш ніж надати фінансовий ресурс для реалізації проекту громади, мають упевнитися, що це відповідає пріоритетам розвитку території, визначеним стратегічними документами. І що їх допомога буде дійсно корисною і матиме сталий результат. Потенційних донорів цікавить як сама наявність такого документа, так й його зміст [4].

Основна перевага громад, які мають стратегію розвитку – вони знають чого хочуть досягнути, які потрібні ресурси, що для цього треба робити, коли і якими силами. Але, звичайно ж, наявність стратегії розвитку громади, яка просто існує на папері, не створює жодних переваг, якщо не працювати над її реалізацією [4].

Стратегія – це довготривалий план на 5–10 років, як має розвиватися громада у всіх сферах своєї діяльності. І цей план не залежить від того, хто керівник, яка політична влада в державі і як змінилися депутати. Тоді кожний новий голова, який займає цю посаду, продовжує виконувати цей план, щоб досягнути певних результатів. Завдання полягає в тому, щоб зміни в селах залежали не тільки від особи одного керівника, від того, наскільки він харизматичний і наскільки хоче все змінити. Потрібно, щоб завдяки виконанню цього стратегічного плану громада постійно рухалася в напрямі свого розвитку. Стратегія дає змогу координувати дії, обирати напрями роботи, проводити моніторинг діяльності [5].

Разом із тим самі по собі навіть якісно розроблені стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад ще не забезпечують громадам автоматичного переходу на новий щабель їх розвитку. Для успішної реалізації таких стратегій необхідне грамотне, професійне стратегічне управління, яке можливе за умов наявності аналітичних здібностей, стратегічних та проектних компетентностей саме в управлінців – службовців органів місцевого самоврядування, і підкріплюється відповідним методико-технологічним, організаційно-інституційним та ресурсним забезпеченням [6, с.56].

Розробка стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад дає можливість мешканцям бути незалежними від зміни політичної еліти. Ми спостерігаємо, як в Україні кожні 5 років змінюється політичний курс країни, в залежності від олігархічних настроїв (то у бік Європейського Союзу і НАТО, то у бік Росії). Тому саме стратегія розвитку як держави в цілому, так і окремих громад може бути саме тим документом, який буде протидіяти політичному популізму та пануванню олігархічних груп в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бриль М. Стратегія — основа становлення та розвитку ОТГ [Електронний ресурс] / Марина Бриль // МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>.

2. Стратегічне планування розвитку об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/04_Strateg_Plan-PRN-5.pdf.

3. Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку [Електронний ресурс] / О. Берданова, В. Володимир // Практичний посібник. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/04_Strateg_Plan-PRN-5.pdf.

4. Стратегія розвитку громади – не просто документ з цифрами, це визначення майбутнього, до якого прагне громада [Електронний ресурс] // УКРІНФОРМ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2688468-ksenia-bozkova-radnik-z-regionalnogo-rozvitku-zaporizkogo-crms.html>.

5. Пальчук В. Стратегія розвитку ОТГ як путівник спроможності громад [Електронний ресурс] / В. Пальчук. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3995:rozrobka-strategiji-yak-chinnik-pravilnogo-rozvitku-otg&catid=8&Itemid=350.

6. Чикаренко І. А. Досвід стратегічного управління розвитком об'єднаних територіальних громад / І. А. Чикаренко, О. О. Чикаренко, А. С. Ушакова. // Аспекти публічного правління, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://aspects.org.ua> > journal > article > download.

Шинкарьов Андрій Миколайович, магістр державного управління, аспірант НАДУ при Президентіві України,

Андрійчук Юрій Миколайович, магістр державного управління, здобувач НАДУ при Президентіві України

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРЕФЕКТУРИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

В Україні почався активний процес обговорення змін у системі місцевої влади та змін в Конституції в частині децентралізації, зокрема

введення механізмів префектури.

В системі взаємовідносин між владними структурами префект буде представляти Кабінет Міністрів України, а не окремих міністрів, як у Франції чи в інших європейських державах. Але зв'язки з міністерствами повинні бути дуже тісними в процесі управління на місцях. Так, необхідно дати можливість префекту впливати на рішення територіальних органів. Як і у випадку з наглядом за актами органів місцевого самоврядування, префект повинен отримувати всі акти територіальних органів для правової експертизи. Однак звернення префекта з мотивів незаконності актів має йти не до суду, а до центрального органу виконавчої влади, адже це взаємовідносини різних органів у межах виконавчої влади.

Відзначимо, що префект буде мати право зупинки актів територіального органу з одночасним зверненням до центрального органу виконавчої влади. І тоді вже його керівник вирішує: чи відмінити акт територіального органу, чи звертатись до Кабінету Міністрів з вимогою відмінити акт префекта про зупинку акта територіального органу. Кінцевий арбітр – Кабмін. Якщо акт територіального органу хоч формально і відповідає закону, однак у префекта є підстави вважати, що він неефективний чи непотрібний, він зможе знову ж таки звернутись до керівника центрального органу виконавчої влади з проханням висловити позицію цього органу з приводу такого акта.” [1].

На перший погляд описаний механізм є цілком логічним і не викликає багато запитань, але все ж таки є ймовірність такого варіанту, що префект може зловживати наданими йому контролюючими функціями по відношенню як до територіальних органів, так і місцевого самоврядування. Зокрема щодо цього, вважаємо мають бути вироблені спеціальні правила стримування від подібних перевищень наданих повноважень, у т.ч. й вирішення таких питань у судовому порядку. Але, у будь-якому разі не можна передбачати інституту висловлення недовіри префекту, як то передбачено чинною редакцією ст.118 Конституції України щодо висловлення недовіри голові відповідної місцевої державної адміністрації обласною чи районною радою.

Відповідно до проекту змін до Конституції (презентовано Урядом 23.10.19 р.) префект спрямовує та організовує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та забезпечує їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації. За цією функцією префект практично підпорядковується Президенту, який може зупиняти акти префекта.

Це дещо суперечить теорії взаємовідносин між вищими органами

державної влади в умовах надзвичайних ситуацій, де розмежовується характер загрози. Якщо ця загроза зовнішня, за її подолання чи попередження відповідає глава держави, якщо внутрішня – уряд.

На нашу думку, конституційні приписи мають бути розкриті в нормах спеціальних законів, де має бути чітко відображена послідовність дій всіх органів влади та посадових осіб. Якщо в умовах воєнного стану Президент стає ключовою фігурою в прийнятті рішень, то в умовах надзвичайного стану чи надзвичайної ситуації повсякденне керівництво управлінням ресурсами та подоланням таких подій бере на себе уряд, а Президент здійснює тільки функцію запуску заходів, передбачених у таких випадках, а саме, оголошення відповідного стану. Для уникнення протистоянь між Президентом та Прем'єром служить єдина площадка для прийняття рішень – Рада національної безпеки та оборони.

Префект у всіх випадках повинен відігравати ключову роль у виконанні заходів, передбачених законодавством. Він очолює відповідну комісію щодо подолання наслідків таких надзвичайних подій та координує діяльність відповідних державних органів.

Важливо визначити ієрархію відносин між префектом області та району в цих випадках. Територія поширення події не завжди є критерієм для того, щоб визначити відповідального за її подолання. Ключову роль грають масштаб явища, характер, рівень загрози та необхідні матеріально-людські ресурси. Ці обставини слід прописати в законі.

Загальна норма поведінки посадових осіб цих органів у надзвичайних умовах – жорстка дисципліна. Це накладає особливі вимоги до підготовки префектів до дій в таких обставинах для того, щоб їх накази були компетентними. Це досягається як базовою підготовкою, так і постійними тренінгами, які префект зобов'язаний проходити, незважаючи на свою зайнятість [2].

Щодо нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування відмітимо, що зміни до Конституції передбачають, що префекти можуть зупиняти акти органів місцевого самоврядування з мотивів невідповідності їх Конституції та законам з одночасним зверненням до суду. Формально така норма існує і в діючій редакції Основного закону, однак Конституцією не визначено суб'єкта вказаних дій. Зміни до Конституції врегульовують цю прогалину, уповноважуючи саме префекта на здійснення нагляду за актами органів місцевого самоврядування. У цьому відношенні дії префекта є набагато м'якшими за повноваження його польського колеги – воєводи, який просто скасовує рішення органів місцевого самоврядування,

спонукаючи тих захищати свої рішення в суді. Однак конституційне формулювання передбачає також деяку різницю між повноваженнями французького та українського префектів. У Франції префект за деякими винятками не зупиняє дію акта – це прерогатива суду. В Україні це конституційна норма, тому в законі необхідно уточнювати, як має діяти інститут зупинки акта. До початку розгляду справи це чисто адміністративний акт префекта, а вже в суді має бути прийнято окреме рішення про зупинку акта з метою забезпечення позову.

Французький префект має два місяці для прийняття рішення щодо звернення до суду. Реалії в Україні такі, що законодавець може не підтримати зупинення процесів вирішення питань місцевого значення більш як на місяць, підозрюючи префекта у зловживанні. Як компенсацію можна розглядати можливість попереднього розгляду ухваленого органом місцевого самоврядування акта префектом до набрання ним чинності, щоб виправити помилки до оприлюднення акта [3].

Зокрема, законопроектом пропонується наділити префекта правом зупиняти дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції „з одночасним зверненням до суду”. Отже, передбачено, що розгляд вказаного звернення префекта здійснюватиметься судом загальної юрисдикції. Це підтверджується і пунктом 1¹, яким у Законопроекті пропонується доповнити частину першу статті 150 Конституції України. За цими змінами до компетенції Конституційного Суду України належить вирішення питання щодо відповідності Конституції України актів місцевого самоврядування лише за зверненням Президента України. З цього випливає, що запропонованими Законопроектом змінами до Основного Закону України на суди загальної юрисдикції покладається обов'язок перевіряти акти місцевого самоврядування на відповідність їх Конституції України за ініціативою префекта.

У той же час, префект, формулюючи позовні вимоги до суду, не зможе вимагати визнати відповідний акт місцевого самоврядування неконституційним (оскільки це виключна прерогатива Конституційного Суду України), як і не зможе ставити питання про визнання його незаконним (адже йдеться про перевірку відповідності такого акта Конституції України). Відтак, у Конституцію України пропонується закласти норму, яка завідомо не зможе бути реалізована на практиці.

Відповідно до статті 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй; норми Конституції є нормами прямої дії. Отже, Конституцією надається

достатньо повноважень судам загальної юрисдикції безпосередньо застосовувати її норми навіть в разі дії чинного, але неправового закону чи іншого нормативно-правового акта. Водночас Основним Законом в жодному разі не допускається можливості підміни судами загальної юрисдикції виключних повноважень Конституційного Суду України.

Висновки. У новій, децентралізованій моделі територіальної організації влади принципів змін набуває зміст діяльності органів місцевого самоврядування, на які лягає практично весь тягар соціально-економічного та культурного розвитку територій. Відтак змінюються і функції органів виконавчої влади загальної компетенції на даному рівні. За ними залишається нагляд за законністю діяльності органів місцевого самоврядування і контроль виконання останніми делегованих повноважень. Остаточний вердикт щодо законності чи незаконності, відповідності чи невідповідності актів органів місцевого самоврядування Конституції України покладається на адміністративні суди та Конституційний Суд України. За висновком Конституційного Суду і за поданням Президента України Верховна Рада України може прийняти рішення про дострокове припинення повноважень голови громади, відповідної ради і призначення позачергових виборів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Решеvecь І.В. Політико-адміністративний менеджмент в умовах державотворення : дис. ... канд. юрид. наук: 25.00.01 – Теорія та історія державного управління / Решеvecь Ігор Володимирович. – Харків, 2018. – 215 с.

2. Префекти. Уроки Франції для України (інфографіка). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/Infografika_Prefekti-uroki-Frantsiyi-dlya-Ukrayini.pdf.

3. Префекти: уроки Франції для України (брошура). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/broshura_Prefekti_zatverdzhena-v-druk-01.12.15.pdf.

*Шинькович Андрій Васильович, аспірант,
Міжрегіональна академія управління персоналом (Київ, Україна)*

СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Місцеве самоврядування у ХХІ столітті, як соціальний феномен, пов'язаний із помітним розвитком самоврядності народу, викликає

великий науковий і практичний інтерес, оскільки без нього неможливо формувати належне державне управління, максимально забезпечити реалізацію прав і свобод людини. Що тут є найважливішим?

По – перше, усі країни світу трансформуються (нехай і у різний спосіб, за різною інтенсивністю) у бік демократичних, децентралізованих держав, в центрі діяльності яких була і знаходиться людина, з усіма її інтересами і потребами.

По – друге тисячоліттями країни світу існують у різних, несхожих просторово – географічних середовищах, а значить і функціонування місцевого самоврядування не може не обумовлюватися рядом специфічних факторів. До таких факторів відносимо: а) географічне положення територіальних громад (звідси – економічні особливості господарювання) ;

б) величина, конфігурація окремої територіальної громади (одиниці); в) специфічний політико – адміністративний устрій країни; г) характер і особливості територіальної організації конкретного суспільства. За рахунок цих та інших обставин кожна територіальна одиниця держави, незалежно від того, якою вона є – унітарного, федеративного, конфедеративного і т. ін., - має бути оптимально самостійною, самоврядною, здатною до самоорганізації громадян, що мешкають на її території.

По – третє, існує все ж потреба певного уточнення поняття (феномену) «самоврядування» адекватно особливостям демократизації суспільного розвитку, зростання ролі громадянських суспільств. Вважаємо, що з поміж багатьох обґрунтувань такої дефініції досить вдалою є така: «Самоврядування – тип соціального управління за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення та діють з метою їх реалізації» [4, с.590].

Оригінальним тут є те, що поєднується дія суб'єкта та об'єкта державного управління. Підкреслимо, що на відміну від інших форм соціального управління, самоврядування за визначенням політологів, соціологів, фахівців з державного управління характеризується наявністю особливих суб'єктів такого управління – громад, комун, територіальних громад, трудових і виробничих колективів, які є суб'єктами не державної влади, а саме громадянського суспільства.

По – четверте, існує багато теорій, практичних моделей самоврядування, для яких, однак, спільними базовими засобами були і залишаються такі:

- а) теорія і сам фактор природних прав людини;

б) ідея суспільного договору (між людьми, між державою і громадою тощо);

в) концепція (і реальна соціальна потреба) поділу влади і владних повноважень у будь-якому суспільстві, оскільки існує декілька суб'єктів такої влади;

г) інституціалізація і сталий розвиток громадянського суспільства;

д) формування і розвиток теорії правової держави і т. ін. [3]

Такі фактори у різних країнах мають специфічні особливості і потребують окремого наукового розгляду.

По – п'яте, хоча місцеве самоврядування було і залишається надто специфічною формою існування й діяльності місцевих громад, все ж його першооснову становить економічна свобода а то і, взагалі, економічна самостійність окремих територій. Український правознавець І.В. Козара, наприклад, акцентує увагу на тому, що існують і даються реально взяти певні норми (стандарти) практичної діяльності (реалізації) місцевого врядування. На його думку, вони такі:

а) субсидарність (передання повноважень та ресурсів на якомога нижчий рівень. Цей принцип використовується фактично у всіх країнах;

б) рівність доступу громадян до процесу вироблення рішень та основних життєвих потреб. Тут багато в чому все залежить від публічності політики культури управління;

в) ефективність у наданні суспільних послуг та сприянні економічному розвитку на місцях. Проблема, яка великою мірою залежить від політики центральних і місцевих органів виконавчої влади у їх єдності;

г) відкритість та відповідальність суб'єктів ухвалення рішень та зацікавлених сторін. Йдеться, знову ж таки, про публічний характер політики;

д) залучення до реалізації державної політики на місцях громадськості. Форм такого залучення є багато: громадські ради, комітети, ініціативні групи і т. ін.

е) безпека громадян у середовищі їх проживання [1, с. 441].

Форм такого залучення є багато : громадські ради, комітети, ініціативні групи і т. ін.

По – шосте, у більшості країн світу зростання ролі місцевого самоврядування в державно – управлінському процесі відбувається в ході цілісного здійснення адміністративно – територіальних реформ. В Україні така реформа реалізується шляхом розв'язання наступних взаємопов'язаних завдань:

— укрупнення масштабу адміністративно – територіальних одиниць з метою раціоналізації витрачання бюджетних коштів, зміцнення кадрового потенціалу місцевих органів влади, мобілізації та раціонального використання фінансово – матеріальних ресурсів;

— врахування прогнозів розвитку і розміщення продуктивних сил задля того, щоб адміністративно – територіальні утворення мали достатній потенціал для подальшого соціально економічного розвитку;

— врахування особливостей регіональних систем розселення та прогнозування розвитку;

— комплексне врегулювання відносин між місцевими органами державної влади і органами місцевого самоврядування для забезпечення їх єдності у вирішенні питань місцевого значення;

— поетапність проведення реформ, починаючи з низової ланки і закінчуючи регіональною[2].

По – сьоме, великим гальмом у здійсненні адміністративно – територіальної реформи у сучасній Україні вважаються слідуєчі фактори:

— неврегульованість статусу ряду існуючих адміністративно-територіальних одиниць; відсутність єдиної кваліфікації та порядку віднесення їх до відповідної категорії; невідповідність реально існуючих категорій населених пунктів, визначеним Конституцією;

— порушення принципу компактності: існування населених пунктів, територія яких відокремлена від основної території адміністративно – територіальної одиниці; недосконалість процедури та застарілість критеріїв для формування районів; віднесення населених пунктів до категорії сіл, селищ та міст; надмірна подрібненість адміністративно – територіальних одиниць на базовому рівні;

— значні диспропорції між регіонами та між районами в межах регіону: між сільськими, селищними радами, рівнями їх ресурсного забезпечення та показниками соціально – культурного розвитку; нерівномірна доступність та віддаленість від адміністративного центру адмінстртивно – територіальних одиниць;

— відсутність у багатьох випадках точно визначених меж адміністративно-територіальних одиниць або встановлення значної частини меж таких одиниць без урахування місцевих, прикордонних, історичних та інших чинників, перспектив розвитку регіонів та населених пунктів;

— відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування, криза кадрової політики, системи підготовки, перепідготовки, підвищення

кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;

— економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень: нерозвиненість незалежного суспільного сектора соціальних ініціатив і соціальної економіки з виробництва соціальних, культурних, побутових, інформаційних та інших послуг для населення [Там само, с.38].

На завершення розгляду означеної проблеми вкажемо на наступне: серед спеціалістів у галузі місцевого самоврядування існує думка, що домінуючими факторами суспільного розвитку є демократизація, інформатизація та глобалізація суспільних відносин. Це – поширена точка зору. Так, український вчений В.С. Куйбіда, утвердження демократії в багатьох країнах, особливо Європи, подає як позитивний результат того, що суперечність між державою і громадянином було вирішено на користь громадянина. [3, с.26]. Це – досить глибокий висновок. Він дає підстави також стверджувати, що держави, у такій ситуації державна влада – в першу чергу, поставили інтереси людини (громадянина) на перший план. Одночасно це викликало велику потребу радикальної перебудови і муніципальних органів управління. Управління містами, іншими регіональними територіями еволюціонувало і продовжує еволюціонувати у бік більш складних, структурованих моделей, коли на перший план почали виходити колегіальність, самоорганізація, тобто самоврядність. Таке управління, по суті виявляється програмно-ситуаційним, проблемно-орієнтованим, а самі управлінські структури набувають специфічного матричного типу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Енциклопедичний словник з державного управління/ уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А.М. Міхненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ.: НАДУ. 2010. 82с.

2. Засоби подання кризових явищ у системі державного управління: світовий досвід і Україна: Наукова записка/ Від ред. В.П. Горбатенко. Київ. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. 68с.

3. Куйбіда В. С. Організаційно – функціональні принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування. авт. дис. наук з держ. управління : 25.00.04 - місцеве самоврядування. Київ. 2003. 36с.

4. Політологічний енциклопедичний словник/упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид. допов. і переробл. Київ. : Генеза. 2001. – 736с.

СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

*Узун Юлія Вадимівна, кандидат політичних наук, доцент,
Коч Світлана Вадимівна доктор політичних наук, доцент,
кафедра історії та світової політики
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова*

МОДЕРНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СИСТЕМИ VS ТРАНСКОРДОННА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ В ЄВРОПІ

Процеси транснаціоналізації, як наслідок глобалізації не створюють «детериторіалізованого» світу, а за визначенням Девіда Ньюмана, обумовлюють процес «ретериторіалізації», коли відбувається трансформація та реконфігурація влади [7]. Нові форми кліважування простору є формою мобілізації соціальних спільнот, демонстрацією присутності політичної влади та її інтересів. Це вихідні пояснення для розуміння локальності, як соціального простору, структура якого модифікується залежно від реконфігурації владних відносин. Прикордонні спільноти змінюють одне прикордоння на інше, залишаючись або локальними групами з маргінальною ідентичністю, або транзитними групами, які акумулюють потенціал соціально-економічного розвитку в контактних полімофних політичних системах.

Поліморфізм соціально-політичних просторів в прикордонні є наслідком різних процесів: 1) невідповідності швидкості політичної реструктуризації простору, процесам трансформації соціальних та ідентифікаційних практик; 2) «кліважування» простору внаслідок системних розколів суспільства за фундаментальними відмінностями, які стабілізують певні соціальні структури в різних за природою просторах; 3) кризи модерних територіальних систем та перетворення центр-периферійних відносин в транскордонні – мережеві; 4) регенерації процесу відмежування просторів, як прояву пост-постмодерну, внаслідок посилення процесів сек'юритизації державних та наддержавних просторів.

Кожен цей процес характеризує домінуючий тип територіально-політичних процесів в певний період соціальної історії, але жоден не втрачає актуальності за політичної реструктуризації сучасного періоду.

В даній роботі ми зупинимось на особливостях третього процесу. Криза сучасних модерних територіальних систем і трансформація центр-периферійних відносин обумовлюють хвилю регіоналізму. Руйнація авторитету державної влади відбувається: 1) під впливом інтернаціоналізації; 2) внаслідок регіональних і місцевих претензій на

суб'єктність; 3) під впливом розвитку ринкового та громадянського суспільства, послаблюючи роль державних інститутів в організації господарського управління, соціальної солідарності, культурного розвитку та формування ідентичності.

У дискурсі транскордонної регіоналізації, регіони розуміються як більш вигідні природні економічні простори, ніж держави. Кенічі Омае в книзі «Кінець національної держави: підйом регіональних економік» (1995) пише, що політичні вимоги націоналізму перешкоджають економічному зростанню і тому, «традиційні національні держави розпадаються по швах, а спокусою стає бажання перемалювати застарілі карти» [8, с. 8]. Цей підхід визначає регіоналізацію з позиції конкурентоспроможності, управління, стабільності та ідентичності. Транскордонне співробітництво представляється засобом підвищення регіональної суб'єктності, зміцнення ідентичності, як можливість з'єднання споріднених просторів, які розділені політичними кордонами.

Новий порядок регіональних відносин в Європі, був запропонований ще в 1950-і роки Жаном Моне. У концепції «Європи автономних регіонів» йшлося про створення загальноєвропейських структур за рахунок послаблення національних держав і посилення ролі регіонів. Принцип «субсидіарності» переорієнтував соціальні проблеми на рівень регіональних компетенцій.

Значне прискорення європейська регіональна політики отримала в 1975 році через утворення Європейського фонду регіонального розвитку, який спрямовував діяльність на мінімізацію розбіжностей у рівнях розвитку країн та розбудову регіональної інфраструктури. У 80-х роках ХХ століття, коли більшість національних правових систем закріпили право адміністративним одиницям нижньої ланки підключатися до регіональних угод міждержавного характеру, розпочався процес стандартизації міжрегіональної політики. У 90-і роки «новий інституційний порядок» зняв з регіонів просторові обмеження економічного, соціального і політичного порядку. Сучасні держави пристосовуючись до нових умов інтеграції і використовують регіоналізм як форму «проміж» глобальним ринком та державою. Це призводить до фрагментації національної ідентичності та формування ідентифікаційних стратегій гібридного типу.

Процес транскордонної регіоналізації в ЄС, змінює функції та ієрархії міжнародних кордонів, а також просторову організацію прикордонних ландшафтів. Це визначають ряд сучасних політологів: Дж. Андерсон, Л. О'Доуд, Т. Вілсон, Грег Баген Напп, Дж. Хаклі.

Процес регіоналізації у транскордонні не є ідентичним та

одночасним у всіх прикордонних регіонах і у всіх шарах соціальних процесів, але економічні та політичні зміни відбуваються швидше, ніж культурні та соціальні ідентифікації. Процес регіоналізації внутрішньо керований регіональними акторами а зовнішньо – інтегративною політикою Союзу. Регіоналізація відбувається як ідеологічно легітимізована інтеграція, що осмислюється як повернення до історичної концепції Європи, за якою регіони були політичними суб'єктами, на відміну від сучасних держав. Прихильники такого підходу розглядають таку реформу як рух від «держави добробуту» до «громади добробуту». Міждержавні програми співробітництва трансформуються в «добровільне партнерство регіонів». Проблема «загального добробуту» презентується як така, що має вирішуватися не за рахунок держави, а завдяки «свободи вибору маршруту», що забезпечує зростання «транснаціональності» європейської культури [10, с. 781].

Транскордонні регіони, і як простори, і як соціальні одиниці, діють на основі угод. Створення транскордонного регіону спирається на культурні, етнічні, економіко-політичні зв'язки прилеглих територій. Спільна історична спадщина та спільні соціально-економічні інтереси обумовлюють консолідацію в сфері політичної участі.

Відбувається розширення поняття «кордон» за рахунок опосередкування соціально-політичних відносин багатьма засобами і в різних масштабах за межами кордонів. За визначенням Анссі Паасі, кордони перетворилися в оспорюванні, багатошарові набори соціальних практик, інститутів, символів і політичних об'єктів, їх політичний, правовий, соціальний, моральний і психологічний слід коливається в часі і в просторі, віддзеркалюючи ідеологію і владу [9]. Це проявляється в історико-політичних дискусіях стосовно історичного права на простори між національними державами, які були частинами імперій.

Сучасні транскордонні утворення в Європі мають свої органи управління та представництво в Брюсселі. Території-учасниці, будучи частинами різних держав, позиціонують себе як соціальну цілісність, що має спільну ідентичність та інтерес. Метою таких утворень є формування єдиної структури для координації дій в процесі вирішення соціальних та економічних завдань. Транскордонні об'єднання розділяють на: 1) об'єднання зі сталою системою прийняття рішень в межах контактних культурно-специфічних систем, які здатні формувати спільну ідентичність та групову свідомість; 2) функціональні об'єднання співпраці в межах державних юрисдикцій.

Перший вид це – простори, які сформовані прикордонними адміністративно-територіальними одиницями декількох країн

(єврорегіони), або це «парасолькові» системи, в межах яких реалізуються багатовекторні культурні проекти. Тривалий період функціонування, обумовлений груповою ідентичністю, створює альтернативні уявлення про кордони.

Другий вид – це спільноти, чия діяльність не пов'язана з кордоном, але відбувається між державними структурами. Такі транскордонні об'єднання пов'язані функціональними, а не ідентифікаційними маркерами, вони не мають власних механізмів прийняття рішень знаходячись під юрисдикцією держав. Ці структури можуть об'єднувати значну кількість держав-членів.

Фундатор Асоціації прикордонних регіонів в Європі, яка діє з 1971 року, Альфред Мозер вважав, що метою Європи є долання національних кордонів для ефективного співробітництва [6]. А новий поліцентризм за думкою Карло Галлі, є результатом залишкової форми модерної держави і народження «регіональних режимів» [5, с. 109].

Суб'єктами регіональних процесів стали як субнаціональні регіони, узаконені адміністративно-територіальним поділом країн (департаменти у Франції, федеральні землі в Німеччині, області в Італії, графства у Великобританії, фюльке в Норвегії, кантони в Швейцарії та інші), так і регіони, що утворюються в результаті транскордонної співпраці. Причому, крім економічної мети, регіони вирішують проблему інтеграції розділених просторів. Так, створення у 1997 році першого єврорегіону в Південно-Східній Європі «Нестос-Места» на греко-болгарському кордоні було спрямовано не тільки на сприяння економічному розвитку, але і на відновлення інтеграції споріднених просторів шляхом поєднання зусиль локальних груп, суспільних та неурядових організацій в межах історичної Македонії.

Організації сучасних єврорегіонів часто спрямовані на простори з урахуванням їх цивілізаційної або історико-політичної спорідненості. Історико-культурна специфіка виступає чинником стабілізації нової територіальної системи. Про це свідчать транскордонні системи, утворені в межах сталих конкурентних просторів буферного типу, таких, наприклад, як: «Сілезія» (території Польщі та Чехії), «Західна Паннонія» (території Австрії та Угорщини); «Нижній Дунай» (території Молдови, Румунії, України); «Карпати» (території Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, України); «Адріатика» (території Албанії, Боснії та Герцеговини, Італії, Хорватії, Чорногорії та Словенії); «Померанія» (території Данії, Німеччини, Польщі, Швеції); «ТріРени» (території Німеччини, Франції, Швейцарії); «Добрава» (території Польщі та Чехії); «Тіроль – Трентіно – Альто – Адідже» (території Австрії та Італії) та ряд інших.

Важливо враховувати, що такі транскордонні простори використовують латентну регіональну ідентичність з метою інтенсифікації створення мереж «партнерства» або використовуючи діючі соціальні зв'язки локального типу.

Єврорегіональний рух став настільки міцним, що наприклад, Чехія, Польща та Угорщина на своїх кордонах утворили відповідно 13, 15 та 16 єврорегіонів, які повністю збігаються з усіма прикордонними територіями. Також, формування єврорегіонів на німецьких кордонах починаючи з 1958 року і до сьогодні повністю охопило німецькі прикордонні території.

Асоціація Європейських Прикордонних Регіонів так класифікує прикордонні та транскордонні організації: 1) масштабне транскордонне співробітництво; 2) прикордонні та транскордонні регіони; 3) європейські угруповання територіального співробітництва [2].

Так, до групи «Масштабне транскордонне співробітництво» віднесені 17 проектів транскордонної співпраці, таких як: «Рада міністрів Північних країн» («Nordisk Ministerråd», включає території Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції); «Баренцева Євро-Арктична Рада» («BEAC» – території Норвегії, Росії, Фінляндії, Швеції); «Великий СаарЛор – Рейнленд-Пфальц – Валлонія» (території Бельгії, Німеччини, Франції, Люксембургу); «Робоча Співдружність Придунайських країн» (24 регіони 11 країн: Молдова, Румунія, Угорщина, Україна, тощо); та інші [2].

До групи «Прикордонні та транскордонні регіони» Асоціація відносить 185 регіональних утворень, таких як: «Єврорегіон Родопи» (території Болгарії та Греції); «Белазіца» (території Болгарії, Греції, Македонії); Єврорегіон «Нестос-Места» (території Болгарії, Греції); Єврорегіон «Середній Дунай – Залізні Ворота та Єврорегіон Дунай» (території Болгарії, Румунії, Сербії); «Єврорегіон Дунай – Драва – Сава» (території Боснії та Герцеговини, Угорщини та Хорватії); «Єврокавказький регіон» (території Азербайджану, Вірменії, Грузії); Єврорегіон «Буг» (території Білорусі, Польщі, України) [2].

До типу «Європейські угруповання територіального співробітництва» Асоціація відносить 23 угруповання серед яких: «Аквітанія-Еускаді» (території Іспанії та Франції); «Потрійна межа» (території Румунії, Сербії, Угорщини); «Амфіктіоній» (території Греції, Італії, Кіпру, Франції); «Саар-Мозель» (території Німеччини та Франції); та інші [2].

Транскордонні соціально-економічні системи зорієнтовані на створення спільного простору, що передусє подальшій інтеграції на наступному рівні. Так, характеризуючи процес розвитку

транскордонних систем в Карпатському регіоні, автори визначають, що «транскордонне співробітництво виконує роль нівелювання жорсткого впливу зовнішніх кордонів ЄС», створюючи «дифузні зони» на прикордонних територіях, «які забезпечуватимуть спрощення руху товарів і послуг в україно-польському, україно-словацькому, україно-угорському та україно-румунському транскордонних регіонах» [1, с. 26]. Функціонування транскордонної взаємодії забезпечує активізацію просторової соціалізації, за допомогою якої люди в прикордонних регіонах інтегруються в соціальні структури територіального рівня, створюючи нову локальність – «прикордонне співтовариство».

Транснаціоналізація та регіоналізація, як нові форми інтеграції посилюють кризову державних структур, це обумовлено тим, що транскордонний регіон постає «територіальною одиницею, яка включає суміжні субнаціональні одиниці з двох або більше національних держав». Так, радикальна регіональна еліти і влада отримують доступ до інстанції що альтернативна державі, через яку вони можуть реалізувати власні інтереси. Отже, участь прикордонних регіонів в інтеграційних транскордонних проектах може стимулювати сепаратистські та іредентистські проекти, як це відбувається в Сілезії, Закарпатті, Секейському краї, Прящівщині, Моравії.

Натомість, національні утворення посилюють заходи щодо захисту територіального суверенітету. Так, Румунія блокує повномасштабне включення п'яти румунських областей зі значним угорським населенням в роботу транскордонних регіонів, усвідомлюючи ризик, що це може спровокувати артикуляцію територіальних претензій в процесах регіонального самовизначення. Аналогічна ситуація склалася в Україні, Словаччині, Угорщині, де програми регіоналізації носять декларативний характер. Взагалі, в Європі, за даними Асамблеї Європейських Регіонів (АЄР), виокремлюють більше 70 регіонів в межах яких діють політичні рухи, які спрямовують діяльність на розширення прав місцевих спільнот з метою автономізації або отримання незалежності [4].

Доповідь АЄР 2017 року про стан регіоналізації у 41 країні Європи доводить зростання кількості регіональних виборів по всій Європі: якщо з 1946 року по 2000 рік в 13 країнах ЄС було проведено 272 регіональні виборчі кампанії, то в період з 2001 по 2016 рік в тих самих країнах відбулося 2599 регіональні виборчі кампанії [3, с. 124].

Регіоналізм може проявлятися в різних феноменальних формах як: 1) форма провінціалізму, субкультурності та традиціоналізму в межах центр-периферійної системи; 2) форма етнонаціональної комунікації та

культурної взаємодії в модерній державі; 3) транснаціональна система організації відносин локальних суб'єктів. Всі форми регіоналізму продовжують співіснувати, відшукуючи новий синтез загального та особливого. Їх практики впливають на діяльність держав, а поява сильних регіонів змінює співвідношення влади і впливу в національній державі.

Сучасний стан політичного простору проявляється в конкуруючих картографіях: з одного боку, на політичній карті кордони є проявом політик щодо забезпечення безпеки національних держав, з іншого боку, реальні потоки фінансової та промислової діяльності знищують державну монополію на кордони та на соціальний ресурс.

Адаптивні механізми полікультурності та транснаціоналізації створені за допомогою: 1) множини мереж «партнерства», які забезпечують процес просторової соціалізації та інтеграцію в структури національного цілого; 2) трансформації концепції національного суверенітету і національного розвитку, а саме через виникнення ідей взаємозамінного суверенітету, коли державний контроль перестає бути всеохоплюючим, а зосереджується на економічних і соціально-політичних практиках, допускаючи багаторівневість та сегментованість в управлінні прикордонними територіями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія. Т. 8. *Транскордонне співробітництво* / под ред. В. С. Кравців., відп. ред. Н. А. Мікула. Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2013. 372 с.

2. AEBR. Regions List. Large-scale Cross-border Cooperation. *Association of European Border Regions*. URL: https://www.aebr.eu/en/members/list_of_regions.php (дата звернення 30.10.2018).

3. AER. Report on the State of Regionalisation in Europe (2017 ed.). *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/aer-observatory-regionalisation/report-regionalisation/> (дата звернення: 10.10.2018).

4. AER. Tabula Regionum Europae as at October 2013. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/tabula-regionum-europae/> (дата звернення 13.10.2018).

5. Galli C. Political Spaces and Global War. / E. Fay (Trans.), A. Sitze (Ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press. 2010. 279 p.

6. Mozer A. Entwicklungspolitik zu Hause. *Entwicklungsregionen in der EWG. Schriften der Bundeszentrale für politische Bildung* / C. Schöndube (Ed.). Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. 1973. S. 14–25.

7. Newman D. Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. *Ashgate Research Companion to Border Studies* / D. Wastl-Water (Ed.). London: Routledge. 2011. P. 33–47.

8. Ohmae K. The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies. NY: Free Press. Simon and Schuster Inc, 1995. 214 p.

9. Paasi A. A Borderless World. Is it Only Rhetoric or will Boundaries Disappear in the Globalizing World? *Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics* / P. Reuber, G. Wolkersdorfer (Eds.) Heidelberger Geographische Arbeiten. 2001. P. 133–145.

10. Perulli P. La dimensione regionale in Europa. *Il Mulino*. Bologna. 1996. Vol. 46 (366). No. 4. P. 776–786.

*Zdzisław Iłski, Dr.hab.,
Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych Politechniki Wrocławskiej*

MIĘDZY DEMOKRACJĄ BEZPOŚREDNIĄ A POŚREDNIĄ. SEJMIK W POLSCE PRZEDROZBIOROWEJ

Chociaż mija 30 lat od zapoczątkowania procesu upadku realnego socjalizmu w Europie Środkowej, to jednak państwa tu położone w dalszym ciągu poszukują optymalnego dla siebie modelu systemu politycznego. Debata w tej sprawie toczy się nieustannie. W refleksji tej nie powinno brakować wątków historycznych. Minione dzieje pozostawiły bowiem po sobie bogactwo rozwiązań politycznych. Nie sposób oczywiście kopiować ich mechanicznie. Pozostają one jednak tworzywem, a czasem wzorem mogącym inspirować do poszukiwania form politycznych najbardziej korzystnych dla współczesnych państw demokratycznych i ich społeczeństw. W tej optyce właśnie sejmik Polski przedrozbiorowej wydaje się być instytucją godną uwagi. Odczytanie jego roli może być pomocne w odnajdywaniu właściwej drogi demokratycznego rozwoju państw środka naszego kontynentu. Istotne wydaje się tu być zwłaszcza odsłonięcie spełnianych przez niego funkcji, wskazanie roli w mechanizmie funkcjonowania państwa oraz znaczenia w relacji pomiędzy demokracją bezpośrednią a pośrednią.

Rycerze – szlachta już w wiekach średnich odsłaniaли zamiar bezpośredniego oddziaływania na życie publiczne w Polsce. Do ich aktywności początkowo nawiązywali też mieszczanie. Rzutowały na to dwie kwestie. W XIV wieku zmieniło się pojmowanie państwa polskiego. Przestało być patrymonium, własnością dynastii założycielskiej, a stało się monarchią stanową, postrzeganą coraz silniej jako wspólne dobro żyjących w

nim grup społecznych. Przyjmowała się też formuła głosząca, że „co wszystkich dotyczy przez wszystkich powinno być aprobowane” (łac. *quod omnes tangit, ab omnibus comprobari debet*). Otwierało to drogę do kreowania rozwiązań demokratycznych. Mirosław Matyja, badacz współczesnej demokracji pisze, że głównym jej założeniem jest udział społeczeństwa w procesie decyzyjnym państwa. „Im udział ten jest większy, tym bardziej ustrój spełnia założenia idei demokracji”²³. W Polsce demokratyczna tendencja ku bezpośredniemu wpływaniu na życie publiczne rozwinęła się w dwóch kierunkach: z jednej strony samorządzenia się w swoich województwach i ziemiach, a z drugiej - wpływania i decydowania w sprawach państwowych.

Głównym instrumentem społeczeństwa w owym dwukierunkowym działaniu stał się sejmik. W kontekście genetycznym był konsekwencją istniejących od XIII wieku podziałów, wyłonił się z dawnych wieców dzielnicowych. Po raz pierwszy sejmiki zostały zwołane przez króla Władysława Jagiełłę w 1404 roku i od razu jako organ decyzyjny. Władca uruchomił je, aby uchwałyły podatki na wykupienie Ziemi Dobrzyńskiej z rąk Zakonu Krzyżackiego. Rolę decyzyjną sejmików wzmocnił przywilej nieszawski z 1454 roku, w którym król Kazimierz Jagiellończyk przyrzekł, że nie będzie wprowadzał nowych praw ani podejmował decyzji o wojnie bez zgody zjazdów ziemskich. Sejmiki zbierały się w różnych jednostkach polityczno – administracyjnych: województwach, ziemiach mających status województwa, ziemiach/powiatach leżących w granicach jednego województwa; organizowano je też w powiatach, a znamionowało to zwłaszcza rozwiązania przyjęte w Wielkim Księstwie Litewskim. Sejmik grupował głównie szlachtę, w tym urzędników danej ziemi. Uczestniczyły w nim także inne osoby, zabiegając o rozstrzygnięcia i wsparcie w sprawach ważnych dla ich środowisk: przedstawiciele miast i instytucji oświatowych, biskupi oraz przedstawiciele kapituł i duchowieństwa różnych wyznań, reprezentanci Żydów, a także delegaci wojska – np. na sejmiku województwa kijowskiego w Żytomierzu bywali reprezentanci Kozaków²⁴. Względna dostępność sejmiku dla różnych grup społecznych nie zmieniła faktu, że w jego poczynaniach, w tym procedurach decyzyjnych, wyłączną możliwość

²³ M. Matyja, *Szwajcarska demokracja szansą dla Polski ?*, Polsko – Amerykańska Fundacja Edukacji Rozwoju Ekonomicznego PAFERE, Warszawa 2018, s. 21.

²⁴ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Libra, Warszawa 2000, s. 38-49; K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006, s. 82-90. W sejmiku ziemi chełmskiej, poza szlachtą, czasem uczestniczyli wójt czy burmistrz Zamościa, profesor Akademii Zamojskiej, przedstawiciele kościołów katolickiego i greckokatolickiego (R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648-1717*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006, s. 56).

decydowania miała szlachta, a z biernego prawa wyborczego w większości korzystała głównie szlachta bardziej zamożna oraz magnaci. Sejmik ziemski był więc przede wszystkim instytucją szlachty.

Sejmik był jedną instytucją. Występował jednak pod różnymi nazwami: elekcyjny, przedsejmowy (poselski), relacyjny, deputacki, gospodarski. Alternatywne określenia były następstwem ewolucyjnego procesu, w ramach którego sejmik spełniał różne funkcje, a zwłaszcza wyborczą, administracyjną, gospodarczą, skarbową, wojskową i społeczno – kulturalną²⁵. Zdarzało się, że zróżnicowaniu funkcji towarzyszyły odmienne formy organizacyjne. Na przykład na Wołyniu sejmik przedsejmowy był tylko jeden i zbierał się wyłącznie w Łucku, ale sejmiki elekcyjne i deputackie zbierały się alternatywnie w trzech miastach powiatowych: Łucku, Krzemieńcu i Włodzimierzu Wołyńskim²⁶. Dokonany w ramach procesu historycznego rozwój funkcji sejmiku zwiększył też częstotliwość jego obrad. Każdego roku sejmik zbierał się w każdej ziemi co najmniej trzykrotnie, a czasem więcej. W tym kontekście badacz kultury politycznej szlachty polskiej Edward Opaliński ocenił, że świadczyło to o bardzo intensywnym życiu politycznym Polski przedrozbiorowej, a zarazem o upowszechnieniu się demokracji bezpośredniej²⁷.

Bogate były też role sejmiku, odgrywane zarówno na poziomie państwa, jak i regionu/ziemi. Na obu arenach był forum debaty publicznej. Podkreślenia wymaga, że w Polsce przedrozbiorowej nie istniały żadne regulacje prawne limitujące tematykę obrad sejmiku, w debacie rozwijanej na sejmiku nie było żadnych ograniczeń, szlachta mogła poddać każdą kwestię własnej ocenie. Spełniał on więc rolę kreatora opinii publicznej. Sejmik był też gremium decyzyjnym w sprawach merytorycznych: a) na poziomie państwa - od początku XV wieku był kluczowym elementem procedury podejmowania decyzji podatkowych, a od końca XVI wieku do 1717 rolę tę wypełniały sejmiki relacyjne; b) na poziomie lokalnym: sejmiki – zwłaszcza po pojawieniu się w XVII wieku sejmiku gospodarskiego – były głównym organem lokalnego samorządu szlacheckiego. W takiej roli podejmowały decyzje w sprawach administracyjnych, wojskowych, społecznych i ekonomicznych na swoim terenie. Dysponowały też własnymi zasobami finansowymi. Od XVII wieku ustanawiały własnych poborców podatkowych i kontrolowały wydatkowanie funduszy, zarówno tych, które były

²⁵ Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1983, s. 184-207; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w...*, s. 191-206.

²⁶ K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną...*, s. 57, 69.

²⁷ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 246.

przeznaczone na sprawy własne ziemi, jak i tych, które dotyczyły spraw ogólnopaństwowych²⁸.

Główną rolą sejmiku było przeprowadzanie wyborów. One dominowały w poczynaniach sejmiku, zarówno na poziomie lokalnym jak i ogólnopaństwowym. Na arenie regionalnej: w przywileju nieszawskim z 1454 roku sejmiki uzyskały prawo wskazania kandydatów na ważne lokalne urzędy ziemskie, jak sędzia ziemski, podsędek, pisarz ziemski, później także podkomorzy. Urzędnicy ci byli ważni dla sądownictwa cywilnego. Sejmik wskazywał czterech kandydatów, a król mianował jednego, na ogół tego, którego sejmik podał w pierwszej kolejności. W 1566 roku takie samo prawo uzyskały sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na arenie państwowej: a) od 1493 roku sejmiki przedsejmowe w Koronie wybierały posłów na sejm; na Litwie od 1566 roku; b) od 1578 roku sejmiki koronne wybierały deputatów do trybunału koronnego, od 1581 roku własnych deputatów wybierała szlachta litewska; c) od 1667 roku sejmiki gospodarskie wybierały komisarzy do trybunału skarbowego. Procedura i formuła wybierania posłów, a także osób powoływanych na inne urzędy, były rozstrzygana autonomicznie przez sejmiki. Znakomicie wzmacniało to ich demokratyczny charakter. Sposób elekcji ustalał się ewolucyjnie. Początkowo formułę wyborczą opierano na zasadzie jednozgodności, od przełomu XVI i XVII wieku większość sejmików formalnie przyjęła zasadę większości głosów, a w praktyce operowano kombinacją obu tych zasad i stała się ona też głównym wzorem kreowania jednolitego systemu wyborczego dla całego państwa²⁹.

Ewolucyjny wzrost funkcji sejmików sprawił, że w XVII wieku były one nie tylko organem reprezentacji parlamentarnej szlachty, ale też weszły w rolę realnego organu zarządzania państwowego w zakresie władzy sądowniczej i wykonawczej, a w ramach tej ostatniej uczestniczyły w regulowaniu kwestii administracyjnych, skarbowych i wojskowych. Wyłaniała się z tego jeszcze jedna rola, raczej dotąd niedoceniana, a mianowicie rola pomostu pomiędzy demokracją pośrednią a bezpośrednią. Szlachta polska stopniowo otwierała się na demokrację przedstawicielską, czego wyrazem było powstanie i działanie sejmu, po Unii Lubelskiej 1569 roku wspólnego parlamentu federacji polsko – litewskiej. Bliska pozostała jej jednak myśl, by ważne kwestie rozwiązywać na zasadzie decyzji podejmowanych bezpośrednio. Dlatego nawet po wykształceniu się sejmu operowała różnymi formami demokracji bezpośredniej: ruch egzekucyjny, elekcja króla na zasadzie *viritim*, sądy kapturowe w okresie bezkrólewia, unia

²⁸ J. Topolski, *Polska w czasach nowożytnych (1501-1795)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1994, s. 428-431.

²⁹ Obszerniej o tym: Z. Ilski, *Wzór systemu wyborczego Polski przedrozbiorowej (XV-XVIII wiek)*, „Studia Wyborcze”, tom 24, 2017, s. 65-82.

dusz, konfederacje czy nawet rokosze. Z pewnością te przedsięwzięcia miały charakter merytoryczny, bo rozchodziło się w nich o rozstrzygnięcie ważnych kwestii państwowych. Były to jednakże spektakularne formy bezpośredniego decydowania, występowały niesystematycznie, raz na kilka - kilkanaście - kilkadziesiąt lat. W tym stanie rzeczy głównym instrumentem bezpośredniego wpływania szlachty na państwo i jego politykę był właśnie sejmik.

Pomiędzy XV a XVII wiekiem wydatnie wzrosła rola sejmiku jako organu lokalnego samorządu szlacheckiego, organu decyzyjnego w skali państwa i pomostu pomiędzy regionalnym a centralnym poziomem władzy. Rozbudowane funkcje i role sejmiku miały doniosłe konsekwencje dla kształtu organizacyjnego Polski przedrozbiorowej. Silna pozycja sejmiku jako organu samorządu lokalnego sprawiła, że nigdy nie było ono państwem silnie scentralizowanym. Znaczną samodzielność uzyskały zwłaszcza województwa, będące jednostkami polityczno-administracyjnymi, sądowymi i wojskowymi. Silna, samorządna pozycja województw i jednostek pokrewnych przyczyniła się do tego, że ogólna konstrukcja państwa polskiego stała się później silnie zdecentralizowana, a w historiografii nie wahano się nawet określić jej jako quasi-federacyjnej³⁰. Aktywność sejmików i wypełniane przez nie role miały też znaczenie dla charakteru i mechanizmu decyzyjnego Polski przedrozbiorowej. Państwowość polską określano mianem demokracji szlacheckiej. Wprawdzie szlachta w Koronie, a później w obu częściach federacji polsko – litewskiej otwierała się na demokrację pośrednią i wysoko ceniła działanie sejmu walnego, to jednak demokracja staropolska właściwie nigdy nie była pośrednią. Działanie państwa realnie opierało się na współdziałaniu i współzależności demokracji pośredniej i bezpośredniej. Mechanizmy obu tych postaci demokracji przenikały się. Kwestię tą dostrzegli już i jednocześnie docenili badacze polscy. Interesująco rzecz interpretował znawca dziejów sejmików i parlamentaryzmu polskiego Stanisław Płaza. Twierdził on, że sejmiki stanowiły integralną część polskiego parlamentaryzmu. Tworzyły w nim „jakby rozproszoną izbę niższą w stosunku do sejmu”, który tworzył „jakby izbę wyższą tego mechanizmu”. W kontekście racji demokracja pośrednia – demokracja bezpośrednia autor ten zauważył, że „system sejmików spełniał w pewnym sensie i zakresie funkcję demokracji bezpośredniej, tyle, że nie na zasadzie bezpośredniego referendum, ale w drodze szczebla pośredniego, jakim były właśnie sejmiki”³¹. Również inny badacz parlamentaryzmu

³⁰ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572 – 1632)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1984, s. 18.

³¹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego...*, s. 24.

polskiego Edward Opaliński wskazał, że: „System polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów oparty był na ustroju parlamentarnym, który w wydaniu polskim stanowił komplementarny, zamknięty układ sejmikowo-sejmowy, łączący w sobie elementy demokracji bezpośredniej i pośredniej”³².

Na tle tych ocen należy wskazać, że w mechanice podejmowania decyzji państwowych sejmik grał rolę swoistej przekładni zamieniającej bezpośrednio wyrażoną wolę szlachty w konkretne rozstrzygnięcia. Staropolska demokracja rozgrywała się na dużym obszarze, dotyczyła społeczeństwa wielomilionowego. W takich warunkach starożytny ideał demokracji bezpośredniej, polegającej na tym, że wszyscy obywatele zbierają się w jednym miejscu i czasie dla podjęcia decyzji, nie był możliwy do realizowania, aczkolwiek spektakularnie ten sposób decydowania w starej Polsce też istniał. Wykształciła się tu jednak alternatywna forma wywierania bezpośredniego wpływu na bieg wydarzeń państwowych, a były nią poczynania sejmiku. Właśnie poprzez sejmik możliwy był skuteczny transfer bezpośrednio wyrażonej woli w ogólnopaństwowe decyzje polityczne.

Działanie tej przekładni, limitującej współzależność demokracji bezpośredniej i pośredniej w starej Polsce, było widoczne na kilku poziomach. Sejmiki były przede wszystkim gremiami wyborczymi. Z tego względu demokracja szlachecka była demokracją wyborczą. Poprzez to była również demokracją bezpośrednią, bo wybory po dzień dzisiejszy pozostają aktem władzy wykonywanej przez suwerena. Funkcja wyborcza budowała też pomost pomiędzy demokracją bezpośrednią a pośrednią. Istnienie takich ciał przedstawicielskich jak sejm czy organów sądowniczych jak trybunał koronny/litewski czy trybunał skarbowy – jako ważnych centralnych organów państwa – wymagało właśnie odwołania się do bezpośredniego działania szlachty, dokonywanego na sejmiku.

Powiązanie między bezpośrednimi i pośrednimi formami demokracji odsłaniał sposób formowania poglądów i opinii o treści polityki. Władca w legacji adresowanej na sejmik wskazywał kierunki działań politycznych. Na sejmiku szlachta podejmowała debatę nad propozycjami królewskimi. Odpowiadała na nie w instrukcjach, jakie dawała wybranym przez siebie posłom i w zależności od treści instrukcji władca realizował bądź modyfikował politykę państwa. Tym samym demokracja staropolska zyskiwała – i to w wysokim stopniu – cechę demokracji deliberatywnej, w ramach której o treści polityki państwa zasadniczo decydowała opinia publiczna, szczególnie opinie jego obywateli wyrażane bezpośrednio właśnie na sejmiku.

³² E. Opaliński, *Kultura polityczna...*, s. 243.

Współzależność demokracji bezpośredniej i pośredniej widoczna była również w mechanizmie podejmowania decyzji podatkowych. W XV wieku sejmiki były podstawowym gremium zgody w ich sprawie. W XVI wieku decyzje podatkowe zapadały na sejmach. W 1589/1591 roku pojawiły się sejmiki relacyjne. Ciężar decyzji podatkowych zaczął wracać znów do sejmików: na sejmie szlachta nie wyrażała zgody na podatki, brała decyzję „do braci” i ostatecznie decyzję o podatkach podejmowały sejmiki relacyjne. Od 1652 do 1717 roku, w związku z postępującym upadaniem sejmu, rola sejmików w podejmowaniu decyzji finansowych, a w konsekwencji w całym państwie była kluczowa. Badacze wskazują, że państwo polskie znajdowało się wówczas w okresie „rządów sejmikowych”³³. Miało to zresztą dwojaką konsekwencję: z jednej strony pogłębiało demokrację bezpośrednią, ale z drugiej – spowolniło mechanizm decyzyjny w państwie i gromadzenie podatków. Negatywnym skutkiem tego było podejmowanie przez wojsko akcji samodzielnego zdobywania środków materialnych finansowych, co w konsekwencji anarchizowało życie społeczeństwa i państwa. Dlatego w 1717 roku „sejm niemy” wprowadził stałe podatki na utrzymanie wojska i rola sejmików relacyjnych zaczęła zanikać. Na tle upadku sejmu w dobie saskiej, sejmiki pozostały jednak ważnym ogniwem państwa. Pod nieobecność sejmu funkcjonowało ono na poziomie centralnym dzięki współdziałaniu króla i rady, a na poziomie lokalnym dzięki działaniu sejmików.

Powyższy, z konieczności skrócony obraz sytuacji, pozwala formułować wnioski odnoszące się do przyszłości. Historia Polski przedrozbiorowej, zwłaszcza dzieje jej parlamentaryzmu, dostarczają wartościowego tworzywa, godnego uwzględnienia w kreowaniu nowej rzeczywistości. Pierwszą rzeczypospolitą postrzegano jako demokrację szlachecką. Określenie to łączyło różne rysy. Odzwierciedlało realnie zachodzący i pozytywny proces włączania coraz większej liczby obywateli w procedury decyzyjne w państwie. Odsłaniało jednak także niewątpliwie słabą stroną tej postaci demokracji – była ona porządkiem zdominowanym przez jedną grupę społeczną – szlachtę - zapatrzoną przy tym w swoje interesy. Funkcjonowanie demokracji Polski przedrozbiorowej realnie oparte było na zazębieniu się i współzależności form demokracji pośredniej i bezpośredniej. W mechanizmie tym kluczową rolę odgrywał sejmik szlachecki, będący zarówno organem samorządu lokalnego, jak też ogniwem procedur decyzyjnych dla państwa. Mechanizm ów również miał rysy negatywne. Od połowy XVII wieku był coraz silniej zawłaszczany przez koterie i obozy

³³ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo-praktyka-teoria*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1966, s. 17; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej XVII i XVIII wieku*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1991, s. 231.

magnackie; wykorzystywały one sejm, sejmiki i procedury decyzyjne do własnych celów.

Doceniając istnienie negatywnych stron demokracji szlacheckiej należy jednak uwzględnić, że wytworzyła ona interesujący wzór systemu politycznego. W systemie tym mechanizmy demokracji pośredniej, w postaci działania parlamentu i urzędów centralnych, plastycznie przenikały się i łączyły z elementami właściwymi dla demokracji bezpośredniej, co wyrażały wybory posłów na sejm oraz sędziów i urzędników lokalnych. System ten odsłaniał również bezpośredni wpływ sejmików na decyzje państwowe i treść polityki państwa polsko – litewskiego. Wydaje się, że ów wzór jest w dalszym ciągu godny uwagi. Na tle rozlicznych słabości demokracji pośredniej, których doświadczamy w dniu dzisiejszym, wzór ten z powodzeniem można zastosować do pogłębiania demokracji współczesnych państw. Demokrację dzisiaj animowaną, także w państwach scentralizowanych, można oprzeć na współzależności demokracji pośredniej i bezpośredniej. W grę wchodzi nowocześnie ujęta ta kwestia. Oznaczałoby to, że obok władzy centralnej istnieje władza lokalna, regionalna, samorządowa, wyposażona w spore kompetencje i środki finansowe. W praktyce powinno to też znaczyć, że obok decyzji podejmowanych centralnie przez parlament i rząd - niezależnie od tego, czy system będzie parlamentarny czy prezydencki - w procedurze decyzyjnej państwa istotną będzie podmiotowość obywateli. Wyrażać może ją nadanie obywatelom realnego prawa bezpośredniego decydowania w sprawach regionalnych i ogólnopaństwowych poprzez wykorzystanie takich form demokracji bezpośredniej jak referendum, inicjatywa obywatelska i weto obywatelskie. Mirosław Matyja obdarza te formy mianem magicznego trójkąta³⁴. Przykładem pozytywnym efektywności systemu politycznego opierającym się na współdziałaniu i wręcz współzależności demokracji pośredniej i bezpośredniej jest dzisiejsza Szwajcaria³⁵. Konstrukcję instytucjonalną obu filarów porządku demokratycznego wzmocnić może dobrze organizowana debata publiczna. W pomnożeniu podmiotowej roli obywateli w procedurach decyzyjnych podejmowanych na różnych arenach pomocny może być także e-voting, a więc głosowanie wykorzystujące systemy elektroniczne.

³⁴ <http://jow.pl/demokracja-oddolna-w-polsce-weto-obywatelskie/>, dostęp 20.08.2019.

³⁵ Zob. M. Matyja, *Szwajcarska demokracja...*, s. 21-102.

*Елизаров Сергей Александрович,
доктор исторических наук, профессор,
Гомельский государственный технический ун-т им. П.О. Сухого*

МЕСТНЫЕ СОВЕТЫ БЕЛОРУССКОЙ ССР В ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ПЕРЕСТРОЙКИ: ИСПЫТАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬЮ (1987-1991 гг.)

С начала 1980-х гг. в высшем партийно-советском руководстве СССР вызревает понимание необходимости реформирования сложившейся советской политической и экономической системы. Первоначально с приходом к власти Ю. Андропова основным становится курс на укрепление трудовой и исполнительской дисциплины, борьбы с коррупцией, проведение различного рода экономических экспериментов. Такая политика продолжилась и при К.У. Черненко, и в первые годы правления М.С. Горбачева.

К 1987 г. эта «авторитарная модернизация» трансформируется в «политику перестройки». Отсутствие видимых положительных сдвигов в экономическом развитии СССР в ходе реализации курса на ускорение социально-экономического развития страны вызвало понимание необходимости дополнить этот курс идеями демократизации советской политической системы, активизации созидательного потенциала населения.

Начало реформирования советской политической системы положили решения январского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС и XIX Всесоюзной конференции КПСС (1988 г.), определившие в качестве первоочередной задачу проведения кардинальной политической реформы: разграничение функций партийных и государственных органов и возрождение полномочия Советов снизу доверху. Советы должны были действовать на основе принципов самоуправления, самофинансирования, самообеспечения, согласования региональных интересов с общегосударственными [1, с. 628-636].

Важным шагом в реализации основных направлений перестроечной политической реформы стал декабрьский (1988 г.) Закон СССР «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) СССР», на основе которого белорусский Верховный Совет 27 октября 1989 г. принял Закон БССР «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Белорусской ССР» [2].

Советы народных депутатов объявлялись органами представительской власти (до этого – органы системы государственной власти). Руководителей исполкомов местных Советов стали избирать не их члены, а непосредственно депутаты, что значительно повышало

роль, влияние и престиж депутатов. Вводились ограничения на пребывании на своих постах всех должностных лиц, избираемых или назначаемых Советами народных депутатов двумя сроками.

Правовые гарантии повышения роли местных территориальных органов власти и управления в решении региональных вопросов предоставлял Закон СССР от 9 апреля 1990 г. «Об общих началах местного управления и местного хозяйства СССР», на основе которого 20 февраля 1991 г. был принят соответствующий Закон БССР [3]. Согласно Закону БССР система местного самоуправления БССР включала местные Советы народных депутатов и органы территориального общественного самоуправления (советы и комитеты микрорайонов, жилищных комплексов, домовые, уличные, квартальные, поселковые, сельские и другие органы).

Закреплялись основные принципы функционирования системы местного (территориального) самоуправления: народовластие; законность, социальная справедливость, гуманизм; разделение властей; единство и целостность системы, самостоятельность и независимость в пределах своих полномочий; выборность и подотчетность населению; гласность и учет общественного мнения; сочетание местных и общегосударственных интересов; ответственность за законность и обоснованность принимаемых решений.

Местные Советы провозглашались одновременно и представительными органами государственной власти, и основным звеном в системе местного самоуправления. Таким образом, в отличие от мирового опыта и мировой практики, в Законе закреплялся прежний государственный статус Советов, что предполагало и формирование соответствующей административной иерархии, соподчиненности и единообразия. В частности, сессии вышестоящих Советов могли отменять решения нижестоящих Советов в случае нарушения ими законодательства, а среди поводов для роспуска Совета указывалось: «если Совет не выполняет законы или постановления, принятые высшими органами власти и управления». Исполкомы были обязаны выполнять решения не только своих Советов, но и вышестоящих органов. Сохранялся и принцип двойной подчиненности исполкома – и Совету, его образовавшему, и вышестоящему исполкому, на практике означавший прежде всего вертикальную подчиненность.

Местные Советы имели право самостоятельно решать любые вопросы, отнесенные к их ведению, самостоятельно определять порядок своей деятельности. На практике трактовки этого права отличались на местах и в центре в зависимости от политических пристрастий руководителей, понимания соотношения общегосударственных (в

данном случае республиканских) и местных интересов, уровня государственного мышления. Чаще всего результатами реализации этого права становились местничество, экономическая автаркия, конфликты с республиканским центром, усугублявшие экономические проблемы на макро- и микро- уровнях.

Закон предоставлял местным Советам возможность по взаимному соглашению перераспределять между собой отдельные полномочия, передавать часть своих полномочий иным органам местного самоуправления. создавать, реорганизовывать и упразднять территориальные и межтерриториальные органы управления, а также самостоятельно утверждать их структуру, штаты и расходы на содержание. Это значительно расширяло сферу самостоятельности Советов, создавая правовую основу для расширения сферы функционирования органов территориального общественного самоуправления, возможность быстро и своевременно решать местные проблемы.

Решения местных Советов, их органов и должностных лиц, принимавшихся в пределах определенных законодательством республики полномочий, были обязательны для исполнения всеми расположенными на подведомственных им территориях организаций общественных объединений и граждан. Как и ранее, решения исполкомов местных Советов могли быть отменены вышестоящим Советом либо приостановлены вышестоящим исполкомом. Ограничений в мотивах этих отмен и приостановки Закон не устанавливал. А вот решения местных Советов могли быть отменены или приостановлены лишь в случае, если они вступают в противоречие существующему законодательству БССР.

27 февраля 1991 г. Верховный Совет БССР принял Закон БССР «Об основных принципах народовластия в Белорусской ССР» [4]. Рост конфликтов между Советами разного уровня, игнорирование и неисполнение местными Советами решений республиканских органов власти и управления, вольное прочтение и различное толкование правовых нормативных актов (например, указанное выше положение о том, что «местные Советы вправе решать любые вопросы, отнесенные к их ведению...») усиливало хаос в системе принятия и реализации управленческих решений. Для ограничения своеволия местных Советов в Законе еще раз прописали норму, позволявшая Верховному Совету БССР в случае неисполнения местными Советом народных депутатов законов и постановлений, принятых высшим органом государственной власти республики, распускать местный Совет и назначать новые выборы в этот Совет.

Вместе с тем кризисная ситуация в республике стремительно обострялась. Экономика приближалась к состоянию краха, разрушались за многие годы наработанные хозяйственные связи. Быстро снижался жизненный уровень населения, усиливался дефицит товаров повседневного спроса. У руководства республики вызывало тревогу ухудшавшееся состояние государственной, договорной, финансовой, трудовой, экологической дисциплины. Многие предприятия, организации, республиканские и местные органы не выполняли, а нередко и прямо игнорировали требования законов БССР, решения правительства республики.

В таких условиях к концу июня 1991 г. руководство Совета Министров БССР «в целях стабилизации социально-экономической и политической обстановки в республике, укрепления законности, правопорядка и дисциплины, вывода экономики из кризисного состояния, повышения эффективности государственной власти и управления в переходный к рыночным отношениям период» разработало программу конкретных мероприятий на 1991-1992 гг. Предполагалось, что эта программа будет реализован в форме Закона Белорусской ССР «О перераспределении полномочий между высшими государственными органами Белорусской ССР», требования которого распространялись бы «на предприятия, учреждения и организации, независимо от их подчиненности, форм собственности и условий хозяйствования, если иное не предусмотрено настоящим Законом» [5, л. 83-87].

По сути предлагался вариант введения в республике своеобразного чрезвычайного положения и значительного ограничения стремительно нарождавшихся демократических механизмов и процедур. В частности, Президиуму Верховного Совета БССР планировалось предоставить права давать толкование законов БССР, отменять решения областных и Минского городского Советов в случае несоответствия их закону, объявлять мораторий на забастовки (стачки), митинги, уличные шествия, демонстрации и пикеты, дестабилизирующие обстановку в республике; рассматривать представления Прокурора БССР и давать согласие на привлечение народного депутата местного Совета к уголовной ответственности, арест или применение мер административного взыскания, налагаемых в судебном порядке, при отсутствии на то согласия соответствующего Совета.

Совет Министров БССР получал право устанавливать имущественную ответственность предприятий, учреждений и организаций, а также материальную ответственность их руководителей

за отказ или уклонение от заключения хоздоговоров на поставку продукции, товаров, производство работ в соответствии с госзаказом для потребителей республики; принимать решения об изменениях цен и тарифов на продукцию, товары и услуги, производимые в БССР; устанавливать предельные уровни цен (тарифов) на отдельные виды продукции, товаров и услуг, реализуемые по договорным (свободным) ценам и тарифам всеми предприятиями, организациями и учреждениями, устанавливать цены на ввозимые из-за рубежа и из союзных республик продукцию и товары, оплачиваемые за счет бюджета республики либо средств предприятий, учреждений и организаций республиканского или местного подчинения и т. п.

Кроме того, Председатель белорусского правительства наделялся правами наложения дисциплинарных взысканий на руководящих работников госпредприятий, учреждений, организаций, независимо от подчиненности, вплоть до освобождения их от должности, отстранять от исполнения обязанностей должностных лиц исполнительных органов местных Советов в случае нарушения ими законодательства БССР, неисполнения решений высших органов государственной власти и управления республики с внесением предложений об их освобождении от должности на рассмотрение сессии соответствующего Совета. Предложение Председателя Совета Министров БССР могло быть отклонено только большинством не менее 2/3 от общего числа народных депутатов соответствующего Совета.

Вероятность утверждения этой программы Верховным Советом, как сегодня представляется автору, в обстановке, когда по мере усиления кризисных явлений в экономической и социальной сферах уровень поддержки перестроечной демократизации среди основной массы населения снижался, но еще не достиг своей критической точки, оставаясь при этом довольно высоким среди политически активных слоев населения, была довольно низкая. Проект Совета Министров БССР так и остался лишь проектом, хотя сам дух и многие идеи его впоследствии в разной форме были реализованы в 1990-е гг.

Провозглашенный в 1987 г. высшим партийно-советским руководством курс на превращение местных Советов в реальные самостоятельные органы власти и управления на своих территориях, освобождение их от диктата партийных органов, внедрение гласности и открытости во все управленческие процедуры был воспринят как руководство к действию лишь незначительной частью госаппарата да наиболее политизированной частью демократической интеллигенции. Скорость перестроечного процесса явно опережала возможности и уровень автократической подданической политической культуры,

характерной как для большей части госслужащих, так и для основной массы населения. Правовые нормы, основанные на теории демократии, сложившейся в условиях и применительно к условиям западной цивилизационной парадигмы, сами по себе не могли гарантировать успешное реформирование советских органов местной власти и управления в демократический институт в его классическом западном варианте. В советском обществе доминировал сформировавшийся веками и поддерживавшийся всей советской практикой инверсионный тип мышления. Такой тип мышления вполне закономерно приводил во второй половине 1980-х гг. к замене жесткой субординации административных статусов сверху вниз ее полным отрицанием, а свобода ассоциируется с решительным отказом от всех прежних порядков, управленческих механизмов и правил. Самостоятельность местных Советов быстро оборачивается гипертрофированным местничеством, игнорированием государственных интересов, падением исполнительной дисциплины, нарушением сложившихся десятилетиями хозяйственных связей. И как вполне закономерный ответ – ностальгия по прежним порядкам, проекты фактического введения чрезвычайного положения, идеи отказа от самой демократической реорганизации системы госуправления как опасного и разрушительного для всего общества эксперимента.

Список использованных источников:

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988). Т. 15. Москва: Политиздат, 1989. – 671 с.
2. СЗ БССР. – 1989 – №31. – Ст. 315.
3. Ведомости Верховного Совета Белорусской ССР. – 1991. – № 11. – Ст. 122.
4. СЗ БССР. – 1991 - № 12 – Ст. 129.
5. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 7. – Оп. 10. – Д. 2813.

*Dr hab. Adriana Merta-Staszczak, prof. uczelni
Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych Politechnika Wroclawska*

ZNACZENIE I WYKORZYSTANIE ZABYTKÓW W ROZWOJU REGIONALNYM NA PRZYKŁADZIE DOLNEGO ŚLĄSKA OD 1945 ROKU DO CZASÓW WSPÓŁCZESNYCH

Abstrakt: Ochronę i wykorzystanie zabytków w Polsce od początku XX w. określały przede wszystkim ustawy z 1928, 1962 oraz 2003. Jednakże, dopiero w ostatnim z wymienionych aktów prawnych nakazano, aby ich

ochrona uwzględniana była w strategiach rozwoju gmin i województw. Natomiast w żadnym z powyższych dokumentów nie uwzględniono wykorzystania obiektów w rozwoju regionu. Celem artykułu jest wskazanie wiodących sposobów wykorzystania zabytków z podziałem na dwa okresy: Polski Ludowej w latach 1945-1989 oraz po transformacji ustrojowej rozpoczętej w 1989 r.

Słowa klucze: dziedzictwo kulturowe, zabytki, nieruchomości, Polska, Polska Ludowa, Dolny Śląsk, transformacja ustrojowa.

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe, rozumiane jako dobra kultury, będące wytworem człowieka lub przyrody stanowi wartość naukową, historyczną, artystyczną lub estetyczną. Jest zasobem przekazywanym z pokolenia na pokolenie, czyli elementem spuścizny przeszłości. Jest również postrzegane, kształtowane i częstokroć selekcyjonowane w zależności od potrzeb społecznych. W tym pojęciu zawierają się zabytki nieruchome i ruchome, wielokrotnie zdefiniowane w najważniejszych dla ochrony dziedzictwa kulturowego aktach międzynarodowych – od Karty Ateńskiej z 1931 r., po m.in. „Konwencję w sprawie ochrony dóbr kultury w przypadku konfliktu zbrojnego” z 1954 r. oraz „Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego UNESCO” przyjętej w Paryżu w 1972 r., a także w innych przyjętych porozumieniach, konwencjach i dokumentach. W każdym z nich pojęcie dziedzictwa kulturowego i zabytku stawało się coraz szersze i coraz bardziej szczegółowe z podkreśleniem jego różnorodności oraz roli społecznej. Przykładowo w „Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego” za dziedzictwo kulturowe uznano³⁶:

- Zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle archeologiczne, napisy, groty oraz inne - mające wartość historyczną, artystyczną i naukową;
- Zespoły budowli oddzielnych lub łącznych o wartości historycznej, artystycznej lub naukowej;
- Miejsca zabytkowe – dzieła człowieka lub człowieka i przyrody oraz strefy, stanowiska archeologiczne o wartości historycznej, estetycznej, etnologicznej lub antropologicznej;
- Pomniki przyrody;
- Formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy stanowiące siedliska zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin;

³⁶ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972, s. 2-3.

– Miejsca lub sfery naturalne o ścisłych granicach posiadające wartość z punktu widzenia nauki, zachowania lub naturalnego piękna.

Natomiast w jednym z nowszych dokumentów, „Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa” przyjętej w 2005 r. odnaleźć można zapis, że na dziedzictwo kulturowe Europy składają się wszystkie formy dziedzictwa kulturowego, które razem stanowią wspólne źródło pamięci, zrozumienia, tożsamości, spójności i kreatywności oraz ideały, zasady i wartości wynikające z doświadczeń przeszłości, które sprzyjają rozwojowi pokojowego i stabilnego społeczeństwa³⁷.

W kategorii zabytków należy wydzielić jeszcze jedną specyficzną grupę, którą można określić jako dziedzictwo niechciane. Jego charakterystyczną cechą jest: brak akceptacji społecznej, szczególnie przez ludzi, którzy go dziedziczyli, zniekształcenie i pozbawienie charakteru historycznego, wywoływanie kolizji z aktualnymi normami lub też kojarzenie się z okresem okupacji, klęsk albo zniewolenia³⁸. Problem zachowania i zagospodarowania takich obiektów (m.in. XIX-wiecznych pałaców, ewangelickich kościołów czy obiektów przemysłowych) w powojennej historii Polski zazwyczaj było tematem pomijanym na szczeblach centralnym i wojewódzkim. Pozwalało to na stopniowe ich zaniedbanie lub też niszczenie.

2. Zabytki jako potencjał w rozwoju regionalnym

Ze względu na różnorodność i cechy unikatowe, zabytki posiadają ogromny potencjał, który może być wykorzystywany w rozwoju nie tylko lokalnym, ale również globalnym. Jednakże jest to także skomplikowany proces społeczny, który wymaga długofalowego planowania oraz zaangażowania zarówno ze strony ludzi jak i instytucji. Należy przyjąć, iż właściwe wykorzystanie dziedzictwa kulturowego stanowi pozytywny i istotny czynnik rozwoju oraz kapitał społeczny. Jego wartość można podzielić na dwie kategorie: pozaekonomiczne i ekonomiczne. Do pozaekonomicznych należy będzie wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, w tym również zabytków, do budowania tożsamości narodowej i przywiązania do regionu. Jego efektem będzie pobudzanie społecznego

³⁷ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro 2005, s. 2.

³⁸ K. Broński, Rola dziedzictwa kulturowego w rozwoju lokalnym. Doświadczenie polskie doby transformacji (po 1989 r.), Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie 2006, nr 706, s. 12.

zaangażowania w jego sprawy. Może przedstawiać wartość historyczną (obiekty jako „świadkowe historii”) i naukową, która służyć może rozwijaniu wiedzy o przeszłości, edukacji, ale również inspirować do wykorzystywania nowoczesnych technologii niezbędnych przy wykonywaniu pomiarów, renowacji, rekonstrukcji lub nowoczesnych form wizualizacji. Kolejnym elementem jest wartość kulturalna, kiedy zabytki wykorzystywane są na muzea i izby pamięci, galerie oraz sale koncertowe. Poza tym obiekty takie mogą stanowić miejsca kultu i pamięci. Do tej kategorii przyporządkować można również funkcje reprezentacyjne, czyli wykorzystanie w przestrzeni publicznej jako jednostki administracji urzędów miejskich i wiejskich.

Z kolei w wartościach ekonomicznych generujących konkretne zyski lub spełniające zadania użyteczności publicznej wymienić należy: placówki socjalne i oświatowe, przestrzeń użytkową jako mieszkania, biura oraz siedziby firm, a także obiekty posiadające konkretną wartość na rynku nieruchomości. Inną formą, stosowaną przede wszystkim po 1945 r. w Polsce było wykorzystanie historycznych budynków dla potrzeb gospodarki – jako uzupełnienie infrastruktury państwowych gospodarstw rolnych. Działania te przyczyniły się jednak do znacznego zniszczenia substancji zabytkowej i zubożenia krajobrazu kulturowego Polski. Najważniejszą możliwością przynosząca nie tylko zyski pieniężne, ale i społeczne jest wykorzystanie zabytków w turystyce. W tym wypadku działania wynikające z użytkowania, funkcjonowania lub przystosowania historycznych budynków są niemal nieograniczone. Mogą one stanowić m.in. centrum różnych form rozrywki: jarmarków, targów, turniejów rycerskich, pokazów, przedstawień i spektakli, a także scenerii filmów. Elementy te służą podnoszeniu atrakcyjności regionu, promują go i stanowią podstawę lokalnej przedsiębiorczości związane z rozwijaniem oferty usług. Działania takie pobudzają wytwarzanie wyrobów regionalnych, rozwój rzemiosła oraz utrzymanie lub odtwarzanie tzw. ginących zawodów. Rozbudowa infrastruktury związana z wykorzystaniem obiektu może znacząco wpłynąć na wzrost konkurencyjności miejscowości.

Rysunek 1 Ekonomiczne i pozaekonomiczne wartości zabytków

3. Wykorzystanie zabytków na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989

Zasób obiektów zabytkowych, w najnowszej historii Śląska (po 1945 r.) był zazwyczaj niedoceniany i niewykorzystywany. Było to wynikiem kilku czynników: skomplikowanej historii tych terenów, które należały w przeszłości do wielu różnych państw, zniszczeń wywołanych działaniami wojennymi, tworzeniem nowego społeczeństwa dotkniętego doświadczeniami wojennymi, co związane było z wysiedleniem i przesunięciami granic oraz wprowadzeniem reform, które likwidowały własność prywatną. W nowej rzeczywistości jaką była dla obywateli Polska Ludowa, właściwie nie przewidziano wykorzystania zabytków w rozwoju lokalnym. Stanowiły one dla administracji i władzy problem poboczny, a częściej – hamulec rozwoju i przekształceń na obszarach wiejskich oraz zbędne budynki w miastach.

Zgodnie z reformą rolną przyjętą w 1944 r. wszystkie wielkie gospodarstwa zostały upaństwowione, a wraz z nimi – nieruchomości zabytkowe – szczególnie pałace i dwory wraz z zabudową gospodarczą i ozdobnymi parkami oraz ogrodami. Zmiana właścicieli – z prywatnych, dla których rezydencje stanowiły często siedziby rodowe, na skarb państwa była tutaj kluczowa. Ogromna liczba zabytków (największa w porównaniu do innych województw) i różny stan zachowania uniemożliwiał ich sprawne rozpoznanie, sklasyfikowanie, udokumentowanie oraz podjęcie działań mających na celu zachowanie dla przyszłych pokoleń. Celem ówczesnej administracji, ze względu na braki mieszkaniowe, powierzchni użytkowej i magazynów było ich jak najszybsze rozdysponowanie między różne resorty (szczególnie rolnictwa) oraz wykorzystanie w infrastrukturze – jako zamiennik dla brakujących lub zniszczonych budynków. Pomimo wysiłków

konserwatorów zabytków, muzealników oraz innych osób zaangażowanych w zachowanie dziedzictwa kulturowego, zabytki traktowane były przede wszystkim utylitarnie. Dotyczyło to szczególnie pałaców, dworów i folwarków przekazanych Państwowym Gospodarstwem Rolnym (PGR), które w latach 60. XX w., zarządzały około 20% przejętych przez państwo zabytków rezydencjonalnych z całego terenu Dolnego Śląska. Te w lepszym stanie technicznym zajmowane były przez dyrektorów i kierowników gospodarstw i przystosowywane zostały na biura oraz mieszkania. Natomiast gorzej utrzymane zajmowali robotnicy najniższej klasy oraz pracownicy sezonowi. Pozostała część albo była adaptowana na stołówki, przedszkola albo pozostawała opuszczona. Kierownictwo PGR-ów wielokrotnie nie widziało zastosowania dla starych, wielkopowierzchniowych budynków, które wymagały remontów i specjalnego oraz kosztownego utrzymania. Kierowano zatem pisma do urzędu wojewódzkiego z prośbą o pozwolenie na wyburzenie takiego budynku, gdyż przeszkadzał on w rozwijaniu produkcji rolnej oraz generował wysokie koszty utrzymania. Niektóre obiekty były niszczone celowo i samowolnie, a oficjalna dokumentacja wskazywała, że działo się to za sprawą warunków atmosferycznych. Zazwyczaj nikt nie ponosił konsekwencji takich wyburzeń. Niektóre obiekty zostały przeznaczone na magazyny. Trzymano w nich sprzęt rolniczy, ale również często inwentarz żywy. Tak postąpiono m.in. z pałacem w Parchowie (gmina Chocianów). W ramach „walki klasowej” w rezydencji urządzono chlew. W efekcie tego, zniszczone zostały gipsowe sztukaterie i tynki. Destrukcja objęła również stropy, co w ostateczności stworzyło zagrożenie runięcia dachu. W kolejnych latach stan techniczny tego obiektu ulegał dalszemu pogorszeniu. W 2009 r. zużycie rezydencji wynosiło już 95% i budynek był w stanie ruiny grożącej zawaleniem. Innym przykładem była średniowieczna wieża książęca w Siedlęcinie, w której pod koniec lat 40. XX w. magazynowano zboże. Aby utrzymać przepływ powietrza w pomieszczeniach usunięto niektóre okna. Efektem tych decyzji, gdyby nie przeprowadzona w porę interwencja konserwatora zabytków, byłaby trwała destrukcja obiektu oraz XIV-wiecznych malowideł przedstawiających legendę sir Lancelota – legendarnego rycerza Okrągłego Stołu - zabytku unikatowego w skali światowej.

Ze względu na to, iż państwowe gospodarstwa rolne były w polityce traktowane priorytetowo, sposób użytkowania należących do nich budynków nie budził sprzeciwu władzy. Pisma z nakazem lub prośbą o zachowanie lub zabezpieczenie historycznych gmachów kierowane z urzędów konserwatorskich, wypełniane były prowizorycznie lub pozostawały bez odpowiedzi.

Natomiast pałace i dwory oraz inne obiekty o wartości historycznej na prowincji, szczególnie opuszczone, z dala od opieki służb konserwatorskich zazwyczaj pozostawały w jeszcze gorszym stanie. Były rabowane i niszczone. Wyrywano z nich deski i parkiety, którymi można było napalić w piecu, a także były źródłem nielegalnego pozyskiwania materiałów budowlanych. Rozbijano w nich również piece, zrywano podłogi i posadzki, robiono wyrwy w ścianach, szukając miejsc, gdzie mogły znajdować się ukryte przez poprzednich właścicieli kosztowności. W niektórych obiektach przez kolejne lata stacjonowały wojska radzieckie, które sukcesywnie wywoziły stamtąd dzieła sztuki i księgozbiory, traktując te przedmioty jako zdobycze i łupy wojenne.

Lepiej przedstawiała się sytuacja zabytków w miastach. Tam, obiekty znajdowały się w granicach pracy konserwatorów oraz ekip remontowych, a odbudowa ośrodków miejskich ze zniszczeń wojennych była dla ówczesnych władz priorytetem. Z czasem stawały się one integralną, nienaruszalną i rozpoznawalną częścią miejskiej zabudowy. Tak stało się m.in. z Jatkami – uliczką Wrocławia, na której pod koniec XIX w. handlowano mięsem. Uległy one częściowemu zniszczeniu w 1945 r. podczas oblężenia Wrocławia. W późniejszych latach władze miasta planowały zniszczyć tę część zabudowy ze względu na „niezdrowe powietrze” i myszy. Jednak po interwencji ówczesnego konserwatora zabytków zaniechano tych planów i miejsce to ocalało. Na początku lat 90. XX w. część Jatek przejął Związek Polskich Artystów Plastyków. Urządzono tam galerie i sklepy z artykułami artystycznymi. W 1997 r. powstał w tym miejscu pomnik „Ku czci zwierząt rzeźnych”.

Opieka nad zabytkami w miastach nie była wolna od nadużyć oraz samowolnego niszczenia, jednak te przypadki zdarzały się rzadziej niż w miejscowościach oddalonych od miast. Jednymi z najsłynniejszych spraw w tym okresie były sprawa Nysy oraz późniejsza – wrocławskich młynów św. Klary. Pierwsza wiązała się z przyjęciem Uchwały Prezydium Rządu z dnia 20 sierpnia 1950 r., która miała usankcjonować usuwanie pozostałości zniszczeń wojennych i odzyskiwanie budulca ze zrujnowanych obiektów. Jednak jej efektem była niekontrolowana rozbiórka budynków, które nadal nadawały się do użytkowania. W Nysie, aby pozyskać brakujący materiał na nowe osiedla mieszkalne, za cichym pozwoleniem władz zaczęto rozbierać ściany działowe i wewnętrzne części zabytkowych kamienic. Pozbawione oparcia ściany ulegały zawaleniu. W ten sposób zniszczono znaczną część historycznego układu miasta. W oficjalnych raportach wskazywano, że przyczyną zniszczeń kamienic był silny wiatr.

W przypadku XIII-wiecznych młynów, polecenie wojskowym saperom wydał ówczesny prezydent Wrocławia. Miało to miejsce w 1975 r.

ogłoszonym Rokiem Ochrony Zabytków. Decyzja ta spotkała się z szeroką falą krytyki i sprzeciwem środowiska historyków i architektów. Prezydenta usunięto ze stanowiska, jednak przywrócenie jednych z niewielu dolnośląskich zabytków świeckich z czasu Piastów było już wtedy niemożliwe.

Lekceważenie spraw kultury i dziedzictwa narodowego w tym czasie wynikało z zapoczątkowania pod koniec lat 40. XX w. budowy nowej kultury ludowej związanej ze środowiskiem chłopów i robotników, stanowiącej podstawę nowej tożsamości narodowej. W jej ramach mieściło się zachowanie zamków piastowskich jako symbolu przynależności Dolnego Śląska do Polski. Natomiast zupełnie poza nią pozostawały „niemieckie” pałace czy „obce” (protestanckie) kościoły. W oficjalnym stanowisku władz administracyjnych, stanowiły one zbiór obiektów niechcianych i niepotrzebnych, których zastosowanie w gospodarce było niewielkie, a wartość historyczna kojarzona mylnie z okupantem - niezauważana. Jedynie niewielka część tego zasobu była utrzymywana i użytkowana prawidłowo, bez szkody dla substancji zabytkowej i pierwotnej funkcji budynków.

4. Zmiany w użytkowaniu zabytków po 1989 r.

Transformacja ustrojowa rozpoczęta w Polsce w 1989 r. spowodowała zmiany w strukturze właścicielskiej obiektów zabytkowych. Najpierw zostały one przejęte wraz z gospodarstwami państwowymi do zasobu jednej instytucji państwowej oraz jej oddziałów wojewódzkich (Agencji Nieruchomości Rolnych Skarbu Państwa), a potem przygotowane do rozdysponowania na drodze sprzedaży, dzierżawy lub nieodpłatnego przekazania. Ich ogólna liczba wynosiła na Dolnym Śląsku kilkaset zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów. W ten sposób wiele zabytków trafiło w ręce prywatnych osób, przedsiębiorców, kościoła i innych związków wyznaniowych, gmin oraz fundacji. Pomimo preferencyjnych warunków sprzedaży i wielokrotnych przetargów, proces rozdysponowania nadal nie został zakończony. W 2018 r. w zasobie tej instytucji pozostawało 249 obiektów, a jego największą część stanowiły zespoły folwarczne (24%), pałace i zespoły pałacowe z parkami (23%), parki (21%) i dwory (15%). Pozostałymi obiektami w zasobie państwowym były dwa zamki, domy mieszkalne, rządówki, oficyny oraz inne budynki objęte ochroną konserwatorską.

Prywatyzacja zabytków rozpoczęta w latach 90. XX w., doprowadziła do ich komercjalizacji, ale również zwiększyła szanse na właściwe użytkowanie zabytku i utrzymanie go w przestrzeni publicznej. Poza spełnieniem funkcji religijnych (kościół, kaplice, cmentarze), zabytkom nadawano status prywatnych rezydencji, historycznych hoteli, siedzib firm polskich i międzynarodowych oraz centrów konferencyjnych. Niektóre z

odremontowanych lub zachowanych w formie trwałej ruiny wpisały się w krajobraz regionu. Pośród zabytków, które dzisiaj nieodzownie kojarzą się z terenem Dolnego Śląska wymieć można m.in.: zamek Bolków, Czocho, Grodziec i Chojnik, Twierdza Srebrna Góra czy Kościół Pokoju w Świdnicy (zabytek znajdujący się na liście światowego dziedzictwa UNESCO).

Jednym z najważniejszych, ale również wielofunkcyjnych zabytków Dolnego Śląska jest m.in. średniowieczny zamek Książ usytuowany w Książańskim Parku Narodowym na północnych obrzeżach Wałbrzycha. Przede wszystkim pełni on rolę turystyczną. Można go zwiedzać zarówno w dzień jak i podczas specjalnie organizowanych wycieczek nocnych. Turystom udostępniane są również trasy w podziemiach kompleksu. Elementami wzbogacającymi atrakcyjność obiektu jest palmiarnia w Lubiechowie (jako część spółki zamku Książ) oraz Stado Ogierów Książ. Zamek pełni rolę muzeum, ponieważ we wnętrzach obiektów znajdują się stałe i czasowe wystawy m.in. obrazów, rzeźb, mebli i fotografii. Spełnia również funkcję kulturalną i popularnonaukową – cyklicznie odbywają się tam wydarzenia takie jak „Dolnośląski Festiwal Tajemnic” oraz majowy „Festiwal Kwiatów i Sztuki”. W oficynach zamkowych urządzono pokoje dla gości, zatem zespół po części jest także hotelem. Przygotowanie tak atrakcyjnej oferty wymagało zatrudnienia znacznej ilości osób: przewodników, pracowników administracyjnych, działu marketingu oraz innych, co niewątpliwie wpłynęło na poszerzenie rynku pracy w tym rejonie.

Innym przykładem nowoczesnego wykorzystania zabytku jest pałac w Pawłowicach – dawna siedziba rodu Kornów. Powstał w 1891 r., a wpisany do rejestru zabytków został w 1996 r. Obecnie należy on do Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. Utworzono tam Centrum Edukacyjno – Rozwojowe, w którym organizowane są kursy, szkolenia, konferencje naukowe, imprezy okolicznościowe oraz m.in. „Wieczory Pawłowickie” czyli koncerty i spotkania poetyckie. Natomiast otaczający pałac park stanowi Ośrodek Badań Dendrologiczny.

Przykładów tak szerokiego wykorzystania zabytków na Dolnym Śląsku jest jednak niewiele, a ogólny stan ich zachowania i sposoby wykorzystania nadal pozostają niezadawalające. Znaczna liczba pałaców i innych zabytków nadal nie jest zagospodarowana i ulega stopniowej destrukcji, pomimo tego, że często stanowią własnością prywatną. Jak wynika z danych z 2007 r., remontów kapitalnych w tym czasie wymagało około 1/3 zabytków znajdujących się na Dolnym Śląsku³⁹. Źródłem postępującej degradacji zasobu zabytkowego jest przede wszystkim niewystarczająca kontrola obiektów zabytkowych, zarówno tych należących do jednostek

³⁹ J. Purchla (red.), Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Polsce po roku 1989, Kraków 2008, s. 88-89.

państwowych, gmin jak też do osób prywatnych oraz brak konsekwencji prawnych wynikających z doprowadzenia do zniszczenia zabytku. Kolejnymi elementami są niewystarczające dotacje na pokrycie kosztów remontu i adaptacji. W przypadku obiektów, które należą do gmin wyraźnie widać brak zaangażowania organów administracyjnych w wykorzystaniu i zachowaniu dziedzictwa kulturowego, brak wiedzy i pomysłów jak wykorzystać zabytki na potrzeby lokalne, a także zbyt mała liczba specjalistów i brak współpracy z instytucjami odpowiedzialnymi za opiekę nad zabytkami.

5. Podsumowanie

Zasadniczym warunkiem zachowania dziedzictwa kulturowego i jego elementów jest świadomość uniwersalnego i wieloaspektowego znaczenia tych zbiorów, roli w kształtowaniu społeczeństwa, funkcji nośnika wiedzy oraz wartości inwestycyjnych z uwzględnieniem walorów historycznych i naukowych, ale również wpływu na gospodarkę, kulturę i środowisko naturalne. Przyjmując wspomnianą wyżej „Konwencję w sprawie ochrony dóbr kultury w przypadku konfliktu zbrojnego”, dziedzictwo kulturowe jest dobrem ponadnarodowym, a zatem każde państwo ma obowiązek dbać o jego ochronę i przetrwanie. Rozwiązaniem problemu kompleksowego zagospodarowania zabytków jest wykorzystanie ich jako obiektów spełniających konkretną rolę – punktu turystycznego, prywatnej rezydencji, hotelu, muzeum lub obiektu niezbędnego z punktu widzenia administracyjnego - siedziby instytucji państwowych, placówki oświatowej lub kulturalnej. Nie każdy zabytek dolnośląski może jednak pełnić takie funkcje – związane jest to z niewystarczającymi funduszami na ten cel oraz dużą ilością obiektów, również takich w bardzo złym stanie technicznym wykluczającym całkowitą odbudowę. Aby zagospodarować taki zbiór, ale przede wszystkim ochronić go przed dalszymi zniszczeniami, niezbędne jest nawiązanie współpracy pomiędzy instytucjami państwowymi i prywatnymi przedsiębiorcami, urzędami konserwatorskimi oraz stowarzyszeniami i fundacjami, które wspólnie będą nośnikiem nowych inicjatyw i zaangażowania społecznego w sprawy kultury.

Стойко Олена Михайлівна,

*доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

ІНДЕКС МІСЦЕВОЇ АВТОНОМІЇ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Колектив європейських експертів з місцевого самоврядування узагальнив попередні дослідження і запропонував визначати індекс місцевої автономії враховуючи такі характеристики незалежності

органів місцевого самоврядування як: законодавча (право приймати нормативно-правові акти), політична, програмна (розробляти і реалізовувати власну політику), фінансова, організаційна, а також невтручання (ступінь адміністративного нагляду з боку вищих органів публічної влади) і доступ (можливість впливу муніципалітетів на органи влади центрального і регіонального рівнів) [1, 225].

Аналіз європейської практики засвідчив, що Швейцарія та скандинавські країни – Фінляндія, Ісландія, Данія, Швеція і Норвегія – мають найвищий рівень автономії разом з Німеччиною, Ліхтенштейном і Польщею (див. Табл. 1). За цією групою слідують Франція, Сербія, Італія, Болгарія, Австрія, Чехія, Литва, Естонія, Бельгія, Словаччина, Португалія та Нідерланди. До наступної групи країн належить Україна та Словенія, хоча слід враховувати, що децентралізаційна реформа в Україні фактично розпочалася у 2014 році – на момент визначення рейтингу. До країн з особливо низьким рівнем ступенем місцевої автономії належать Кіпр, Туреччина, Мальта, Молдавія, Грузія, Ірландія та Великобританія.

Таблиця 1

Індекс місцевої автономії країн Європи [2]

Албанія	50.63	Греція	47.88	Норвегія	73.92
Австрія	64.84	Угорщина	50.78	Польща	74.11
Бельгія	61.33	Ісландія	78.09	Португалія	61.57
Болгарія	66.23	Ірландія	34.92	Румунія	58.14
Хорватія	56.74	Італія	68.18	Сербія	66.99
Кіпр	42.29	Латвія	54.29	Словаччина	60.85
Чехія	64.92	Ліхтенштейн	69.38	Словенія	48.92
Данія	74.65	Литва	65.10	Іспанія	54.98
Естонія	63.66	Люксембург	55.90	Швеція	75.09
Фінляндія	79.36	Північна Македонія	59.27	Швейцарія	79.64
Франція	66.78	Мальта	39.18	Туреччина	39.72
Грузія	38.36	Молдова	35.87	Україна	47.66
Німеччина	73.93	Нідерланди	59.56	Великобританія	45.65

Законодавці в Європі слідують загальній тенденції до поступового посилення рівня автономії, наданого органам місцевого самоврядування. Після початкової фази, коли кілька країн намагалися

наздогнати спільні правові стандарти демократичного місцевого самоврядування, більшість з яких зафіксована Радою Європи у Європейській хартії місцевого самоврядування, є певні реформи у країнах, що змінюють базові моделі правового статусу місцевого самоврядування і переходу від «патронованої громади» до громади, що самовизначається.

Що стосується політики автономії, то вона залежить від конкретної країни. Спектр можливих варіантів представлений від високого ступеня, характерного для скандинавських країн та деякі країни Центральної та Східно-Центральної Європи (Німеччина, Польща), до мінімального, представленого країнами Балтики, Великобританією та Ірландією. Автономія у сфері політики також різниться залежно від сфери: освіти, землекористування, житлово-комунальне господарство, медицина тощо. Автономія у прийнятті рішень найбільш широка у сфері землекористування (зонування, видача дозволів на будівництво), досить багато відповідальності муніципалітети несуть у сфері шкільної освіти, комунальне господарство, соціальний захист та громадський транспорт. За ці функції відповідають муніципалітети у більшості країн Європи. Покладення відповідальності на муніципалітети за політику чи реальний стан справ у школах (освітні програми, найм та оплата праці вчителів) є менш поширеним. Це ж стосується і сфери охорони здоров'я. Насправді масштаб діяльності та політичні повноваження у більшості сфер діяльності доволі тісно пов'язана. Цікаво відзначити, що високий рівень автономності у прийнятті рішень не завжди супроводжується фінансовою автономією чи свободою у реалізації рішень.

Аналіз фінансової автономії свідчить про значну варіативність як у часті, так і серед країн. Протягом 1990-2014 років домінуючою тенденцією було збільшення фінансової автономії, особливо це справедливо для постсоціалістичних країн Східної і Центральної Європи, які мали дуже низький рівень фінансової незалежності на момент отримання незалежності. Ця тенденція проявилася і у деяких сталих демократіях – в Італії, Мальті. Фінансова криза 2008 року негативно вплинула на ступінь фінансової незалежності муніципалітетів, що стало особливо очевидно у змінах щодо правил займів і в країнах, що найбільш постраждали від кризи. Водночас немає підтверджень тези, що значний обсяг функцій, наданий органам місцевого самоврядування, породжує вимоги до жорсткішого контролю над муніципальними фінансами. Швидше має місце протилежне – податкова автономія часто вища в країнах з більшою функціональною

децентралізацією. Загалом країни, що прагнуть до більшої децентралізації, зазвичай готові погодитися на більшу місцеву автономію, як функціональну, так і фінансову.

В європейських країнах органи місцевого самоврядування мають досить високий рівень організаційної свободи у більшості країн Європи. Муніципалітети зазвичай мають можливість обирати на прямих виборах власний виконавчий орган та певну свободу дій, коли йдеться про організаційну структуру муніципалітету. У деяких країнах муніципалітети можуть приймати рішення щодо елементів виборчої системи, таких як кількість і розмір виборчих округів, вибір пропорційної чи мажоритарної виборчої системи. Однак у більшості країн ці параметри визначаються парламентом.

Що стосується виконавчих органів, то у більшості країн вони мають право наймати власний штат, визначати заробітну плату чиновників, обирати власну організаційну структуру та створювати юридичні особи та муніципальні підприємства. Однак є країни в яких місцева адміністрація перебуває під більшим впливом і наглядом з боку центральних органів влади.

Як передбачено Європейською хартією, адміністративний нагляд у більшості країн зводиться до контролю за законністю рішень, прийнятих органом місцевого самоврядування. Ця модель залишалася без змін уже четверть століття. Нагляд лише у деяких випадках поширений на певні рішення чи визначення пріоритетів витрат. Водночас можна помітити ознаки посилення тенденції до встановлення жорсткішого контролю. Поки що лише в окремих країнах експерти повідомляють про зростання контролю, насамперед у фінансовій справі – дисципліна місцевих бюджетів та боротьба з фіскальною кризою чи просто як інструмент управління політикою муніципалітету.

Отже, незважаючи на певне різноманіття моделей місцевої автономії, у більшості країн Європи простежується тенденція до її зростання, що дає підстави говорити про певну їх конвергенцію на основі спільних нормативно-правових документів у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H. Patterns of Local Autonomy in Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2019.
2. Local Autonomy Index for European Countries. URL: <http://local-autonomy.andreasladner.ch/>.

*Ключкович Анатолій Юрійович, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В СЛОВАЧЧИНІ (1998-2006 РР.)

Забезпечення інституційних умов для консолідації демократії безпосередньо пов'язано з оптимізацією вертикального поділу влади, здатністю держави ефективно виконувати владно-управлінські функції на всіх рівнях публічних відносин і посиленням транспарентності в діяльності органів публічного управління. Процеси реформування системи публічного управління та децентралізації влади в Словаччині були доволі складними, супроводжувалися успіхами та кризовими явищами, мали підтримку і критику в суспільстві, адже відбувалися у непростих суспільно-політичних та економічних умовах.

На початку 1990-х рр. Словаччина розпочала перехід від адміністративно-командної до демократичної системи управління. Попри розробку кількох децентралізаційних проектів і декларацію реформених намірів, протягом 1993-1998 рр. не відбувся повноцінний процес передачі влади та відповідальності на місця, було здійснено лише часткову деконцентрацію державної влади. В середині 1990-х рр. у Словаччині відбувалося фактичне гальмування демократичних перетворень на всіх рівнях політичної системи. Механізм функціонування територіального управління підпорядковувався цілям централізації та концентрації влади в руках правлячої коаліції на чолі з В. Мечіаром.

В кінці 1990-х рр. сформувалися сприятливі внутрішньо- і зовнішньополітичні умови для продовження процесу децентралізації в Словаччині. До влади прийшла команда реформаторів на чолі з М. Дзуріндою, яка повернула Словаччину на шлях демократизації та євроінтеграції. Уряд взяв курс на системний підхід у реформуванні публічного управління і проводив політику реформ з метою адаптації системи державного управління та місцевого самоврядування Словаччини до вимог ЄС. У своїй програмній заяві 1998 р. уряд проголошував, що подальша децентралізація повноважень від місцевих органів державної влади до самоврядних органів влади буде відбуватися відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування [4, с. 37].

У 1999 р. уряд ініціював реформування системи публічного управління Словаччини. Для підготовки реформи в уряді було створено

інститут Уповноваженого у сфері реформи публічного управління з наданням йому особливого статусу. В 1999-2001 рр. обов'язки Уповноваженого уряду у сфері реформи публічного управління виконував В. Ніжнянський (у 2003-2006 рр. – Уповноважений уряду у сфері децентралізації публічного управління). Уповноважений подавав на розгляд уряду концепцію реформування, координував цей процес, співпрацював з міністерствами, представниками місцевого самоврядування та неурядових організацій.

Період з 1999 по 2001 рр. можна схарактеризувати як час з підготовки організаційних і нормативних умов реформування, що передбачало експертне обговорення проблем, ухвалення стратегій, концептуальних документів і законодавчих актів. Експерти підкреслювали складність реформи публічного управління в Словаччині, яку розуміли як щось значно більше, ніж реформу управління. Адже вона передбачала трансформацію сектору публічного управління й економіки як цілісності, що опирається на політичний процес і політичну волю до перетворень [6, с. 5].

В 1999 р. уряд ухвалив «Стратегію реформування публічного управління» як комплексний документ, що містить принципи та засади децентралізації, деконцентрації, деєтатизації та раціоналізації публічного управління. Стратегія підтвердила орієнтацію на розбудову дуальної моделі публічного управління, яка почала реалізовуватися ще на початку 1990-х рр., з подальшою децентралізацією компетенції в різних сферах – від держави до органів самоврядування. Стратегія проголошувала, що структурна організація публічного управління в Словаччині буде забезпечена на трьох рівнях: держава – вищі територіальні самоврядні одиниці – місцеве самоврядування (муніципалітет), з визначеними компетенціями для кожного з них [5, с. 68-77].

У 2000 р. було прийнято «Концепцію децентралізації та модернізації публічного управління» [2]. Над концепцією працювали не тільки міністри й посадові особи, відповідальні за реформування державної фінансової та податкової систем, охорони здоров'я, соціальної сфери та ін., до обговорення реформи була залучена широка громадськість як у центрі, так і в регіонах. Концепція децентралізації базувалася на трьох складових комплексної модернізації публічного управління: по-перше, децентралізація повноважень від державної влади до самоврядування; по-друге, політична децентралізація – деконцентрація повноважень від центральних органів влади до спеціалізованих місцевих органів державної влади; по-третє, децентралізація фінансів. При цьому автори концепції зазначали:

«Децентралізація може принести користь громадянам лише тоді, якщо вона здійснюватиметься у всіх трьох вимірах одночасно. Реалізація тільки одного з них, наприклад, децентралізація повноважень без децентралізації фінансів, призведе до зворотного результату. Тому процес децентралізації повинен здійснюватися комплексно» [2, с. 87].

Ухвалення в 2001 р. законів «Про самоврядування вищих територіальних одиниць» [8] та «Про перехід деяких компетенцій від органів державної влади до муніципалітетів і вищих територіальних одиниць» [7] та інших законів запустило процес реформування. До 2002 р. була створена система регіонального самоврядування (8 самоврядних вищих територіальних одиниць – ВТО). Зі створенням ВТО почала здійснюватися децентралізація регіонального управління. На регіональному рівні виникла т.зв. «симетрична» модель публічного управління, за якої в регіонах діють одночасно інститути державного управління та інститути самоврядування. До самоврядних ВТО перейшло чимало повноважень від органів державної влади.

З 2004 р. почала здійснюватися деконцентрація повноважень державних органів управління, з якою пов'язані наступні реорганізаційні кроки: припинення дії районних державних адміністрацій; зміцнення спеціалізованого державного управління на рівні країв; створення окружних адміністрацій загального і спеціалізованого державного управління, а також спеціалізованих філій державного управління [1, с. 104]. Впродовж наступних років були реалізовані заходи з оптимізації структури органів територіального управління (на рівні країв і районів) і перерозподілу їх повноважень та обов'язків.

Після 2004 р. у Словаччині на порядку денному постала реформа публічних фінансів у зв'язку з передачею відповідальності за громадські справи від державних інстанцій до органів самоврядування. Запровадження в 2005 р. нового фіскального механізму дали позитивні економічні результати й дозволили говорити про збільшення доходів територіального самоврядування й підвищення рівня його фінансової незалежності від центрального уряду.

Реалізація стратегії децентралізації владною коаліцією у 2002-2006 рр. стала можливою внаслідок забезпечення необхідних умов на трьох основних рівнях: конституційно-правому, організаційно-інституційному та політичному. В зазначений період відбулося покращення конституційно-правових умов для функціонування децентралізованої держави внаслідок новелізації законів, внесення конституційних змін у 2001 і 2004 рр., апроксимації національного законодавства до права ЄС. Сприятливі умови створили також

реорганізація інституційної інфраструктури на центральному та місцевому рівнях виконавчої влади, стабілізація функціонування публічного управління, виникнення регіонального самоврядування. Найважче було забезпечити сприятливі умови на політичному рівні, оскільки владна коаліція була дестабілізована внаслідок виходу частини депутатів з політичних клубів партій (Альянс нового громадянина, Словацький демократичний і християнський союз). Ця ситуація створила проблеми в пошуку політичної підтримки для подальшої реалізації програми реформ уряду М. Дзурінди [3, с. 88-89]. Попри політичні труднощі, Словаччині вдалося в 2001-2006 рр. здійснити системні реформи у сфері публічного управління.

Перетворення на інституційному рівні політичної системи, спрямовані на децентралізацію державного управління, розбудову місцевого та регіонального самоврядування мали важливе значення для демократичної консолідації в Словаччині. Оптимізація інституційної структури влади, поглиблення процесів децентралізації та деконцентрації, впровадження елементів сервісної моделі управління, посилення відкритості діяльності державних структур та органів самоврядування – все це свідчило про демократизацію публічного управління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в контексті демократизації політичної системи Словацької Республіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Випуск 13. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. С. 102–105.
2. Konceptia decentralizácie a modernizácie verejnej správy. *Decentralizácia na Slovensku. Bilancia nekonečného príbehu 1995–2005* / V. Nižňanský (ed.). Bratislava: Úrad vlády SR, 2006. S. 81–176.
3. Nižňanský V., Cibáková V., Hamalová M. Tretia etapa decentralizácie verejnej správy na Slovensku. Bratislava: Wolters Kluwer, 2014. 232 s.
4. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky od 30. 10. 1998 do 15. 10. 2002. Bratislava, 1998. 43 s.
5. Stratégia reformy verejnej správy. *Decentralizácia na Slovensku. Bilancia nekonečného príbehu 1995-2005* / V. Nižňanský (ed.). Bratislava: Úrad vlády SR, 2006. S. 35–80.
6. Upevňovanie demokracie na Slovensku prostredníctvom miestnych samospráv. Ponaučenia z iných európskych krajín. Stockholm-Bratislava: Medzinárodný inštitút pre demokraciu a pomoc pri voľbách, 2000. 118 s.

7. Zákon z 20. septembra 2001 o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky. *Zbierka zákonov*. Č. 416/2001. S. 4482–4530.

8. Zákon zo 4. júla 2001 o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). *Zbierka zákonov*. Č. 302/2001. S. 3198–3204.

*Лесняк Віталій Юрійович, кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри політології та соціології
Рівненського державного гуманітарного університету*

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ДВОСТОРОННЬОГО ПАРТНЕРСТВА МІЖ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ТА ТРЕТІМ СЕКТОРОМ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

Забезпечення ефективної взаємодії влади з громадськістю є одним із ключових пріоритетів діяльності державного апарату та органів місцевого самоврядування в Україні. Злагоджені принципи двосторонньої співпраці між владними органами та громадськими організаціями повинні будуватись на основі успішної адміністративної практики розвинених європейських держав.

Сучасні вимоги до процесу взаємодії органів державного управління та неурядових організацій зумовлюють формулювання кількох основних принципів такої співпраці в Польщі. Серед них, зокрема, можна виокремити такі найважливіші принципи [6, s. 9]: органи державного управління повинні уникати порушення незалежності громадських організацій; владні інститути визначаючи політичні пріоритети повинні поважати і полегшувати діяльність громадських організацій як захисника інтересів громадськості; адміністрація повинна законодавчими нормами чітко окреслити принципи регулювання співробітництва з громадськими організаціями з метою гарантування необхідної прозорості, особливо в умовах використання бюджетних коштів; неурядові організації повинні служити загальносуспільним інтересам на відміну від корпоративних; громадські організації зобов'язані регулярно інформувати та звітуватись про свою діяльність і фінансову активність; добровільні організації повинні управлятися в демократичний спосіб і спрямовувати зусилля на реалізацію суспільно корисних справ.

У польській політико-правовій системі основним правовим актом, який регламентує співробітництво між адміністрацією і громадськими організаціями є Закон про діяльність суспільної користі і волонтаріат

від 24 квітня 2003 року [3], який перш за все визначає механізми взаємодії і правові межі фінансування діяльності громадських організацій з державних фондів [2, s. 5].

Завдяки регламентованим у Законі правовим засадам системного співробітництва створено основу для функціонування реальної конкуренції в сфері реалізації суспільних завдань [2, s. 4]. Згідно зі ст. 5 Закону про діяльність суспільної користі і волонтеріат, співпраця між державними та місцевим органами влади та громадськими організаціями відбувається у формі [3]: доручення громадським організаціям реалізації суспільних завдань; взаємного інформування про заплановані напрямки діяльності; консультування з неурядовими організаціями щодо проектів нормативних актів в сферах, що стосуються їх статутної діяльності; консультування проектів нормативних актів, що стосуються сфери публічних завдань; створення спільних органів дорадчого і консультаційного характеру, що складаються як з представників неурядових організацій, так і представників відповідних владних інституцій; партнерського договору про виконання місцевої ініціативи; партнерського договору, зазначеного в ст. 28 а, п.1 Закону про засади проведення політик розвитку від 6 грудня 2006 року [4], а також договору про партнерство, окреслених у ст. 33 п. 1 Закону з дня 11 липня 2014 р. про принципи реалізації програм в сфері політики фінансової узгодженості у фінансовій перспективі 2014-2020 [5]. Перелік вказаних форм співпраці не є вичерпним, адже взаємодія може відбуватися також й в інших формах, перелік котрих, як влучно зазначає Марта Жолендовська, має “відкритий характер” [7, s. 18].

У цілому ж до основних напрямків співпраці адміністрації з громадськими організаціями прийнято відносити фінансову (у результаті якої здійснюється трансфер фінансових засобів – дотацій) і позафінансову співпрацю (інші форми співпраці) [7, s.18], до яких також можуть відноситись різні форми організаційної підтримки [1, s.36-37]: адміністративна допомога; безкоштовне надання громадським організаціям приміщень для здійснення діяльності відповідно до статуту; надання доступу до використання різного обладнання, технічних засобів для здійснення організаційних цілей; інформування неурядових організацій про джерела здобуття позабюджетних фінансових ресурсів (наприклад, з фондів Європейського союзу); допомога неурядовим організаціям в опублікуванні інформації у місцевій пресі чи Інтернеті; співпраця в рамках реалізації офіційних програм, планування та проведення спільних заходів, наприклад, конференцій, курсів підготовки, майстер-класів; участь представників

громадських організацій у засіданнях державних органів та інституцій місцевого самоврядування, допомога у створенні громадських організацій, телефонні консультації, а також дорадча допомога; патронат представників влади над діяльністю громадських організацій, промоція діяльності громадських організацій; співпраця у сфері громадської оцінки тендерних закупівель; допомога у налагодженні міжрегіональних та міжнародних контактів; створення баз даних про неурядові організації; участь неурядових організацій в процесі розробки бюджетів відповідних територіальних одиниць; співробітництво у сфері оцінки реалізації проектів тощо.

Щодо вибору владними інституціями форм співпраці з третім сектором істотне значення має процес спільної підготовки річних програм співпраці. Стаття 5а, п. 1 Закону про діяльність суспільної користі і волонтерат зобов'язує владні органи приймати до 30 листопада відповідні річні програми співпраці з громадськими організаціями [3]. Саме тому, в рамках виконання таких програм співпраці, здійснюються різноманітні форми партнерської взаємодії між адміністрацією та неурядовими організаціями.

Таким чином, законодавством Польщі визначено основні форми співпраці між державним та громадським секторами на основі принципів взаємодопомоги, забезпечення незалежності сторін, партнерства, ефективності, чесної конкуренції та прозорості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Kosowski J. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi / J. Kosowski. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska. – 2012. – 222 s.

2. Skiba R., Niecikowska R. Jak współpracować z administracją publiczną? / R. Skiba, R. Niecikowska. – Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawór, 2005. – 28 s.

3. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=wdu20030960873>.

4. Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20062271658>.

5. Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności finansowanych w perspektywie finansowej 2014-2020 // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20160000217>.

6. Współpraca administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi w 2001 r. ze szczególnym uwzględnieniem prawa organizacji

pozarządowych do informacji o działalności organów władzy publicznej RP 2001 r. Raport. – Warszawa: Departament Analiz Programowych Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, 2001. – 265 s.

7. Żołędowska M. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Praktyczny komentarz, stan prawny 30 maja 2011 r. / M. Żołędowska. – Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2011. – 102 s.

*Лук'янов Олексій Петрович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Державного університету телекомунікацій*

«ДЕРЖАВА АВТОНОМІЙ»: МОДЕЛЬ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ІСПАНІЇ

Європейський вектор розвитку України актуалізує питання адміністративно-територіальної реформи у відповідності до європейських стандартів, гостро стоїть питання розподілу повноважень між центральною владою і регіонами. У Європейських країнах є багатий досвід демократичного розподілу владних повноважень між центральною владою і регіонами. Історичний досвід демократичної децентралізації має Іспанія.

Держава автономій в сучасній унітарній Іспанії – результат масштабного процесу децентралізації, початого в Іспанії з прийняттям демократичної Конституції 1978 р., який залишив позаду авторитарний режиму генерала Франко, – відповідає внутрішній складності устрою держави і наявності периферійних спільнот, вкрай згуртованих і з успіхом тих, що змагаються з уніфікацією, що йде від центру. Не можна не відзначити безперечний успіх моделі і її здатність відповідати на виклики, які, і до цього дня, виходять з боку периферійних спільнот.

Ця множинність, несхожість регіонів разом з потужними рухами в Каталонії і Країні Басків, сприяли формуванню іспанської моделі територіального розподілу влади. Таким чином, з'явилася особлива форма держави, яка шукала підхід до всіх територій з врахуванням їх несхожості і унікальності. Подібна територіальна децентралізація також відбилася і на розподілі повноважень між державою і новими самостійними одиницями.

Процес утворення Автономних Співтовариств йшов в умовах інтеграції Іспанії в ЄС, і це багато в чому відповідало ідеї «Європи регіонів» [5, с. 74].

Згідно статті 147.2 Автономні Співтовариства визначають в своїх Статутах “повноваження Автономного Співтовариства в рамках Конституції”. Роль Конституції полягає, в основному, в перерахуванні

повноважень, які спочатку знаходяться у винятковому веденні Держави (ст. 149.1 Конституції), а також повноважень, які можуть відноситися до ведення Автономного Співтовариства (ст. 148.1). Автономне Співтовариство може приймати в своєму Статуті Автономії все або частина повноважень, перерахованих в статті 148, а після п'яти років, через реформу Статуту, може збільшити їх число [1; 6]. В будь-якому разі, саме Статут Автономії визначає круг повноважень, що приймаються кожним з Автономних Співтовариств.

Шлях до утворення автономії, прописано в статті 151.1, вимагає згоди абсолютної більшості населення кожної провінції (схвалення на референдумі голосуванням більше 50% від списку виборців). Проте, не дивлячись на всі труднощі, Андалузія стала автономією саме у такий спосіб і, завдяки цьому, отримала всі можливі повноваження згідно Конституції.

Через Статут Автономії різні Автономні Співтовариства придбали бажану міру самоврядності. Еластичність системи дозволила задовольнити різні вимоги територій відносно самоврядності. Таким чином, на початку процесу децентралізації кожне Автономне Співтовариство отримало свій певний набір повноважень.

Розмежування повноважень, з врахуванням складності окремих функцій і взаємозв'язків, що існують між ними, виявляється визначальним чинником. У Конституції передбачається (у статті 161.1), що в разі виникнення конфліктів повноважень між Державою і Автономними Співтовариствами або між останніми, їх розв'язанням займається Конституційний Суд [1].

Високий рівень конфліктності в процесі розподілу повноважень демонструє, до якої міри іспанська система розподілу повноважень є, і до цього дня, моделлю конфліктною, а не моделлю співпраці. Так, всі суб'єкти, особливо, Держава і Автономні Співтовариства – Країна Басків і Каталонія, систематично використовували конфлікт повноважень і вичерпали, таким чином, можливості системи, виходячи, у багатьох випадках, за рамки дозволеного [4; 7]. Отже, сьогодні для функціонування системи характерний високий рівень конфліктності, що свідчить про взаємне недовір'я властей; особливо це стосується Автономних Співтовариств з яскраво вираженою індивідуальністю, таких як Каталонія.

Для Іспанії властиві змагальність і диференціація як протиборчі сили в процесі динамічного розвитку автономної системи. Можливість постійно реконструювати самоврядність різних Автономних Співтовариств, яка дозволяє, як ми бачили, Автономним Співтовариствам набувати відмінних повноважень, стала причиною своєрідної гри між двома протилежними силами в процесі еволюції системи автономій в Іспанії. На практиці, диференційований підхід створює певні незручності для уніфікації Автономних Співтовариств, неприйнятною окремими територіями, але

одночасно й лазівкою, що допомагає уникнути тієї уніфікації, для якої автономія – це вирішення проблеми самовизначення територій [8]. Динамічний характер системи дозволяв, до справжнього моменту, вирішувати суперечливі вимоги сторін. Проте протистояння сил призводить, зрештою, до того, що доведеться вибрати між двома тенденціями.

Ці елементи асиметрії, ув'язнені в самій Конституції, які могли б допомогти системі пристосуватися до ситуації напруженості між територіями (на що вона і претендує), могли б допомогти знайти вихід з глибокого конфлікту, який далеко виходить за рамки питань, що стосуються повноважень, як це відбувається з правом на самовизначення територій, що зберігають яскраву самобутність, і тому, разом з національним проектом, співіснують відцентрові тенденції, особливо, в Каталонії та Країні Басків. Дослідження показує, що сутність проблеми полягає не в розподілі повноважень, а, швидше, в національностях їх самобутності. Одні вважають всіх іспанцями, і тому диференційований підхід до різних Автономних Співтовариств для них – це аномалія [5, с. 77]. Інші вважають, що питання це спірне, проблематичне, і тому прагнуть зберегти відмінності.

Іспанський досвід побудови системи регіонального управління має для України такий інтерес. По-перше, він підтверджує необхідність українського обережного підходу до перенесення зарубіжних "рецептів" в специфічні національні умови. Хоча реформа розвивалася в руслі європейської федералістської традиції (з особливою увагою до практики ФРН), в країні прагматично зупинились там, де ретельне опрацювання навіть концептуально важливих юридичних деталей створювало на початковому етапі небезпеку порушення компромісу, необхідного для перехідного періоду і продиктованої вибором мирної дороги перетворень. Впровадження відкритої моделі за принципом «вдома керую сам» перетворило Іспанію в країну, де відбувається федералізація «згори донизу». Тим самим була забезпечена свобода маневру на першому, найважливішому відрізку дороги, що зробило можливим реальні успіхи. По-друге, досвід Іспанії дозволяє оцінити значущість інститутів громадянського суспільства в проведенні такої реформи. Передача самоврядності в руки регіональних і місцевих влад відбувалася завдяки активній і безпосередній участі мережі громадських організацій на місцях - змішаних комітетів і комісій, самоврядних асоціацій і тому подібне. Тому нова демократична система взаємин центру з регіонами, далеко не безконфліктна, містила в собі можливість гнучкого узгодження інтересів сторін, цивілізованого вирішення протиріч, що виникали в ході економічної і структурної модернізації, для якої вона створила необхідні межі. По-третє, виявилось, що навіть успішний досвід становлення державності є тривалим і поетапним процесом, що вимагає коректування у міру виникнення складних проблем структурного порядку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Constitution of Spain: <http://www.spainemb.org/information/Constitution.htm>.
2. Beneyto, Juan. En Las Autonomías. El poder regional en España, Siglo XXI. / J. Beneyto. – Madrid, 1980. - p. 229.
3. Börzel, Tanja. States and Regions in the European Union. Institutional Adaptation in Germany and Spain / T. Börzel. – Cambridge University Press, 2002. - p. 93.
4. Miguel Ángel Aparicio. La forma del Estado en los debates constituyentes / La Descentralización y el Federalismo. Nuevos modelos de Autonomía Política (España, Bélgica, Canadá, Italia y Reino Unido). – Barcelona: Cedecs, 1999. - p. 13.
5. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К.: ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.
6. Moreno L. The Federalization of Spain. / L. Moreno. – London, Portland, OR: Frank Cass, 2001. – 182 p.
7. Viver C. Centralisation and decentralization trends in Spain. An assessment of the present allocation of competences between the state and the autonomous communities. *Autonomics i Federals*, 2005. –P. 155–177.
8. Ruano Josи Manuel. Functional Federalism in a Complex State: The Case of Spain. // *The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe* – Edited by J. M. Ruano, M. Profiroiu. –Palgrave Macmillan, 2017.– 512 p.

Dr Teresa Marcinów

Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych Politechnika Wroclawska

KONCEPCJE I CZYNNIKI ROZWOJU REGIONALNEGO NA PRZYKŁADZIE SPUŚCIZNY POCYSTERSKIEJ DOLNEGO ŚLĄSKA.

Współczesne podejście do rozwoju regionalnego w znacznym stopniu koncentruje uwagę na uwarunkowaniach kulturowych i społecznych. W świecie przesyconym procesami o charakterze globalnym opieka nad dziedzictwem kulturowym wymaga kreatywnego wykorzystania materialnych i niematerialnych zasobów lokalnych dla kształtowania rozwoju i powiązań społeczno-gospodarczych.

Polityka regionalna znalazła swoje miejsce już na etapie tworzenia Wspólnot Europejskich. Umocnienie trójstopniowego układu: wspólnota-

państwo-region⁴⁰ było wyrazem, docenienia i podkreśleniem znaczenia działań lokalnych, które dodatkowo objęte zostały ochroną przez zasadę subsydiarności⁴¹. Na kanwie przeobrażeń europejskich nowego znaczenia nabrały regiony położone przy granicach państwowych i stały się polem współpracy transgranicznej ułatwiając wybrzmienie wielogłosowej i wielonarodowej historii ziem pogranicza. W tym kontekście Dolny Śląsk stanowi ważny element wpisując się w typologię pogranicza Babińskiego jako:

„(...) to pogranicze między podobnymi, tj. podobnie ukształtowanymi całościami, takie jak pogranicze między narodowo-państwowymi kulturami znajdującymi się na podobnym poziomie rozwoju (...). Po obu stronach tego pogranicza istniały organizmy państwowe (choć historycznie się to zmieniało) i wyraźnie ukształtowane odrębne kultury, a poza tym wpływ obu centrów, choć historycznie zmienny, mniej więcej się równoważył. Do tego typu zaliczam także pogranicze polsko-niemieckie, choć w tym wypadku owa symetryczność oddziaływań była chyba mniejsza”⁴². Podobieństwo terenów pogranicza ułatwia wspólne planowanie działań należących do zachowania dziedzictwa przynależnego kulturom po obu stronach granicy.

Omawiane w niniejszym przedłożeniu czynniki rozwoju regionalnego wpisują się w strukturę przyjętych paradygmatów rozwoju dla danego państwa. W szerszym kontekście jest to element polityki proponowanej przez Unię Europejską uwarunkowany wzrostem znaczenia i roli regionów. W ujęciu najszerszym jest to dbałość o zasoby cywilizacyjne związane aktualną terytorialnością, a jednocześnie wykraczające poza jej ramy i pretendujące do utrwalenia ich zgodnie z pierwotnymi założeniami dla pamięci przyszłych pokoleń.

Określenie czynników rozwoju jest istotne z punktu widzenia prowadzenia efektywnej polityki przez organy zarządzające. Czynnikiem rozwoju jest składnik, własność regionu lub zdarzenie mające miejsce na jego terytorium. Stanowi jednocześnie o wartości regionu będąc zasobem sfery ekonomicznej, społecznej, technologiczno-technicznej, ekologicznej lub politycznej. W tym kontekście spuścizna cysterska może zostać wpisana

⁴⁰ L. Ciamaga, E. Latoszek, K. Michałowska-Gorywoda, L. Oręziak, E. Teichmann, Unia europejska, Warszawa 2000, s. 127.

⁴¹ „Idea subsydiarności głosi, że każda władza, a w szczególności władza polityczna powinna mieć znaczenie pomocnicze (wspierające) i pobudzające w stosunku do wysiłków podejmowanych przez autonomiczne i samodzielne jednostki, które ją ustanowiły (aspekt pozytywny subsydiarności), subsydiarność, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/subsydiarnosc;4836984.html>, 30.10.2019.

⁴² Babiński G. (1994), Pogranicze etniczne, pogranicze kulturowe, peryferie. Szkic wstępny problematyki, „Pogranicze” Studia Społeczne Tom IV, Białystok 1994 s. 9

do niemal każdej kategorii zależnie od inicjatyw podejmowanych przez władze publiczne w celu uzyskania pożądaných dla regionu efektów.

Na kondycję społeczeństwa europejskiego przez wiele stuleci intensywny wpływ miały poglądy i treści życia duchowego. Przejawem takich treści był między innymi wpływ oddziaływania religii chrześcijańskiej i zasiedlanie terytoriów przez zgromadzenia zakonne. W okresie świetności zgromadzenie Cystersów charakteryzowało się umiejętnością tworzenia otoczenia dla rozwoju obejmującego czynniki materialne i niematerialne.

Warto dodać, że dziedzictwo niematerialne oraz jego charakterystyka i przyporządkowanie tego dziedzictwa koncepcjom rozwoju ułatwia Konwencja UNESCO, która proponuje następujące objęcie refleksją obszary:

1. „Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
2. Sztuki widowiskowe;
3. Zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
5. Umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym”⁴³.

Szczegółowe działania polityki regionalnej stwarzają możliwość ocalenia pozostałości po wielowiekowej obecności Cystersów na ziemiach Dolnego Śląska. Jedną z najbardziej wpływowych grup zakonnych założoną w Citeaux w 1098 r. przez Roberta de Molesme zyskała ogromną popularność w XII w. i rozprzestrzeniła się na terenie niemal całej Europy. Surowa reguła, która polegała między innymi na wyrzeczeniu się wszelkiej własności, wykonywaniu licznych obowiązków wynikających z samodzielnego prowadzenia gospodarstwa, rygorze modlitwy i pracy ręcznej, odrzuceniu darowizn i życiu w klasztorach na uboczu, mimo wszystko przyciągnęła do siebie rzeszę zwolenników⁴⁴. Monastyczny tryb życia proponowany przez Cystersów początkowo był odpowiedzią na zapotrzebowanie epoki przesiąkniętej sporami wspólnoty chrześcijańskiej i zapowiedzią nowej formuły kontemplacyjnej. Z czasem jednak rolnicze umiejętności i dobre zarządzanie przyniosły efekty w postaci pomnożenia majątków ziemskich, a zakon Cystersów zaczął odstępować od pierwotnej reguły stworzonej przez św. Stefana Hardinga. Ostre praktyki ascetyczne realizowane przez św. Bernarda z Clairvaux, którego śmiało można określić jako postać pierwszoplanową wśród Cystersów, nie były wiernie odwzorowywane w kolejnych latach i już pod koniec XII w. w sposób zauważalny zmieniono pierwotne nastawienie do sposobu funkcjonowania zgromadzenia i rozbudowano system zarządzania oraz sposób

⁴³ Narodowy Instytut Dziedzictwa, Domeny niematerialnego dziedzictwa kulturowego, http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Domeny/, 28.10.2019.

⁴⁴ Historia chrześcijaństwa, red. T. Dowley, Warszawa 2002, s. 281.

funkcjonowania braci w nowych klasztorach. Rozwój ruchu monastycznego w Europie związany był z podróżami, przemieszczaniem się i odrzuceniem komfortowego, stabilnego sposobu życia na rzecz poszukiwania Boga - *peregrinatio monastica*⁴⁵.

Co istotne zakon rolników i zarządców pochodzący z francuskiego Citeaux wykazywał się pracowitością zgodnie z regułą *ora et labora* i determinacją w wyszukiwaniu, pozyskiwaniu i przystosowywaniu nowych miejsc i w sposób godny podziwu sytuując je w niesprzyjających lokalizacjach. Klasztory zakładano często na terenach wilgotnych lub bagiennych, trudnych do zagospodarowania, ale dobrze rokujących dla wybranych sposobów wykorzystania: hodowli ryb, uprawy lnu, roślin strączkowych, chmielu.

Cystersi byli znakomitymi rolnikami i świetnie orientowali się w sposobach optymalnego wykorzystania zastanych warunków przyrody. Upowszechnili trójpolówkę, systemy nawadniania i nawożenia gleb oraz umiejętność zagospodarowania terenu na potrzeby hodowli zwierząt i prac rzemieślniczych. Prawdopodobnie dlatego Bernard z Clairvaux, nazywany niekiedy twórcą mistycyzmu feudalnego łączył przywiązanie do sprawnego zarządzania z surowością i prostotą życia prowadzonego przez siebie zgromadzenia.

W zakonie Cystersów przestrzegano zasad w utrzymywaniu ścisłych więzi między klasztorem macierzystym a klasztorami filialnymi. Dzięki dbałości o utrzymywanie kontaktów między braćmi powstał rodzaj niematerialnego dziedzictwa. „Depozytariusze wiedzy” przy okazji kontroli podległych filii dzielili się umiejętnościami i przekazywali wiedzę na zasadzie relacji mistrz-uczeń. Częsta wymiana informacji z zakresu prac rolnych i rzemieślniczych owocowała usprawnieniami w pracach budowlanych hodowli zwierząt takich jak bydło czy karpie, uprawie rolnej czy też ważeniu piwa lub produkcji wina. Można śmiało powiedzieć, że transfer ówczesnych technologii nie znał barier wynikających z ustanowionych granic i interesów państwowych. W czym tkwił ów sekret ponadnarodowych i zgodnych działań? Z pewnością idea krzewienia chrześcijaństwa była pierwszym impulsem dla rozpoczęcia działań na tak wielu obszarach. Pamiętać jednak należy, że epoka w której wydarzenia te miały miejsce aprobowała mariaż tronu z ołtarzem, co wspierało ideę budowania w każdy możliwy sposób państwa bożego na ziemi.

⁴⁵ Andrzej M. Wyrwa, Podróże cystersów oraz idea, organizacja i promocja szlaku cysterskiego w Polsce, https://papers.wsb.poznan.pl/sites/papers.wsb.poznan.pl/files/StudiaPeriegetica/6_2_2008.pdf, 22.10.2019.

Niewątpliwe bogactwo dziedzictwa duchowego i kulturowego stworzonego przez zakon Cystersów zostało docenione na forum Europy i przy wsparciu Rady Europy utworzono Europejski Szlak Cysterski w 1990 r., który przebiega przez Polskę, Francję, Hiszpanię, Portugalię⁴⁶. Ten rodzaj inicjatyw podkreśla ponadnarodowy charakter działalności zakonu i integrujące mechanizmy wypracowane na początku XII w. Pomaga także poczuć odpowiedzialność za wspólne, cywilizacyjne dziedzictwo, którego podtrzymanie i popularyzowanie odbywa się na każdym poziomie organizacji (regionalnym, krajowym i europejskim).

W Polsce funkcjonowanie Szlaku Cysterskiego zainicjowano po raz pierwszy w miejscowości Mogiła we wrześniu 1990 r. i zasięgiem swoim objął wszystkie klasztory w Polsce. Opracowanie trasy na zasadzie turystycznego szlaku samochodowego było podyktowane zachęceniem podróżujących, by w łatwy sposób mogli wpleść w planowane przejazdy zwiedzanie zabytków cysterskich. Warto nadmienić, że stare szlaki kulturowe pokrywają się z tworzoną współcześnie infrastrukturą drogową. Utworzone w ten sposób trasy tworzą pętle i obejmują swoim zasięgiem pięć województw: Śląskie, Wielkopolskie, Kujawskie, Małopolskie oraz Łódzkie⁴⁷.

Pomysł największego projektu przekraczającego granice regionów to Południowo-zachodni szlak cysterski łączący zasięgiem cztery województwa: dolnośląskie, opolskie, śląskie, małopolskie. Południowo-zachodni szlak cysterski przebiega przez teren Dolnego Śląska, jednak obejmuje jedynie te lokalizacje zabytków pocysterskich, których miejscowi władarze zdecydowali się wyłożyć 15% wkładu własnego, by umożliwić jego realizację. Dopiero w dalszej kolejności czynnikiem decydującym o włączeniu obiektów w trasę szlaku to walory zabytkowe i status pomników kultury wykraczających poza wymiar materialny. Współczesna koncepcja funkcjonowania tego regionu jest nie tylko wynikiem bieżących potrzeb, ale także rezultatem doświadczeń i pracy minionych pokoleń. Odczytanie walorów spuścizny jest zadaniem kolejnych generacji wspieranych przez środki i możliwości właściwe dla bieżących zobowiązań.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt w dziejach zakonu, który zaciążył w sposób nieodwołalny na jego historii – polityka Fryderyka Wilhelma III. Wojenne niepowodzenia spowodowały, że konieczne było zajęcie majątków kościelnych. Pruska kasata zakonów na Śląsku miała miejsce w 1810 r., kiedy to wynikiem edyktu Fryderyka Wilhelma III i w

⁴⁶

Europejski

szlak

cysterski,

<http://www.map4u.pl/pl/cms/artykuly/inspiracjeturysty/motoryzacyjna/euroszlaki/eszlakcys/>,
22.10. 2019.

⁴⁷ Tamże.

skutek konieczności zapłacenia kontrybucji wojennej jaką na Prusy nałożył Napoleon zdecydowano sięgnąć po cysterskie posiadłości. Efektem edyktu było natychmiastowe przejęcie majątków należących do klasztorów i kolegiat. Szczególnie skutecznie odbył się ten akt na terenie Śląska. Skutkiem takiej polityki liczne dobra i majątki zgromadzone przez zakon Cystersów wielokrotnie zmieniały właścicieli i nie zawsze obchodzono się z nimi w sposób adekwatny dla ich wartości o randze cywilizacyjnej. Wobec zaprzepaszczenia szansy odpowiedniego ich restaurowania popadały w ruinę i wielu z nich do dzisiaj nie można przywrócić pierwotnej świetności.

Pożądane byłoby w ramach próby syntetycznego przedstawia wybranych przykładów spuścizny pocysterskiej odnieść się do koncepcji i czynników rozwoju regionalnego jako ważnego elementu w budowaniu ciągłości kulturowej Dolnego Śląska. Warto spojrzeć na cztery aktualne konteksty wyłaniające się z historii działalności zakonu, a jednocześnie pomocne w rozwoju i rozpowszechnianiu wiedzy na temat dziedzictwa cysterskich braci. Rozważania warto poprzedzić przypominając początkowe założenia przyświecające funkcjonowaniu zakonu.

Pierwszy z nich to aspekt podróży podjętej ze względu na motywy religijne. Głównym celem pielgrzymowania stają się obiekty sakralne, związane z miejscami szczególnego kultu lub istotne ze względów na historię religii. Godnym wspomnienia przykładem jest perła baroku w Krzeszowie, która wita przybyszów widokiem *divina proportio*⁴⁸ monumentalnej budowli. Kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny kryje w swoich wnętrzach zaliczany do najcenniejszych obraz diecezji legnickiej jakim jest ikona Matki Bożej Łaskawej. Zespół klasztoru Cystersów - obecnie benedyktynek z XVIII w., wspomniany kościół klasztorny, mauzoleum Piastów świdnicko-jaworskich to nieliczne z zabytków krzeszowskich znajdujących się na długiej liście Narodowego Instytutu Dziedzictwa⁴⁹. Ten imponujących rozmiarów obiekt należy do znakomitych przykładów realizacji założeń sztuki kontrreformacyjnej, których rzeźby oraz malarstwo przepychem i doskonałością odmalowują dynamikę relacji międzywyznaniowych.

W ślad za ówczesnymi wędrownymi mnichów motywowanymi głównie aspektami religijnymi przemieszczały się przez Europę nowatorskie sposoby uprawy roli i hodowli bydła, a także transferu myśli technicznej w postaci na przykład młynów i tartaków. To właśnie Cystersom zawdzięczano nowoczesny sposób wytopu żelaza. Z pewnością Cystersi nie mieli sobie

⁴⁸ <https://opactwo.eu/pomnik-historii/odkrywaj/ciekawostki/>, 11.10.2019.

⁴⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://zabytek.pl/pl/obiekty?szukaj=krzesz%C3%B3w>, 10.10.2019.

równych we współpracy z przyrodą, co daje im również miano pierwszych ekologów.

Przykładem odpowiednim dla takiej refleksji są stawy milickie - to największy w Europie kompleks stawów hodowlanych założony przez Cystersów w XIII w., Liczba stawów jest trudna do określenia ze względu na ich stan (zarośnięcie, wyschnięcie itp.), szacuje się, że jest ich ponad 280, a powierzchnia, którą zajmują liczy ok. 77 km². Milickie stawy to największy rezerwat przyrody w Polsce, którego znaczenie wykracza poza ramy krajowe i wpisany został na listę Living Lakes⁵⁰.

Trzeci obszar to zabytki stanowiące perełki architektury, łączą zamięłowanie do sztuki, staranność wykonania i rozmach budowli ceglanych, które jako jedne z pierwszych pojawiły się dzięki „szarym” braciom. Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o opactwie Cystersów w Lubiążu. Jest ono arcydziełem baroku i największym na świecie obiektem cysterskim. Imponuje rozmachem z jakim zostało wykonane - obecnie jest to drugi co do wielkości obiektem sakralny na świecie (powierzchnia dachów zajmuje ok. 2,5 ha, a długość fasady wynosi 223 metry). W średniowieczu wspomniane opactwo Cystersów prowadziło Kroniki książąt polskich, Roczniki lubiąskie i Katalog biskupów wrocławskich.

Czwarty aspekt to nauka i wykształcenie, dzięki którym pozostały liczne księgi wzbogacające zbiory biblioteczne. Jedna z nich – księga Henrykowska zawiera symboliczne dla wszystkich Polaków zdanie: „Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai”⁵¹. Opactwo henrykowskie należy do najważniejszych zabytków w Polsce, a swoje początki datuje w 1222 r. Jego wyjątkowej wagi znaczenie nie ogranicza się jedynie do relikwów muzealnych i pełni ono nadal rolę edukacyjną, a w jego siedzibie mieści się seminarium duchowne i liceum ogólnokształcące.

Koncepcje właściwe dla Dolnego Śląska to tworzona nieustannie odpowiedź na zadanie jakie zostawiła Polsce historia powojenna: podtrzymać pamięć o zastanym dziedzictwie i przywrócić świetność wyjątkowych zabytków, które przez lata stawały się ofiarami nieudanych decyzji władz lokalnych i krajowych. Dziedzictwo pocysterskie przypomina również wielkość dynastii Habsburgów i potęgę zależności polityczno-religijnych, które kasatą majątków przypieczętowały los dobytku zakonnego. Warto pamiętać, że cystersi, którzy opanowali gospodarczo zależności społeczne stanowili warstwę w pewnym stopniu uprzywilejowaną balansując między codzienną pracą szarych ludzi a mistyczną tajemnicą życia i boskim porządkiem wszechświata.

⁵⁰ Global Nature Fund, Militscher Teiche – Polen, <https://www.globalnature.org/de/living-lakes/europa/militscher-teiche>, 20.10.2019.

⁵¹ T. Michałowska, Średniowiecze, Warszawa 2002, s. 267.

Bibliografia:

Ciamaga L., Latoszek E., Michałowska-Gorywoda K., Oręziak L., Teichmann E., Unia europejska, Warszawa 2000.

Babiński G., Pogranicze etniczne, pogranicze kulturowe, peryferie. Szkic wstępny problematyki, „Pogranicze” Studia Społeczne Tom IV, Białystok 1994.

Michałowska T., Średniowiecze, Warszawa 2002.

Historia chrześcijaństwa, red. T. Dowley, Warszawa 2002.

Internet:

Encyklopedia PWN,
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/subsydiarnosc;4836984.html>, 30.10.2019.

Europejski szlak cysterski,
<http://www.map4u.pl/pl/cms/artykuly/inspiracjeturysty/motoryzacyjna/euroszlaki/eszlakcys/>, 22.10. 2019.

Global Nature Fund, Militscher Teiche – Polen,
<https://www.globalnature.org/de/living-lakes/europa/militscher-teiche>,
20.10.2019.

Narodowy Instytut Dziedzictwa, Domeny niematerialnego dziedzictwa kulturowego,

http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Domeny/, 28.10.2019.

<https://opactwo.eu/pomnik-historii/odkrywaj/ciekawostki/>, 11.10.2019.

Narodowy Instytut Dziedzictwa,
<https://zabytek.pl/pl/obiekty?szukaj=krzesz%C3%B3w>, 10.10.2019.

Wyrwa A. M., Podróże cystersów oraz idea, organizacja i promocja szlaku cysterskiego w Polsce,
https://papers.wsb.poznan.pl/sites/papers.wsb.poznan.pl/files/StudiaPeriegetica/6_2_2008.pdf, 22.10.2019.

Dr Sylwia Straszak-Chandoha

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

GOSPODARKA ROLNA REGIONU DOLNEGO ŚLĄSKA W LATACH 1918 – 1989⁵²

Abstrakt: Artykuł ma na celu przedstawienie ewolucji form gospodarowania na wsi dolnośląskiej w latach 1918 – 1989. Zmiany jakie zachodziły na terenie Dolnego Śląska w badanym okresie dotyczyły każdej

⁵² Artykuł finansowany ze środków projektu badawczego nr 2015/17/N/HS3/00882 Narodowego Centrum Nauki pt. "Ekonomiczne i społeczno – polityczne czynniki zmian w rolnictwie na Dolnym Śląsku w latach 1945 -1956".

płaszczyzny, zarówno ekonomicznej, politycznej jak i społecznej. Artykuł podzielony został na trzy zasadnicze części. Część pierwsza koncentruje się na latach 1918 – 1939 do rozpoczęcia działań wojennych, kiedy region dolnośląski stanowił jedną z prowincji Rzeszy i charakteryzowała go kapitalistyczna forma gospodarowania. Część druga omawia pierwsze lata powojenne i proces uspołeczniania wsi do 1956 r. W części trzeciej przedstawione będą podstawowe założenia polityki państwa względem rolnictwa w latach 1956 – 1989.

1. Wstęp

Na rolnictwo dolnośląskie w latach 1918 – 1989 miało wpływ wiele czynników, do najważniejszych można zaliczyć : politykę rolą państwa wobec regionu, strukturę agrarną, liczbę inwentarza żywego, mechanizację, zużycie nawozów sztucznych. Dolny Śląsk w latach 1918-1939 był częścią państwa kapitalistycznego, natomiast po 1945 r. stał się częścią państwa, które stopniowo wprowadzało gospodarkę socjalistyczną.

2. Dolny Śląsk w latach 1918 - 1939

Dolny Śląsk w okresie dwudziestolecia międzywojennego należał do jednej z najbiedniejszych prowincji Niemiec. W skład prowincji dolnośląskiej wchodziła rejencja legnicka i rejencja wrocławska. Struktura agrarna prowincji dolnośląskiej w badanym okresie charakteryzowała się wysokim odsetkiem gospodarstw karłowatych poniżej 2 ha, które stanowiły około 50% ogólnej sumy gospodarstw. Zajmowały one zaledwie 4% ziemi. Rolnictwo oparte było na dużych gospodarstwach powyżej 100 ha, które w 1938 r. obejmowały 48,1% ogólnego obszaru, a stanowiły nieco ponad 1% ogólnej liczby gospodarstw⁵³. Według danych z 1939 r. ludność tego regionu zatrudniona była głównie w przemyśle (około 37%), natomiast w rolnictwie pracowało około 23% wszystkich zatrudnionych ogółem⁵⁴. Jednym z istotnych problemów wpływających na stan gospodarki rolnej był brak rąk do pracy. Wynikało to z niedostatecznej ilości osób zamieszkujących Rzeszę w tym okresie. We Wschodnich Niemczech, na 1 km² przypadało 95 osób, co dawało 27,5 rolników na 1 km², czyli na jednego mieszkańca przypadało 0,78 ha użytków rolnych. Porównując te dane z Polską w tym okresie, odnotowujemy wysokie przeludnienie agrarne, gdzie na 1 km² przypadało aż 50 rolników. Kolejnym problemem, który dotyczył całego regionu Śląska, był stały odpływ ludzi w wieku produkcyjnym do zachodnich regionów

⁵³ K. Fiedor, *Dolny Śląsk w gospodarce niemieckiej i polskiej* (w:) Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, Wrocław 1965, nr 20, 1a, s.38.

⁵⁴ Karol Fiedor podaje, że 27,4 % ludności prowincji dolnośląskiej zajmowało się gospodarką rolą i leśną, 37,2% żyło z przemysłu i rzemiosła, 15,7% z handlu, 6,2 % pracowało w administracji, wojsku, służbie zdrowia i w wolnych zawodach, 3,6% przypadało na służbę domową, a 9,9 % było bez zawodu. K. Fiedor, *Dolny Śląsk ...*, s.35.

Rzeszy⁵⁵. Równocześnie występowały zjawiska, przenoszenia się ludności ze wsi do miast oraz migracji zarobkowej polskich robotników rolnych, zatrudnianych głównie we wschodnich prowincjach Niemiec⁵⁶. Rosnący niedobór rąk do pracy w rolnictwie niemieckich prowincji wschodnich sprzyjał również pewnym korzystnym ekonomicznie procesom, przede wszystkim mechanizacji majątków i gospodarstw rolnych oraz intensyfikacji produkcji rolnej. Spowodowały one dalsze zmiany, które uzewnętrzniły się w początkach XX w. w przekształceniach zachodzących w strukturze agrarnej i społecznej wsi. Trudności w uzyskiwaniu kredytów i zapewnieniu siły roboczej były jednymi z przyczyn, które przyłożyły się do rozpadu wielkich majątków ziemskich na Śląsku. Sytuacja rolnictwa dolnośląskiego polepszyła się po 1937 r., dzięki intensyfikacji produkcji, lepszemu nawożeniu i rozwojowi lokalnego rynku rolno – spożywczego. Dzięki warunkom klimatycznym, krótkiej zimie, odpowiedniej ilości opadów i nasłonecznieniu, wzrosły poważnie zbiory podstawowych plonów z hektara. Wydajność z hektara związana była również z nawozami sztucznymi oraz mechanizacją. Nawozy sztuczne na Dolnym Śląsku były częściej używane przez większe i duże przedsiębiorstwa rolne, rzadziej przez gospodarstwa chłopskie. Wiązało się to oczywiście z wielkością arealu i kosztami. Do intensyfikacji produkcji rolniczej przyczyniła się również mechanizacja rolnictwa.

Kolejnym problemem dla rolnictwa dolnośląskiego były rosące podatki. W latach 1924 – 1925 podatek z jednego hektara wynosił przeciętnie 18 marek, natomiast w latach następnych wzrósł on czterokrotnie, osiągając w latach 1929 – 1930 nawet 70 marek z hektara⁵⁷. Rząd niemiecki wprowadzał różne programy naprawcze jak np. plan naprawy gospodarczej K.Dawesa z 1925 r. W 1926 r. weszły nowe cła na importowane produkty rolne. Zasadniczą pomoc miała przynieść „*pomoc dla terenów wschodnich*”, określana jako *Ostpreußenhilfe*, a następnie jako *Osthilfe*⁵⁸. Były to programy sprzyjające wielkiej własności ziemskiej. Jednak dopiero program naprawczy III Rzeszy wprowadzony po 1933 r. przyniósł rozwiązania, które wpłynęły na podwyższenie poziomu produkcji. Wzrosła ona trzykrotnie, ponad zapotrzebowanie lokalnej ludności, zwłaszcza produkcja żyta i ziemniaków. Transport tych produktów w głąb Rzeszy był mało opłacalny ze względu na frachty kolejowe i drogowe w konsekwencji czego na Śląsku rozwinął się

⁵⁵ Według szacunków J. Kokota tylko w latach 1933 – 1939 Śląsk utracił ok. 208 tys. ludzi, J.Kokot, *Przebudowa gospodarcza Śląska. Górny Śląsk*, Kraków 1955, s. 465 – 466.

⁵⁶ Zjawisko *Ostflucht* (ucieczka ze wschodu – czyli proces odpływu ludności z terenu Śląska na zachód) na Śląsku szeroko omówił Andrzej Brożek, *Ostflucht na Śląsku*, Katowice 1966.

⁵⁷ AP Wr, Akta Urzędu Kultury Rolnej we Wrocławiu (*Akten des Landeskulturamtes zu Breslau*, syg. 94, *Pismo z 13 IV 1931 r.*, s.34.

⁵⁸ *Osthilfe* rozporządzenie Prezydenta Rzeszy z dnia 26 VII 1930, realizację *Osthilfe* w literaturze najszerzej omówił B. Buchta, *Die Junker und die Weimarer Republik*, Berlin 1959.

przemysł rolno – spożywczy. Był to głównie przemysł gorzelniany, owocowo – warzywniczy, mleczarski oraz cukrowniczy.

3. Okres odbudowy i kolektywizacji wsi 1945 - 1956

Wojna pozostawiła ogromne zniszczenia w każdej dziedzinie gospodarki Dolnego Śląska, szczególnie ucierpiało rolnictwo. Dewastacja ziemi spowodowana była rozbudowanymi liniami obronnymi, pozostawiono rozbite pojazdy i sprzęt wojskowy. Nie uprawiane pola ulegały zachwaszczaniu, co sprzyjało pojawieniu się szkodników (plaga myszy na Dolnym Śląsku zaraz po wojnie). Zniszczona została większość zabudowań gospodarskich oraz wytrzebiony inwentarz żywy. Dojście do władzy komunistów i wejście Polski do tzw. Bloku Wschodniego uniemożliwiło dalszy rozwój kapitalistycznego rolnictwa na Dolnym Śląsku. Powstała po wojnie struktura rolna nie była dostosowana do przejętych gospodarstw. Istniejący ustrój rolny był zupełnie inny od założeń społeczno – politycznych opartych na reformie rolnej i socjalistycznej bazie rolnictwa w PRL. Najważniejszym zagadnieniem jakie wyłoniło się już w 1945 r. było opracowanie koncepcji osadnictwa rolniczego na Ziemiach Odzyskanych oraz ustalenie dla nich struktury agrarnej i własnościowej⁵⁹. Pojawiło się kilka koncepcji przebudowy ustroju rolnego, m.in.: koncepcja Polskiego Stronnictwa Ludowego, Polskiej Partii Robotniczej i Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych. W oparciu o dekret o reformie rolnej⁶⁰ z 6 IX 1944 r. oraz dekret z 6 IX 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na Ziemiach Odzyskanych zlikwidowana została wielko obszarowa własność rolna. Z ziem objętych reformą rolną wydzielono część dla majątków państwowych, a pozostałą ziemię przekazano na własność napływającym osadnikom, przydzielając im gospodarstwa w granicach od 7 do 15 ha. W wyniku reformy rolnej w latach 1944 – 1949 między chłopów rozparcelowano 6070,1 tys. ha ziemi. W rezultacie utworzono 814 tys. nowych gospodarstw, a 254,4 tys. upełnorolniono⁶¹.

Na strukturę agrarną Polski po 1945 r. składało się rolnictwo uspołecznione i indywidualne. Można wyróżnić następujące formy własności ziemi: własność społeczną, socjalistyczną, na którą składały się państwowa użytkowana w PGR, państwową użytkowaną prywatnie przez indywidualne

⁵⁹ Więcej na ten temat: S. Straszak-Chandoha, *Koncepcje agrarne Wincentego Stysia, w: Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno – gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków*, red. E. Kościak i T. Głowiński, Wrocław 2009.

⁶⁰ W okresie międzywojennym trzykrotnie uchwalano ustawy o reformie rolnej (1919, 1920, 1925), ich głównym celem była likwidacja chłopskiego głodu ziemi. W wyniku wykonania tych uchwał utworzono łącznie 153,6 tys. nowych gospodarstw na obszarze 1,4 mln ha.

⁶¹ Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945 – 1965, GUS, Warszawa 1966, s.115. na 814 tys. nowo utworzonych gospodarstw 347,1 tys. znajdowało się na Ziemiach Dawnych a 466,9 tys. na Ziemiach Zachodnich.

gospodarstwa rolne dzierżawiące grunty PFZ oraz grupową (spółdzielnie, kółka, wspólnoty). Drugą grupą była własność prywatna⁶².

Decyzja o kolektywizacji wsi zapadła w połowie 1948 r. i bazowała na przekonaniu o wyższości ekonomicznej wielkich uspołecznionych gospodarstw rolnych nad rodzinnymi gospodarstwami chłopskimi, które zostały uznane za sprzeczne z socjalizmem i skazane na likwidację. Od 1948 r. rozpoczął się proces powstawania spółdzielni produkcyjnych, które częściowo na Dolnym Śląsku powstały z przekształcenia spółdzielni parcelacyjno – osadniczych. Sposoby, którymi starano się skłaniać chłopów do wstępowania do spółdzielni były podobne w całej Polsce, polegały przede wszystkim na takim podnoszeniu wymiaru świadczeń, by zniechęcić do gospodarki indywidualnej i zachęcić do powstawania nowych spółdzielni. Stosowano również środki przymusu w postaci bicia czy zastraszania. Kolektywizacja była próbą pozbawienia chłopów ich ekonomicznej niezależności. Pomimo nacisków, chłopci polscy zdołali obronić swoją tożsamość kulturową. Należy również pamiętać, że uspołecznienie wsi nie było tylko realizacją wizji ideologicznej, ale również sposobem pozyskania środków na przyspieszoną industrializację podczas Planu 6 – letniego (1950-1955). Większość inwestycji na rolnictwo przeznaczono głównie na zwiększenie produkcji nawozów sztucznych oraz na zaopatrzenie rolnictwa w traktory. Przy podziale nakładów widoczna była dysproporcja, na korzyść gospodarki uspołecznionej. Większość środków przeznaczono na rozwój spółdzielni produkcyjnych i PGR z wyraźnym zaniedbaniem zaopatrzenia indywidualnej gospodarki chłopskiej, co widoczne było w spadku inwestycji własnych chłopów z ok. 2,8 mld zł w 1950 r. do 1,2 mld zł w roku 1953⁶³. Mimo forsowania za wszelką cenę inwestycji, kredytów i innych form pomocy dla Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych i Państwowych Gospodarstw Rolnych w latach 1950 – 1956 rezultaty ich działalności nie były przekonujące. Wręcz przeciwnie, były zbyt słabe gospodarczo, aby mogły zrekompensować niedobory produkcji rolniczej, jakie wystąpiły w gospodarstwach indywidualnych. Porównując z innymi częściami Polski, na Dolnym Śląsku występowały podobne zachowania chłopskie wobec kolektywizacji. Różniło się jedynie natężenie poszczególnych typów postaw. Dominującą rolę odegrało zjawisko przystosowania. Postawa ta przyczyniła się do uzyskania na Dolnym Śląsku jednego z najwyższych w kraju wskaźników skolektywizowania ziem chłopskich, w styczniu 1950 r. było 39 spółdzielni, natomiast w grudniu 1955

⁶² Jest to podział zastosowany przez Eugeniusza Gorzelaka, *Polityka agrarna PRL*, PWN, Warszawa 1987, s.122.

⁶³ W. Góra, *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944 – 1974*, Warszawa 1974, s. 331.

r. było ich 1678⁶⁴. Jesienią 1956 r. pozostało zaledwie 2,5% spółdzielni produkcyjnych. Z drugiej strony taka postawa stała się źródłem wielkiej klęski spółdzielczości produkcyjnej na tym terenie na przełomie 1956 i 1957 roku.

4. Gospodarka rolna w latach 1956 – 1989

Korzystna zmiana w rozwoju rolnictwa polskiego nastąpiła dopiero po 1954 r., a zwłaszcza po przełomie październikowym w 1956 r. Na VIII Plenum KC PZPR, poddano ostrej krytyce szereg podstawowych założeń polityki rolnej w poprzednim okresie. Między innymi oceniano krytycznie brak poszanowania zasady dobrowolności w procesie socjalistycznej przebudowy struktury agrarnej oraz tworzenia spółdzielni produkcyjnych, w warunkach kiedy nie miały szans rozwoju. Działania podjęte przez ekipę Władysława Gomułki liberalizujące politykę rolną dotyczyły m.in. restytuowania działalności Kółek Rolniczych, stworzono Fundusz Rozwoju Rolnictwa, częściowo zniesiono ograniczenia w obrocie ziemią i w prawie dziedziczenia gruntów, ograniczono dostawy obowiązkowe, zmniejszono obciążenia fiskalne, podniesiono ceny w skupie, stworzono także możliwości zaciągania kredytów i planowano zwiększyć ofertę przemysłu pracującego na potrzeby rolnictwa. Wzrosła także pomoc państwa w zakresie inwestycji podstawowych podnoszących poziom produkcji rolnej (elektryfikacja, melioracja, mechanizacja, budownictwa itd.)⁶⁵.

Nawet ta niewielka liberalizacja polityki rolnej zaowocowała wydatnym zwiększeniem produkcji rolniczej. W drugiej połowie lat 50. tempo jej wzrostu było w Polsce nawet szybsze niż przeciętnie w krajach kapitalistycznych (np. w latach 1956-1957 odpowiednio: 5,8% i 3,1%). Niestety pod koniec lat 50. partyjny establishment nadal deklarował poparcie finansowe dla spółdzielczości oraz odrzucił możliwość tworzenia dużych gospodarstw chłopskich (powyżej 20 ha), mamiono biedną część mieszkańców wsi możliwością uzyskania statusu chłoporobotnika.

Już na początku lat 60. poważnym problemem były znaczne wahania produkcji rolnej. W latach 1959, 1962 i 1969 odnotowano nieurodzaj, który spowodował poważne problemy aprowizacyjne w kraju. W sumie w latach 1959-1970 niewielki był roczny wzrost produkcji – około 2% rocznie (w drugiej połowie lat 60. było to zaledwie 1,8%, czyli tyle ile wynosił przyrost naturalny ludności, podczas gdy zakładano, że wzrost powinien być nie niższy niż 3%). Bilans dekady gomułkowskiej w rolnictwie trudno uznać za satysfakcjonujący. Po wyczerpaniu się prostych rezerw rozwoju rolnictwo utraciło zdolność do samoczynnego rozwoju, zamrożona została również

² D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948 – 1956 a chłopi*, Warszawa 1998, s. 108 – 109.

⁶⁵ J. Kaliński, *Gospodarka Polski w latach 1944-1989. Przemiany strukturalne*, PWE, Warszawa 1995, s. 88-89.

wadliwa struktura agrarna, która powodowała, że znaczna część mieszkańców wsi stała się ludnością dwuzawodową. Dojście do władzy Gierka otwierało szanse na głębsze zmiany w polityce rolnej. Deklarowano stworzenie warunków ekonomicznych do wzrostu produkcji rolnej, która winna zapewnić samowystarczalność żywnościową kraju, poprawę sytuacji socjalnej ludności rolniczej oraz dokonanie stopniowej przebudowy struktury agrarnej rolnictwa. W tym ostatnim przypadku oznaczało to praktycznie podtrzymanie ideologicznego założenia o konieczności kolektywizacji rolnictwa⁶⁶. Sukcesem ekipy Gierka niewątpliwie było zniesienie od stycznia 1972 r. dostaw obowiązkowych⁶⁷ oraz wprowadzenie bezpłatnej opieki lekarskiej dla ludności indywidualnego sektora rolnictwa⁶⁸. Dość istotnie wzrosły ceny skupu płodów rolnych (w latach 1971-1972 o 16%), zliberalizowano przepisy dotyczące powiększania obszaru gospodarstw (akceptowano gospodarstwa do 15 ha). Umożliwiono również uzyskiwanie przez rolników świadczeń rentowych w zamian za przekazanie ziemi państwu⁶⁹. W rzeczywistości jednak działania te nie rozwiązywały głównych problemów polskiej wsi: tzn. ideologicznego aksjomatu o konieczności uspołecznienia rolnictwa (co powodowało preferowanie gospodarstw uspołecznionych kosztem prywatnych) i braku środków na inwestycje, zwłaszcza infrastrukturalne⁷⁰. Przy ogólnie niskich nakładach dyskryminowane były przede wszystkim gospodarstwa rodzinne, które zajmowały 75% użytków rolnych, a ich udział w inwestycjach wynosił zaledwie 37,5%. W drugiej połowie lat 70. prawie wszystkie wskaźniki produkcji rolniczej znacząco się obniżyły. To wszystko spowodowało, że 1980 r. był z punktu widzenia produkcji najgorszy w całej powojennej historii polskiego rolnictwa a wydarzenia sierpniowe przyczyniły się do wprowadzenia zmiany w polityce rolnej władz PRL. Ustanowiono wyższe ceny skupu płodów rolnych, rozszerzono zakres opieki społecznej nad ludnością wiejską itp. W 1983 r. ogłoszono nowy program rozwoju rolnictwa

⁶⁶ A. Woś, *Rolnictwo polskie na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, w: *U źródeł polskiego kryzysu*, red. A. Müller, PWN, Warszawa 1985, s. 306.

⁶⁷ *Ustawa o zniesieniu obowiązkowych dostaw zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych z 26 października 1971 r.*, DZ. U. nr 27, poz. 253.

⁶⁸ *Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 14 grudnia 1971 r. w sprawie udzielenia świadczeń leczniczych przez zakłady społeczne służby zdrowia osobom prowadzącym gospodarstwa rolne*, Dz. U. nr 37, poz. 345; *Uchwała nr 289 z 17 grudnia 1971 r. w sprawie stworzenia warunków niezbędnych do zapewnienia bezpłatnej opieki zdrowotnej osobom prowadzącym gospodarstwa rolne*, M.P. nr 60, poz.401; K. Bajan, *Dylematy polskiego rolnictwa*, Wyd. KAW, Warszawa 1986, s. 79.

⁶⁹ S.Straszak-Chandoha, *Polityczno – ekonomiczne uwarunkowania sytuacji rolnictwa w PRL*, w: *Modernizacja czy pozorna modernizacja. Społeczno – ekonomiczny bilans PRL 1944 – 1989*, red. J. Chumiński, Wyd. Gajt, Wrocław 2010, s. 380-385.

⁷⁰ Tamże.

i gospodarki żywnościowej obejmujący okres do 1990 r.⁷¹ Koncentrował się on na kwestiach związanych z zapewnieniem wzrostu produkcji, po staremu jednak akcentował konieczność rozwoju sektora socjalistycznego w rolnictwie, przy czym miało to być realizowane stopniowo przez wprowadzanie różnych form spółdzielczości. Podstawą nowego programu miała być wewnętrzna równowaga w rozwoju rolnictwa, utrzymanie tempa wzrostu produkcji i jej właściwej struktury.

5. Zakończenie

Rozważania zawarte w artykule pokazują zarys gospodarki rolnej na Dolnym Śląsku w latach 1918 – 1989. Mimo, że region dolnośląski do 1945 r. stanowił jedną z najbiedniejszych prowincji Rzeszy, rolnictwo stało na stosunkowo wysokim poziomie i posiadało o wiele wyższą kulturę rolną niż przedwojenna Polska. Świadczyła o tym przede wszystkim wysokość uzyskiwanych plonów, wskaźniki zużycia przez rolnictwo nawozów sztucznych, wyposażenie gospodarstw w maszyny, kultura agrotechniczna. Na stosunkowo wysoki poziom rolnictwa dolnośląskiego w okresie przedwojennym wskazuje również struktura zasiewów, obsada inwentarza żywego na 100 ha użytków rolnych oraz rozwinięta produkcja ogrodowa i sadownicza. Niestety ten potencjał nie został wykorzystany przez ówczesne władze po 1945 r.

Dojście do władzy komunistów i wejście Polski do tzw. Bloku Wschodniego uniemożliwiło dalszy rozwój kapitalistycznego rolnictwa na Dolnym Śląsku. Przebudowa systemu na wzór radziecki, postępowała powoli lecz systematycznie od momentu przejęcia władzy przez komunistów. Nowa władza najpierw podporządkowała sobie cały aparat władzy, zlikwidowała opozycję, zachowując jednocześnie pozory systemu wielopartyjnego, następnie sukcesywnie objęła kontrolą wszystkie instytucje państwowe i organizacje społeczne. Dążąc do objęcia całkowitą kontrolą społeczeństwa, komuniści podporządkowali sobie gospodarkę. Istniejąca struktura rolna Dolnego Śląska była zupełnie inna od założeń społeczno – politycznych opartych na reformie rolnej i socjalistycznej bazie rolnictwa w PRL.

⁷¹ *Uchwała Sejmu PRL w sprawie rządowego programu rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej do 1990 r.* M.P. 1983 nr 22 poz.123.

УРБАНІСТИКА ТА ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ. ТРАНСПОРТНІ СИСТЕМИ

*Кірін Роман Станіславович, доктор юридичних наук, ст.н.с., доц.,
провідний науковий співробітник відділу економіко-правових проблем
містознавства Ін-ту економіко-правових досліджень НАН України*

НОРМИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА МІСТОБУДІВНОГО ПРАВА

Відносини у сфері містобудівної (далі – МБ) діяльності, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» («Законодавство у сфері містобудівної діяльності») регулюються Конституцією України, Цивільним, Господарським і Земельним кодексами України, цим законом, законами України «Про Генеральну схему планування території України», «Про основи містобудування», «Про архітектурну діяльність», «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду», «Про землеустрій», іншими нормативно-правовими актами [1].

Тож, для того, щоб визначити місце і роль зазначених законодавчих актів у регулюванні МБ-відносин, і перш за все – конституційних норм, слід з'ясувати, в загальному уявленні, предмет регулювання МБ-законодавства, адже у рамковому законі [1] він безпосередньо не визначений. Окреслити сукупність відносин, що регулюються нормативно-правовими актами, віднесеними до джерел МБ-права, можна двома шляхами. По-перше, слід диференціювати об'єктно-суб'єктний склад містобудування, який пропонується у ст. 4 закону [1], а по-друге, проаналізувати зміст поняття «містобудування» («містобудівна діяльність»), розуміння якого запропоноване у ст. 1 Закону України «Про основи містобудування» [2].

У першому випадку об'єкти містобудування поділяються на: 1) об'єкти державного та регіонального рівня: 1.1) планувальна організація території; 1.2) система розселення; 1.3) система взаємопов'язаного комплексного розміщення об'єктів промисловості, транспорту, інженерної та соціальної інфраструктури; 1.4) функціональне зонування території держави, регіону (груп областей), території Автономної Республіки Крим (далі – АРК), областей, адміністративних районів; 2) об'єкти місцевого рівня: 2.1) планувальна організація території населеного пункту, його частини (групи земельних ділянок); 2.2) спільна планувальна структура, об'ємно-просторове рішення, інженерно-транспортна інфраструктура, комплекс об'єктів будівництва.

Подібне трактування поняття «об'єкт діяльності» або «об'єкт відносин», як уявляється, аж ніяк не сприяє однозначності розуміння власне МБ-відносин, оскільки воно не розкриває ані виду благ ані виду діянь суб'єктів, з приводу яких останні й вступають у ці відносини.

Щодо суб'єктного складу містобудування, до якого віднесені: 1) органи виконавчої влади; 2) Верховна Рада АРК, Рада міністрів АРК; 3) органи місцевого самоврядування (далі – ОМС); 4) фізичні та юридичні особи, то й тут ситуація виглядає неоднозначною, адже надалі закон [1, ст. 6] окремо виділяє і інші групи суб'єктів, а саме: а) суб'єкти управління містобудуванням; б) суб'єкти - уповноважені органи містобудування та архітектури; в) суб'єкти – органи державного архітектурно-будівельного контролю. При цьому залишається відкритим питання про категорію «суб'єктів регулювання містобудування», які в законі про регулювання містобудування навіть не виокремлюються. При визначенні співвідношення цих понять слід враховувати, що суб'єкти управління та суб'єкти регулювання дійсно взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного, проте якщо діяльність суб'єктів державного управління спрямована на реалізацію функцій держави у МБ-сфері, організацію та впорядкування МБ-відносин, то діяльність суб'єктів державного регулювання направлена на створення умов для здійснення МБ-діяльності. Такі положення мають бути враховані при розробці Містобудівного кодексу України.

Використання аналізу поняття «містобудування», хоча і не у повній, натомість очевидно у більшій мірі сприяє уявленню про предмет МБ-законодавства. Зокрема, серед суб'єктів містобудування виділені: 1) державні органи; 2) ОМС; 3) підприємства, установи, організації (далі – ПУО); 4) громадяни, об'єднань громадян. Відносно кола об'єктів містобудування, визначених у законі [2] як діяльність, то їх можна охарактеризувати низкою наступних ознак: 1) діяльність є цілеспрямованою; 2) діяльність спрямована на створення та підтримання повноцінного життєвого середовища; 3) діяльність включає: 3.1) прогнозування розвитку населених пунктів і територій; 3.2) планування, забудову та інше використання територій; 3.3) проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів; 3.4) реконструкцію історичних населених пунктів; 4) діяльність забезпечує: 4.1) збереження традиційного характеру середовища; 4.2) реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини; 4.3) створення інженерної та транспортної інфраструктури.

Отже, виходячи з представлених результатів аналізу базових понять МБ-законодавства, розглянемо окремі положення Конституції України [3], яка безперечно є основою для всієї сукупності джерел МБ-

права і регулює такі види відносин, що прямо чи опосередковано відносяться до групи містобудівних або тісно пов'язаних з ними (конституційних, адміністративних, муніципальних, виборчих тощо).

1. До повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів [3, п.29 ст. 85].

2. Виключно законами України визначається статус столиці України; спеціальний статус інших міст [3, п.16 ст. 92].

3. Виконавчу владу в областях, районах, Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (офіційне тлумачення положення ч.1 ст. 118 надано в Рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ) № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р., № 9-рп/2005 від 13.10.2005 р.). Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України [3, ст. 118].

4. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: АРК, області, райони, міста, райони в містах, селища і села (офіційне тлумачення ч.1 ст. 133 надано в Рішенні КСУ № 11-рп/2001 від 13.07.2001 р.). Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України (офіційне тлумачення положення ч.3 ст. 133 надано в Рішеннях КСУ № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р., № 9-рп/2005 від 13.10.2005 р.) [3, ст. 133].

5. АРК здійснює нормативне регулювання з питань містобудування і житлового господарства [3, п. 4 ст. 137].

6. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (офіційне тлумачення ч.1 ст. 140 надано в Рішеннях КСУ № 12-рп/2002 від 18.06.2002 р., № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р.). Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України (офіційне тлумачення положення ч.2 ст. 140 надано в Рішеннях КСУ № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р., № 9-рп/2005 від 13.10.2005 р.). Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через ОМС: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи (офіційне тлумачення положення ч.3 ст. 140 надано в Рішенні КСУ № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р.). ОМС, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради. Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад (офіційне тлумачення ч.5 ст. 140 надано в

Рішенні КСУ № 11-рп/2001 від 13.07.2001 р. [3, ст. 140].

7. До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради [3, ст. 141].

8. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (офіційне тлумачення ч.1 ст. 142 в Рішенні КСУ № 11-рп/2001 від 13.07.2001 р.). Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для спільних проектів або для спільного фінансування комунальних ПУО, створювати для цього органи і служби [3, ст. 142].

9. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними ОМС управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні ПУО, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції (офіційне тлумачення положень ч.1 ст. 143 надано в Рішенні КСУ № 10-рп/2010 від 01.04.2010 р.) [3, ст. 143].

Список використаних джерел та літератури:

1. «Про регулювання містобудівної діяльності» : Закон України від 17 лютого 2011 р. №3038-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.

2. «Про основи містобудування» : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2780-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>.

3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text>.

*Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Київського національного університету технологій та дизайну*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ УРБАНІЗАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ

Динамічна урбанізація як соціально-економічний процес, що характеризується переміщенням сільського населення до міст та зростанням їх площ і частки міського населення, є ключовою тенденцією просторового розвитку ХХІ століття. У 2018 році частка міського населення в світі становила 55 відсотків, а найбільш урбанізованими регіонами стали Північна Америка (82 % міського населення), Латинська Америка та Карибські острови (81 %), Європа (74 %) та Океанія (68 %). Принагідно, що до 2050 року прогнозується зростання частки міського населення в світі до 68 відсотків.

Україна хоча і належить до урбанізованих країн (частка міського населення становить (69%) [2], темпи урбанізації є значно нижчими, ніж у більшості країн світу. Зазначене пов'язано зі стартовими умовами функціонування України як незалежної держави: у 1990 році країна мала один із потужніших промислових потенціалів Європи з часткою міського населення, зайнятого переважно у промисловому секторі, на рівні 67 %. Протягом 1991 – 2018 рр. частка міського населення зросла на 2 %, а у 2015 – 2020 роках за оцінками ООН відбуватимуться процеси деурбанізації (-0,3%) ((табл.), що певним чином пов'язано із втратою Україною частини промислового потенціалу Луганської і Донецької областей, а також переорієнтацією, певною мірою, економічної діяльності на агропромислове виробництво.

Таблиця

Прогноз урбанізації до 2050 року

	Міське населення, млн. осіб				Частка міського населення у загальній кількості населення, %				Середньорічний темп зростання %
	1990	2018	2030	2050	1990	2018	2030	2050	
Світ	2290,2	4219,8	5167,2	6679,7	43	55	60	68	1.9
Країни з високим рівнем доходу	744,35	975,46	1048,88	1138,34	74	81	84	88	0.7

Країни з середнім рівнем доходу	1470,90	3017,64	3756,52	4828,36	37	53	59	68	2.1
Україна	34,356	30,521	29,537	28,634	67	69	72	79	-0.3
Країни з низьким рівнем доходу	73,46	224,13	358,85	709,52	23	32	38	50	4.0

Узагальнено за [1].

Урбанізаційні процеси тісно пов'язані з трьома вимірами сталого розвитку: економічним, соціальним, екологічним. Позитивний ефект урбанізації проявляється в економії на масштабі, продукуванні інновацій та інноваційних технологічних рішень, формуванні високоосвіченого населення, синергії, внаслідок взаємодії бізнесу, фінансів, влади й інфраструктури на території агломерації тощо. До негативних наслідків урбанізації відносимо зростання диференціації міського і сільського населення країни за рівнем життя, зокрема, за доходами та можливістю доступу до якісних послуг (соціальних, освітніх, медичних, адміністративних, цифрових).

За результатами досліджень зарубіжних вчених економічне зростання прямо корелює з темпами урбанізації [3]. У країнах світу урбанізаційні процеси призвели до прискорення економічного зростання, хоча у внутрішньодержавному вимірі розрив в економічному розвитку між функціональними урбаністичними зонами і периферійними регіонами зріс. Отже, територіальна концентрація праці, капіталу, ринків, інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів супроводжується зосередженням економічної активності в урбаністичних зонах з одночасним уповільненням економічного зростання у периферійних районах. Тому зростання агломерацій має бути кероване державою в частині забезпечення економічного зростання в усіх регіонах країни із одночасною мінімізацією негативних впливів на навколишнє середовище та соціальний захист населення.

Сучасна державна політика регіонального розвитку високорозвинених країн в частині регулювання процесів урбанізації ґрунтується на концепції поліцентричного розвитку [4]. Поліцентричний розвиток розглядається як спосіб соціально-економічного розвитку певної території (місто, регіон, країна, об'єднання країн), за якого населення та економічна активність концентруються у декількох (двох та більше) близьких за розміром територіально відокремлених та функціонально взаємопов'язаних центрах [5].

Основними пріоритетами для країн Європи щодо національної урбаністичної політики є: 1) забезпечення збалансованої політики національного і регіонального розвитку зі стримуванням (в окремих випадках) процесів зростання великих міст; 2) сприяння сталому міському розвитку; 3) реалізація стратегій міського оновлення; 4) формування міст як рушіїв економічної конкурентоспроможності та продуктивності. Викликами реалізації цих пріоритетів є демографічні перекоси, старіння населення та деіндустріалізація [6, с. 38].

В Україні державна регіональна політика в частині управління урбанізаційними процесами має ґрунтуватись на імперативі соціо-еколого-економічної збалансованості, що передбачає забезпечення максимальних темпів економічного зростання за умови збереження та захисту екологічного середовища, соціального захисту і досягнення високих соціальних стандартів [7, с. 118].

Державне управління урбанізаційними процесами в Україні має здійснюватися за такими напрямками:

- розробка довгострокової національної та регіональних стратегій урбаністичного розвитку з урахуванням децентралізації та політики об'єднання територіальних громад;

- застосування стимулюючих правових методів державного регулювання розвитку міст та агломерацій;

- планування міських територій та меж їх зростання, планування розміщення промисловості та індустріальних парків;

- наукове прогнозування урбаністичного розвитку та соціально-економічного розвитку міст з урахуванням загальносвітових тенденцій;

- проведення проактивної структурної політики, що має на меті зростання частки високотехнологічних виробництв з високою доданою вартістю, а також Industry 4.0;

- впровадження концепції Smart-city;

- державне фінансування розвитку інфраструктури, соціальних програм та програм охорони навколишнього середовища в урбаністичних зонах;

- регулювання міграційних потоків та формування продуктивної зайнятості внутрішніх мігрантів до великих міст;

- забезпечення рівномірного доступу міського і сільського населення до освітніх, медичних, адміністративних, цифрових, інформаційних та інших послуг;

- стимулювання ефективного розподілу економічних ресурсів між урбаністичними зонами та периферійними районами.

Реалізація державної урбаністичної політики на засадах поліцентризму дозволить сформувати в регіонах стабільні точки

зростання, що стануть драйверами сталого розвитку національного господарства.

Список використаних джерел та літератури:

1. World Urbanization Prospects 2018: Highlights. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. 2019.
2. Населення. Держстат України. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
3. Henderson, J. V. (2003), "The urbanization process and economic growth: The so-what question", *Journal of Economic Growth*, 8 (1): 47-71.
4. Brezzi M., Veneri P. Assessing Polycentric Urban Systems in the OECD: Country, Regional and Metropolitan Perspectives. European Planning Studies. 2015. Vol. 23. PP. 1128-1145.
5. Голвазін О. М. (2015) Поліцентричність територіального розвитку: економічний аспект. *Ефективна економіка*, № 2. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3801>
6. UN-Habitat and OECD (2018), Global State of National Urban Policy, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi <http://dx.doi.org/10.1787/9789264290747-en>.
7. Олешко, А., & Трохимець, О. (2018). Пріоритети державного управління регіональною економікою в умовах нестабільності. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, (2), 113-119. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.2.2018.113-119>.

*Андрєєв Сергій Олександрович,
доктор наук з державного управління,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Державного університету телекомунікацій*

**ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ
ДЛЯ СФЕРИ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ ЗА
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА
АДМІНІСТРУВАННЯ»**

Вирішення існуючого в Україні комплексу нагальних проблем у сфері будівництва та архітектури, в тому числі пов'язаних з просторовим плануванням, управлінням містами та будівельними комплексами, на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях потребує кваліфікованої підготовки фахівців, які матимуть не тільки профільну інженерно-технічну освіту, але й також унікальні компетенції у галузі державного управління.

Із прийняттям Кабінетом Міністрів України у квітні 2015 року оновленого Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, в Україні з'явилась нова спеціальність “074 Публічне управління та адміністрування” у складі галузі знань “07 Управління та адміністрування” [1]. У вересні 2016 року до цього нормативно-правового акту були внесені зміни та започатковано нову галузь знань “28 Публічне управління та адміністрування”, а також спеціальність “281 Публічне управління та адміністрування” (далі – 281 ПУА) [2].

Публічне управління та адміністрування як галузь знань має міждисциплінарний характер, а її об'єктно-предметна сфера тісно пов'язана із державним управлінням, економікою, юриспруденцією, політологією, психологією, соціологією, історією та іншими суспільствознавчими галузями освіти та науки. Теоретико-методологічні засади освітньої спеціальності публічного управління та адміністрування формує, насамперед, наука державного управління, а інституційною основою публічно-управлінської практики є державне управління як професійна діяльність з виконання функцій держави.

Чинним законодавством передбачено право закладів вищої освіти, яким видано відповідну ліцензію, готувати фахівців за спеціальністю 281 ПУА на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти. Так, за даними Міністерства освіти і науки України станом на 1 грудня 2018 року в Україні налічувалось 96 закладів вищої освіти, які мали право на провадження освітньої діяльності з підготовки бакалаврів за спеціальністю 281 ПУА та 116 таких закладів, що мали право на підготовку магістрів за вказаною спеціальністю⁷². Серед таких освітніх закладів є як класичні університети, так і різноманітні профільні вищі навчальні заклади: аграрні, військові, економічні, медичні, політехнічні тощо.

Слід визнати, що з появою в національному освітньому просторі спеціальності 281 ПУА підготовка фахівців за цим напрямом в нашій країні набуває масового характеру та користується попитом серед вступників.

У той же час, проведений нами аналіз переліку закладів вищої освіти, уповноважених на провадження освітньої діяльності з підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 281 ПУА (грунтуючись на інформації, наданій Міністерством освіти і науки України) показав, що в Україні лише один такий заклад будівельно-

⁷² Ці відомості були отримані автором від Міністерства освіти і науки України (лист від 18.12.2018 № 1/11-14463) на запит про доступ до публічної інформації.

архітектурного профілю (Харківський національний університет будівництва та архітектури) має право на підготовку як бакалаврів, так і магістрів за цією спеціальністю (ліцензійний обсяг – 60 та 15 осіб відповідно). Ще один вищий навчальний заклад аналогічного профілю – Відокремлений структурний підрозділ “Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури” має ліцензію на підготовку бакалаврів за спеціальністю 281 ПУА у кількості 50 осіб.

На нашу думку, для держави в цілому та Київського національного університету будівництва і архітектури, зокрема, є вельми перспективним розроблення та подальше ліцензування інноваційних бакалаврських та магістерських освітньо-професійних програм зі спеціальності 281 ПУА (наприклад, програми “Державне управління у сфері містобудування та архітектури”), зорієнтованих на професійну підготовку управлінських кадрів для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, компетентних у питаннях формування та реалізації державної політики у згаданій сфері.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 38. – Ст. 1147.

2. Деякі питання реформування системи професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2016 року № 674 // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 79. – Ст. 2647.

*Перегуда Євген Вікторович, доктор політичних наук, професор,
Мамедов Алірза Махмуд огли, кандидат технічних наук, доцент,
факультет урбаністики та просторового планування КНУБА,
Місержи Світлана Дмитрівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця*

ІНСТИТУЦІЙНІ ОБМЕЖУВАЧІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ

У вересні міністр розвитку громад та територій України А. Бабак, окреслюючи критерії фінансування проектів з Державного фонду регіонального розвитку, заявила, що держава не фінансуватиме ті проекти, які не мають перспективного бачення розвитку громад. Фонд

фінансуватиме проекти лише тих громад, які сформували усю планувальну документацію, необхідну для їх сталого розвитку [2].

Дійсно, сталий розвиток населених пунктів, як й будь-яких систем, можливий лише в умовах існування стратегії їх розвитку. Щодо населених пунктів це означає насамперед наявність генеральних планів розвитку, детальних планів територій. Тому думка міністра щодо умов фінансування державою проектів розвитку важлива в двох аспектах.

По-перше, вона спрямована на підвищення якості проектів. Вони мають узгоджуватись саме зі стратегіями розвитку населених пунктів. Адже не секрет, що є випадки, коли на фінансування з Держфонду подаються, наприклад, «проекти» встановлення вікон в установах або інші заходи, які можуть і мають фінансуватися не державою, й навіть не місцевими бюджетами, а самими установами.

По-друге, зазначена вимога має стимулювати розробку громадами, насамперед місцевими елітами, стратегій розвитку громад, містобудівної документації у населених пунктах, де це ще не зроблено.

Але є, як мінімум, два питання. З одного боку, наявність планувальної документації ще не гарантує її дотримання в процесі розвитку населених пунктів. З іншого, відсутність документації зумовлена не просто неготовністю еліт до її розробки, а відсутністю належних умов для формування стратегії розвитку.

Одним з прикладів цього є малі міста. До них в Україні належать міста з населенням до 50 тис. мешканців. Оскільки останній перепис проводився 18 років тому, національна статистика щодо них нині відсутня. Згідно з держпрограмою розвитку малих міст, у 2003 р. в Україні налічувалось 350 таких міст. Сьогодні, за одними даними, в країні 388, за іншими, на початок 2018 р. було 374 малих міста, з них 76 з 25-50 тис. мешканців, 190 – 20-25 тис., 80 – 5-10 тис., 14 – 2,5-5 тис., 7 – менше 2,5 тис. Розрізняються й оцінки частини міського населення, яке мешкає в малих містах – в діапазоні 18-30%.

Як вважають фахівці, сьогодні малі міста в більшості «не мають сформованої центральної частини». Невиразним є архітектурно-планувальний образ, відсутні просторові орієнтири, що візуально окреслюватимуть межі громадського простору (наприклад, відбувається стихійна вулична торгівля, що не відповідає образу центру). Крім того, наявна нерівномірність використання простору, а саме надмірна інтенсивність його використання в межах центральної дороги і незалучення решти території міста [12].

Не можна говорити, що актуальність проблеми розвитку малих міст не усвідомлюється політичними елітами. У 2003-10 рр. діяла Загальнодержавна програма розвитку малих міст, яка ставила

завданням, зокрема, планування та забудову територій малих міст з урахуванням ландшафтних, історичних, архітектурних, екологічних та ін. особливостей [8]. Нині такої програми немає, але після Революції Гідності здійснюється політика децентралізації, яка полягає, зокрема, в передачі місцевому самоврядуванню управлінських повноважень та фінансових ресурсів.

У 2014-18 рр. доходи місцевих бюджетів зросли з 68,6 млрд. до 234,1 млрд. гривень [14]. Джерелами наповнення бюджетів малих міст є 60% податку на доходи фізичних осіб, 13,44% надходжень від акцизу з реалізованого в місті пального, єдиний податок, земельний податок, податок на нерухомість, екологічний та туристичний податки, адміністративні збори, субвенції з держбюджету на пільги та субсидії для населення [5]. У січні-вересні 2019 р. місцеві бюджети поповнилися на 119,3 млрд. гривень, або на 21,2 млрд. більше порівняно з минулорічним періодом. Плати за землю надійшло 25 млрд. гривень, або на 4,5 млрд. більше, єдиного податку – 24,6 млрд. (зростання на 4,5 млрд.), податку на нерухоме майно – 3,7 млрд. [6]. У липні 2019 р. уряд виділив 3 млрд. грн. на підтримку малих міст [4].

Розуміння актуальності проблеми наштовхнуло державу та міжнародні фінансові інституції на реалізацію низки програм. Міністерством культури проводяться конкурси «Малі міста – великі враження» [9]. На малі та середні міста розраховано один з проектів у сфері енергоефективності обсягом EUR5,5 млн., у фінансуванні якого беруть участь міжнародні структури [13]. З 2016 р. USAID здійснює програму «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) з бюджетом \$50 млн., метою якої є підтримка ефективного управління об'єднаних громад, допомога взаємодії громадянського суспільства з органами влади, якісне надання послуг [3].

Але залишається такий важливий чинник, що стримує бачення стратегії розвитку малих міст, як політична нестабільність у державі в цілому, суперечності між різними рівнями управління, що віддзеркалюється на нестабільності нормативно-правової бази та, зокрема, фінансової системи малих міст. Часто вони не входять до кола вигодо отримувачів бюджетних реформ. Зокрема, в ході реформи з доходів міст районного значення вилучили 25% податку на доходи фізичних осіб, що становив у багатьох малих містах понад половини доходів [7]. А з 2020 р. з кола доходів зникне акциз на паливо, що зменшує фінансовий ресурс на 7,7 млрд. гривень [1]. Намір нового уряду відмовитись від індексації нормативної грошової оцінки землі

приведе, за оцінками Асоціації міст України, до втрат ще 30,1 млрд. гривень [15].

Водночас проблеми малих міст глибше і пов'язані з питаннями економіки. На початку століття стабільний розвиток демонстрували менше 10% малих міст, а у понад 90% він був недостатній або взагалі вони були депресивними. Майже 50% малих міст складають міста, які є центрами низових локальних систем розселення та господарськими центрами місцевого значення. Промислові міста склали близько 25% малих міст. Значна їх частина – це монофункціональні міста. Тому на розвиток малих міст негативно вплинули структурні зміни в світовій економіці в цілому та в Україні, зокрема падіння промисловості, крах деяких галузей, які до того були основою розвитку багатьох з них.

Усі ці явища впливають на просторове планування малих міст. Колись місто було в першу чергу економічним комплексом, звідки впливала його структура. Проте нині домінують інші форми містоутворення, наприклад, інтелектуальні процеси, розвиток культури, туризму тощо [12].

В цьому контексті теоретично зростає значення малих міст як місць отримання публічних послуг мешканцями як самих міст, так й сільських поселень. Хоча частка населення малих міст, як було сказано вище, не така вже й велика, за оціночними даними, на початку XXI ст. з малими містами безпосередньо було пов'язане життя майже 22 млн. міських та сільських жителів [8]. Тому цілком слушне зауваження заступника міністра розвитку громад та територій В. Негоди, що усі необхідні людям адміністративні послуги мають надаватися на рівні спроможних громад. Водночас, за даними самого міністерства, зі створених в Україні 796 центрів надання адміністративних послуг лише 168 функціонують в об'єднаних громадах, в той час станом на листопад 2019 р. в Україні було створено понад 1000 ОТГ [11].

Значні проблеми розвитку малих міст пов'язані з земельною реформою. Причому одразу в кількох її аспектах. З одного боку, багато мешканців малих міст займається сільськогосподарською працею. Нині діє мораторій на купівлю-продажу сільськогосподарських земель. Проте їх оборот, за даними Мінекономіки, реально відбувається, але в тіньовому секторі [10]. Внаслідок цього населені пункти отримують незначні дивіденди від фактичної приватизації земель.

З іншого боку, досьогодні залишаються нерозмежованими землі за межами населених пунктів. У 2012 р. до Земельного кодексу були внесені зміни, якими ці землі були оголошені державною власністю. Проте Революція Гідності та подальша політика децентралізації

повернули ситуацію, яка, таким чином, наразі залишається у підвішеному стані.

Таким чином, до важливих чинників сьогоденного стану малих міст слід віднести такі явища й процеси як відсутність загальнонаціональної консолідації політичних еліт, стратегії загальнонаціонального розвитку, горизонтальні та вертикальні суперечності в системі державного управління, відсутність визначеності в сфері земельної реформи, низький, попри певні успіхи останніх років, рівень прозорості та технологічності системи надання адміністративних послуг тощо. Це суттєво гальмує просторовий розвиток на базовому та регіональному рівнях, що віддзеркалюється на стримуванні формування стратегій розвитку населених пунктів, зокрема малих міст, а відтак й планувальної документації, й формування проектів місцевого розвитку. Цікаво, що, за даними Міністерства фінансів, на банківських рахунках зосереджується значна сума коштів місцевих бюджетів. Також у січні-вересні 2019 р. зі 102 млрд. гривень витрат розвитку громад було освоєно лише 32%. Із 7,7 млрд. коштів Фонду регіонального розвитку освоїли лише 950 млн., із 4,5 млрд. грн. Фонду соціально-економічного розвитку – лише 800 млн. [3]. По суті місцеві громади та їх еліти просто не знають, куди витратити кошти.

Тому Мінрегіон, з одного боку, правий, коли висує наявність планувальної документації умовою держфінансування проектів місцевого розвитку. Але наше дослідження свідчить, що одна з ключових причин її відсутності криється в проблемах розвитку держави, а не лише окремих населених пунктів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналітична довідка щодо втрат місцевих бюджетів у разі прийняття проекту Закону про Державний бюджет на 2020 рік [Електронний ресурс]. URL:

http://www.dsnews.ua/static/files/gallery_uploads/files/2019-11-07/Аналіз_ДБ-2020-основні_показники.docx (дата звернення: 03.11.2019).

2. Бабак А. Без просторового планування неможливе фінансування проектів з ДФРР [Електронний ресурс]. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/ua/news/bez-prostorovogo-planuvannya-nemozhlive-finansuvannya-proektiv-z-dfrr-alona-babak> (дата звернення: 10.11.2019).

3. Бюджеты развития местных громад выросли в 67 раз с 2014 г [Електронний ресурс]. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/133710-byudzhety-razvitiya-mestnykh-gromad-vyrosli-v-67-raz-s-2014g> (дата звернення: 17.10.2019).

4. В уряді на підтримку малих міст виділили 3 млрд грн [Електронний ресурс]. URL: <https://racurs.ua/ua/n124130-v-uryadi-na-pidtrymku-malyh-mist-vydilyly-3-mlrd-grn.html> (дата звернення: 29.08.2019).

5. Децентралізація: що робити малим містам? [Електронний ресурс]. URL: https://24tv.ua/ru/detsentralizatsiya_shho_robity_malim_mistam_n1142809 (дата звернення: 01.11.2019).

6. За три квартали майже 200 млрд грн: у місцевих бюджетах стало більше можливостей для розвитку територій [Електронний ресурс]. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/za-tri-kvartali-mayzhe-200-mlrd-grn-u-mistsevih-byudzhetah-stalo-bilshe-mozhливостей-dlya-rozvitku-teritoriy/> (дата звернення: 20.10.2019).

7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. №71-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015, №7-8, № 9, Ст. 55.

8. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 04.03.2004 р. №1580-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №24. Ст.332.

9. Малі міста – великі враження [Електронний ресурс]. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245184029 (дата звернення: 07.10.2019).

10. Милованов Т. За роки незалежності з держвласності вкрали половину сільгоспземель [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/31/653185/> (дата звернення: 09.11.2019).

11. Негода В. А. Маємо розширити повноваження і можливості громад з надання адміністративних послуг [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/mayemo-rozshiriti-povnovazhennya-i-mozhливостей-gromad-z-nadannya-administrativnih-poslug-vyacheslav-negoda> (дата звернення: 07.11.2019).

12. Соснова Н. С., Тупісь С. П. Проблеми містобудівного розвитку малих міст (на прикладі м. Тячева та смт Буштина Закарпатської області) [Електронний ресурс]. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура. 2015. №836. С. 144-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPARX_2015_836_20 (дата звернення: 15.10.2019).

13. Усунення бар'єрів для сприяння інвестиціям в енергоефективність громадських будівель в малих та середніх містах України шляхом застосування механізму ЕСКО [Електронний ресурс].

URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/projects/energy-efficiency-in-public-buildings-in-ukraine-.html> (дата звернення: 11.11.2019).

14. Фінансова децентралізація: експерти розповіли про результати 2018 року та перспективи 2019 [Електронний ресурс]. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10670> (дата звернення: 25.05.2019).

15. Эпоха бедности на местах. Как Кабмин отобрал у регионов 147 миллиардов [Електронний ресурс]. URL: <https://bin.ua/top/242291-уероха-bednosti-na-mestax-kak-kabmin-otobral-u.html> (дата звернення: 08.11.2019).

*Петраковська Ольга Сергіївна,
доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри,
Реутова Олена Георгіївна, кандидат фіз.-математичних наук, доцент,
Михальова Марія Юріївна, кандидат технічних наук, доцент,
кафедра землеустрою і кадастру КНУБА*

ПЕРЕДАЧА ЗЕМЕЛЬ ОБ'ЄДНАНИМ ТЕРИТОРІАЛЬНИМ ГРОМАДАМ: ЗАДАЧІ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», яким регулюються відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад (ОТГ) було прийнято у 2015 році. З цього моменту можна вважати, що децентралізація в Україні почалася.

За даними Державного агентства геодезії, картографії та кадастру станом на жовтень 2019 року утворено 975 ОТГ, з яких 159 створено у 2015, 366 - 2016, 665 – 2017, 806 - 2018 – [2]. Наведенні данні ілюструють тенденцію активізації процесу формування ОТГ. За даними Міністерства розвитку громад та територій України на 2021 рік буде створено 1 356 ОТГ, які будуть об'єднувати 9 702 територіальних громад [2]. Перспективними планами, затвердженими Урядом, визначено, що 87,6% всієї території України будуть займати території ОТГ, що вимагає особливої уваги до проблем властивих процесу їх формування та розвитку.

Питання формування територій ОТГ як одиниці адміністративного утворення є одним із основних з проблем, які вимагають вже нині уваги та невідкладного вирішення. *Законодавчо чітко не визначено, як формуються межі об'єднаної територіальної громади в якості адміністративно-територіального утворення. Які земельні ресурси*

вважати ресурсами ОТГ з урахуванням земель в межах та поза межами населених пунктів? Які землі слід передати в комунальну власність?

Для ефективного функціонування ОТГ має бути опрацьований і завершений в повному обсязі достовірний та всебічний облік земель, з яких формується територія громади. Наявність такого обліку дозволить сформулювати обґрунтовану підставу для обрахування розмірів плати за землю, яка є одним з основних джерел наповнення місцевих бюджетів.

В структурі земельного фонду України найбільшу за площею становлять сільськогосподарські угіддя, лісовкриті площі та забудовані землі. Розпорядження щодо передачі землі державної власності за межами населених пунктів у комунальну власність ОТГ прийнято на підставі трьох нормативно-правових актів: Земельного кодексу України, Розпорядження Кабінету міністрів України «Про передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» та Закону «Про місцеве самоврядування». Рішення щодо передачі державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад спрямовано саме на *землі сільськогосподарського призначення*.

Наказом Держгеокадастру [4] передбачено продовження проведення інвентаризації на території об'єднаних територіальних громад несформованих земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності та земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності, відомості про які відсутні у Державному земельному кадастрі, крім земель, які знаходяться в постійному користуванні державних підприємств, установ та організацій. Однак, незважаючи на законодавче регулювання, процес інвентаризації земель здійснюється доволі повільно і інвентаризація виконана не в повному обсязі. Поширеними є ситуації, коли передача земельних ділянок за актами здачі-приймання виконана не в повному обсязі; не по всіх земельних ділянках встановлені межі; наявні звіти мають численні помилки та накладки; присутні численні невитребувані паї, правовий статус яких є невизначеним; недооформлені земельні ділянки фізичних осіб; фактично не визначені межі більшої частини колишніх господарських дворів та їх балансова належність, тощо.

Багато з наведених проблем можуть бути вирішені завдяки розробці землепорядної документації. Але аналіз фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад свідчить, що ОТГ не мають можливості фінансувати землепорядні роботи. Аналогічна ситуація спостерігається щодо розробки містобудівної документації.

Для цього слід шукати можливість залучення інвесторів або інших джерел фінансування. Проведення заходів щодо формування цільових фондів законодавчо не визначено.

Паралельно виникає багато питань щодо визначення балансоутримувачів об'єктів транспортної інфраструктури, природно-заповідного фонду, лісогосподарського призначення, історико-культурної спадщини, водних об'єктів місцевого значення тощо. Визначення їх балансової належності сприятиме встановленню джерел фінансування на утримання та чіткому розмежуванню зон відповідальності по земельних ділянках з визначеними межами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016-2017. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>.

2. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Міністерство розвитку громад та територій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/>.

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України № 157-VIII 05.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

4. Про проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності. Наказ Держгеокадастру № 59, 22.05.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://land.gov.ua/info/nakaz-derzhheokadastru-vid-21-02-2019-59-pro-provedennia-inventaryzatsii-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennia-derzhavnoi-vlasnosti/>.

Плешкановська Алла Михайлівна,

доктор технічних наук, професор,

Київський національний університет будівництва та архітектури

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ КИСВА: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ПРОГНОЗУВАННЯ

Прогнозування та обґрунтування розвитку та перспективної просторової організації території містобудівних систем різного ієрархічного рівня є основним завданням містобудування [1, с. 35]. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» в якості основного виду містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування та

забудови території населеного пункту, визначає генеральний план населеного пункту [2, ст. 17]. Основне креслення генерального плану є візуалізацією існуючої та перспективної просторової організації території населеного пункту.

Складність прогнозування перспективного розвитку міста, особливо крупного та найбільшого, яким є Київ, обумовлена як складністю самої системи, так і множинністю чинників, що впливають на її розвиток. Розглянемо вплив деяких з них на трансформацію просторової організації території на прикладі аналізу генеральних планів міста Києва.

Численні картографічні матеріали, що відображають стан та перспективи просторової організації території Києва можливо умовно поділити на чотири періоди [3, с. 70].

А. допланувальний – від кінця V ст. до кінця XVII ст. Відсутні картографічні свідчення намірів перспективного розвитку Києва. Інформація представлена лише в літописних джерелах.

В.входження Києва до складу Російської імперії (кін. XVII-XIX ст.) в цей період були розроблені генеральні плани Києва: 1695 р. (керівник полковник І. Ушакова; 1787 р., керівник генерал Миллер і дійсний статський радник граф Шувалов; 1808 р., архітектор А. Меленський; 1833 р. (частково змінений в 1837 р.), автори інженер Л. Шмегельський, архітектори В. Беретті та Л. Станзані;

С.радянський період (майже все XX ст.): Генеральний план Києва 1938 р., керівник П. Хаустов; 1947 р., керівник О. Власов і Б. Приймак; 1966 р., керівник Б. Приймак; 1986 р., керівник М. Дьомін, архітектор П. Кучмаренко, Є. Лішанський;

Д. сучасний етап планування м. Києва (XXI ст.): чинний генеральний план 2002 р., керівник розробки – В. Чекмарьов, затверджена Концепція стратегічного розвитку (2011 р) та проект нового генерального плану 2015 р., керівник С. Броневицький.

Саме на двох останніх періодах (120 років) зупинимось докладніше.

Проведене дослідження дозволило сформулювати наступні результати:

Жоден генеральний план міста Києва так і не був реалізований. Це пов'язана як з позитивними, так і з негативними політико-ідеологічними, соціально-економічними умовами розвитку суспільства, а також з наслідками найкрупнішої техногенної катастрофи – аварії на Чорнобильській АЕС

До факторів (обставин), що спричинювали принципові зміни в умовах існування як міста Києва (зокрема, динаміки його чисельності

населення, див. Рис. 4), так і країни в цілому можна віднести:

А. *негативні (ті, що уповільнюють розвиток міста):*

- перша світова війна, 1914-1918 рр.;
- революція 1917 р.;
- громадянська війна, 1918-1922 рр.;
- друга світова війна (Велика Вітчизняна війна), 1941-1945 рр.;
- техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС, 1986 р.;
- розпад СРСР з наступною економічною кризою, 1991 р.;
- світова економічна криза 2008 р.

В. *позитивні (ті, що стимулюють розвиток міста):*

- реалізація плану індустріалізації країни з розвитком промислової бази міста, початок – з 1929 р.
- перенесення столиці з Харкова до Києва, з 1934 р.;
- програма відновлення зруйнованого міста після II світової війни, 1946 р.;
- реалізація програми будівництва масового житла («хрущовок»), 1957 р.
- нетривале економічне зростання періоду незалежності, 1998-2006 р.;
- стимулювання житлового будівництва за рахунок внутрішньої міграції населення до столиці внаслідок військового конфлікту на Донбасі, 2014 р.

В містобудівному проектуванні чисельність населення виступає базовою характеристикою будь-якого планувального утворення на всіх територіальних рівнях. Динаміка Чисельності населення міста безпосередньо пов'язана як з позитивними, так і з негативними факторами впливу, і є надзвичайно важко прогнозованою. Жодного разу за досліджуваний період (120 років) не вдалося зробити точний демографічний прогноз. Похибка складала від 200 тис. до 450 тис. осіб як в один, так і в інший бік.

Жодні розрахунки прогнозованої чисельності населення не виправдались. За генеральними планами 1938 р. та 1986 р. прогнозована чисельність населення виявилась більшою приблизно на 350 тис. осіб. Від фактичної. А за генеральними планами 1947 та 1966 рр. – приблизно на 400-430 тис. меншою за прогнозовану. генеральний план 2002 р. мав похибку біля 200 тис.

Підсумовуючи огляд історико-географічних аспектів еволюції просторової організації міста Києва за останні 120і років, можна стверджувати, що жоден з шести генеральних планів цього періоду так і не був виконаний. Причинами в різні роки ставали політичні (війни, революції, зміни політичного устрою країни, адміністративного статусу

міста), соціально-економічні (зміна рівня доходів і соціальних орієнтирів, економічні кризи, зміна форм власності на землю) та техногенні (аварія на Чорнобильській АЕС) катаклізми.

Трансформація моделі просторової організації території міста Києва відбувалась циклічно:

а) від *розосередженої* у дорадянський період. За період з 1897 до 1914 р. чисельність населення міста збільшилось з 248 до 626 тис. осіб. Відповідно розширювалась територія міста. В 1910 р. до нього були приєднані передмістя: Солом'яка, Протасів Яр, Батієва гора, Шулявка, міські райони Святошин і Деміївка. Лівобережні поселення Микільська Слобідка і Дарниця;

б) потім *лінійної* в напрямку захід-схід (ГП 1938 р.). Просторова організація території нової столиці (після перенесення столиці УСРР з Харкова до Києва в 1934 р.) повинна була відповідати завданням архітектурного і містобудівного втілення переваг соціалістичного устрою на базі індустріального розвитку соціально-економічно комплексу міста. Цей план отримав назву Генерального плану реконструкції, що мав стати «планом перетворення Києва в зразкове соціалістичне місто, гідне звання столиці УСРР».

Розвиток Києва передбачався вздовж широтного напрямку захід-схід (вздовж відомого історичного шляху *Via Regia*) з виходом міста на лівий берег Дніпра. З іншого боку, кардинальні перетворення мали призвести до суттєвого підвищення просторової компактності міста зі створенням потужних промислових і житлових районів, формування масштабного урядового центру.

с) через *компактну та радіально-кільцеву*. Генеральний план 1947 р. мав вирішити питання відбудови зруйнованого міста. Закладені в ньому ідеї просторового розвитку фактично сформували сучасну планувальну структуру Києва – радіально-кільцеве трасування основних транспортних магістралей. Розпочинається масове житлове будівництво будинками перших індустріальних серій. Відбувається ущільнення забудови;

д) до *лінійної* в напрямку північ-південь Принциповою ідеєю ГП 1986 р. стало формування лінійної структури просторової організації міського плану вздовж Дніпра, створення так званого «водно-зеленого» діаметру з наближенням житлової забудови до води. Аварія на Чорнобильській АЕС унеможливила його виконання.

У Генеральному плані 2002 р. зберігалась ідея просторового розвитку попереднього, проте передбачалось істотне (на 66 %) зростання площі міста до 143 403 га на період до 2020 р. за рахунок прилеглих до міської межі території при фактично не змінній

чисельності населення 2 620-2 660 тис. осіб.

е) і знову до *компактної* (проект ГП 2015 р.), який мав відповісти на сучасні виклики суттєвого збільшення чисельності населення при обмеженості територіальних ресурсів міста. В основу Концепції стратегічного розвитку (2011 р) була покладена ідея Г. Фільварова розвитку Києва як глобального міста регіонального рівня, світового центру східного християнства [4, с. 39].

Нажаль, вже майже 8 років, як останній генеральний план знаходиться на етапі затвердження. За цей час в країні відбулись істотні соціально-економічні та політичні зміни, що вимагає не його затвердження, а формування нового Генерального плану Києва. Істотно змінилась чисельність населення, проте, оскільки 18 років перепис не проводився, точного його значення ми не знаємо. Тим вірогідніше прогнозоване значення чисельності населення за проектом нового генерального плану буде хибним. Можна стверджувати, що, перш ніж затвердити проект нового Генерального плану міста Києва, слід було б провести перепис населення та з'ясувати фактичні показники його соціально-демографічної структури.

І основне. На нашу думку, з урахуванням сучасних соціально-економічних чинників, фактичного стану зношеності основних фондів, об'єктів і мереж інженерно-транспортної інфраструктури міста, принциповою ідеєю нового Генерального плану має стати не освоєння нових територій, а *кардинальна комплексна реконструкція* міста Києва як складної містобудівної системи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем / М.М. Габрель; Інститут регіональних досліджень НАН України. – К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.
2. Про регулювання містобудівної діяльності, 2011. Закон України № 3038-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.
3. Стеблецька Ю., Планування розвитку м. Києва: історико-географічні аспекти / Ю. Стеблецька // Географія. – К.. Вип. 1(62). – 2014. – С. 70-73.
4. Фильваров Г.И., Плешкановская А.М. Глобальные города – новая ступень урбанизации мира / Г.И. Фильваров, А.М. Плешкановская // Досвід та перспективи розвитку міст України. – Діпромісто. Вип. 17. – 2009. – С. 27-41.

*Устінова Ірина Ігорівна,
доктор архітектури, доцент, професор кафедри містобудування
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ЩІЛЬНІСНО ЗАЛЕЖНІ МЕХАНІЗМИ САМОРЕГУЛЬОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

За розрахунками канадських вчених у 1986 році людство перейшло межу збалансованого розвитку і перевищило біологічну ємність планети, що отримало назву «антропогенного відбитку» [1, с. 288]. Екосистема ж Землі, згідно із концепцією біосфери В. Вернадського, є динамічно-врівноваженою системою, тому означене може відбуватися лише в обмежений проміжок часу [2]. Питання сталого розвитку актуально й для України, яка (за нашими розрахунками) у 1986 році теж перейшла межу збалансованого розвитку (виміри демографічної ємності – 50,81 млн. осіб, чисельність населення – 50,99 млн. осіб) та з 1993 року зазнає депопуляцію [3]. Найбільш ранню історію про те, як люди примножилися настільки, що «не вмещала їх та земля», розповідає Біблія: «І не вмещала їх та земля, щоб їм жити разом, ... і сказав Авраам Лоту: ...Не вся земля перед тобою? Відділися від мене. Якщо ти ліворуч, то я піду праворуч, а як ти праворуч, то я піду ліворуч» [Буття,13:69].

В екологічній теорії процес урбанізації є порівняним зі стратегією утворення безпечних поселень, яка притаманна розвитку усіх соціально організованих видів. Для цих видів, в межах закону екосистемної саморегуляції, діє принцип «екологічно оптимальної щільності», за яким недонаселеність простору існування так само шкідлива для сталого розвитку популяції, як і його перенаселеність [4]. Отже урбанізація сприятлива для населення лише в певних межах, визначення яких є ключовим моментом визначення методологічних основ адаптивного управління сталим розвитком територій різного рівня їх просторової цілісності.

Згідно із законом екосистемної саморегуляції, головне зусилля екосистеми спрямоване на досягнення стану екологічної рівноваги. На етапі ж досягнення рівноваги, задля збереження цілісності екосистеми, механізми її саморегуляції спрямовано на стабілізацію чисельності популяцій на рівні, який є прийнятним для біотичного співтовариства в цілому. Стабілізація чисельності здійснюється під регулюючим впливом системи екологічних факторів: зовнішніх – середовищних та внутрішніх – популяційних. Перші виявляються у жорсткій формі ультиматуму середовища (вичерпанні ресурсів, накопиченні забруднень, зміні клімату, падінні продуктивності та загибелі цінних для життєдіяльності людини екосистем), який спрямовано на підвищення смертності населення

(зумовлює хвороби, голод, війни). Другі – у згладженій формі попереджувального сигналу, який спрямовано на зниження народжуваності. Згладжена форма екосистемної саморегуляції спрацьовує при зростанні щільності населення понад припустимий для конкретної території рівень [5].

Дослідження дії щільнісно залежних механізмів саморегульованого розвитку регіонів України як еколого-містобудівних систем (ЕМС) «населення ↔ середовище» виявило, що у міру збільшення-зменшення антропогенного навантаження (чисельності та щільності населення областей) відповідно зростає-меншає й опір середовища. Цей опір діє на кшталт електрорушійної сили самоіндукції, вплив якої спрямовано на утримання ЕМС у стані екологічної рівноваги. Так, в умовах вичерпання демографічної ємності України (після 1986 року), посилення опору середовища було спрямовано на зниження (із певною затримкою в часі – після 1993 року) основної причини антропогенного навантаження – чисельності населення. Означений процес, який окрім еміграції, відбувався за рахунок зростання смертності та зниження народжуваності населення, пришвидшувався у міру зростання щільності населення регіонів країни. Після 2000 року, в умовах накопичення запасу ємності ЕМС України (виміри зміненої демографічної ємності – 49,8 млн. осіб, чисельність населення – 49,4 млн. осіб) стала спостерігатися інверсійна дія опору середовища. Й навпаки, у міру зростання щільності населення областей з'явилась тенденція випереджаючого зниження смертності та підвищення народжуваності [3].

Сьогодні загальноприйнятим показником інтенсивності освоєння території, а отже й рівня антропогенного навантаження на середовище є загальна щільність населення регіону (країни). За цим показником, найбільш густонаселеними областями (до 2014 року) вважались східні області України. Однак, якщо поглянути на освоєння території виходячи із «багаторівневості» екологічного простору взаємодії населення із середовищем, й окремо розглянути щільності освоєння території міст та позаміських територій регіонів, перед нами постане зовсім нова картина. Так, аналіз областей за щільністю освоєння їх міських територій (щільність як частка від ділення чисельності міського населення області на площу території її міст) виявив, що за цим показником густо населеними є західні (щодо центру) області України (рис. 1.А). Більш густо населеними виявилися західні області й з точки зору освоєння позаміських територій (щільність як частка від ділення чисельності позаміського населення області на площу її території без урахування площі міст). За цим показником знелюдненими (запустиненими)

виявилися позаміські території всіх інтенсивно освоєних та густонаселених (до 2014 року) областей України (рис. 1.Б) [3].

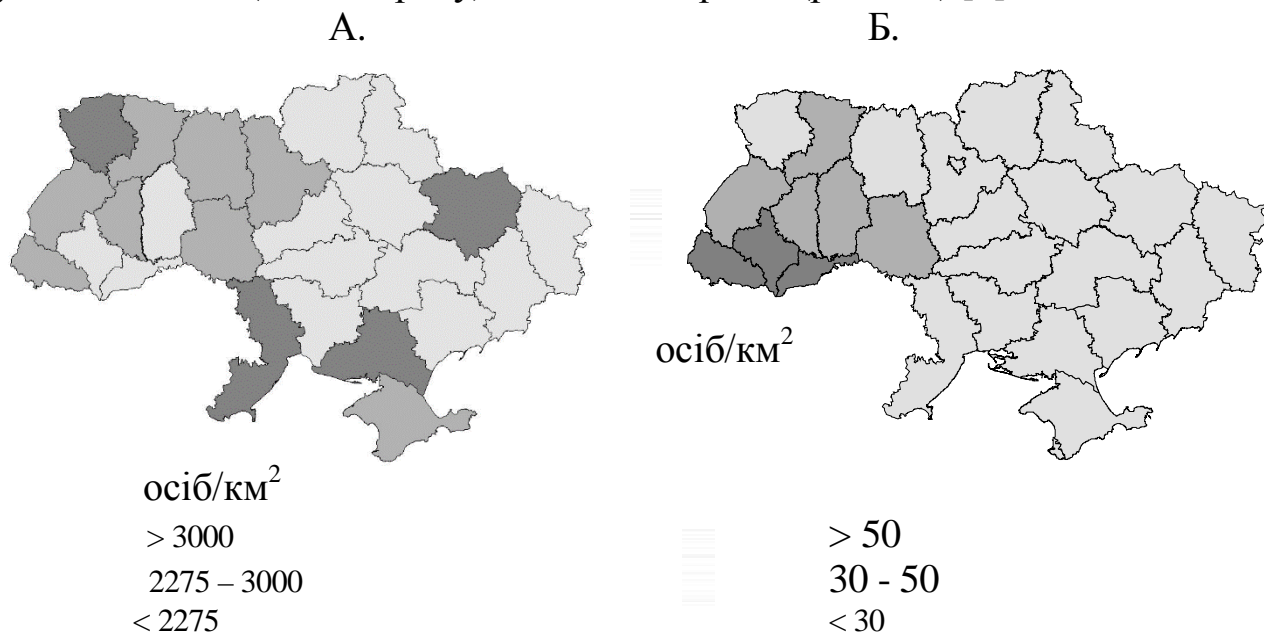
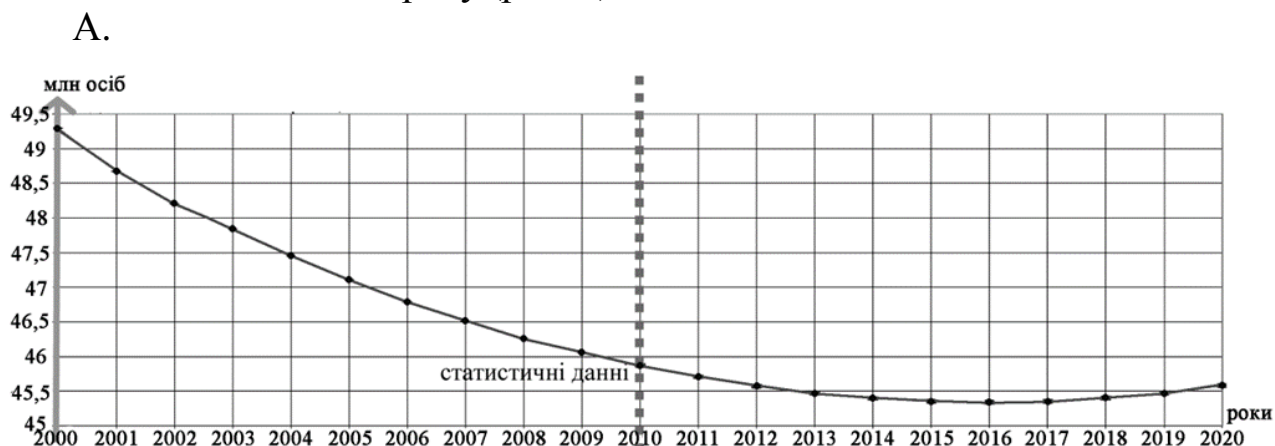

Рис. 1. Щільність міського (А) та позаміського (Б) населення областей України (2012 рік)

У межах дії закону саморегуляції, інерційне скорочення чисельності населення генерує накопичення запасу демографічної ємності. Означене створює об'єктивні передумови для нового етапу зростання чисельності населення ЕМС України. На основі аналізу природної динаміки змін чисельності населення України та її областей із 2000 по 2010 рік, нами було отримано еколого-демографічний територіальний прогноз розвитку країни до 2020 року. За цим прогнозом, зростання чисельності населення могло статися після 2015 року (рис. 2).

Б.

Рис. 2. Еколого-демографічний територіальний прогноз (А), лінійне рівняння апроксимації темпів змін чисельності населення, значення коефіцієнту детермінації (Б)

Й тут цікаво навести співставлення просторового розташування п'ятнадцяти областей, чисельність яких мала б зростати до 2020, із розташуванням областей, які сукупно ранжовано за щільністю освоєння їх міських та позаміських територій (рис.3). При ранжуванні враховано найбільші та середні значення відповідних показників (див. рис. 1).

А.

Б.

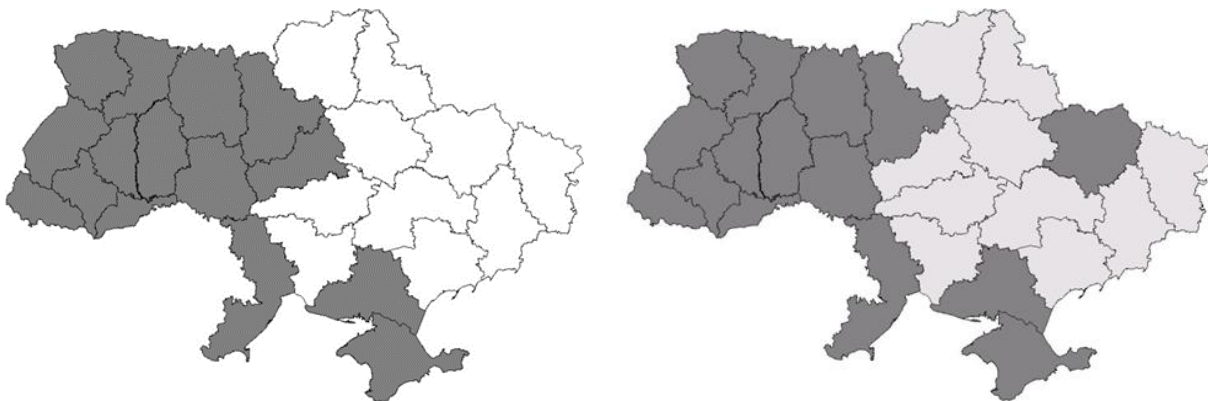

Рис. 3. Прогнозоване зростання чисельності населення областей країни до 2020 року (А) та підвищена сукупна щільність міського та позаміського населення (Б)

За виключенням Харківської та Черкаської областей, наведені карти є тотожними. Виявлене підтверджує, що недонаселеність простору існування виду «*Homo sapiens*», так само як і його перенаселеність, несприятлива для сталого розвитку еколого-містобудівної системи «населення ↔ середовище». З означеного спливає, що урбанізація, у межах її екологічно оптимальних значень, є запорукою збалансованого розвитку людства. Для умов України дослідженням [3] встановлено екологічно оптимальні (рівноважні):

• параметри щільності населення областей (за циклами їх коливального розвитку): в умовах зростання чисельності та вичерпання ємності – 50, 60, 83 особи/км²; в умовах скорочення чисельності та накопичення ємності – 40, 50, 60 осіб/км²;

• просторове співвідношення між площею території міст та позаміських територій регіону 1 : 39;

• просторово-щільнісне співвідношення між щільністю міського та позаміського населення регіону 100 : 1, відповідно: 3000 та 30 осіб/км².

Список використаних джерел та літератури:

1. Марушевский Г. Б. Етика збалансованого розвитку: [монографія] / Г.Б. Марушевский. – К. Центр екол. освіти та інформ., 2008. – 440 с.

2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айриспрес, 2004. – 576 с.

3. Устінова І.І. Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем: Дис... доктора арх.: 18.00.01 / І.І. Устінова. – К.: КНУБА, 2016. – 486 с.

4. Одум Ю. Экология: в 2 т. / Ю. Одум; пер. с англ. Б.Я. Виленкина, под ред. В.Е. Соколова. - М.: Мир. Т. 1 + 2, 1986. – 328 + 376 с.

5. Дольник В.Р. Существуют ли биологические механизмы регуляции численности людей? / В.Р. Дольник // Природа. -1992. - № 6. - С. 3-16.

*Шебек Надія Миколаївна, доктор архітектури, професор,
Карпетян Анна Аковівна, студентка архітектурного ф-ту,
кафедра містобудування КНУБА*

СУЧАСНІ ПРИЙОМИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ВУЛИЦЬ ПОСЕЛЕНЬ

В останні роки відсоток історичної забудови, що знаходиться в занедбаному стані, зростає. Для вирішення цієї проблеми застосовують прийоми ревіталізації історичних вулиць.

Якщо розглядати вулицю з точки зору шляху для пересування транспорту та пішоходів, то першим з прийомів її ревіталізації є організація зручних та безпечних наземних пішохідних переходів.

Розглядаючи конкретний приклад вулиці Ярославів Вал, стикаємось з такою проблемою к відсутність зручних місць для тимчасового зберігання автомобілів. Так як вулиця є не дуже широкою,

ця проблема є дуже явною. Її можна вирішувати організацією підземного паркінгу, враховуючи радіуси доступності.

Також, для збереження атмосфери та історичного характеру вулиці, є сенс надати єдиного стилю всім засобам візуальної комунікації.

Сучасними прийомами ревіталізації історичної забудови є такі :

- презервація (збереження характеру місця/міцевості з уповільненням зносу) ;
- відповідне обслуговування протягом експлуатаційного терміну;
- реставрація;
- реконструкція;
- адаптація (збереження зовнішніх характеристик з наданням нової функції).

Ціллю ревіталізації є не тільки збереження історичного обличчя вулиці, а й надання їй привабливості для сучасного населення. Основним засобом привернення відвідувачів є створення різноманітних громадських просторів. Такі простори можуть бути як мультифункціональними, так і присвяченими одній певній функції. Громадські простори можуть розташовуватись як безпосередньо вздовж вулиці так і у внутрішніх дворах забудови, тим самим пов'язуючи два полюси. Також одним з прийомів створення громадського простору-вулиці є тимчасове або постійне обмеження руху автомобільного транспорту. Такі простори можуть бути як сезонними, так постійними або трансформуватись. Громадські простори можуть бути наземними, надземними та підземними.

Вдалі приклади організації сучасних громадських просторів є у місті Копенгаген в Данії.

Одним з таких просторів є парк Superkilen в межах історичної забудови міста. Це мультикультурний, мультифункціональний простір, в якому для себе щось цікаве знайде кожен. Крім того він виконаний у різних, але узгоджених стилях. Переміщення в межах простору пішохідне або на велосипедах.

Park`n`play – дитячий простір облаштований на даху 24-х метрового паркінгу. Простір зацікавлює не тільки дітей а й дорослих, адже з такої висоти відкривається захоплюючий вид на історичне місто та на море.

Площа Ізраїлю в Копенгагені є прикладом мультифункціонального простору організованого на місці колишнього громадського простору. До 50-х років минулого століття тут був міський ринок, а в часи автомобілізації його місце зайняв паркінг. Зі збільшенням пішоходів і

населення, що пересувається на велотранспорті, громадський простір було відновлено, а паркінг організовано під землею.

Отже, використовуючи сучасні прийоми ревіталізації, можна не тільки зберегти історичну цінність міста, а й вдихнути нове життя в історичні вулички. Нове функціональне наповнення збільшує їх привабливість для сучасного населення.

*Малишева Юлія Олександрівна, аспірантка,
Банах Андрій Вікторович, кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри міського будівництва і господарства,
Арутюнян Ірина Андріївна, доктор технічних наук, доцент,
завідувач кафедри промислового та цивільного будівництва,
Запорізький національний університет*

ЧИННИКИ ГАЛЬМУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Головний індикатор розвитку регіону – функціонуюче будівництво, до якого залучається багато суміжних галузей економіки: металургійна промисловість, підприємства будівельних матеріалів і виробів, парки будівельної і спеціальної техніки, архітектурні та проектно-конструкторські організації тощо. Також будівництво підвищує показники зайнятості робочої сили, що веде до поліпшення ситуації у соціальній сфері [1, с. 86]. Специфіка Запорізького регіону полягає в наявності декількох чинників, що перешкоджають пошквалюванню розвитку будівельної галузі.

Одним із актуальних завдань, яке з часом тільки набирає гостроти в кожному українському місті, є утримання будівель, споруд та інженерних мереж у задовільному технічному стані, забезпечення стійкості забудованих територій в цілому. Весь регіон знаходиться в несприятливих для будівництва складних інженерно-геологічних умовах. Просідаючі ґрунти, території, що підробляються, в місцях видобутку корисних копалин (наприклад, м. Дніпрорудне), намивні піски, структурно нестійкі ґрунти складають 87 % території Запорізької області. У разі негативних природно-техногенних явищ будівлі та споруди стрімко отримують надлишкові деформації, які приводять їх в аварійний технічний стан, відомі окремі випадки руйнування. Проблема утримання об'єктів забудови в задовільному стані вимагає значних фінансових ресурсів, які знімаються з нових будівництв та інфраструктурних проектів, що позитивно впливають на розвиток та імідж регіону.

Інший виклик сучасності полягає у необхідності скорішого технічного переоснащення та реконструкції промислових підприємств, модернізації технологічних процесів із застосуванням енерго- і ресурсозберігаючих заходів. Крім застарілих неефективних технологій, більшість виробництв має високий ступень фізичної зношеності будівельних конструкцій, які вимагають відновлення або підсилення. Отже одним із напрямків забезпечення зростання економічного потенціалу регіону є реновація підприємств з реконструкцією будівель і споруд, в яких розташована виробнича база [2]. Другим напрямком є трансформація промислових територій, тобто зміна їх призначення, з відповідною реновацією будівель і споруд під нові цілі. Підприємства, що за техніко-економічним обґрунтуванням не підлягають відновленню, можуть бути повністю ліквідовані, а ділянка розчищена – але лише в зонах, які мають потенціальний споживчий попит. Виробничі простори можуть бути складськими приміщеннями, житловими кварталами, бізнес-центрами, різноманітними культурними об'єктами і локаціями з подальшим розвитком соціальної інфраструктури [3]. У світі є безліч чудових прикладів справжньої реінкарнації промислових територій.

Але основна проблемою як м. Запоріжжя, так і всієї Запорізької області є логістика. Основні транзитні маршрути великогабаритного вантажного транспорту проходять через місто. Існуюча пропускна спроможність автомобільної естакади по греблі ДніпроГЕСу і мостів Преображенського значно обмежена. Найактуальнішим стратегічним завданням є завершення будівництва нових мостів через обидва русла р. Дніпро та о. Хортицю. Хоча й це остаточно не розв'яже транспортну проблему регіону, адже, по-перше, влітку-восени 2019 р. капітально відремонтовано було лише дорожнє полотно автомобільної естакади ДніпроГЕСу, і за 2...3 роки естакада має підлягати масштабній реконструкції з припиненням руху будь-якого транспорту через виявлені дефекти і пошкодження важкодоступних несучих конструкцій, із заміною усіх балок кранів, підтримувальних опор і навісної консолі. По-друге, мости Преображенського експлуатуються тривалий час без капітального ремонту і вкрай потребують реконструкції, яка була запланована Генеральним планом розвитку міста ще в 1985 р. й досі не здійснилася [4].

На сьогодні естакада ДніпроГЕСу має 4 полоси для автотранспорту, після капремонтів транзитний рух вантажівок заборонено. Мости Преображенського мають 2 полоси для автотранспорту, з осені 2019 р. транзитний рух вантажівок обмежений в часи-пік. Третій транзитний шлях через Запоріжжя – траса Е105 «Харків - Новоолексіївка» проходить по лівому берегу та забезпечує

найближче сполучення в північному й північно-східному напрямку – Харкова і Полтави.

Найближчі автошляхи сполучення між берегами Дніпра, крім запорізьких переправ, знаходяться в місті Дніпро – 106 км з виїздом з правого берегу на трасу E105, і в м. Нова Каховка – 286 км, також з виїздом з правого берегу на трасу E105 (рис. 1). Зрозуміло, що шлях через Нову Каховку економічніший в напрямку Херсону, Миколаєва та Одеси, та в цілому перевищення кілометражу здається незначним – 20 км через Дніпро та 50 км через Нову Каховку, але при цьому сектор «схід - північ», у випадку аварійної ситуації на запорізьких переправах, залишається в скрутному становищі.

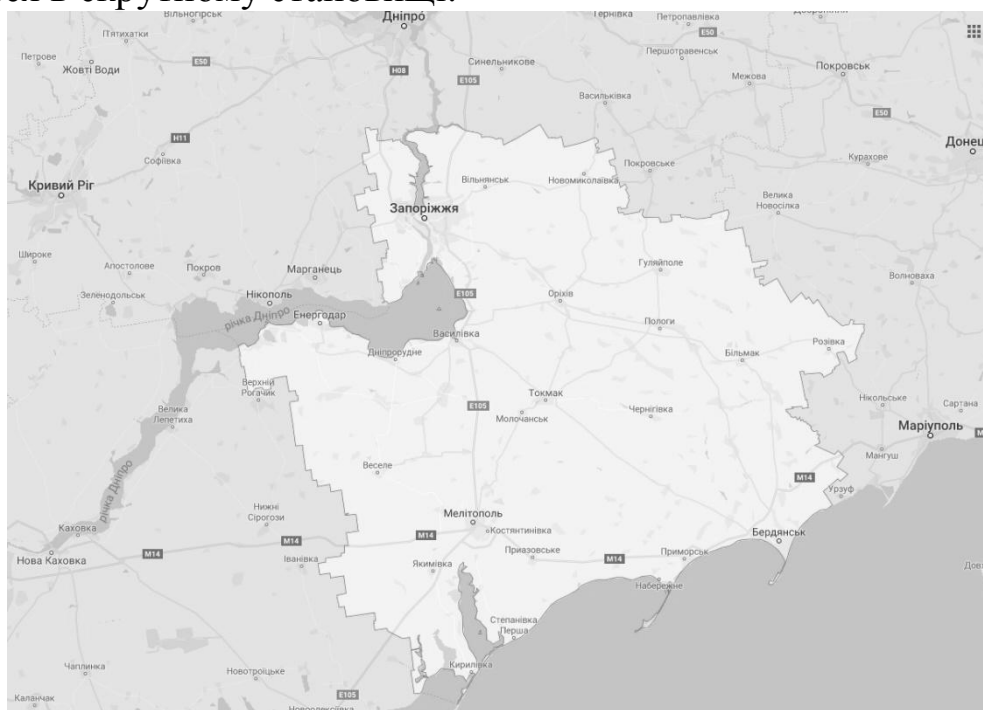

Рис. 1. Схема Запорізького регіону із шляхами сполучення

Так, наприклад, при русі з Кривого Рогу в Запорізьку область (і далі – Маріуполь, Донецький напрямок) довжина шляху складе 255 км через Дніпро замість 190 км через Запоріжжя, перевищення складає 26 %. Їхати через Нову Каховку взагалі немає сенсу. При русі з Кривого Рогу, наприклад, в Мелітополь довжина шляху складе 336 км через Нову Каховку замість 319 км через Запоріжжя, і хоча перевищення не критичне (5,3 %), треба враховувати незадовільний стан другорядних доріг Херсонської і Запорізької областей.

Будь-яке перевищення кілометражу можна перевести як у зайвий час, так і в зайве паливо – тобто в грошовий еквівалент. Також збільшується навантаження на екологію, ризик дорожньо-транспортних пригод, амортизація транспортних засобів, накладні витрати тощо.

Таким чином, першочерговим для економічного розвитку міста Запоріжжя і особливо Запорізької області, їх інвестиційної

привабливості, приросту людського капіталу тощо є комплекс логістичних задач, вирішення яких буде супроводжуватися зведенням нових і належним утриманням існуючих об'єктів дорожньо-транспортного будівництва .

Список використаних джерел та літератури:

1. Палеха Ю. М. Економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів. Київ: Профі, 2006. 294 с.

2. Кузьмін В. Усі на завод: реновація промислових зон. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/promyshliennost/vse-na-zavod-renovaciya-promyshlennyh-zon-278307_.html (дата звернення: 07.11.2019).

3. Андреев М. Реновація промислових територій і об'єктів. *Архітектурна графіка*. URL: http://archgrafika.ru/publ/bez_kategorij/bez_kategorij/renovaciya_promyshlennykh_territorij_i_obektov/12-1-0-69 (дата звернення: 07.11.2019).

4. Про генеральний план розвитку міста Запоріжжя : постанова Ради Міністрів УРСР від 30.05.1985 р. № 224. *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/224-85-п> (дата звернення: 07.11.2019).

*Безверхнюк Тетяна Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри проектного менеджменту,
Азарова Ірина Борисівна, кандидат технічних наук, доцент кафедри проектного менеджменту,
Сенча Ірина Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри проектного менеджменту,
Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України*

РЕКРЕАЦІЙНЕ ЗОНУВАННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Актуальність розвитку туризму та рекреації на територіях північного Причорномор'я складно переоцінити. Пріоритетність розвитку саме цих напрямків господарської діяльності в регіоні обґрунтована в таких документах, як «Стратегія економічного і соціального розвитку Одеської області» [1] і «Стратегія економічного і соціального розвитку міста Одеси до 2022 року» [2], прийнятих відповідними місцевими органами влади. Проте, туристичний і рекреаційний потенціали Одеського регіону в даний час реалізовані не в повному обсязі. Фахівцями відмічаються численні проблеми галузі, такі

як скорочення санаторно-курортної бази та обсягів круїзного туризму, погіршення екологічного стану деяких прибережних територій та не завжди задовільна якість туристичного сервісу.

Вирішення цих та багатьох інших проблем розвитку туристично-рекреаційної галузі є комплексною задачею, що торкається сфер публічного управління, просторового розвитку, екології, містобудування, охорони здоров'я, транспорту, та деяких інших. Координація діяльності у всіх цих сферах з метою розвитку туристичної галузі повинна здійснюватися у рамках розробки та прийняття відповідних стратегічних документів, що слугуватимуть основою визначення шляхів раціонального використання рекреаційних ресурсів та сталого розвитку територій, а також забезпечать виявлення пріоритетних напрямків приватного інвестування в рекреаційну сферу. Основою для розробки таких стратегічних документів повинна виступати впорядкована, актуалізована та систематизована інформація щодо розміщення та якості наявних рекреаційних ресурсів, поточного статусу та перспектив їх можливого використання, наведена за відповідними рекреаційними зонами. Але проведений аналіз наукових публікацій щодо зонування територій показав, що запропоновані для Одеського регіону методи рекреаційного зонування [3-5] демонструють неоднозначність і суб'єктивність відбору критеріїв оцінки, що призводить до отримання невірних результатів.

Тому метою проведеного на замовлення Управління туризму, рекреації і курортів Одеської обласної державної адміністрації дослідження було обрано розробку комплексного методу рекреаційного зонування територій з подальшим впровадженням даного методу на прикладі виконання рекреаційного зонування територій Одеської області з використанням GIS-технологій.

Для виконання рекреаційного зонування Одеської області, на базі запропонованого раніше методу [4], були виділені два компонента рекреаційного потенціалу регіону - природно-географічний і суспільно-історичний. Оцінка даних компонентів виконувалася для кожного з адміністративних районів області окремо. Загальна схема оцінки наведена в табл. 1.

Таблиця 1.

Схема оцінки рекреаційного потенціалу Одеської області

Природно-географічний рекреаційний потенціал		Рекреаційний потенціал Одеського регіону				Суспільно-історичний рекреаційний потенціал		
Оцінка кліматичних ресурсів	Оцінка геоморфологічних ресурсів	Оцінка бальнеологічних ресурсів	Оцінка структурних елементів екомережі	Оцінка екологічного стану	Оцінка культурно-історичних ресурсів	Оцінка природно-соціальних ресурсів	Оцінка івент-атракційних ресурсів	
<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – середня температура повітря за липень; – середня температура морської води; – вологість повітря; – інтенсивність сумарної сонячної радіації; – тривалість сонячного сьйва за рік; – число днів з середньою температурою повітря понад 15 ° С; – середньорічна швидкість вітру; – тривалість періоду геліотерапії; – тривалість купального сезону 	<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – щільність розчленування рельєфу; – глибина розчленування рельєфу; – крутизна схилів; – доступ до води, пляжі, береги, мілини – відсоток лугових земель; – відсоток орних земель; – заболоченість. 	<p>ОЦІНКА:</p> <ul style="list-style-type: none"> – джерела мінеральних вод; – джерела лікувальних грязей (пелюїдів); – за показниками локалізації, кількісних і якісних характеристик можливих напрямків їх подальшого використання 	<p>ОЦІНКА ОБ'ЄКТІВ ПЗФ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – частка екомережі в загальній площі району; – частка об'єктів природно-заповідного фонду в загальній площі району – показник атракції об'єкта природно-заповідного фонду 	<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – щільність населення; – щільність рекреантів; – щільність викидів шкідливих речовин; – обсяги ціну заграження території відходами I - III класу небезпеки; – динаміка обсягів викидів в атмосферне повітря; – наявність об'єктів підвищеної небезпеки, їх розташування і клас небезпеки; – обсяги скидання забруднених стічних вод у поверхневі водні об'єкти; – обсяги зберігання абороонених і непридатних ієстицидів; – кількість звалищ, полігонів ТПВ, в т.ч. не паспортизованих. 	<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – кількість пам'яток історії; – кількість пам'яток містобудування та архітектури; – кількість пам'яток археології; – кількість культурних об'єктів, що мають культурно-пізнавальну та / або історичну цінність 	<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – площа мисливських угідь; – водойми, в тому числі штучні, з риболовецькими базами, клубами; – об'єкти гастрономічного туризму; – об'єкти етнотуризму; – кінно-спортивні клуби. 	<p>ІНДИКАТОРИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – кількість щорічних фестивалів; – кількість стабільних масових культурних заходів; – кількість розважальних об'єктів. 	

Для формування переліку складових по кожному з компонентів рекреаційного потенціалу, а також відповідних індикаторів для їх оцінки, використовувався метод експертних оцінок.

Аналіз регіональних особливостей формування рекреаційного потенціалу послужив підставою для виділення п'яти груп факторів оцінки природних рекреаційних ресурсів, для яких було встановлено переліки індикаторів оцінки. Значення відповідних індикаторів були отримані з кліматологічних нормативних документів, розміщених у відкритому доступі.

Аналіз бальнеологічних рекреаційних ресурсів був виконаний на підставі оцінок джерел мінеральних вод і лікувальних грязей (пелоїдів). Інформаційною основою даного аналізу виступили дані Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, надані ГУ «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України».

Аналіз структурних елементів екологічної мережі був виконаний на підставі оцінки об'єктів природно-заповідного фонду Одеської області. Дані були отримані з Переліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення, розташованих в Одеській області, наданого Одеською обласною адміністрацією.

В якості основи проведення оцінки екологічного стану Одеського регіону була використана методика бального оцінювання [6], яка була доповнена рядом показників в екологічній сфері. Інформаційною основою проведення оцінки екологічного стану регіону виступили статистичні дані та дані Екологічного паспорту Одеської області.

Для визначення суспільно-історичного рекреаційного потенціалу адміністративних районів Одеської області була проведена експертна оцінка з виділенням наступних складових даної оцінки: культурно-історичні рекреаційні ресурси, природно-соціальні рекреаційні ресурси, івент-атракційні рекреаційні ресурси. Для оцінки культурно-історичних ресурсів адміністративних районів Одеської області, інформація про відповідні об'єкти була отримана з Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Оцінка природно-соціальних рекреаційних ресурсів була виконана на базі інформації про розміщення і типи об'єктів, отриманої з відкритих джерел. Оцінки івент-атракційних рекреаційних ресурсів була здійснена з використанням таких індикаторів: кількість щорічних фестивалів; кількість стабільних

масових культурних заходів (ярмарків, свят); кількість розважальних об'єктів (аквапарків, тематичних парків).

Побудова геоінформаційної моделі рекреаційного зонування Одеської області в рамках виконання типізації рекреаційних зон Одеської області дозволила локалізувати географічно всі розглянуті рекреаційні ресурси і обґрунтувати межі отриманих рекреаційних зон. Геоінформаційна модель рекреаційного зонування була побудована з використанням матеріалів ресурсу ArcGIS Online [7].

Типізацію рекреаційних зон Одеської області було проведено на основі аналізу придатності територій для різних видів рекреаційної діяльності. В результаті угруповання за подібністю рекреаційних ознак, з 26 адміністративних районів області було виділено п'ять рекреаційних зон: Приморсько-Лиманська оздоровчо-лікувальна зона; Буджацька зона оздоровчої рекреації; степова пізнавально-оздоровча рекреаційна зона; лісостепова рекреаційна зона активного відпочинку; рекреаційна зона перспективного освоєння. Для кожної зони була обґрунтована найбільш перспективна стратегія функціонального використання з метою здійснення рекреаційної діяльності.

Отримані наукові та практичні результати цього дослідження в подальшому будуть використані при розробці інвестиційної моделі комплексного розвитку рекреаційних зон, яка дозволить виявити пріоритетні стратегії інвестування в рекреаційну сферу, а також види і об'єкти інвестування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про затвердження Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року: Рішення Одеської обласної ради № 32-VII від 21.12.2015 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/32-VII.pdf>.

2. Про затвердження Стратегії економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року (актуалізована): Рішення Одеської міської ради № 1321-VII від 07.12.2016 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/91050/>.

3. Горун В. Аналіз теоретико-концептуальних основ рекреаційного районування / В. В. Горун // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2012. № 1. С. 161-169.

4. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.

5. Топчієв О. Г., Кондратюк І. І., Полоса О. І. Одеський регіон: природа, населення, господарство / За заг. ред.: О. Г. Топчієв; ОНУ ім. І.І. Мечникова. Одеса: Астропрінт, 2003. 182 с.

6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Київ. ун-т, 2001. 395 с.

7. ArcGIS Online Mapping and analysis: location intelligence for everyone. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-online/overview>.

УДК 72.01/035

*Івашко Юлія Вадимівна, доктор архітектури, професор,
нострифікований доктор хабілітований,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID.org 0000-0003-4525-9182*

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ ПЕРІОДУ МОДЕРНУ

1. Містобудівні особливості розташування “зон модерну”

Стилістичні особливості архітектури модерну на певних територіях зумовлювались приналежністю цих територій до Австро-Угорської або до Російської імперій, оскільки це визначало основні напрями зовнішніх запозичень – чи з боку Відня, Варшави, Лодзі, Праги, Будапешта, чи з боку Петербурга і Москви.

На концентрацію об'єктів стилю модерн у Львові поза межами середньовічного міста вплинули здійснені в цей період масштабні містобудівні заходи, які співпали зі зміною принципів забудови вулиць в період капіталізму, збільшенням площі ділянок порівняно з середньовічним центром, ущільненням забудови і збільшенням її поверховості. Ансамблевості сприяла одночасова забудова одним і тим же архітектурним бюро чи архітектором окремих вулиць в нових районах.

Певна специфіка характеризувала і забудову Києва доби панування стилю модерн, яка зумовлювалась дещо іншими чинниками і значною мірою визначалася більш ранніми періодами першої та другої половини ХІХ століття.

Забудова центру відбувалась з намаганням досягти певної цілісності: будинки розташовувались вздовж “червоної лінії” вулиць, кутові споруди отримували вигляд містобудівних акцентів і домінант за рахунок поверховості, башт, еркерів, шпилів, тощо. Окремі архітектори враховували особливість неповторного київського рельєфу, і тоді утворювались мальовничі перспективи і візуальні зв’язки між об’єктами і рельєфом, підкреслені сходами, терасами, містками та пандусами. Втім, цим цілісність забудови центру часто і обмежувалась, оскільки основним регулюючим фактором був адміністративно-правовий, який ніяк не регламентував поверховість або стилістику забудови, що призводило до її дисонансності.

Специфіка розвитку Харкова полягала в розростанні забудови вздовж вулиць Катерининської (вул. Полтавський шлях) і Чеботарської на заході, Клочковської на північному заході, Сумської і Німецької (вул. Пушкінської) на півночі, Білгородської-Журавльовської (вул. Шевченка) на північному сході, Старомосковської (пр. Московський) на сході, Петинської (вул. Плеханова) і Змієвської (пр. Гагаріна) на південному сході, Грековської і Москальовської (вул. Жовтневої революції) на півдні [5, с. 273;10, с. 43]. Розвитку житлової забудови в районі вул. Катерининської (вул. Полтавський шлях) сприяло розташування в цій частині міста залізничного вокзалу і Балашовської дороги [1, с. 73-74]. Під впливом економічного чинника нові багатоповерхові прибуткові будинки з’явилися в кінці вул.Сумської, Петинської, Пушкінської, на місці старої малоповерхової житлової забудови – в Нагірному районі та по вул. Катеринославській (вул. Полтавський шлях), Благовіщенській (вул. К. Маркса), Москалівській (вул. Жовтневої революції) [5, с. 270-290].

В цей час склалися цілі одномасштабні вулиці з концентрацією об’єктів модерну – Сумська, Римарська, Катеринославська (вул. Полтавський шлях), Пушкінська.

Містобудівна ситуація в Одесі в добу панування модерну в архітектурі визначалась торговельним і транспортним факторами, які сприяли зростанню і розвитку міських і приміських територій, надходженню інвестицій, збільшенню об’ємів будівництва і зростанню культурно-мистецьких зв’язків з Росією та країнами Європи, утворенню нового міського центру і нового планувального району біля залізничного вокзалу.

2. Проблеми і пропозиції з охорони забудови модерну

Спираючись на існуючі пам'яткоохоронні та реставраційні джерела, на наш погляд, зони концентрованого розміщення об'єктів архітектури стилю модерн в основних осередках можуть бути віднесені до історичного середовища першої категорії, тобто такого, де максимально зберігається автентична структура містобудівного просторового каркасу і відтворюються лише окремі “знакові” об'єкти [6, с. 175-176]. Це пояснюється добрим станом збереженості історичної забудови переважно одного періоду, значною концентрацією пам'яток модерну як одностильових об'єктів і капітальністю забудови. Натомість зони концентрованого розташування об'єктів стилю модерн в невеликих містах можливо віднести до історичного середовища другої, а в окремих випадках – третьої категорії, тобто з дозволом більш активного втручання в історично сформовану структуру просторового каркасу [6, с. 175-176]. В основних осередках в зонах концентрованого розташування об'єктів архітектури в стилі модерн перевага віддається цілісній реставрації об'єктів із збереженням забудови вздовж вулиць по “червоних лініях” і необов'язковим збереженням малоцінної дворової забудови в глибині кварталів.

В світі існує вагомий пам'яткоохоронний досвід – як на містобудівному, так і на об'єктному рівні, який варто проаналізувати. Історичне Старе місто Риги було включено в 1997 році до списку світової спадщини ЮНЕСКО значною мірою завдяки архітектурі югендстилю-модерну, оскільки в місті знаходиться найбільша в світі кількість об'єктів модерну, які забудовують цілі квартали (з кінця XIX ст. до 1914 року в Ризі було зведено понад 800 об'єктів югендстилю). Ризька Дума прийняла постанову про створення в будинку на вул. Алберта,12 Музею югендстилю.

Аналогічним чином пристосовуються під музеї та дипломатичні місії і об'єкти модерну в країнах Європи, наприклад, в Бельгії відбулась реставрація з пристосуванням під музеї будинків Отріка та Тасселя. Втім, крім реставрації об'єктів історичної спадщини, в Європі відомі і інші напрями їх нового пристосування. Наприклад, у Франції користуються терміном “архітектурні транскрипції”, що буквально означає “переосмислення і реконструкція архітектурної спадщини”. Цей термін був введений архітектором Філіпом Робером, який запропонував тлумачення терміну “архітектурна транскрипція”, описавши варіанти реконструкції старої історичної будівлі відповідно до вимог сьогодення.

Можна виділити такі запропоновані ієрархічні рівні охорони забудови стилю модерн в міському середовищі [6, с. 256]:

1) містобудівний рівень охорони – охорона об'єкту з сусідніми будівлями, охорона частини вулиці, цілої вулиці, охорона кварталу;

2) охорона окремого об'єкту (з урахуванням категорії об'єкту відносно його архітектурної цінності): унікальні об'єкти, які репрезентують осередок модерну – рівень збереження автентичності без втручання в архітектуру об'єкта; цінна історична фоновіа забудова – рівень збереження автентичності з можливістю втручання в архітектуру об'єкта.

Основна спадщина архітектури модерну України сьогодні зосереджена в чотирьох основних архітектурних осередках пам'яток модерну – Львові (з кількістю об'єктів понад 150), Києві (з кількістю об'єктів понад 250), Харкові (з кількістю об'єктів понад 100), Одесі (з кількістю об'єктів близько 20). Для порівняння, в Ризі збереглося понад 800 об'єктів модерну, є цілі квартали із забудовою стилю модерн. Як правило, об'єкти модерну в межах основних осередків сконцентровані на певних територіях, і лише в Одесі в зв'язку з невеликою кількістю об'єктів модерну такі зони щільної концентрації об'єктів архітектури стилю модерн не виявлені. Оскільки об'єкти архітектури стилю модерн становлять більшу частину цінної історико-архітектурної забудови кінця XIX – початку XX століть, а загальна кількість об'єктів архітектури модерну по всій території України становить понад 700 об'єктів, актуальним є питання комплексної охорони забудови в стилі модерн. В цьому питанні основні проблеми пов'язані з наступним:

– досі не були визначені на генеральних планах зони зосередження об'єктів архітектурної спадщини модерну з чіткою градацією на унікальні об'єкти і цінну фонову забудову, оскільки на генеральних планах міст були визначені охоронні зони ЮНЕСКО, межі заповідників, комплексних охоронних зон і історичних ареалів, а до пам'яткоохоронного реєстру пам'ятки архітектури модерну вносились як забудова садиби чи окремі об'єкти;

– оскільки в попередніх дослідженнях модерн розглядався не з позицій специфіки діалектики його розвитку в межах України, але з урахуванням аналогічних процесів в Європі та Росії, не було можливості комплексно простежити еволюцію стилю на різних рівнях – загальностильовому, містобудівному, регіональному і місцевому, ансамблевому, об'єктному і на рівні окремої деталі об'єкту. Тому не було об'єктивних критеріїв відбору тих об'єктів архітектури модерну,

які найбільш повно репрезентують певний архітектурний осередок чи певний період модерну;

– відсутність критеріїв охорони забудови модерну призводить до порушення автентичного вигляду об'єктів архітектури модерн і активному вторгненню сучасної забудови в історично сформовані зони концентрованого розміщення об'єктів архітектури в стилі модерн.

Найбільш реально намітити шляхи вирішення цих проблем в історичних містах-осередках зосередження архітектурних об'єктів стилю модерн, враховуючи існуючу розроблену законодавчу пам'яткоохоронну, містобудівну та реставраційну базу.

В Києві було здійснено кілька реставрацій видатних об'єктів архітектури модерну – будинків на вул. Ярославів Вал, 14-б (перший приклад комплексної реставрації пам'ятки київського модерну, автори проекту: С. Г. Рубцов, В. Ф. Отченашко, Н. В. Косенко), Банковій, 10 (ГАП Н. В. Косенко), клініки Качковського на вул. О. Гончара, 33 (автори проекту: Ю. В. Дмитрович, М. А. Стеценко, Н. В. Косенко). Приміщення будинку на вул. Ярославів Вал, 14-б було пристосовано під театр “Сузір'я”, будинок на вул. Банковій, 10 – під Державну резиденцію Президента України, будинок на вул. О. Гончара, 33 під представництво Народного Руху України.

В результаті ґрунтового дослідження об'єктів архітектури модерну в межах осередків та пам'яткоохоронних джерел був сформований перелік пам'яток, які найбільш яскраво репрезентують основні архітектурні осередки цього стилю і справили значний вплив на розвиток архітектури України в цілому [2, 3, 4, 7, 8, 9]. При цьому були визначені ті об'єкти, які найбільш повно виражають регіональну самобутність в межах конкретних архітектурних різновидів модерну.

На наш погляд, в архітектурній спадщині модерну в Україні особливого статусу заслуговують такі об'єкти:

1) в осередках модерну Західної України: забудова вул. акад. Богомольця (Львів) (як ансамблева забудова); Музичне товариство Галичини (Львів); будинок Страхового товариства “Дністер” на вул. Руській, 20 (Львів); Оперний театр (Чернівці); Дирекції ощадних кас (Чернівці);

2) в осередках модерну Центральної України: будинок на вул. Банковій, 10 (Київ); клініка Качковського на вул. О. Гончара, 33 (Київ); будинок на вул. Костьольній, 7 (Київ); будинки на вул. Ярославів Вал, 14-а і 14-б (Київ) (як ансамблева забудова садиби); будинки на бульв. Т. Шевченка, 5 і 7/29 (Київ) (як ансамблева забудова); будинок

на вул. Володимирській, 61/11 (Київ); будинок на вул. Лютеранській, 15 (Київ); будинок на вул. Малій Житомирській, 12-а (Київ); будинок на вул. Горького, 26/26 (Київ); будинок на вул. Ветрова, 21 (Київ); особняк на вул. Першого травня, 66 (Вінниця); особняк на вул. Пушкіна, 38 (Вінниця);

3) в осередках модерну Південно-Східної України: Міський купецький банк та готель “Асторія” на пл. Р. Люксембург, 10 (Харків); Художнє училище на вул. Червонопрапорній, 8 (Харків); магазин Жирардівської мануфактури на вул. Університетській, 10 (Харків); будівлі на вул. Енгельса, 17 і 19 (Харків) (як комплексна забудова); будинок на вул. Сумській, 88 (Харків); будинок на вул. Сумській, 96 (Харків); будинок Хреннікова (Дніпропетровськ) (в разі відновлення втраченого первісного вигляду); Полтавське губернське земство (Полтава);

4) в осередках модерну Півдня України: готель “Великий Московський” на вул. Дерибасівській, 29 (Одеса); будинок на вул. Катерининській, 35/28 (Одеса); будинок на вул. Дерибасівській, 12/4 (Одеса); чаєрозважувальна фабрика Висоцького на вул. Канатній, 40 (Одеса).

В цьому переліку домінують об’єкти декоративного модерну в найбільш оригінальних формах або у вигляді ансамблевої забудови. З переліку пам’яток національно-романтичного, раціоналістичного та класицизованого модерну були вибрані ті, які найбільш чітко репрезентують ці різновиди модерну, відзначаються оригінальністю або чіткістю побудови композиції і вираженою пропорційною побудовою. На основі цього переліку може бути уточнений перелік об’єктів, які підлягають охороні і заслуговують особливого статусу, оскільки репрезентують всі регіональні осередки і всі різновиди модерну в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Х., 1912. – 256 с.

2. Гуляницкий Н. Ф. О современном значении понятия “памятник архитектуры”. / Гуляницкий Н. Ф. // Теория и практика реставрационных работ. – Сб. 3. – М.: Изд-во литературы по строительству, 1972. – С.13-15.

3. Зейлигер О. Д. Памятники архитектуры Одессы и их охрана: / Фотоальбом/ / Зейлигер О. Д. – О.: Акад. архитектуры УССР, 1939. – 56 л.
4. Игнаткин И. А. Охрана памятников истории и культуры. / Игнаткин И. А. – К.: Вища школа, 1990. – 223 с.
5. Лейбфрейд А. Ю. От крепости до столицы: Заметки о старом городе / А. Лейбфрейд, Ю. Полякова. – Х., Фолио, 2001. – 335 с.
6. Прибега Л. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методол.аспект / Л. В. Прибега. – К.: Мистецтво, 2009. – 304 с.
7. Ранинский Ю.В. Памятники архитектуры и градостроительства / Ю.В. Ранинский. – М.: Высшая школа, 1988. – 37 с.
8. Регаме С. Городские историко-культурные заповедники / С. Регаме // Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. – М., 1989. – С. 16-27.
9. Свод памятников истории и культуры Украинской ССР. Харьковская область. – К., 1984. – С. 6-53.
10. Тиц А. Харьков / Тиц А. – К.: Будивельник, 1983. – 232 с.

*Шебек Надія Миколаївна, доктор архітектури, професор,
Марценюк Поліна Віталіївна, студентка архітектурного ф-ту,
кафедра містобудування
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

Чорнобильська зона відчуження (ЧЗВ) – унікальна територія з безліччю цікавих пам'яток культури та архітектури. Створення мережі туристичних маршрутів повинна привернути до неї увагу та зробити відпочинок туристів у ній більш безпечним та цікавим.

Регіон ЧЗВ розташований на півночі України, на Київському Поліссі в Іванківському районі Київської області, при впадінні річки Прип'яті до Київського водосховища і при впадінні в Прип'ять р. Уж [1]. До складу ЧЗВ входять два міста – Чорнобиль та Прип'ять, а також Чорнобильська атомна електростанція.

Історія Чорнобиля дуже різноманітна та цікава. Перша згадка про місто відноситься до 1193 року (Іпатіївський літопис). Пізніше його

назва зазначена в літописному «Списку руських міст далеких і ближніх» (кінець XIV століття).

У 1541 році місто стало повітовим центром. У 1793 році Чорнобиль увійшов до складу Російської імперії. В 1898 населення Чорнобиля становило 10 800 чоловік, з яких 7 200 – євреї. Євреї були розселені в Чорнобилі Філоном Кміть в рамках польської колонізації. У другій половині XVIII століття Чорнобиль стає одним з головних центрів хасидизму. Чорнобильська хасидська династія була утворена рабином Менахемом Нахума Тверським. У 1920 році, після масового вбивства та пограбування євреїв, династія Тверського покинула місто, і Чорнобиль перестав бути важливим центром хасидизму.

До кінця XIX ст. Чорнобиль був приватновласницьким містом, який належав графам Ходкевичам. У 1896 році вони продали місто державі, але до 1910 р володіли замком і будинком у місті. Під час Першої світової війни Чорнобиль був окупований. Під час Громадянської війни місто і повіт контролював «зелений» отаман Струк. Під час радянсько-польської війни Чорнобиль був спочатку зайнятий польською армією (на ділі тим же Струком, який на цей раз запропонував свої послуги Пілсудському), а потім відбитий кавалерією Червоної армії. У 1921 році включений до складу Української РСР.

Нечисленна єврейська громада була повністю знищена під час німецької окупації в 1941-1944 рр.

День звільнення – 17 листопада 1943 року.

У 1970-х роках в 10 км від Чорнобиля була побудована перша в Україні атомна електростанція. Сьогодні четвертий енергоблок ЧАЕС перебуває під захисною аркою конфайнментом, яку вважають найбільшою рухомою наземною спорудою у світі [4] (рис. 1).

У 1985 році була введена в лад загоризонтна РЛС «Дуга» – колишній об'єкт «Чорнобиль-2». Ряд металевих щогл висотою 150 метрів із натягненими між ними дротами продовжує вражати (рис. 2).

Рис. 1. Конфайнмент [4]

Рис. 2. Радіолокаційна станція «Дуга» [4]

26 квітня 1986 року на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС сталася аварія, яка стала найбільшою катастрофою в історії атомної енергетики. Всі жителі міста після цього були евакуйовані, проте деякі з них згодом повернулися в свої будинки і зараз живуть на зараженій території.

У Чорнобилі є багато пам'ятників та меморіалів, які присвячені трагедії на атомній електростанції. В центрі м. Чорнобиль в 2010-2011 рр. був споруджений меморіальний комплекс до 25-х річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Автор проекту – народний художник України, заслужений діяч мистецтв Анатолій Гайдамака. У листопаді 2014 року в комплекс був перенесений і урочисто відкритий пам'ятник чорнобильській партизанці Паші Осідач, убитої гітлерівцями в 1943 році. У комплекс також входить музей, відкритий в приміщенні колишнього кінотеатру «Україна». У музеї зібрані речі жителів евакуйованих сіл, таблички з назвами вулиць і номерами будинків, дитячі іграшки, предмети побуту тощо.

Поруч з музеєм навесні 2011 року був закладений перший камінь майбутнього пам'ятника ліквідаторам наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Проте найсильніші емоції у відвідувачів викликають ознаки руйнації колись буденного життя і приклади поглинання міського середовища природним оточенням (рис. 3-4).

Рис. 3. Парк атракціонів [4]

Рис. 4. Вулиця Прип'яті: тоді – і тепер [4]

Місто Чорнобиль є адміністративним центром з управління відчуженими в 1986 році радіаційно-небезпечними територіями. Там знаходяться підприємства, які контролюють радіаційний стан 30-кілометрової зони відчуження – контролюється вміст радіонуклідів у воді річки Прип'яті і її притоках, а також в повітрі [2].

Крім цього, у містах Чорнобиль та Прип'ять є пам'ятники архітектури та культури, які розповідають історію цих міст. Зазвичай, під час типової екскурсії по ЧЗВ, їх оминають стороною, але вони є

невід'ємною часткою історії цієї території та заслуговують на більшу увагу від гостей цього місця.

База відпочинку «Смарагдовий» – особлива радість для всіх, хто справді піклується про Зону: дитячий табір на пагорбі, біля ставка-охолоджувача, що майже висох, зовсім поруч із поворотом на антени Чорнобиля-2 та село Копачів. «Смарагдовий» – це сто дерев'яних будинків, які досі дивом збереглися серед соснового лісу. Вони особливі: майже кожний прикрашають яскраві кадри зі старих мультфільмів. На центральному проспекті ще збереглися порожні агітаційні стенди, бібліотека, танцмайданчик, магазин, схожий на кіоск, на який впало дерево, та кінотеатр. Колись він був особливим – навіть був прототипом приставок для комп'ютерних ігор.

Залізниця (від села Вільча до станції Янів біля Прип'яті). Залізнична ділянка Овруч-Славутич пролягає через територію із заходу на схід. Після аварії західна частина залізничної зони деякий час зберігалася, а потім повільно заросло, перетворившись на море непрохідних джунглів з островами полустанків та залізничних станцій, до яких все ближче підбирається ліс. Саме у пошуках індустріальної естетики закинутої залізниці ми і звертаємо наші погляди у бік цього місця.

Пам'ятний знак – гармата на постаменті і меморіальна гранітна плита з присвятним написом. Був поставлений в пам'ять загиблих під час Другої світової війни та визволення міста від окупантів.

Теремці – особливе село не тільки тому, що знаходиться у мальовничій місцевості, але й через те, що там знаходиться найфактурніший і найяскравіший артефакт минулого – буксир «Галлінн». До шістдесятих років двадцятого століття його використовували на озері Ладога, що недалеко від російського міста Санкт-Петербург. За інформацією, наданою самопоселенцями, після аварії буксир використовувався ліквідаторами в якості плавучого штабу. Нині від «Галлінна» лишився тільки порожній, іржавий каркас. Але не дивлячись на це, з боку річки він досі виглядає фантастично та захоплює подих.

Музейна експозиція «Пам'ять про отчий край», мабуть, одна із самих недооцінених куточків Чорнобиля, адже саме тут розповідається вся історія цієї території до трагедії на атомній електростанції. В ній зібрані предмети побуту та старі фотографії мешканців міста.

У місті Прип'ять є меморіал на місці страти радянських партизанів під час німецько-фашистської окупації 1941 – 1943 рр. У цьому місці стояла також відома «партизанська сосна» у формі хреста-тризуба [3].

ЧЗВ входить до складу загальнозоологічного заказника по якому, наразі, не прокладено ні одного туристичного маршруту. Це унікальне

місце, в якому можна побачити як природа забрала собі території, які колись належали людям.

Виходячи з властивостей пам'яток ЧЗВ на її території можна побудувати розгалужену мережу різноманітних туристичних маршрутів. Найдовший з них пролягатиме з міста Київ через м. Чорнобиль до м. Прип'ять. В'їзд у зону відчуження буде проходити через КПП «Дитятки», як це відбувається і наразі.

Дана розробка дозволяє урізноманітнити рух туристів по ЧЗВ, а також зробити його більш збалансованим та цікавим.

Все більше людей звертають увагу на Чорнобильську зону відчуження. Тільки по офіційним даним потік туристів складає майже 50 тисяч чоловік і з кожним роком все більше і більше зростає. Саме тому вдале розпланування мережі туристичних маршрутів у ЧАЕС може дати значний поштовх у розвитку туризму в сучасній Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Чорнобиль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Чорнобиль>
2. Чорнобиль. Історія міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chornobyl.in.ua/uk/chernobyl-gorod.html>
3. Устінова І.І. «Перелік пам'яток історії та культури, які знаходяться на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника (зона відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення)», 2018 р., - с. 1.
4. Солонина Є., Юрченко С. Чорнобиль: «радіоактивна перлина» українського туризму [Електронний ресурс] // Радіо Свобода, 24 листопада 2017, 11:00. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28864492.html>.

*Маргарян Тигран Гегамович, аспірант,
Осетрин Николай Николаевич, кандидат технических наук, профессор,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры*

ИНФОРМАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ТРАМВАЙНОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ГОРОДА

Аннотация. Рассмотрена информационная модель трамвайной системы в условиях современного города. В модели при определении транспортного спроса учтено развитие территории района в средней и долгосрочной перспективе. Прогнозное распределение транспортных потоков, тяготеющих на общественный и индивидуальный виды транспорта, выполнено с учетом введения платных парковок, темпов

изменения автомобилизации населения, вариантов интеграции будущих трамвайных маршрутов взаимодействующую маршрутную сеть общественного транспорта.

Инфраструктурные ограничения в крупных городах и строительство жилых массивов на границах муниципальных образований делают более привлекательным развитие внеуличных видов транспорта – использование рельсового (в том числе железнодорожного) транспорта для городских перевозок

Необходимо отметить, что развитие транспортной инфраструктуры, в том числе для внеуличных видов транспорта, сопряжено с решением следующих задач:

1. Новые объекты транспортной инфраструктуры требуется вписывать в существующую городскую инфраструктуру с учетом сложившегося расположения селитебных, общественно-деловых, производственных и других территорий [8–9].

2. Необходимо увязывать новые решения с уже действующей сетью общественного транспорта. Одним из возможных путей интеграции вновь вводимых маршрутов внеуличных видов транспорта с существующей сетью является создание транспортно-пересадочных узлов [10–13].

3. На стадии проектирования требуется спрогнозировать технико-экономические показатели объекта инфраструктуры, на которые влияют такие факторы, как будущая востребованность новых маршрутов, развитие территорий, изменение уровня доходов населения, темпы автомобилизации, организация платных парковок и др.[14]

4. Необходима комплексная оценка, учитывающая экономический, социальный и экологический эффекты от вводимых объектов транспортной инфраструктуры [15–17]. Одним из инструментов для решения перечисленных выше задач является математическое моделирование. В настоящее время создание транспортных моделей представляет собой изученный и формализованный алгоритм [18–20]. Распространенными программными комплексами для создания транспортных моделей являются комплекс PTV VISUM (Германия), TransCad (США), Дорожный менеджер (Россия) и другие.

Разработка прогнозной модели. В настоящей статье ставится задача разработать транспортную модель проектируемой трамвайной линии для прогнозирования спроса на новые маршруты с учетом развития территории транспортно-планировочного района, уровня автомобилизации населения, влияния платных парковок на интенсивность использования личного автотранспорта, вариантов интеграции трамвайных маршрутов в существующую маршрутную

сеть, интервала движения трамваев, составности поездов, развития улично-дорожной сети, тяготеющей к рассматриваемой трамвайной линии.

Рассмотрим составляющие транспортной модели.

Первая – транспортное предложение – совокупность элементов инфраструктуры, организации движения, маршрутной сети общественного транспорта. Формирование в модели транспортного предложения – задача детерминированная и многовариантная, зависит от детализации перспективных градостроительных планов.

Второй составляющей модели является определение транспортного спроса – общего числа перемещений людей из районов зарождения в районы тяготения за рассматриваемый интервал времени. Его расчет выполнен с использованием информации из открытых и интернет источников. При расчете формирующегося транспортного спроса из жилого массива использована следующая информация: параметры территории (плотность застройки, этажность зданий, площадь жилых помещений), размер домохозяйства, возрастная структура населения, занятость экономически активного населения, численность учащихся, уровень автомобилизации. Прогноз транспортного спроса с учетом перспектив застройки района определен по двум сценариям: оптимистичный – с учетом плановых показателей компаний-застройщиков, и пессимистический – с учетом сложившихся трендов строительства нового жилья.

Третьей составляющей транспортной модели является расчет матриц корреспонденций. Матрица корреспонденций для транспортно-планировочного района формируется по результатам опросов более большинства предприятий города. Была проанализирована информация о почтовых индексах работников этих организаций по местам их регистрации в 2018 г. и социологических опросов на остановочных пунктах в сентябре 2019 г. Необходимо отметить, что определение матрицы корреспонденций по информации из нескольких источников является перспективной задачей будущих исследований.

Четвертой составляющей транспортной модели является расчет распределения общего транспортного потока на количество людей, использующих личный транспорт и трамвай. Вероятность выбора вида К-го способа поездки (индивидуальный транспорт, трамвай) задана логистической функцией.

$$P(K) = e^{UK}$$

$\sum e^{UK} x$, (1), где UK – функция полезности выбора – суммарные временные затраты на совершение поездки; x – путь от начального пункта до точки назначения.

Параметры функции установлены эмпирическим путем сравнения расчетных и фактических транспортных потоков.

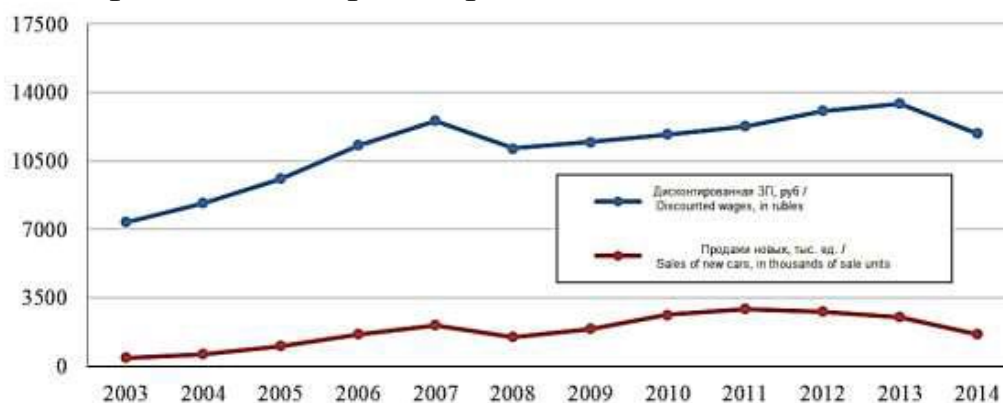

Рис.1. Динамика продаж новых автомобилей, дисконтированной заработной платы по годам.

В модели на проектируемой трамвайной линии необходимо учесть такие факторы, как темпы автомобилизации населения района и введение в центральной части города платных парковок. Рассмотрим первый фактор – прогноз темпов автомобилизации населения на перспективу 2018 и 2020 гг. Одним из ключевых факторов, определяющих покупку новых автомобилей, является размер среднемесячной заработной платы. На рис. 4 показан общий тренд изменения продажи новых автомобилей и дисконтированной заработной платы по Украине. Последней составляющей транспортной модели является перераспределение транспортных потоков по участкам транспортной сети. Для сети трамвайных линий – распределение пассажиропотоков по участкам маршрутов, индивидуального – автомобилепотоков по элементам улично-дорожной сети. Для трамвайной сети в модели учтены: пропускная способность и фактическая загрузка улично-дорожной сети на участках, где следует в общем потоке.

Достоверность прогнозной модели для существующей транспортной ситуации общественного транспорта в частности трамвайной сети определяется с учетом пространственных эпюр пассажиропотоков на учитываемых в модели маршрутах.

В настоящей работе верификация модели выполняется на каждом этапе решения транспортной задачи по существующей транспортной ситуации:

– формирование транспортного спроса – калибровка - выполняется по натурным замерам посадки пассажиров, формируемых в микрорайонах.

Заключение. Обобщив результаты исследований, можно отметить:

– для прогнозирования транспортного спроса проектируемой трамвайной линии необходимо использовать программный комплекс PTV Vision® VISUM – один из зарекомендовавших в мировой практике инструментов моделирования транспортных городских систем;

– верификация и уточнение модели выполнены на каждом этапе ее построения.

– обоснование транспортного спроса и предложения, расчет корреспонденций, распределение транспортных потоков по индивидуальному и общественному видам транспорта в частности трамвая, перераспределение после введение в эксплуатацию трамвайной линии пассажиро- и автомобилепотоков по маршрутам и элементам улично-дорожной сети района тяготения населения;

– окончательная верификация и уточнение модели выполняются по следующим показателям: время в пути; интенсивность транспортного потока, формирующегося в транспортно-планировочном районе.

– в результате сравнения расчетных и фактических параметров установлено, что модель адекватно будет отражать текущую транспортную ситуацию и может быть использована для дальнейших расчетов.

Список использованных источников и литературы:

1. Скоростную трамвайную линию до Верхней Пышмы начнут строить в ноябре [Электронный ресурс]. URL: <http://ekb.rbc.ru/ekb/19/01/2016/569dc17d9a7947ea0c790417> (дата обращения: 24.06.2016).

2. Сай В.М., Брусянин Д.А. Об организации пассажирских перевозок городским электропоездом. Вестник УрГУПС. 2014. № 3 (23). С. 10–17.

3. Сай В.М., Брусянин Д.А. Этапность создания маршрута «Городская электричка». Экономика железных дорог. 2014. № 12. С. 68–78.

4. Плахотич С.А., Чемоданова К.Е. Перспективы бесперес.пригородно-гор. сообщения агломерации. Транспорт Урала. 2010. № 2.С. 17–20.

5. Плахотич С.А., Чемоданова К.Е. Новые технологии транспортного обслуживания населения в промышленно-городской агломерации. Вестник УрГУПС. 2010. № 2. С. 14.

6. Занозина Н.М., Левашев А.Г., Шаров М.И. Оценка возможности введения приоритета общественного транспорта на примере г. Иркутска. Сборник научных трудов Иркутского государственного технического университета. 2014. Т. 1. С. 201–203.

7. Селиверстов Я.А., Селиверстов С.А. Применение метода имитационного моделирования для оценки эффективности новых видов городского пассажирского транспорта. Вестник Государственного университета морского и речного флота имени адмирала С.О. Макарова. 2013. № 1(3). С. 83–92.

8. Плахотич С.А., Чемоданова К.Е. Социально экономические критерии выбора транспортных средств для обслуживания пассажиров в городском сообщении. Транспорт Урала. 2008. № 2. С.52–56.

9. Аккерман Г.Л., Аккерман С.Г. Транспортная сеть и непознанность среды. Транспорт Урала. 2012. № 1. С.125–130.

10. Брусянин Д.А., Шавзис С.С., Вихарев С.В. Классификация маршрутных схем с учетом размещения транспортно-пересадочных узлов. Логистика. 2015. № 4 (101). С.40–47.

11. Брусянин Д.А. Подход к формированию оптимальной маршрутной сети пассажирского общественного транспорта на региональном уровне. Транспорт Урала. 2015. № 1 (44). С. 31–34.

12. Вакуленко С.П., Ларин О.В., Левин С.Б. Теоретические аспекты механизмов взаимодействия в транспортных системах. Мир транспорта. 2014. Т. 12. № 6 (55). С. 14–27.

13. Брусянин Д. А., Вихарев С.В. Формирование оптимальной маршрутной сети Арамильско-Сысертского направления Екатеринбургской агломерации. Инновационный транспорт. 2015. № 2 (16). С. 22–26.

14. Сеницын Е.В., Вихарев С.В., Брусянин Д.А. Экономико-математическая модель прогнозирования пассажиропотоков на долгосрочном уровне. Транспорт Урала. 2013. № 3 (38). С. 89–94.

15. Сай В.М., Брусянин Д.А. Оценка методом линейной свертки частных критериев вариантов маршрутной сети пассажирских перевозок. Экономика железных дорог. 2014. № 10. С.63–72.

16. Якунина Н.В., Якунин Н.Н. Организация и критерии отбора на право перевозки пассажиров автомобильным транспортом по регулярным маршрутам. Материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. Оренбург: Изд-во ОГУ, 2013. С. 600–606.

17. Brusyanin D., Vikharev S. The basic approach in designing of the functional safety index for transport infrastructure. Contemporary Engineering Sciences. 2014. Vol. 7. No. 6. P. 287–292.

18. Левашев А.Г. Развитие градостроительных критериев оценки качества транспортного обслуживания населения. Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2014. № 6 (11). С. 108–115.

19. Горев А.Э., Беттгер К., Прохоров А.В., Гизатуллин Р.Р. Основы транспортного моделирования: практическое пособие. СПб.: КОСТА, 2015. 168 с.

20. Тебеньков С.Е., Левашев А.Г. Результаты оценки распределения потоков в транспортных коридорах. Вестник ИрГТУ. 2011. № 10 (57). С.120–127.

21. Как платные парковки влияют на дорожную ситуацию в Москве [Электронный ресурс]. URL: https://yandex.ru/company/researches/2014/ya_parking (дата обращения: 24.06.2016).

*Апостолова-Сосса Любовь Александрівна,
кандидат технічних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ НАСЕЛЕНИХ МІСЦЬ СХІДНОГО РЕГІОНУ

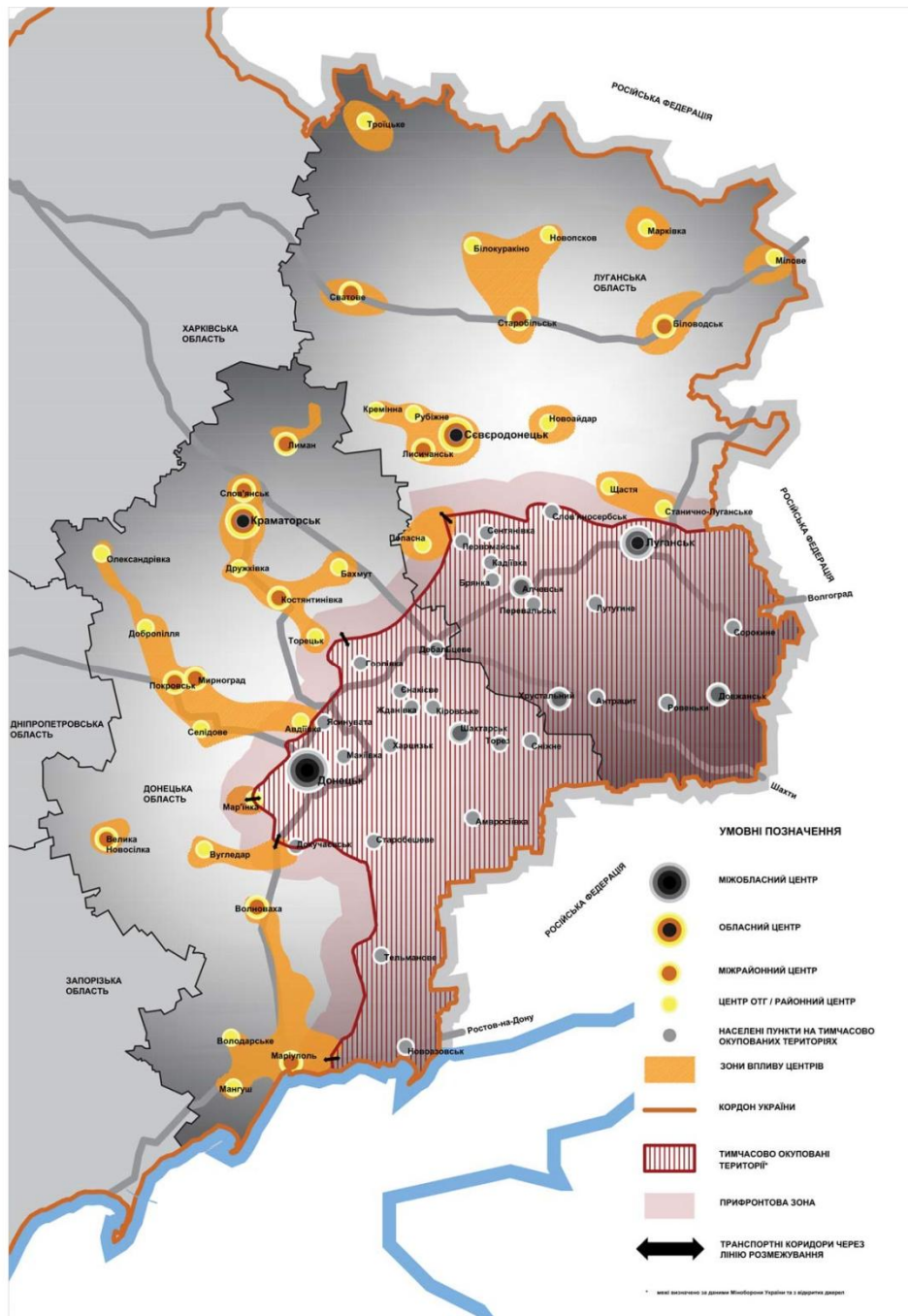
Найбільш проблемним регіоном України в теперішній час без сумніву є східні прикордонні зони Донецької і Луганської областей, що межують з територіями ОРДЛО. Після втрати внаслідок окупації своїх обласних центрів – Донецька і Луганська, ці регіони перебувають в процесі перерозподілу функцій населених місць і демографічних ресурсів. Все це викликає потребу в терміновому пошуку шляхів подолання економічної і демографічної криз, обрання нових напрямів розвитку і, як результат, необхідність зміни стратегій розвитку міст і громад сходу України.

Слід зазначити, що кризова ситуація, що склалася в цьому регіоні, сягає своїм корінням періоду 1930-х років, коли розпочалася масова індустріалізація Донбасу. Політика індустріалізації передбачала розвиток населених пунктів довкола крупних промислових виробництв переважно в гірничо-видобувній галузі, важкому машинобудуванні, металургії, хімічній та нафто-хімічній промисловості, що виникли в багатому на корисні копалини та інші природні ресурси східному регіоні. В Донецькій області за даними [1] налічується 27 мономіст [2], з яких 18 розташовані на підконтрольній Україні території. Скорочення обсягів виробництва [1] в металургійній і гірничо-видобувній галузі ще в період після розпаду Радянського Союзу призвели до погіршення стану майже на всіх підприємствах. А враховуючи, що податки від цих підприємств складають більше половини, а іноді і до 90% надходжень до бюджету цих населених місць, з початку 1990-х років спостерігається

тенденція щодо погіршення як рівня життя населення регіону, так і рівня розвитку соціальної інфраструктури, житлово-комунального господарства, що, в свою чергу призводить до депопуляції населених пунктів [10]. Як наслідок, погіршення рівня життя призводить до відтоку активної частини мешканців до інших регіонів або за кордон і зростання соціальної напруги. Існуючий невтішний демографічний тренд свідчить про скорочення чисельності населених місць регіону в межах 1% на рік [10]. Виходячи з затвердженої урядом Енергетичної стратегії 2035 [3], відповідно до якої до 2025 року планується ліквідація неприбуткових державних вугільних підприємств, кризова ситуація може поглибитись, якщо не буде вжито термінових заходів, спрямованих на підтримку стійкого розвитку громад регіону.

Тривалий період стагнації призводить до занепаду всіх сфер міського життя [4, 5], збідніння населення, зростання невдоволення рівнем життя і погіршення криміногенної ситуації. Такий комплекс факторів у випадку Донеччини і Луганщини став одним з каталізаторів загарбницьких дій під час окупації цих територій у 2014 році.

Одним з надійних шляхів виходу міста зі стагнації є стимуляція його економічного розвитку через розвиток виробництва (з його інтенсифікацією) та інвестиційної і підприємницької діяльності [4, 5]. Суттєвим кроком для подолання кризи в східному регіоні має стати диверсифікація галузевої структури економік мономіст. Такі кроки дозволять вивести міста із залежності від діяльності містоутворюючого підприємства і зроблять міську економіку стійкішою до змін міського життєвого циклу. До переліку таких заходів належать впровадження і розвиток: інноваційних та високотехнологічних виробництв (можливо через створення технопарків, індустріальних парків, спеціальних економічних зон тощо), харчової промисловості в контексті переробки сільськогосподарської продукції, що виробляється на прилеглих придатних для сільського господарства землях, виробництва будівельних матеріалів в симбіозі з підприємствами вугільної та металургійної промисловості, легкої промисловості, середньої і вищої освіти (з метою організації перекваліфікації кадрів), туризму та рекреаційної діяльності, народних ремесел і промислів. Такі слушні і ефективні заходи пропонувались проектними рішеннями з просторового планування в містобудівній документації - Схеми планування території Донецької і Луганської областей, розроблені ДП «Діпромисто» у 2011-2013 рр. [6, 7], втім, в теперішній час вони потребують суттєвого перегляду через окупацію частини територій областей.

Так, найближчим часом неможливий розвиток Донецько-Макіївської промислової агломерації зі створенням технопарків і індустріальних парків. В найближчому майбутньому посиляться роль таких промислових центрів і вузлів як Приторецький, Покровський, Велико-Новосілковський, Вугледарський, Лиманський, де передбачається створення індустріальних парків [7, 8] і логістичних центрів для сільгосппродукції, тощо.

Створення спеціальних економічних зон зі зниженим оподаткуванням, програм розвитку підприємництва, які будуть підтримуватись органами місцевої влади, виділення грантів під

інвестпроекти, сприяння перекваліфікації персоналу для працевлаштування в інвестиційно привабливих видах діяльності через місцеві центри зайнятості дасть поштовх малому і середньому бізнесу.

Розвиток областей у складі транскордонного регіону «Україна-Росія» наразі є неможливим. Питання транскордонної активності зараз більше пов'язано з організацією гуманітарно-логістичних центрів в районі пунктів перетину лінії розмежування, тож зросте роль прилеглих населених пунктів як локальних громадських центрів, а система громадського обслуговування сусідніх міжрайонних центрів має бути розрахована в тому числі на обслуговування громадян України, що проживають на тимчасово окупованих територіях.

Фактично відбувся перерозподіл центрів системи розселення, за яким Северодонецьк і Краматорськ виконують роль обласних центрів, оскільки там розміщуються обласні адміністрації, і туди було переміщено основні адміністративні і громадські установи та інституції з Луганська і Донецька. Роль міжрайонних центрів з повним переліком установ епізодичного користування будуть виконувати міста Слов'янськ, Мирноград, Покровськ, Лиман, Костянтинівка, Велика Новосілка, Волноваха, Лисичанськ, Біловодськ, Старобільськ, Сватове (рис. 1).

Важливим кроком для успішного розвитку регіону є стимуляція розвитку місцевого самоврядування шляхом створення об'єднаних територіальних громад. Посилення ролі ОТГ і їх центрів як поліфункціональних дозволить забезпечити вищий рівень диверсифікації галузевої структури за рахунок територій приєднаних сільських населених пунктів. В теперішній час процес організації ОТГ триває, так в Донецькій області утворено 13 ОТГ, а в Луганській – 18 [14].

В цілому розвиток системи громадського обслуговування в східному регіоні відстає від загальнонаціонального рівня, про що свідчить аналіз коефіцієнтів локалізації [4, 11, 12], проведений в дослідженні Світового банку [12]. Розвиток субцентрів, які б обслуговували сусідні території, особливо в зоні, прилеглий до території ОРДЛО, де відбувається переміщення громадян через лінію розмежування, є особливо важливим в контексті системи громадського обслуговування (торгівлі, адмінпослуг тощо) [15, 16]. Так, наприклад, під час роботи в рамках освітньої програми [9] над Інтегрованою концепцією просторового розвитку Лиманської ОТГ було запропоновано створення додаткових субцентрів в системі розселення в формі поліфункціональних громадських центрів з постійно діючими ринками в селищах Нове, Рубці, Ярова, Крива Лука. Така пропозиція

спрямована на пожвавлення розвитку територій, віддалених від центру об'єднаної територіальної громади, і обслуговування прилеглих периферійних територій області та сусідніх областей.

Проблема депопуляції населених місць регіону може бути частково вирішена за рахунок розвитку соціальної інфраструктури, спортивної, культурної і рекреаційної діяльності, які сприятимуть запобіганню відтоку молоді. Програмами житлового будівництва необхідно передбачити спорудження житла для внутрішньо переміщених осіб.

Розвиток регіонального туризму і рекреаційної діяльності на національному рівні, враховуючи значний природний потенціал (ліси, водойми, природні заповідники, мінеральні джерела, грязі тощо), також сприятиме створенню нових робочих місць після припинення військових дій. В найближчий час рекреаційний потенціал регіону може розвиватися з орієнтацією на внутрішній ринок.

Всі перелічені заходи можуть бути враховані при розробці або оновленні стратегій розвитку населених місць і громад та розробці документації з просторового планування (схем планування територій ОТГ).

Стимулювання з боку держави всебічного розвитку східного регіону є важливим чинником відновлення її територіальної цілісності.

Список використаних джерел та літератури:

1. L.M. Kuzmenko, M.O. Soldak, Mono-functional cities: Problems, support provision and development («Монофункціональні міста: проблеми, надання підтримки та розвиток») // *Economical Herald of Donbas Quaterly: Scientific Journal*. - 2010. - №4 (22). – С. 83-88.

2. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» №1580-IV від 04.03.2004 року.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» від 18 серпня 2017 р. № 605-р.

4. Осітнянко А.П. Планування розвитку міста: Монографія – Київ: КНУБА, 2001, 460 с.

5. Форрестер Дж. Динаміка розвитку городів. – М.: Прогресс, 1974. – 288 с.

6. Схема планування території Донецької області, затверджена Рішенням сесії обласної ради від 09.06.2011 №6/4-087, розробник - ДП «Діпромисто» - <http://dipromisto.gov.ua/index.php?categoryid=66>

7. Схема планування території Луганської областей, затверджена Рішенням обласної ради від 28.02.2013 №17/13, розробник - ДП «Діпромисто» - <http://dipromisto.gov.ua/index.php?categoryid=66>
8. Стратегія розвитку Лиманської об'єднаної територіальної громади до 2025 року, Лиманська міська ОТГ, 2017-2018 - https://krliman.gov.ua/upload/editor/strategiya_rozvitku_limanskoj_otg.pdf
9. Матеріали освітньої програми CANactions School, організованої за підтримки програми ULEAD з Європою - <http://hromada.suitlite.com/lymanska/>.
10. Регіони України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К. 2005-2018.
11. Апостолова-Сосса Л.О. Визначення перспективної структури зайнятості при розробці генеральних планів міст: Дисертація канд. техн. наук: 05.23.20 / Київський національний університет будівництва і архітектури. — К., 2002.
12. Україна. Огляд урбанізації. Міжнародний банк реконструкції та розвитку / Світовий банк. – 2015.
13. Інформація про ситуацію на сході України від Міністерства оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mil.gov.ua>.
14. Інформація про хід реформи з децентралізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada>.
15. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. – К.: Будивельник, 1991. – 184 с.
16. Ключніченко Є.Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст. – К.: НДПІмістобудування, 1999. – 348 с.

*Булах Ірина Валеріївна, кандидат архітектури,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища
Київського національного університету будівництва і архітектури*

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІСТОБУДІВНОЇ МЕРЕЖІ ЛІКУВАЛЬНИХ ДИТЯЧИХ КОМПЛЕКСІВ УКРАЇНИ

В Україні триває реформа сфери охорони здоров'я, яка, безумовно, повинна знайти відображення у наукових пошуках та пропозиціях, пов'язаних з архітектурно-містобудівною організацією лікування населення нашої держави [1, 2]. Традиційним, для нашої країни, є виокремлення місць лікування дітей: розбудована за радянські часи потужна містобудівна мережа дитячих лікувально-профілактичних закладів налічувала чисельні та розгалужені елементи (дитячі

поліклініки; діагностичні центри; міські, районні, обласні, республіканські дитячі лікарні багатoproфільного та спеціалізованого типів та ін.). В означеному вигляді містобудівна система лікувальних закладів продовжує функціонувати і сьогодні, певні зміни торкнулись лише переформування поліклінік у амбулаторії первинної медичної допомоги. Слід зазначити, що потужна і розгалужена архітектурно-містобудівна мережа закладів охорони здоров'я радянського періоду, побудована на основі моделі Семашко, безумовно, є гуманною, спрямованою на максимальну доступність та зручність населення до всіх медичних послуг. В цьому сенсі чисельні медичні заклади отримали спеціалізації (в тому числі за віковими групами), рівні підпорядкування (районні, міські, обласні, державні, республіканські, відомчі або спрямовані на обслуговування групи промислових підприємств тощо) [3, 4].

В часи 1950-1970 рр., коли в Україні остаточно завершилось формування та організація архітектурно-містобудівної мережі закладів охорони здоров'я, не поставили питання фінансових джерел та можливостей функціонування лікувально-профілактичних закладів, не було енергетичної кризи і, як наслідок, колосальних витрат на опалення переважно бетонних (індустріально побудованих за типовими прецедентами) об'ємів тисяч лікарень та низки ін. обставин, які сьогодні постали перед вітчизняною охороною здоров'я і суттєво впливають на можливість ефективного медичного обслуговування населення, в тому числі дитячої категорії [5–7].

Отже сьогодні Україна має нагальну потребу у модернізації, реорганізації та оптимізації наявної архітектурно-містобудівної мережі закладів охорони здоров'я й до мети даного дослідження можна віднести формування визначень та перспективних шляхів архітектурно-містобудівної організації низки ключових понять. Реформаторські кроки визначили розподіл медичної допомоги в Україні на три рівні: первинне, вторинне та третинне медичне обслуговування населення. З цієї позиції пропонується розглядати *систему дитячих лікувальних комплексів* як ієрархічно підпорядковану сукупність будівель та споруд охорони здоров'я з відокремленими територіальними ділянками дитячих лікувальних закладів, об'єднаних в лікувальні комплекси, кластери, територіальні госпітальні округи, функціонально і планувально пов'язані між собою з урахуванням зон впливу, розміщених у визначених структурних елементах житлової зони (житлової групи, мікрорайону, житлового району, міста, регіону) з метою забезпечення первинного, вторинного та третинного рівнів надання медичної допомоги дитячому населенню.

На підґрунті системного підходу, пропонується розглядати містобудівну систему закладів охорони здоров'я як складні ієрархічну систему, яка на основі принципу послідовності підпорядковує складові рівні: містобудівні мережі первинного, вторинного та третинного рівнів медичної допомоги [8–14].

Для реалізації означених перетворень пропонуються *містобудівні принципи* реорганізації містобудівної системи охорони здоров'я: розгалуженість мережі первинного рівня; багатопрофільність лікарень вторинного рівня з усуненням зайвої спеціалізації; спеціалізація та унікальність закладів охорони здоров'я на третинному рівні; інтеграція закладів науки і дослідження, експериментального виробництва, освіти; екологічність, енергоефективність; естетичність, індивідуальність.

Містобудівна мережа закладів первинної медичної допомоги розглядається як динамічний компонент загальної містобудівної системи охорони здоров'я, територіально максимально наближений до місця проживання (перебування) пацієнта, в якому повинен відбуватися першочерговий контакт із системою медичного обслуговування. ПМД надається лікарями в закладах: центри первинної медичної допомоги, амбулаторії та кабінети сімейного лікаря, медично-діагностичні центри при лікарнях вторинного та третинного рівня.

Містобудівна мережа закладів вторинної медичної допомоги передбачає лікування населення в стаціонарних умовах та в амбулаторних умовах. Лікарні, які надають вторинну медичну допомогу, розподіляться на п'ять типів: *багатопрофільна лікарня інтенсивної допомоги* (цілодобова медична допомога хворим з гострими станами, що потребують високої інтенсивності лікування та догляду), *лікарня планового лікування хронічних хворих* (повторні курси терапії або долікування без необхідності інтенсивних засобів і обладнання); *лікарня відновного лікування* (відновлення функцій після захворювань чи травм, з метою попередження інвалідності та/або реабілітації інвалідів); *хоспіси* (паліативна допомога термінальним хворим); *лікарня медико-соціальної допомоги* (догляд та надання соціальної допомоги хронічним хворим з мінімальним забезпеченням діагностичним та лікувальним обладнанням, середнім медичним персоналом). Містобудівна мережа закладів ВМД не містить спеціальних лікарень для обслуговування дітей, реалізацію цих функцій заплановано у складі відділень 5 розглянутих типів лікарень.

До *містобудівної мережі закладів третинної медичної допомоги* слід відносити вузькопрофільні лікарні (госпітального та республіканського значення), в тому числі дитячі лікарні, вузькопрофільні диспансери та медично-діагностичні центри, які

надають лікування складних, рідкісних або високовартісних випадків. Ці заклади повинні відрізнятися значно кращим матеріальним і технічним забезпеченням, складністю структури та функцій, а також радіусом і кількістю обслуговування населення (близько 1 міл. осіб, без обмежень територіальними рамками).

Як висновок проведеного дослідження слід зазначити, що система дитячих лікувально-профілактичних закладів та заснованих на їх основі лікувальних комплексів, отримують ієрархічну побудову, вміщуючи мережі первинного, вторинного та третинного рівня медичного обслуговування дитячого населення, входячи до складу загальної системи охорони здоров'я України. Зазначений дослідницький підхід сприяє виявленню різноманітності зв'язків між складовими елементами системи з метою визначення потенційних механізмів удосконалення архітектурно-містобудівних рішень дитячих закладів охорони здоров'я. В подальших дослідженнях планується виявлення основних властивості й системних ознак дитячих лікувальних комплексів, серед яких основними є: цілісність, як ознака багаторівневого і взаємопов'язаного поєднання складових елементів; відмежованість та відносна автономність, які дозволяють встановити зовнішні і внутрішні межі містобудівної системи дитячих закладів охорони здоров'я; структурованість, яка допомагає упорядкувати просторово-функціональні зв'язки складових елементів системи; внутрішня взаємодія, яка сприяє поступовості, частково сумісному або автономному функціонуванню; взаємозв'язок з оточенням (архітектурно-містобудівним, природним та ін.) емерджентність – якісна стрібкоподібна метаморфізація системи охорони здоров'я внаслідок синтезу низки складових елементів з народженням нових властивостей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України, 2014. Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua>.
2. Лехан В. М., 2010. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір, Новини медицини і фармації, Вип.5(311), 7-18.
3. Булах І. В., 2017. Передумови реорганізації мережі дитячих лікувальних закладів України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, Вип.47, 444-450.
4. Булах І. В., 2017. Проблемне поле завдань реорганізації мережі дитячих лікувальних закладів України. Містобудування та територіальне планування, Вип.63, 45-51.
5. Булах І. В., 2018. Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної мережі лікувально-профілактичних закладів України. Містобудування та територіальне планування, Вип.68, 46-53.

6. Булах І. В., 2019. Соціально-економічні та демографічні чинники реформування містобудівної мережі дитячих закладів охорони здоров'я України. Містобудування та територіальне планування, Вип.69, 27-32. Режим доступу: <http://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/02/2019/201969.pdf>.
7. Булах І. В., 2018. Становлення мережі дитячих лікувальних закладів України, як об'єкта містобудівного проектування у період з 1980–90 рр. ХХ ст. по початок ХІ ст. Архітектурний вісник КНУБА, Вип.16, 319-326. Режим доступу: <http://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/09/201816.pdf>
8. Булах І. В., 2019. Містобудівна система дитячих лікувальних комплексів. Науковий вісник будівництва, Вип.95(1), 12-18. Режим доступу: https://vestnik-construction.com.ua/images/pdf/1_95_2019/4.pdf DOI: 10.29295/2311–7257–2019–95–1–12–18.
9. Bulakh I. V., 2019. Complex public health institutions as a complex urban development system. Colloquium-journal, Vol.1(25), 4-6. Access mode <http://www.colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2019/01/Colloquium-journal-125-chast-2.pdf>. DOI: 10.24411/2520-6990-2019-00001.
10. Bulakh I. V., 2019. Urban network of institutions of the secondary and tertiary medical aid. Colloquium-journal, Vol.4(28), 5-8. Access mode <http://www.colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2019/03/Colloquium-journal-428-chast-1.pdf>. DOI: 10.24411/2520-6990-2019-10040.

*Дук Наталія Миколаївна,
кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії
Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД В ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АГЛОМЕРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ

Дослідження сучасної мережі міських агломерацій України, виявлення особливостей їх сучасного розвитку має велике практичне значення. Без вивчення місць концентрації населення, економіки та особливостей їх функціонування неможливе прогнозування та планування соціально-економічного розвитку як міст і регіонів, так і країни в цілому, оскільки вже давно доведено, що основні точки економічного розвитку у світі – у міських агломераціях.

В Україні в агломераційних утвореннях, які займають менше 10% території, проживає близько 70% населення і виробляється майже 75% валового внутрішнього продукту. Однак, через відсутність в Україні, як і в інших пострадянських країнах, нормативно-правової бази та загальноприйнятих методик ідентифікації, делімітації, статистичного обліку та вивчення розвитку міських агломерацій, неможливим є правове регулювання їх створення та існування. В той же час в багатьох інших країнах правилом є наявність законодавчо затверджених підходів та механізмів виокремлення, делімітації та регулювання функціонування агломерацій, а також дослідження урбанізаційних процесів різних територій. Результати аналізу таких підходів низки країн представлено в таблиці 1.

Виконаний нами аналіз дозволяє зробити певні висновки щодо підходів та критеріїв виділення агломерацій.

1. Обов'язковими у всіх країнах є такі критерії:

- чисельність населення і його розподіл між центром і зовнішньою зоною агломерації;
- трудо-ресурсні зв'язки міст-центрів із зовнішніми зонами.

Приклади основних офіційних критеріїв визначення агломерацій в різних країнах (складено за [2, 3, 4])

Країна Критерії		США	Канада	Швейцарія	Франція	Велико- британія
Мінімаль- на чисель- ність насе- лення, тис.	Всього		100 тис. (ареал)	Більше 20 тис. в сусідніх з центром муніципа- літетах	Міська спіль-нота – більше 50 тис. осіб. ≥ ½ в зоні суцільної забудови	70 тис. з перед- містям
	В цент- рально- му місті	10 ; 5 – в урбанізова- них зонах	50 (ареал) 10 (агломе- рація)		Більше 15 тис.	
Приріст населення				Приріст на 10% більше середнього		
Зайня- тість населен- ня, робочі місця	Робочі місця в центрі для жителів периферії	25 % з центрального округу	Правило прямих міграційних потоків: 50 % мешканців зони працює в ядрі	Відношення щільності населення до кількості робочих місць ≥ 10	Більше 5 тис. робочих місць	20 тис., або 13,75 робо- чих місць на 1 га

	Частка населення зони, що працює в центрі	25 %	Правило зворотних міграційних потоків: 25% мешканців ядра працює в містах зони	1/6 зайнятого населення муніципалітету	Понад 40 %;	15 %
	Пасажиропотоки			Частка пасажирів до міста-центру більша, ніж до інших міст		
	Просторова близькість безперервності забудови,		Правило злиття сусідніх ареалів: об'єднання при маятниковій міграції $\geq 35\%$	Безперервність забудови, (незабудована територія ≤ 200 м)	Безперервність забудови, (незабудована територія ≤ 200 м)	
Статус утворення	Статистичні	Статистичні	Адміністративні	Адміністративні	Переписні зони	
Назви утворень	Ареали: метрополітенський (≥ 50 тис.), мікрополітенський (10-40 тис.)	Переписний метрополітенський ареал: в центрі ≥ 50 тис.; переписна агломерація: в центрі ≤ 50 тис.	Міська агломерація	Міська спільнота	Метрополітенські трудові ареали	

2. В більшості країн при виділенні агломерацій враховується щільність забудови або близькість розташування.

3. На відміну від пострадянських країн інтенсивність зв'язків поселень зовнішньої зони з головним містом встановлюється за маятковою міграцією на основі даних про місце роботи мігрантів. Серед проаналізованих країн лише у Швейцарії інтенсивність зв'язків поселень зовнішньої зони з головним містом визначається на основі пасажиропотоків.

4. Залежно від розмірів ідентифікуються принаймні два рівні агломераційних утворень:

а) ареали (в англомовних країнах – метрополітенські) або спільноти;

б) агломерації.

5. У більшості проаналізованих країн агломераційні утворення хоча і затверджені офіційно, але мають не адміністративний статус, а статистичне (переписне) значення.

6. Проведений аналіз свідчить про суттєву кількість методик делімітації міських агломерацій в пострадянських країнах, що не властиво для західних країн.

В результаті узагальнення напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених нами розроблена методика та проведена делімітація агломерацій Дніпропетровської області на основі двох підходів: транспортно-ізохронного і демографічного. Перший підхід передбачає врахування півгодинної, годинної та півторагодинної ізохрон; другий – аналіз показників чисельності постійного населення та маятникової міграції в межах міських агломерацій, розрахованої побічно на основі інтенсивності руху приміського і міжміського транспорту.

Дніпропетровщина – район з високим промисловим потенціалом та рівнем урбанізації. І агломерації якраз є особливістю та проявом глобального процесу в його межах. Усього в Дніпропетровській області виокремлюються чотири міські агломерації, дві з котрих вже сформовані, а ще дві – продовжують формуватися.

Виконане нами дослідження агломерацій Дніпропетровщини показало, що реальна зона впливу міст-ядер, а відтак і розміри агломерацій є значно меншими, ніж виділені по межах адміністративних районів, які оточують ці міста (табл.1).

Таблиця 1

**Площа та чисельність населення агломерацій
Дніпропетровської області**

	За адміністративними межами [1, с. 76]		За авторською методикою	
	Площа, км ²	Населення, тис. осіб	Площа, км ²	Населення, тис. осіб
Дніпровська	12 887	1 895,5	4 445,3	1 580,2
Криворізька	7470	989,9	3 614,2	789,5
Нікопольська	3 343	311,6	1 348,5	244,2
Павлоградська	5 010	299,9	2 559,0	225,9

Найбільші відмінності простежуються у розмірах площі агломерацій, особливо Дніпровської. Це є підставою стверджувати, що офіційне оформлення агломерацій в Україні має відбуватись "знизу",

тобто в результаті добровільного об'єднання територіальних громад на основі реальних трудо-ресурсних, інфраструктурних, виробничих зв'язків поселень з містом-ядром, а не "зверху", в адміністративному порядку шляхом приєднання цілих навколишніх адміністративних районів.

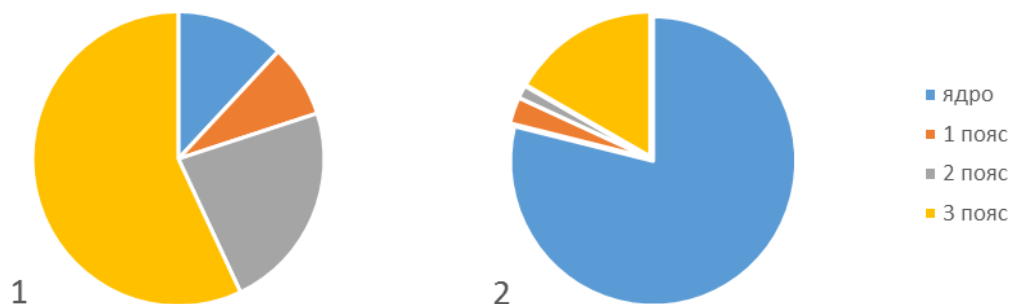

Рис. 1 Розподіл площі (1) та населення (2) в ядрі та трьох поясах зовнішньої зони Дніпровської агломерації

Виявлена зростаюча внутрішня неоднорідність територій агломерацій за особливостями розподілу населення та інтенсивністю зв'язків з ядром (рис. 1) підтверджує правильність висновку про те, що найбільший вплив, а відтак і "відтягування" населення з периферії в центр відбуваються у найближчому поясі, а також, що процеси урбанізації і агломерування в регіоні не завершені і концентрація населення в містах, особливо в найбільших, триває.

Список використаних джерел та літератури

1. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945—1991 рр: Монографія/ М. А. Алфьоров — Донецьк: Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім» 2012. — 552 с.

2. Заславский, И. Н. Проблемы делимитации городских агломераций: сравнение и синтез ведущих методик [Текст] / И. Н. Заславский, Н. И. Наймарк, П. М. Полян/ Проблемы изучения городских агломераций: Сборник статей. – 1988. – Вып. 2. – С. 27–41. – Библиогр.: с. 41.

3. Развитие городских агломераций: аналитический обзор. Вып. 2 [Электронный ресурс]: Офіційний сайт ОАО Російського інституту містобудівництва і інвестиційного розвитку «Гипрогор». – Режим доступу:

http://enter.giprogor.ru/files/Development_of_urban_agglomerations_Vol2.pdf.

4. Miller, D. Y. The Regional Governing of Metropolitan Area [Text] / D. Y. Miller. – WestviewPress. — 2002. — P. 99-124.

*Згурська Валентина Леонідівна, кандидат політичних наук, доцент,
кафедра політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури*

МІСЬКІ РАЙОНИ: ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ СТВОРЕННЯ СУБМУНІЦИПАЛЬНОГО РІВНЯ УПРАВЛІННЯ

Питання відродження поділу міст на райони знову набуло актуальності у зв'язку з підготовкою Закону України «Про місто Київ – столицю України», в якому планується передбачити такий рівень управління, щоб запобігти волюнтаристській ліквідації районних рад, як це було в 2010 році.

У найбільш загальному вигляді необхідність створення допоміжних управлінських органів територіальної громади (великого міста або села) на нижчому рівні зумовлена чотирма міркуваннями [1]:

- громадянським – збільшення участі громадян у місцевому самоврядуванні, відродження громадянської культури та посилення згуртованості місцевої громади. Участь у вирішенні проблем на районному (субмуніципальному) рівні збільшує соціальний капітал, сприяючи зростанню соціальної довіри та зміцненню норм, що сприяють колективним діям [2, 74];

- соціальним – посилення гуманістичного, орієнтованого на потреби мешканців, управлінського підходу, завдяки кращій обізнаності з місцевими проблемами та встановлення зворотнього зв'язку між районним та загальноміським рівнем. У великих містах умови життя і потреби мешканців можуть значно різнитися залежно від району, що й зумовлює необхідність пристосування моделі надання різних послуг до конкретного контексту, що можуть організувати районні ради;

- політичними – покращення місцевої демократії, оскільки громадяни мають легший доступ до районних органів управління, їм простіше притягнути до відповідальності депутатів за їх діяльність чи бездіяльність. Відповідно, політики районного рівня швидше реагують на запити та інтереси мешканців, домагаючись прийняття відповідних рішень міською радою. Також, місцева демократія в муніципалітеті загалом може виграти від такого поділу влади [3] і більш збалансованого інституційного устрою;

- економічними – місцевий потенціал буде краще використовуватися у результаті синергетичного ефекту. Послуги, в яких

прямий контакт з громадянами чи малими групами є особливо важливим, можуть бути делеговані на районний рівень, що забезпечить необхідну гнучкість управлінських механізмів, яка зростає на найнижчих рівнях управління.

Аналізуючи важливість районних рад деякі вчені зосереджуються на проміжній ролі районного управління і районних органів, які виступають у якості посередницьких організацій у передачі різних уподобань місцевим лідерам, оскільки формальна загальноміська демократична структура погано представляє районні інтереси. У великих містах розпорошені інтереси мешканців перешкоджають узгодженій політиці, в той час як у першу чергу задовольняються потреби бізнесу, організованих груп інтересів, великих неурядових організацій та політичних партій. Інші дослідники доводять, що нейтральні на перший погляд адміністративно-процедурні норми, можуть привести до систематичних перекосів у наданні місцевих послуг: заможні райони отримуватимуть краще фінансування і якісніші послуги. Відповідно, посередницька роль районного рівня може бути вирішальною у задоволенні вимог щодо рівності і справедливості, як з точки зору представництва інтересів (у тому числі і залучення меншин до процесу прийняття рішень), так і надання послуг.

До того ж наявність районного рівня здатна врахувати складність проблем та запитів мешканців сучасного великого міста. Районне управління може поєднувати вертикальні (посередницькі) та горизонтальні функції (згуртованість, мобілізація місцевих ресурсів, координація і синергетика), забезпечуючи необхідний зв'язок усіх складових міста з міською радою. Якщо ж йдеться про сільські поселення, то районна організація дасть змогу врахувати різноманітність інтересів мешканців різних територій, що часто ігноруються муніципальними радами, особливо коли йдеться про малі та віддалені села [4].

Водночас слід зазначити, що значна частина спеціалізованої літератури ставить під сумнів вигоди від районного управління. Так, М. Парсель застерігає про «пастку місцевого масштабу», наголошуючи на соціально сконструйовану та політичну природу територіальної громади [5]. Виходячи з теорії соціальних рухів він стверджує, що необхідно мобілізувати, згуртовувати громадян з різних частин муніципалітету для спільного вирішення проблем, а не надавати окремі привілеї районному рівню. Інші критики вважають, що територіальна мобілізація може лише поглибити, а не пом'якшити владні диспропорції різних територій. На їх думку ускладнення процесу прийняття рішень за рахунок створення міських районів, сприяє утворенню привілейованих,

заможних спільнот, а не залученню різноманітних акторів до колективних спільних дій та розвитку багаторівневого муніципального урядування. Просторові нерівності, присутні у муніципалітетах, можуть посилити соціально-економічну упередженість у більшості форм політичної участі. Незадоволення реалізацією політики муніципалітету, що переслідує задоволення потреб окремих районів, може сприяти розвитку «хуторянської свідомості», коли містян цікавитимуть лише добробут власного району, а не агломерації загалом. Останнє досить характерно для бідних громад, оскільки високі затрати на реалізацію масштабних проектів змушують їх відмовитися від довгострокового планування.

Більше того, емпіричні докази позитивних наслідків створення районних рад відсутні. Аналіз досвіду скандинавських країн однозначно не підтвердив очікуваної економії в наданні послуг та активізації участі громадян [6]. Депутати районних рад не стали частіше зустрічатися з мешканцями у порівнянні з контактами членів міської ради. Вивчення районного рівня у містах виявило, що районні органи часто дають неочікувані для акторів результати, переважно через обмежену компетенцію та слабкий вплив районного рівня на процес прийняття ключових рішень [7]. Ґрунтовний аналіз досвіду Бірмінгему, Роттердаму та Болонї засвідчив, що міські депутати та чиновники схильні стримувати ріст ролі районних, в той час як останні надто зосереджуються на своїх потребах і не можуть ні організувати участь громадян, ні наблизити міське управління та громадян [8]. Часто районні органи дублюють місцеві ради, замість того, щоб стати інструментом посилення демократичних інститутів.

Однак слід зазначити, що у більшості міст Європи так і не була реалізована радикальна децентралізація, яка б передбачала формування районних органів за результатами прямих виборів. У Німеччині опитування громадської думки засвідчили, що громадяни переконані у важливості районних рад для міст – близько 71%, а лише – 7% вважають їх зайвими [9]. Позитивні сигнали є і в Португалії, де районні органи мають сильну демократичну легітимність. Існує сильний позитивний зв'язок між кількістю районних органів та рівнем залученості громадян до процесу прийняття рішень, в той час як фрагментація районного рівня сприяє розвитку політичних і громадянських навичок, оскільки райони виступають як канали, які заохочують громадян висловлювати свою думку та брати участь у виборах [10]. Більше того, присутність позапартійних кандидатів збільшує явку на виборах на районному рівні. Нарешті, наявність муніципалітетів з високим рівнем районної фрагментації пов'язана з

вищим рівнем витрат та більшими трансферами на районний рівень [11].

Список використаних джерел та літератури:

1. Lowndess V., Sullivan H. How Low Can You Go? Rationales and Challenges for Neighbourhood Governance // *Public Administration*. 2008. Vol. 86. № 1. P. 53–74.
2. Jun K.-N., Musso J. Participatory Governance and the Spatial Representation of Neighborhood Issues // *Urban Affairs Review*. 2013. Vol. 49. № 1. P. 71–110. P. 74.
3. Peteri G. *Mind Your Own Business: Community Governance in Rural Municipalities*. Budapest: LGI/Open Society Institute, 2008.
4. Deleon R., Naff K. Identity Politics and Local Political Culture Some Comparative Results from the Social Capital Benchmark Survey // *Urban Affairs Review*. 2016. Vol. 39. № 6. P. 689–719.
5. Purcell M. Urban Democracy and the Local Trap // *Urban Studies*. 2006. Vol. 43. № 11. P. 1921–1941.
6. Bäck H., Gjelstrup G., Helgessen M., Johansson F., Klausen J. E. *Urban Political Decentralization: Six Scandinavian Cities*. Wiesbaden: Verlag fur sozialwissenschaften, 2005.
7. Griggs S., Roberts M. From Neighbourhood Governance to Neighbourhood Management: A Roll-Out Neo-Liberal Design for Devolved Governance in the United Kingdom? // *Local Government Studies*. 2012. Vol. 38. № 2. P. 183–210.
8. Ringeling A., Daemen H., Schaap L. The Dynamics of Democratic Learning / L. Schaap & H. Daemen (Eds.), *Renewal in European Local Democracies*. Wiesbaden: Springer, 2012. P. 191–204.
9. Kersting N. Participatory Turn? Comparing Citizens and Politicians Perspective Online and Off-Line Local Political Participation // *Lex localis*. 2016. Vol. 14. № 2. P. 225–249.
10. Carr J. B., Tavares, A. City Size and Political Participation in Local Government: Reassessing the Contingent Effects of Residential Location Decisions Within Urban Regions // *Urban Affairs Review*. 2014. Vol. 50. № 2. P. 269–302.
11. Tavares A. F., Rodrigues M. The Economic and Political Impacts of Top-Down Territorial Reforms: The Case of Sub-City Governments // *Local Government Studies*. 2015. Vol. 41. № 6. P. 956–976.

*Зінов'єва Олена Сергіївна, кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища
Київського національного університету будівництва і архітектури*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ (НА ПРИКЛАДІ М. ТУЛЬЧИН)

Неконтрольований розвиток територій, все більш зростаюче виробництво і споживання ресурсів, збільшення населення, все це стало головною загрозою людства як виду.

Всесвітньої комісією по навколишньому середовищу (WCED) був висунутий такий термін як «сталий розвиток». Під ним розуміється такий «розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Актуальність цієї проблеми засвідчують документи: «Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 року № 121-р); Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" (указ президента України від 12 січня 2015 року); «Концепція Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища» (розпорядження Президії НАН України від 3 лютого 2010 року № 31).

Забезпечення сталого розвитку це найбільш значуще завдання, що стоїть перед людством. У жовтні 2017 року у Кіто (Еквадор) відбулася Конференція Організації Об'єднаних Націй із житла та сталого міського розвитку (Хабітат-III), на неї було прийнято «Нову програму розвитку міст». [4]. Ця програма має у списку своїх завдань питання екології, кліматичних змін та додержання цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. В тексті документа зазначено, що урбанізація буде однією з найбільш радикальних тенденцій XXI століття, оскільки до 2050 року очікується двократне збільшення міського населення, а відповідно виникає проблема забезпечення збереження сталості розвитку міст. Сформульовано 17 цілей розвитку, які уточнені в 169 завданнях, серед яких є особливо актуальними для міст: забезпечення доступності житла; забезпечення розвитку поселень і територій на основі комплексного планування та управління за участю громади; забезпечення збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектора; зменшення негативного впливу забруднень на навколишнє середовище міст; забезпечення розробки і реалізації стратегій місцевого розвитку, спрямованих на

економічне зростання; створення робочих місць; розвиток туризму, рекреацій, місцевої культури і виробництво місцевої продукції. Наведені вище цілі сталого розвитку можуть бути застосовні для розробки концепції перспективного розвитку міста Тульчин.

Місто має багату історію, історичні пам'ятники архітектури та пам'ятники природного ландшафту. За допомогою збереження і відновлення історичного вигляду міста може забезпечуватися туристична привабливість міста. Тульчин може стати одним з туристичних центрів історичних міст Поділля, який зможе об'єднатися з іншими в історичний кластер, збудувавши історичний маршрут. Для цього може бути реформоване місцеве самоврядування, вдосконалена планувальна структура міста та модернізована інфраструктура: транспортна система, туристична та готельно-ресторанна сфера. Проект дозволить оновити місто і відкрити для нього економічні, соціальні та екологічні напрямки на шляху сталого розвитку.

Незважаючи на бурхливу історію місто зберегло історичну спадщину. Через зношення і брак грошей на реконструкцію пам'яток архітектури, а так само модернізацію інфраструктури втрачається привабливість у відвідуванні міста. Завдяки фестивалю, який почав проводитися з 2017 року, місто почало залучати до себе увагу і можливо в найближчому майбутньому триватимуть роботи з реконструкції. Це дозволить підвищити культуру і туристичну привабливість, забезпечити економічне зростання.

Беручи за основу цілі сталого розвитку, які повинні бути застосовні до будь-якого міста, конкретні цілі, що можуть застосовуватися і відображатися для досягнення сталого розвитку в Тульчині є проблеми в соціальному розвитку, екологічному становищі та досягненні економічного зростання.

У Програмі розвитку міст ООН зазначені зобов'язання "сприяти розвитку культури", завдання визначення ролі культури та культурного спадку для розвитку міст.

Увага до культури й урахування її потенціалу для міста, вплив на міста через культурний розвиток є чи не головним інструментом у міських змінах. У пункті 10 "...визнається, що питання культури повинні враховуватися в контексті пропаганди і впровадження нових раціональних моделей споживання й виробництва, що сприяють відповідальному використанню ресурсів і усуненню згубних наслідків зміни клімату". Пункт 28 говорить про потенціал культурного збагачення завдяки мігрантам та біженцям: "... зобов'язуємося забезпечити повну повагу прав людини біженців, внутрішньо переміщених осіб і мігрантів... визнаючи, що, хоча переміщення

великих груп населення в міста створює ряд проблем, воно може також зробити значний соціальний, економічний і культурний внесок у життя міста"[4].

Пункт 37 окреслює питання публічного простору, суспільної дії та культурного спадку: "зобов'язуємося сприяти створенню безпечних, відкритих для всіх, доступних, екологічно чистих і якісних громадських місць." [4]

Основними напрямками розвитку малих міст є:

- об'єднання з дрібними довколишніми селами;
- використання історико-культурного потенціалу міста;
- резерви територій для розвитку міських функцій;
- низькі ціни на землю;
- екологічність.

Поєднання старого з новим перетворюється в Тульчині в містобудівну проблему. В силу різних факторів не маючи високого містобудівного потенціалу і практично не розвиваючись, місто має привабливість для туристів завдяки історико-культурній та архітектурній цінності старої забудови. Воно стає своєрідним музеєм під відкритим небом, і за рахунок "індустрії туризму" отримує можливість реставрувати, пристосувати для сучасного використання і підтримувати в хорошому стані історично сформоване середовище [4].

Аналіз існуючої ситуації у Тульчині дозволив виявити недоліки в транспортній інфраструктурі, нераціональне використання території, нестачу культурних і громадських просторів, зон відпочинку. Позитивними факторами є наявність історичних пам'яток, нешкідливе виробництво, розвинена сфера освіти.

У функціонально-планувальній концепції може бути передбачена ліквідація несприятливої забудови, винесення магістральної вулиці за межі історичної частини міста, реконструкція старої і створення нової забудови, розвиток туристичного потенціалу. Зміни потрібно направляти на підтримку вже сформованого історичного ареалу міста, спираючись на існуючі композиційні вузли і осі, які дозволять створити нові об'єкти урбанізованого середовища, площі, парки, громадську і житлову забудову.

Вулиці, тротуари та велосипедні доріжки, площі, набережні, сади і парки, які є багатофункціональними зонами соціальної взаємодії та інтеграції, забезпечення здоров'я та благополуччя людей, економічного обміну, а також культурного самовираження й діалогу між широким розмаїттям людей і культур. Шляхом об'єднання головних композиційних складових: природа, і архітектура, створюють єдину концепцію міста, що сприятиме створенню

сприятливого середовища для розвитку людини в культурному і соціальному напрямку.

Пункт 38 Програми каже про "... прихильність справі сталого використання природної та культурної спадщини, як матеріальної, так і нематеріальної, ... шляхом проведення комплексної міської та територіальної політики і достатніх інвестицій ... приділяючи особливу увагу тій ролі, яку вони відіграють у справі відновлення й відродження міських районів і посилення участі в суспільному житті та виявлення громадянської позиції"[4].

Пункт 125 про практичне втілення Програми, говорить про намір залучати об'єкти культурної спадщини в повсякденний міський розвиток "надавати підтримку ефективному використанню культурної спадщини в інтересах сталого міського розвитку і визнавати його роль в стимулюванні участі і відповідальності. Сприяння інноваційному та сталому використанню архітектурних пам'яток і об'єктів з метою створення цінності шляхом відновлення і адаптації. Залучення місцевих громади в популяризацію та поширення знань про об'єкти матеріальної і нематеріальної культурної спадщини та збереження традиційних форм самовираження"[4].

Необхідно трансформувати порядки денні розвитку малих міст на період до 2030 року в заходи та конкретні дії на місцевому рівні. Ці заходи повинні дозволити людям жити та працювати за своїм вибором і спонукати їх пам'ятати про наслідки своїх дій та свою відповідальність перед нащадками.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белоконь Ю. Н. Региональное планирование (теория и практика) Под ред. И. А. Фомина. – Логос, 2003. – 259 с.
2. Посацький Б. С. Основи урбаністики / Ч.2. Розпланування та забудова міст: Навч. пос. – Львів, 2001. – 244 с.
3. Шебек Н. М. Гармонізація планувального розвитку міста. – К.: Основа, 2008. – 216 с.
4. The New Urban Agenda [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://new.unhabitat.org/> (дата звернення 05.11.2019). - Назва з екрана.

*Качемцева Любов Володимирівна, кандидат архітектури, доцент,
Гелла Олена Іванівна, кандидат архітектури, доцент,
кафедра основ архітектури
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

ПРОЕКТИ ПЕРЕПЛАНУВАННЯ МІСТ СЛОБОЖАНЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ. – МІСТОБУДІВНІ МАТРИЦІ АБСОЛЮТИЗМУ

У ХVІІ ст. в Європі постала необхідність організації містобудівної справи на основі його державної централізації. Папство і французький абсолютизм, найбільш розвинений і організований в Європі, на той час могли ставити та практично розв'язувати великі проблеми архітектури міста.

Містобудівники Риму ХVІІ століття в реальних умовах сформованого великого міста практично розробляли принципи його архітектурної організації на нових засадах, як репрезентативного цілого. Єдність міста будувалася на його виразному розкритті в часі й русі по з'єднаних в систему його головним планувальним осям.

Нове в містобудуванні Парижу формувалося в процесі підпорядкування його містобудівної структури, що стихійно склалася, іншому репрезентативному чиннику: створювався Версаль – грандіозний палацово-парковий комплекс, новий центр абсолютистської влади. Версаль визначив планувальну схему зв'язку палацового комплексу з містом, на основі якої склався тип регулярної симетрично-осьової планувальної системи європейського міста епохи абсолютизму.

Друге основне завдання французьких містобудівників – широке будівництво військових фортець, і в цьому досягнення французької фортифікаційної науки були визнані зразковими.

Рим і Париж у ХVІІ та у ХVІІІ столітті – головні центри формування художніх систем бароко і класицизму – двох стилів, що паралельно розвивалися. В рамках кожного зі стилів на основі осмислення міста як єдиного архітектурного твору, склалися дві містобудівні моделі, які стали надбанням теорії та практики архітектури, містобудівними орієнтирами.

У другій половині ХVІІІ ст. в Російській імперії розгорнулися небувалі за масштабами роботи з будівництва нових і капітальної реконструкції старих міст на основі принципів регулярності. В цій роботі зодчі спиралися на досягнення європейського містобудівництва, зокрема італійського та французького.

Харків один з перших на території Російської імперії отримав проект регулярного планування. Його виконали в 1767 році в під

керівництвом архітектора Андрія Квасова і затвердили 15 січня 1768 року [1]. Проектом пропонувалося все місто, не дивлячись на його складний рельєф і розміщення на перетині доріг, розпланувати згідно з (прямокутно-сітчастою) системи. На практиці реалізовувати його виявилось важко, хоча губерньська адміністрація намагалася втілити урядові накреслення в життя. Застосувати матеріали цього плану вдалося лише частково при реконструкції ділянки забудови колишньої фортеці. У меридіанному напрямку територію фортеці мала перетнути пряма вулиця, вздовж якої незабаром були побудовані присутні місця, готельний двір, будинок губернатора, будинок намісника.

20 квітня 1786 р. було затверджено новий план Харкова [2, с. 45-46], відповідно до якого місто мало залишитися відносно компактним, але малюнок його вулиць змінювався, хоча і не втрачав геометричної чіткості. Центральне положення зберігала розташована на височині фортеця, з регулярною сіткою кварталів і оборонними валами та ровами зі зниженого боку. Уздовж них пропонувалося широка еспланада, завдяки чому з часом стало можливо сформувати кільця площ громадського центру міста. Проектувальникам не вдалося уникнути схематизму в плануванні решти території міста. Центр оточували механічні сітки кварталів. У зображенні топографічної ситуації були допущені помилки.

Не дивлячись на те, що проект 1786 р. було затверджено Катериною II, він виявився не придатний для реалізації, через нехтування реальною містобудівною ситуацією та необхідність занадто великого знесення наявних будівель. І вже в наступному 1787 року в «Атласі Харківського намісництва», який підготували місцеві фахівці, був пред'явлений інший план [1]. Автор цього проекту – губерньський архітектор П. Ярославський. «План губерньському місту Харкову з приміськими слободами» 1787 р. [6] ділив місто на три частини: Місто (фортеця і передмістя, що примикає до неї), Залопанська і Захарківська частини. Місто розвивалося переважно на захід і схід. На сході його обмежувала Кінна площа, на заході – архієрейська левада (район сучасної Привокзальної площі). У центрі, на місці колишньої дерев'яної фортеці, розміщувалася група адмінспоруд і церков, оточена кільцем площ [5, с. 335]. Основними композиційно-планувальними осями, які виходили з центрального ядра, були: вулиця Сумська, спрямована на північ, Катеринославська (нині Полтавський шлях), спрямована на захід і Московська (нині Московський проспект), орієнтована на схід. Послідовне концентричне переміщення лінії фортечних укріплень зумовило формування радіально-кільцевої структури вулиць історичного центру міста. Виділялися три кільця вулиць, розташовані

між річками Лопань і Харків. Планування районів Залопані і Захарків'я принципово різне. Район Залопані, композиційно-планувальною віссю якого є Катеринославська вулиця, розпланований як прямокутна сітка вулиць. Район Захарків'я, розташований уздовж Московської вулиці, являв собою шість кварталів всередині лінії міських укріплень. При цьому структура вулиць Захарківської слободи, що склалася на той час, була збережена.

Згідно з новим планом 1786 р. [3, с. 37] повітового міста Охтирка стара забудова всередині фортечних стін необхідно було повністю знести. Колишня фортеця перетворювалася в громадський центр міста, де намічалася розбивка восьми кварталів чіткої геометричної форми та будівництво типового комплексу, що включав присутні місця, будинок городничого, приміщення поліції, магазини, гостинний двір. Від фортеці в усі сторони мали пролягти нові магістралі. У правобережній частині міста передбачалося створення ще одного центру, на який орієнтувалися б радіальні вулиці району. Частина вулиць, що йдуть від периферії до центру та основних містобудівних доміант (церквам) мали переломи, що урізноманітнювало ракурси їх сприйняття і розкриття [3, с.37]. План ігнорував значну частину забудованої території між озерами, і схема міста виглядала майже круглою. Проект ставив новий, регулярний напрямок розвитку і реконструкції міста. В ньому не було прямих цитат відомих схем й форм, а творче використані принципи планування, що розроблені в рамках двох стилістичних систем – бароко і класицизму [4 с. 72-73].

У 1786 був затверджений проект перепланування Лебедина [7, с. 91]. Проект відрізнявся геометричністю, не брав до уваги, планування, що історично склалося. Кwartали всередині фортеці набували квадратну і прямокутну форму. Вулиці міста випростувались і орієнтувалися на колишню фортецю. Лебедин набував овального в плані накреслення з єдиним геометричним центром. Проектні розробки в більшій частині залишилися не реалізованими.

За новим планом міста Сум 1786 року територія колишньої фортеці отримувала регулярне планування [7, с. 92]. Від цього ядра променями розходилися вулиці на південь і на захід. Віялоподібні системи радіальних вулиць в Центральному та Засумському районі перетиналися поперечними прямими вулицями, які тягнулися до Сумки, що розділяла їх, а потім візуально через річку, під кутом зістикувалися. Передбачався тільки один міст – в районі нинішньої Червоної площі, яка, згідно з планом, утворювалася у південній межі фортеці та відкривалася як в сторону Псла, так й в бік Сумки. Північний район передбачалося реконструювати шляхом утворення двох вулиць,

що йдуть з півдня на північ. Запропонована проектом планувальна ідея Центрального та Засумського району була реалізована надалі, однак стикування районів поперечними вулицями не відбулося.

За проектами 1786 плани Недригайлова і Миропілля повинні були набути віяловий характер. Ясні геометричні обриси отримав план Золочева, вписаний в правильний прямокутник з аналогічною за формою центральною площею, до якої сходилися вулиці міста. Майже ідеальним у своїй геометричній побудові повинен був стати розташований на березі річки Мерло Богодухів. Квартали на місці колишньої фортеці перетворювалися в громадський центр. Місто отримувало п'ятикутний периметр. Для інших міст Харківського намісництва використовувалася прямокутно-сітчасте планування, іноді з діагональними зв'язками. При цьому деякі з них зберігали компактну структуру, а їх центри зміщувалися до річок, на яких вони розташовувалися – Білопілля, Валки, Вовчанськ. Інші через географічні умови та особливості попереднього етапу розвитку зберігали лінійний характер – Краснокутськ та Ізюм. В основу планів Ізюма і Змієва покладені комбінації з декількох сіток. Куп'янськ за проектом 1786 року набував дисперсну структуру плану [7, с. 92].

З різних причин проектні розробки кінця XVIII ст. на території Слобожанщини не були реалізовані у всій повноті. Фрагменти регулярного планування центральних частин, що збереглися в сучасних планах слобожанських міст, – це сліди містобудівних матриць, що сформувалися в під впливом художніх систем бароко і класицизму, та стали на нашій території інструментом для реалізації вольового аспекту абсолютизму у перетворенні традиційного історичного міста відповідно новим європейським естетичним стандартам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атлас Харьковского наместничества 1787 г. с топографическим описанием. – Харьков, 1902. – 7 с. + 32 карты + 1 табл.

2. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Историческая монография в двух томах. – Харьков: Изд. Харьков. гор. обществ. управл., 1905. – Т. 1. – 568 с.

3. Качемцева Л.В. Влияние градостроительных стереотипов на перепланировку слобожанских городов в конце XVIII века // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 1998. – Вип. 1. – С. 37-40.

4. Качемцева Л.В. Профессиональная деятельность архитекторов в городе Ахтырка Харьковской губернии во второй половине XVIII века //

Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 2005. – Вип. 4, 5. – С. 72-73.

5. Новгородов В.Е. Центр Харькова. Период классицизма // Архитектурное наследство. – М.: Стройиздат, 1995. – № 38. – С. 333-339.

6. Описи Харківського Намісництва кінця XVIII ст.. – К.: Наукова думка, 1991. – 222 с.

7. Тимофієнко В. Визначення національних рис містобудування України доби класицизму // Архітектурна спадщина України.: Проблеми стильового розвитку архітектури України. – К.: Українознавство, 1997. – Вип. 4. – С. 86-101.

*Ковтун Олена Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права,
Академія адвокатури України, м. Київ*

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ

Планування використання та охорони земель в Україні є складним інститутом земельного права та важливою функцією державного управління у галузі земельних відносин. Формами такого планування є прогнозування, програмування використання та охорони земель та планування територій (просторове планування), від ефективності та раціональності якого залежить сталий розвиток населених пунктів. Важливим та прогресивним видом просторового планування є зонування земель.

Правові проблеми просторового планування досліджено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, С. В. Єлькіна, В. М. Єрмоленка, О.І. Заєць, Є. О. Іванової, І.В. Ігнатенко, Н. Л. Ільїної, Н. В. Ільків, І. І. Каракаша, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишевої, Є.А. Марахіна, Р. І. Марусенка, А. М. Мірошниченко, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. М. Правдюка, А. І. Ріпенка, Є.А. Самойленко, В. І. Семчика, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. З. Янчука та ін. Проте спеціальне комплексне наукове дослідження правових проблем просторового планування у межах населених пунктів у вітчизняній юридичній науці відсутнє.

Основу законодавчого регулювання здійснення просторового планування населених пунктів становлять: Конституція України від 28

червня 1996 року, Земельний кодекс (далі – ЗК) України від 25 жовтня 2001 року, Закони України “Про Генеральну схему планування території України” від 7 лютого 2002 року, “Про основи містобудування” від 16 листопада 1992 року, “Про регулювання містобудівної діяльності” від 17 лютого 2011 року, “Про будівельні норми” від 5 листопада 2009 року, “Про землеустрій” від 22 травня 2003 року та ін.

Різновидом територіального планування є зонування земель, що здійснюється в межах населених пунктів. Так, згідно зі ст. 180 ЗК України зонування земель здійснюється у межах населених пунктів. При зонуванні земель встановлюються вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон. Зонування земель здійснюється відповідно до закону [1].

Ч. 3 ст. 180 ЗК України зазначає, що зонування земель здійснюється відповідно до закону. Отже, розробка та прийняття Закону України “Про зонування земель” є сьогодні нагальною необхідністю. Проєкт такого Закону було внесено 19 березня 2009 року на розгляд парламенту, проте прийнятий він так і не був.

У ЗК України зонуванню земель присвячено лише одну статтю 180, яка виглядає «чужорідним тілом» і суперечить закріпленому у статті 19 принципу поділу земель за основним цільовим призначенням на категорії, що залишився у земельному законі з радянських часів, коли землі перебували у виключній державній власності, а, отже, існування цього принципу було виправданим. Та ситуація змінилася: вже 28 років в Україні триває земельна реформа, що запровадила плюралізм форм власності на землю. У 1992 році у нашій державі було легалізовано право приватної власності на землю. Отже, на наше глибоке переконання, система поділу земель за основним цільовим призначенням на категорії має бути замінена системою зонування земель, що забезпечує власникові оптимальні можливості щодо здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою і набула значного поширення в світі, зокрема у країнах ЄС.

Поняття зонування земель має бути законодавчо закріплене. В юридичній науці під ним розуміють поділ земель в межах населених пунктів на зони, яке здійснюється на підставі затвердженої органом місцевого самоврядування містобудівної документації з метою встановлення допустимих і переважних видів використання територій та окремих земельних ділянок у межах цих зон відповідно до плану зонування [2, с. 30]. Але такий підхід визначає юридичну природу зонування земель в межах населених пунктів (саме таке розуміння

зонування земель містить ст. 180 ЗК України). Однак, на нашу думку, об'єктом зонування земель мають бути землі в межах території України (а не лише землі в межах населених пунктів). У вітчизняній науці таке розуміння зонування земель визначається як встановлення, виділення та об'єднання однорідних територій та земельних масивів відповідно до визначених властивостей, які встановлюються згідно з поставленим завданням, категорією земель та типом землекористування [3, с. 247].

Зонування земель передбачає такий спосіб їх використання, при якому цільове призначення встановлюється не для однієї ділянки, а для групи суміжних ділянок, що об'єднуються у функціональну зону. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 року, закладаючи концептуальні основи зонування земель (хоча він і не оперує цим поняттям), фактично поділяє територію України на функціональні зони. Цей Закон, зокрема, визначає за видами та режимами переважного використання: 1) зону урбанізації; 2) зону сільського господарства; 3) зону національної екологічної мережі; 4) території (зону) радіаційного забруднення [4].

Основним законодавчим актом, який на сьогодні регулює питання зонування земель у межах населених пунктів (у науковій літературі називається також містобудівним, урбаністичним зонуванням), є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року. Згідно зі ст. 18 цього Закону план зонування території розробляється на основі генерального плану населеного пункту (у його складі або як окремий документ) з метою визначення умов та обмежень використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон. План зонування території встановлює функціональне призначення, вимоги до забудови окремих територій (функціональних зон) населеного пункту, їх ландшафтної організації [5].

Отже, поділ певного земельного масиву на функціональні зони визначає зміст зонування земель. Незважаючи на те, що кожна функціональна зона має певне узагальнене цільове призначення (наприклад, зона житлова, промислова, соціально-культурна, рекреаційна тощо), для кожної з них встановлюється певний набір допустимого цільового використання земельних ділянок у межах зони. Тому власник земельної ділянки або її користувач має право вибору її конкретного цільового використання в межах переліку видів цільового використання земель, встановленого для функціональної зони. Фактично, при поділі земель на функціональні зони цільове призначення земель встановлюється не для окремої земельної ділянки, а для певної їх сукупності у вигляді функціональної зони (при цьому

земельні ділянки не обов'язково повинні мати спільні межі). Об'єднує такі земельні масиви спільний правовий режим.

Отже, у населених пунктах України сьогодні існують фактично дві незалежні одна від одної системи диференціації земель: зонування земель у межах населених пунктів відповідно до плану зонування території та поділ земель за цільовим призначенням відповідно до вимог земельного законодавства. Як вірно зазначає І.В. Ігнатенко, це відбувається внаслідок того, що в Україні реформи в містобудівному та земельному законодавстві розробляються і реалізуються окремо та відособлено [6, с. 151-152]. Безперечно, така ситуація зовсім не сприяє ефективному та раціональному використанню земель в межах населених пунктів.

Отже, існування у вітчизняному законодавстві двох діаметрально протилежних підходів щодо поділу земель – за основним цільовим призначенням на категорії (відповідно до земельного законодавства) та на основі зонування на функціональні зони (відповідно до містобудівного законодавства) – є нелогічним та неприпустимим, оскільки закладає основи колізійності земельного та містобудівного законодавства.

Підсумовуючи, зазначимо, що правові засади зонування земель мають бути закріплені у Законі України «Про зонування земель» (адже ч. 3 ст. 180 ЗК України зазначає, що зонування земель здійснюється відповідно до закону), об'єктом регулювання якого мають бути всі землі в межах території України. Стратегічним напрямом реформування земельного законодавства України має бути реформування принципу поділу земель за основним цільовим призначенням на категорії з подальшою його заміною на принцип зонування земель.

Список використаних джерел та літератури:

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Офіційний вісник України*. 2001. №46. Ст. 2038.

2. Самойленко Є. Поняття та сутність зонування земель: проблеми поєднання підходів містобудівної та юридичної науки. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 27-30.

3. Юхно А.С. Концептуальні основи аграрного зонування земель при управлінні земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін.* Тернопіль: Економічна думка, 2014. Том 15. № 3. С. 246-255.

4. Про Генеральну схему планування території України. Закон України від 7 лютого 2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №30. Ст. 204.

5. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17 лютого 2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

6. Ігнатенко І.В. Правові засади зонування земель у межах населених пунктів. Дис...канд..юрид.наук: 12.00.06. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків., 2014. 213 с.

Мамонтов Ігор Олександрович, Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ХАОТИЧНІЙ ЗАБУДОВІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Характерним явищем сучасного недосконалого стану забудов територій є хаотичне будівництво, яке часом суперечить не тільки історико-культурним, ергономічним та соціально-демографічним вимогам до зведення об'єктів, а й екологічним стандартам та елементарним основам безпеки. Хаотичні забудови спричинили дисбаланс у функціонуванні населених пунктів, порушуючи рекреаційні об'єкти, такі як парки, сквери, міські зони відпочинку тощо. Дані тенденції набули системного характеру, що породило відповідну корупцію в контрольних органах, органах місцевого самоврядування та в цілому справляють комплексний негативний вплив на суспільні відносини.

Варто констатувати, що наслідком таких тенденцій є системне порушення прав і законних інтересів мешканців, членів територіальних громад, учасників будівельних відносин – приватних інвесторів, а також порушення публічного інтересу, що виражається у спотворенні архітектурного вигляду населених пунктів, загрози забруднення навколишнього середовища, різноманітних небезпек для життєдіяльності та якості будівництва загалом.

Погоджуємось із такими вченими, як Ю.М. Манцевич та О.В. Макухін у тому, що хаотична забудова, порушення режимів охорони історико-архітектурних зон, знищення міських парків і скверів, випадкове будівництво висотних об'єктів, що руйнують існуюче архітектурне середовище, та багато інших негативних явищ сучасної містобудівної практики є прямим наслідком не тільки некерованого інвестиційного тиску, але й відсутності науково-інформаційної бази як реального важеля протидії такому тиску [1, с. 37].

Причиною негативної динаміки даного процесу вважаємо відсутність регіональної містобудівної політики, яка має базуватись на єдиних правилах для розробки містобудівної документації, що стане нормою для забудовників з урахуваннями місцевих особливостей природно-ландшафтних умов, архітектури, культури і спадщини.

Необхідність правового урегулювання протидії хаотичній забудові також зумовлена прийняттям закону щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства, у наслідок чого органи місцевого самоврядування отримали право самостійно визначати містобудівну політику. Погоджуємось із твердженням Г. Зубка про те, що «... наразі лише три обласних центри України – Полтава, Хмельницький, Запоріжжя відмовляються брати на себе такі повноваження. І з боку місцевих жителів ця ситуація виглядає дивною, адже вони наразі не мають впливу на прийняття рішень щодо забудови їх території. Тому, при передачі цих повноважень для нас важливо мати можливість відповідати за прийняття генерального плану, який приймається місцевим самоврядуванням і детального планування, яке дозволить регіонам швидко розвиватися» [2].

Вважаючи озвучені недоліки правового регулювання протидії хаотичній забудові системним негативним явищем, вважаємо перспективою вирішення даної проблеми у впровадженні європейської практики планування територій. Дана практика базується на дотриманні відповідних обмежень і заборон у плануванні забудов. Наразі в Україні дані обмеження і заборони визначаються так званими «червоними лініями», проте діапазон їх чинності не забезпечує від хаотичності, саме тому з 1 жовтня 2019 року почали діяти нові ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [3], які встановлюють вимоги щодо «зелених», «жовтих» і «блакитних» ліній обмежень забудови в населених пунктах.

Таким чином, для повноцінного функціонування цих обмежень їх потрібно затверджувати органом місцевого самоврядування на сесії, у такому разі вони стають складовою генерального плану забудови населеного пункту. Водночас, на наш погляд, ключовим елементом правового регулювання протидії хаотичній забудові має бути наявність генерального і детального плану міста. Наявність повномірної містобудівної документації має стати пріоритетом і обов'язковою вимогою підтримки розвитку населених пунктів через Фонд регіонального розвитку. Європейський досвід засвідчує, що забудова населених пунктів не здійснюється без містобудівної документації, імплементація чого в українську практику стане дієвим інструментом

протидії хаотичній забудові. Загалом, подолання хаосу у сфері правового регулювання в будівництві комплексно може бути досягнуто шляхом кодифікації містобудівного та будівельного законодавства, що дозволить надати імпульс розвитку будівельного комплексу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Манцевич Ю. М., Макухін О. В. Проблеми впровадження інноваційних підходів у сучасну законодавчу базу містобудівної діяльності / Ю.М. Манцевич, О.В. Макухін // Досвід та перспективи розвитку міст України. – 2014. – № 27. – С. 25-38.

2. Геннадій Зубко: маємо затвердити єдині для забудовників правила містобудування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=News1/Ua/2018/22031804.html>.

3. «Планування та забудова територій» Державні будівельні норми Б.2.2-12:2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/07/DBN-B22-12-2019.pdf>.

*Носенко Ганна Андріївна, доцент,
Ларіонова Мар'яна Андріївна, асистент,
кафедра містобудування КНУБА*

КОМПОЗИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ РЕЛЬЄФУ ІСТОРИЧНОГО МІСТА ЯК ОСНОВА ЙОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

Якість архітектурного середовища міст України – неодмінна складова стабільного розвитку суспільства загалом і кожної людини зокрема. Внаслідок досить швидкої зміни соціальних стандартів проживання забудова міста морально старіє, що вимагає її заміни або реконструкції.

Місто являє собою конгломерат природних, екологічних, соціальних, технічних та естетичних чинників. Комплекс естетичних характеристик просторових систем позначається терміном «архітектурно-художній образ»

Архітектурно-художній образ міста - складне й багатогранне поняття. Естетичні якості міста вивчені ще недостатньо через його значну територію, розвиток міста не лише в просторі, але й у часі.

Методологічним основам гармонічної просторової організації та розвитку містобудівних об'єктів, проблемам впливу рельєфу на просторовий розвиток сучасного міста, особливостям зорового сприйняття міського середовища, прийомам будівництва житлових комплексів на схилах, охороні ландшафтів приділяли увагу ряд вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків-архітекторів, серед

яких такі відомі дослідники як Білоконь Ю.М, О.Л. Беляєва, В.Р. Крогіус, Кевін Лінч, Д. Еббот., Є.Є.Водзинський, Т.В.Устенко, О.С. Кондратенко, Н.М. Шебек, В.Т. Шимко, Д.К. Чінь Франсіс та багато інших.

Запропонована в середині 80-х років минулого століття англійським дослідником Кевіном Лінчем гуманістична концепція формування міста на основі сенсорних якостей та психологічних чинників сприйняття штучного середовища базується на принципах його організації та коригування як цілісної системи, що створена на основі чуттєвого сприйняття системи людиною, а не на раціональних моделях функціональності окремих елементів та їх утилітарної злободенності. Кевін Лінч, нарівні з іншими дослідниками, заклав основи сучасної концепції сталого розвитку суспільства в середовищі урбанізованих поселень також і в українському містобудуванні.

Діяльність архітектора-містобудівельника – особливий вид художньої творчості, в якому вирішення художніх завдань тісно пов'язано з функціональними аспектами. Визначальні фактори успішності будь-якої художньої творчості - сила образного мислення та майстерність митця яка виражається в досконалому володінні особливою художньою мовою мистецтва, яка реалізується через принципи та засоби композиції.

Композиція в містобудуванні - це засіб:

- забезпечення орієнтації людини в просторі (утилітарна функція);
- забезпечення стабільного розвитку міста, однією з умов якого є дотримання містобудівельної дисципліни (передбачає послідовну реалізацію архітектурного задуму від загального до локального рівня);
- збереження історично-культурного надбання нації;
- передачі професійної майстерності, культури та знань в галузі вирішення художніх завдань проектування;
- створення цілісних, тобто художньо виразних, естетично значущих містобудівельних комплексів та ансамблів;
- організації комфортного, відповідно до вимог сучасності, середовища існування людини.

Основне завдання містобудівної композиції - створення художньо виразних систем, елементами яких виступають штучні та природні об'єкти - архітектурно-ландшафтні комплекси.

Одним з інструментів конструювання художніх систем в містобудуванні є аналіз композиції сучасного стану архітектурно-

планувальної організації об'єктів містобудування та ретроспективний аналіз містобудівельних систем всіх територіальних рівнів.

Рельєф – один з головних факторів формування просторової композиції міста. Можливості освоєння рельєфу при будівництві визначаються не лише утилітарними потребами, але й своєрідністю його об'ємно – просторової структури, що є передумовою вирішення міста як цілісного естетичного явища. Височини, пагорби, фрагменти гір, високі стрімкі схили або терасовані береги річок, їх миси та заплави здавна відігравали роль активних елементів просторової композиції міста. Долини рік, тальвеги, яружно-балкова система набували значення візуально-просторових та видових осей. Структура рельєфу визначає положення видових точок та видових зон, які належать до цінних елементів містобудівельних архітектурно-ландшафтних комплексів та підлягають збереженню при формуванні сучасної забудови і планування.

Містобудівельним пропозиціям, щодо розвитку міста мають передувати такі основні передпроектні дослідження:

- класифікація рельєфу за його просторовими характеристиками;
- розгляд окремих компонентів і властивостей рельєфу вибірково, відповідно до певних завдань розміщення житлових, рекреаційних, господарських та інших об'єктів;
- вивчення орографічної будови рельєфу;
- пропозиції щодо використання природної підоснови міста як художнього потенціалу його розвитку.

Важливою характеристикою елементів архітектурно-ландшафтного комплексу є їхня стабільність. За довговічністю та, відповідно, впливом на об'ємно-просторову композицію міста елементи архітектурно-ландшафтних комплексів розподіляються наступним чином: основні геометричні характеристики рельєфу та його склад – найбільш стабільні, планування – відносно стабільне, забудова – найбільш динамічна. Відповідно до цієї ієрархії визначається ранг елементів картин (видів) у видовій структурі архітектурно-просторового середовища міста.

Провідний принцип сучасного підходу в містобудівній композиції – цінні естетичні якості природного рельєфу мають бути використані та, по можливості, посилені. При вдалому вирішенні цієї задачі зазначають, що місто «вписалося в рельєф», забудова «поєдналась з рельєфом», ансамбль «розкрився» на річку, тобто, успішно виявлено естетичний потенціал ландшафту.

Сучасні дослідження композиції в містобудуванні визнали пріоритетними такі підходи до використання художнього потенціалу рельєфу:

- активний – головні характерні характеристики рельєфу посилюються: висотна забудова розміщується на найвищих відмітках рельєфу;
- пасивний – висотні характеристики рельєфу вирівнюються, знищуються: застосовується «килимова» забудова між пагорбами, «вільна» забудова вдовж траси, поодинокі розосереджені об'єми на площині;
- дисонуючий (такий, що суперечить просторовій структурі рельєфу) – висотні об'єми в долинах, неструктурований силует забудови на рівнині.

Таким чином:

без врахування глибинних психологічних чинників, що визначають сприйняття міста жителями як комфортного середовища, зловоденні економічно-функціональні пропозиції відносно його розвитку швидко втрачають актуальність;

застосування аналітичних і графічних методів дослідження в композиції дозволяє визначити містобудівельні принципи та прийоми, за допомогою яких, зокрема, історичні міста України досягли та зберегли свою художню цілісність і своєрідність до сьогодення;

структура рельєфу – важливий елемент архітектурно-ландшафтних комплексів і підлягає збереженню при формуванні сучасної забудови та планування;

важливим напрямком збереження індивідуальності міст є використання пам'яток історії і культури як фактору містобудівного розвитку;

досягнення минулого мають поєднуватись з зусиллями, направленими на задоволення сучасних практичних і естетичних, матеріальних і духовних потреб жителів міста.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белоконь Ю.Н., Фомин И.А. Наука и творчество в архитектуре. / Под ред. Фомина И.А. – К.: Логос, 2006. – 212 с.

2. Крогиус В.Р., Эббот Д. и др. Градостроительство на склонах. – М.: Стройиздат, 1988. - 328 с.

3. Линч Кевин. Образ города [Електронний ресурс]. – Режим доступу;

http://www.glazychev.ru/books/translations/lynch/lynch_image_of_the_city/lynch_image_of_the_city_2.htm.

4. Методи передпроектного аналізу в містобудуванні: Навч. посібник/ М.М. Кушніренко. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.

5. Методические указания об использовании памятников истории и культуры как градоформирующих факторов при разработке генеральных планов и проектов детальной планировки. – М., 1988, ЦНИИПградостроительства.

6. Устенко Т.В., Кондратенко Е.С., Водзинский Е.Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов./ Под ред. Т.В.Устенко. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.

7. Художній потенціал рельєфу як основа формування композиції міста: Методичні вказівки до практичних занять для студентів 2-го курсу напряму підготовки 6.060.102 «Архітектура» спеціальності 7.120.102 "Містобудування". / Укладач доцент Г.А. Носенко. – К.: КНУБА, 2011. – 24 с.

8. Шебек Н.М. Гармонізація планувального розвитку міста. – К.: Основа, 2008. – 216 с.: іл.

*Рябець Юлія Степанівна, кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища КНУБА*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОГО ТРАНСПОРТУ У ФОРМУВАННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ

До переліку основних глобальних екологічних проблем нашої планети одночасно з перенаселенням, забрудненням навколишнього середовища, активним використанням викопних джерел енергії та пов'язаним з ним викидами CO₂, глобальним потеплінням тощо, варто віднести також транспортні проблеми урбанізованих територій. Постійно зростаючий рівень автомобілізації на урбанізованих територіях призводить до щорічного погіршення екологічної ситуації у мегаполісах та великих містах як у світі, так і в Україні.

За даними статистики, транспорт спричиняє 25% викидів парникових газів в атмосферу, що призводить до змін клімату та забруднення повітря у містах. Найбільше викидів виробляють приватні автомобілі – близько 270г CO₂/км на людину [1].

Також, варто відзначити, що на транспортну інфраструктуру міст, як на найстійкіший елемент планувальної структури міста, відводиться значна частина міських земель, а її удосконалення потребує не тільки значних економічних затрат, а й певного резерву міських територій. Отже, підвищення рівня автомобілізації, розвиток транспортної

інфраструктури урбанізованих територій загострює екологічні проблеми у містах.

Одним з основних шляхів вирішення екологічних проблем міст та створення безпечного, здорового та гармонійного міського середовища є впровадження концепції сталого розвитку урбанізованих територій (Sustainable development), що проголошена у Ріо-де-Жанейро в 1992 році на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку. Одне з багатьох положень цієї концепції є формування системи громадського транспорту в містах на екологічних засадах та обмеження парку індивідуального транспорту.

Міський громадський транспорт дає змогу зменшити кількість шкідливих викидів в атмосферу на одну людину, оскільки за раз здатен перевезти в десять разів більше пасажирів за одну поїздку ніж один приватний автомобіль, тому стимулювання розвитку громадського транспорту у містах є перспективним з екологічної точки зору. Викиди від автобуса втричі менші, ніж від автомобіля – 95г CO₂/км на людину.

Основними напрямками розвитку громадського транспорту для покращення екологічної ситуації у великих, крупних, найкрупніших містах та мегаполісах є наступні:

- створення розвиненої системи громадського транспорту;
- використання екологічних видів громадського транспорту – електротранспорту – метро, трамваїв, тролейбусів тощо;
- створення швидкісних ліній громадського транспорту – підземного, такого як метро, монорельсового транспорту, або наземного, як метробус, або BRT (Bus rapid transit);
- стимулювання мешканців міст до використання велотранспорту для переміщення по місту на відносно короткі дистанції;
- створення та розвиток в містах велоінфраструктури;
- обмеження руху приватного транспорту на території міста, або в центральній його частині;
- створення виділених смуг руху для громадського транспорту;
- створення перехоплюючих паркінгів для можливості пересадки з приватного на громадський транспорт.

Громадський транспорт є однією з найефективніших форм пересування у великих містах та мегаполісах. З точки зору споживача, вибір на користь громадського транспорту буде зроблений, якщо він зручний, швидкий, без пробок та за розумну ціну. Як показує статистика, пропускна здатність однієї смуги руху в 3,5 м для різних видів транспорту становить: для трамвая – 22 тис. чол./год., для

автобуса - 9 тис. чол./год., для легкового автомобіля – 2 тис. чол./год [4]. Підвищення привабливості громадського транспорту призведе до відмови містян від поїздок на власному авто в межах міста.

Прикладом швидкісного наземного громадського транспорту є всесвітньовідомі метробуси, або система Bus rapid transit (BRT), що отримала найбільше розповсюдження в країнах Північної та Південної Америки. Одною з перших була система швидкісного електричного автобуса в м. Курітіба, Бразилія, що була відкрита в 1980-х рр [2]. Також відомі метробуси «TransMilenio» в м. Буенос-Айрес, Аргентина, «Срібна лінія» в Бостоні та «Помаранчена лінія» в Лос-Анжелесі, США. Система BRT має ряд істотних відмінностей від звичайного автобуса чи тролейбуса. Вона має значну вищу швидкість руху за рахунок виділених смуг руху, часто відгороджених від автомобільного транспорту, дані смуги мають переваги в дорожньому русі на перехрестях. Часто також використовується нестандартний рухомий склад – подовжені автобуси, що перевозять значно більшу кількість пасажирів ніж звичайні та зупинки обладнані системою автоматичної оплати та інформуванням пасажирів про графік руху автобусів, що прискорює їх посадку і висадку.

Електротранспорт є найекологічнішим на даний момент видом громадського транспорту: порівняно з автобусами, метро, трамваї, тролейбуси та монорельсовий електричний транспорт не створюють шкідливих викидів в атмосферу та є перспективними видами громадського транспорту. Але, беручи до уваги економічну складову, метро є найдорожчим видом громадського транспорту з точки зору його будівництва. Отже, як показує досвід європейських країн, паралельно з розвитком підземного транспорту варто активно розвивати наземний громадський електротранспорт та альтернативні види транспорту.

В країнах Європи користується значною популярністю рейковий вид електротранспорту – трамвай та міські залізничні системи, або міська електричка, які функціонують у 388 містах по всьому світу. Найбільші системи розташовані в Празі (920 од.), Москві (919 од.), Санкт-Петербурзі (833 од.), Будапешті (612 од.) і Варшаві (526 од.). Сучасна тенденція спрямована на збільшення числа трамвайного сполучення. З 2000 року було відкрито 78 нових систем (в тому числі у США - 23, у Франції - 20, в Іспанії - 16, у Туреччині - 8). Трамвайні системи доцільно використовувати в містах з високим пасажиропотоком, що обумовлено їх високою пропускнуою спроможністю [3, с.16].

Підвищення екологічності рейкового транспорту можна досягти ще й за рахунок озеленення колій, що зменшує рівень шуму, сприяє

відведенню ґрунтових вод та підвищує естетичні якості міського середовища та привабливість громадського транспорту. Зелені колії набули поширення в таких містах Європи як Страсбург, Франкфурт, Мілан, Барселона тощо.

Альтернативним видом електротранспорту, що розповсюджений в країнах Азії є монорельсовий транспорт, він розглядається як перспективний вид громадського транспорту. Найбільше монорельсового транспорту у Японії - в м. Осака найбільша система, та є ще у семи крупних містах. Також монорельс є у м. Куала-Лумпур, Малайзія, м. Джакарті, Індія та деяких містах Китаю тощо.

Розглядаючи проекти екологічних міст майбутнього, варто зазначити, що основна ставка для пересування мешканців по території міст майбутнього робиться саме на громадський транспорт, в де-яких містах взагалі пропонується відмовитися від приватного транспорту на користь швидкого та зручного громадського транспорту.

Так, перше екологічне місто Масдар (Masdar city) в Арабських Еміратах по проекту архітектурного бюро Нормана Фостера (2006 р.) передбачало створення вільного від індивідуального транспорту міста, де б діяла Система персонального швидкісного транспорту (Personal Rapid Transit System чи PRT) [3]. Нажаль, ця система поки не реалізована, а місто частково побудоване, і в ньому все ж передбачений приватний автотранспорт.

Вдалою альтернативою міському громадському транспорту є впровадження велоруху та велосипедної інфраструктури. Досвід провідних європейських країн, таких як Данія, Нідерланди, Великобританія, Франція показує, що підтримуючи ініціативи мешканців міст пересуватися на велосипеді та розвиваючи велоінфраструктуру, поліпшується екологічна ситуація в місті, зменшується кількість захворювань та смертей пов'язаних з забрудненням повітря, також підвищується туристична привабливість міста. Для стимулювання велоруху провідні європейські міста розробляють стратегії розвитку міст з велосипедним рухом: розвивають прокат велосипедів, пункти обслуговування велосипедистів та мережу велосипедних маршрутів.

Дієвим заходом для зменшення забруднення повітря в містах є створення також пішохідних зон та зон вільних від автомобілів (car-free zone). Політика створення зон вільних від автомобілів направлена на зниження кількості припаркованих авто та обмеження проїзду приватних автомобілів в центральній частині міста. Передовий досвід в даній політиці належить Німеччині, де починаючи з 1970-х рр. почали створювати зони вільні від автомобілів.

Екологічні проблеми великих міст світу не оминули і великі українські міста. Постійно зростаючий рівень автомобілізації в Україні сприяє забрудненню повітря, транспортна інфраструктура не розрахована на таку кількість автомобілів, що спричиняє затори на дорогах та значно збільшує тривалість поїздок по місту. Муніципальний громадський транспорт українських міст слабо розвинений та має застарілий автопарк. Останнім часом, наприклад, у Києві намітилася тенденція скорочення трамвайної мережі на користь автобусів, що їздять на дизпаливі, з метою створення додаткових смуг руху для автотранспорту. Велика кількість приватних маршрутних таксі, що конкурують з муніципальним транспортом, ускладнює рух на дорогах, до того ж одна «маршрутка» перевозить значно менше пасажирів ніж стандартний муніципальний автобус чи тролейбус.

Як показує світовий досвід, самий простий спосіб підвищення привабливості та рівня використання громадського транспорту є підвищення швидкості руху наземного транспорту за рахунок створення виділених смуг безперешкодного руху для громадського транспорту та створення систем швидкісного громадського транспорту. Передовий досвід зі створення виділених смуг руху належить європейським країнам, так у Цюріху (Швейцарія), в Берліні (Німеччина), Талліні (Естонія) створені умови для підвищення швидкості руху громадського транспорту та дотримання графіку руху саме завдяки виділеним смугам. В Сеулі (Південна Корея) та Нью-Йорку (США) також розвинена практика по створенню виділених смуг руху для громадського транспорту.

Перші смуги пріоритетного проїзду громадського транспорту в Україні з'явилися у Києві, Харкові, Львові та Донецьку на початку 2012 року під час підготовки до чемпіонату Європи з футболу. Ці смуги можуть бути виділені спеціальною розміткою, або відділені від інших смуг делініатором. На сьогоднішній день у Києві існує 22 відрізки з пріоритетним рухом та виділеними смугами руху для громадського транспорту та екстрених служб [1]. Нажаль, вони поки що є малоефективними за рахунок низької відповідальності водіїв приватних авто та постійних порушень ними правил дорожнього руху виїздом на ці смуги.

Водночас, в великих містах України варто також розвивати лінії швидкісного електричного транспорту та міських залізничних систем – швидкісного трамваю та міської електрички. Пілотними проектами зі швидкісного електричного транспорту в Україні є проекти Київської міської електрички та Львівського міського рейкового автобусу. Нажаль ці проекти не відрізняються рентабельністю: Львівський міський

рейковий автобус, відкритий у 2009 році проіснував лише 9 місяців і був закритий через збитковість, Київська міська електричка включає 15 зупинок та має кільцевий рух по Київському залізничному вузлу, відкрита також у 2009 році існує донині, але має значні недоліки в організації руху, низьку якість пасажирських вагонів та потребує модернізації рухомого складу та чіткого графіку руху, що значно підвищило привабливість міської електрички серед мешканців Києва.

Швидкісні лінії електричного транспорту в Україні існують в двох містах – Києві та Кривому Розі, побудовані в 1970-80-ті рр. Київський швидкісний трамвай має дві лінії: одну на правому березі та одну на лівому, Криворізький швидкісний трамвай має одну лінію. Швидкісний трамвай іноді називають «легким метрополітеном», так як від значно легший і дешевший в будівництві і має переваги в русі аналогічні метрополітену.

Створення розвиненої інфраструктури громадського транспорту та розвиток альтернативної міської інфраструктури у великих містах є одним з основних напрямків вирішення екологічних проблем урбанізованих територій, саме тому більшість європейських країн надають перевагу розвитку громадського транспорту та велоруку. Вибір пріоритетного напрямку розвитку міст, як «міста для людей» дасть змогу створити комфортне міське середовище, розраховане на пішоходів, а не на авто, що дасть можливість реалізувати концепцію сталого розвитку урбанізованих територій та поліпшити екологічну ситуацію в містах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вільні смуги громадського транспорту: де і як це уже можливо? [Електронний ресурс]: Київ: Екодія, 2019. – Режим доступу: <https://ecoaction.org.ua/vilni-smuhy.html> (Дата звернення: 01.11.2019).

2. Жайме Лернер Акупунктура міста. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – 160с.

3. Рябець Ю.С. Екомісто – втілення концепції сталого розвитку територій/ Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2011. – Вип. 28. – С.262-266.

4. Чернишов. О. Вплив транспорту на екологію міста. Аналіз та стратегії для України [Електронний ресурс]: Харків: Міські реформи, 2016. – 24с. – Режим доступу: http://urbanreform.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/transport-ukr4_small.pdf (Дата звернення: 01.11.2019).

*Хропот Сергій Григорович, кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри геодезії та землеустрою,
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ УРБАНІЗОВАНОГО ПРОСТОРУ

Вступ. Однією із особливостей сучасного етапу цивілізаційного розвитку є надшвидкі темпи урбанізації. В рівній мірі це стосується і нашої держави, при цьому, з високим ступенем вірогідності, можна констатувати, що в силу низки як об'єктивних так і суб'єктивних чинників (в т.ч. і задекларовані варіанти подальшого розвитку сучасної земельної реформи), темпи урбанізації України в найближчі роки (не десятиліття) будуть лише зростати. Очевидно, зазначена обставина вимагає більш прискіпливу увагу приділяти динамічним змінам параметрів життєвого простору міста [1], з метою недопущення небажаних варіантів його розвитку.

Постановка проблеми. Пропонується, оперативне відстеження якісних і кількісних змін показників життєвого простору міста та своєчасне прийняття відповідних управлінських рішень, здійснювати на базі комплексної системи моніторингу урбанізованого простору.

Мета досліджень. Обґрунтування структури та функціональних зв'язків між окремими елементами комплексної системи моніторингу урбанізованого простору.

Основна частина. Законодавством встановлено, що «моніторинг земель - система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів» [2], тут же зазначено, що моніторинг земель складається із систематичних спостережень за станом земель, виявлення у ньому змін, а також проведення оцінки ... *стану земель населених пунктів* (виділене автором, і це все, що стосується урбанізованих територій).

Навчально-методичні джерела [3] детально регламентують порядок та умови проведення моніторингу земель, але також в основному земель сільськогосподарського призначення.

Чинним містобудівним законодавством [4] запроваджено категорійне поняття «містобудівний моніторинг – система спостережень, аналіз реалізації містобудівної документації, оцінки та прогнозу стану і змін об'єктів містобудування, які проводяться відповідно до вимог містобудівної документації та спрямовані на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних і громадських інтересів».

Заради справедливості слід визнати, що окремі елементи життєвого простору міста вже зараз є об'єктами моніторингу, проте очікуваного ефекту це не забезпечує. Для покращання ефективності управління містом в найширшому розумінні необхідно мати якнайповнішу інформацію про структуру, природний стан, антропогенне навантаження тощо об'єктів і процесів, що відбуваються в місті. Тобто, інформація має бути комплексною і відображати динамічні процеси її повсякденного розвитку.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що вивчення питання щодо моніторингу урбанізованих територій актуальне не лише в частині збору, систематизації і опрацювання інформаційних масивів даних, але і в частині публічного управління цілісною системою моніторингу та налагодження дієвих функціональних зв'язків всередині неї.

Кожне окреме місто є складною динамічною системою в складі якої функціонує багато підсистем нижчого порядку з великою кількістю взаємопов'язаних і, як правило, взаємозалежних зв'язків. Саме тому, процеси моніторингу життєвого простору міста мають базуватися на системних підходах і забезпечувати органи управління інформаційними ресурсами про динамічні характеристики об'єктів моніторингу.

В роботі представлена модель комплексної системи моніторингу урбанізованого простору (КСМУП). Основним призначенням КСМУП є постійне (періодичне) відстеження окремих параметрів забезпечення життєдіяльності міста, їх оцінку і своєчасне прийняття управлінських рішень з метою недопущення розвитку небажаних проявів. Структурно КСМУП формується з відносно автономних підсистем (як окремих модулів), кількість яких визначається характерними особливостями конкретного міста. Такий підхід дозволяє, за потреби, не руйнуючи цілісну основу системи, додавати окремі підсистеми, або вилучати їх.

Залежно від особливостей і статусу конкретного міста, кількість підсистем КСМУП (об'єктів і процесів, що відслідковуються) може бути різною, проте до числа обов'язкових доцільно включати щонайменше підсистеми моніторингу природного (правового, економічного, екологічного тощо) стану урбанізованих територій; стійкості та несучої спроможності поверхневого шару ґрунтових мас, рівня залягання ґрунтових вод, характеру та проявів ерозійних процесів; характеристики антропогенного навантаження на довкілля; стану та рівномірності розташування житлофонду, об'єктів соціально-культурного призначення, навчальних закладів тощо; стану екологічної безпеки територій; кількісні і якісні показники джерел забруднення довкілля (як стаціонарних, так і пересувних); стану та пропускної

здатності вулично-дорожньої мережі міста і приміської зони; стану та лімітів потужності систем життєзабезпечення міста; показників стану озелених територій тощо.

Для покращання повноти інформаційного забезпечення можна долучати додаткові підсистеми, зокрема, укрупнені характеристики соціального зрізу мешканців; інфраструктурне забезпечення мікрорайонів; маршрути та години пікових навантажень транспортних потоків; добові, тижневі та сезонні міграційні процеси тощо.

Важливим елементом побудови КСМУП є розробка програми моніторингу, де необхідно передбачити мету і завдання, перелік об'єктів моніторингу, методи і засоби моніторингу, технічні і технологічні регламенти, вимоги до форми і точності вимірювання динаміки змін об'єктів моніторингу, математичний апарат опрацювання інформаційних ресурсів, форма представлення кінцевих результатів.

Наступним етапом є розробка проекту територіального розташування мережі постів моніторингу з визначенням їх конструктивних та функціональних особливостей. Тут же, в залежності від об'єкта відстеження, встановлюють індикатори моніторингу (вимірювальні параметри, засоби вимірювання, роздільну здатність, періодичність, форму інформації, способи її накопичення та передавання).

В процесі аналізу динаміки змін показників індикаторів моніторингу виявляють наднормативні значення їх відхилень, проводять причинно-наслідковий аналіз таких змін (як в частині окремої підсистеми, так і з урахуванням суміжного впливу інших підсистем) та розробляють комплекс управлінських рішень (з подальшим їх втіленням) для відвернення (мінімізації) небажаного варіанту розвитку.

Щодо зв'язків. Важливо, щоб керуючий орган (орган управління) мав налагоджений зворотний зв'язок не лише на кінцевій стадії функціонування КСМУП, а також отримував інформацію і з проміжних ланок. Така інформація сприятиме, зокрема, виявленню глибини взаємозалежності причинно-наслідкових зв'язків, що впливають на динамічні характеристики окремих підсистем КСМУП.

Висновки. Реалізація запропонованої КСМУП, котра як підсистема має бути вмонтована в більш глобальну систему управління життєвим простором міста, дозволить отримувати постійну оперативну інформацію про поточний стан урбанізованого простору, що базується на системі взаємопов'язаних, а отже і взаємозалежних параметрів, а це в свою чергу сприятиме напрацюванню більш виважених, а відтак і більш якісних управлінських рішень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хропот С.Г. Вплив землеустрою на якість життєвого простору міста // Регіональна політика: політико-правові засади, архітектура, урбаністика [зб. наук. пр.]. – 2018. Ч.2. – С. 126-130.

2. Про затвердження Положення про моніторинг земель: Постанова КМУ від 20.08.1993 р. №661// Режим доступу: www.rada.gov.ua.

3. Моніторинг земель: Підручник/За ред. В.В.Горлачука – Миколаїв: ТОВ «Фірма Іліон», 2008. -190 с.; Панас Р.М. Основи моніторингу та прогнозування використання земель: Навчальний посібник. – Львів: Новий Світ-2000, 2007. – 224 с.

4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI // (ВВР), 2011, № 34, ст.343 – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

*Щурова Вікторія Анатоліївна, кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри дизайну архітектурного середовища КНУБА*

ПАЛОМНИЦТВО У СВЯЩЕННІ ПРОСТОРИ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Захоплення дивовижним світом природи, дбайливе ставлення, дотримання правил етики – запорука збереження її чудових дарунків та захист права на цноту. Етика дикої природи – це філософія, заснована на недопущенні змін в оточуючому середовищі, викликаних втручанням людини. Дика природа допомагає людині досягти довершеного стану, вона є проявом Абсолютного, видимого та близького водночас. На її захист у різні часи не раз ставали релігійні традиції, світські закони власності на землі могутніх владик великих держав. Берегти важко прохідні зарості, які захищали прадавні поселення, спонукали також оборонні потреби. Чиста природа – символ геонабожності прадавніх слов'ян. Непридатні для життя або заборонені для влаштування поселень ділянки дикої природи існували в різних країнах світу задовго до того, як з'явилося саме слово «заповідник».

Не одразу людина проявила гуманітарну ініціативу щодо збереження хоча б частки нашої Планети в її первісному стані, щоб врятувати рідкісних тварин і рослини, не дати загинути унікальним ландшафтам, зберегти для нащадків красу і розмаїття навколишнього світу. Про колишню розкіш земних просторів нагадують нам тепер лише чудом уцілілі куточки планети, які не зазнали тиску сучасної індустрії, агротехніки [1, с. 50].

Дика природа, сад і місто мають чіткі ідеали, які проявились у різний час в багатьох культурах і цивілізаціях, протягом сторічч слугували потужними символами життя. Зацікавлення природою, бажання оздоровитись, прагнення досліджувати її задля майбутнього супроводжуються емоціями благоговіння. Але в міру проникнення більшого числа людей, дика природа перестає бути місцем усамітнення. Разом із заходами щодо збереження природного феномену проявляється надмірна турбота про туристів, яка супроводжується будівництвом спеціальних споруд для споглядання панорам, освітлених вночі. Це суперечить бажанням істинних шанувальників природи, які, за Л. Гербер, в гостинах у природи, дотримуються наступних правил: відсутність сторонніх думок, споглядання, вивільнення від упередженого образу, концентрація уваги, обережність і дбайливе ставлення до флори і фауни лісу [2, с. 46].

Дивовижні образи природи знайшли відображення в роботах великих фотомайстрів світу. На звичних туристичних маршрутах, по слідах знайомих видових точок, справжні мистецькі пейзажі виходять у тих, хто зможе досягнути дух місцевості, відчути його.

У науковій праці проф. Панченко Т.Ф. наведено класифікацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, в якій визначена можливість їхнього туристично-рекреаційного або екскурсійного функціонального використання. Один з головних принципів сталого розвитку туризму, виділений проф. Панченко Т.Ф., який доцільно застосувати саме для освоєння природно-заповідних територій – це «екологічна сталість – сумісність туристичного розвитку територій з підтриманням позитивних екологічних процесів, збереженням біологічного різноманіття, відновлення природних ландшафтних ресурсів» [3, с. 137].

Особливе місце серед заповідних територій займають святі місця, на яких облаштовані скити та монастирі, або ті, що мають особливе легендарне значення для народу чи общини. Щороку звершуються сходження на Говерлу, паломництва до Манявського скиту та ін. Серед святих місць заповідного фонду України також слід виділити ландшафтні об'єкти історико-культурного значення, що входять у межі міст, належать території у складі визначних архітектурних ансамблів.

Основа релігійного світогляду слов'ян з часів язичництва базувалась на домінуванні сакрального значення самої природі. Вона була першим храмом, де люди вшановували ліси, джерела, дерева. Пошуки святого місця – раю знайшли відображення в різних релігіях. Вирій або Ирій, Рай, Ирай, Урай, Ир поставав як довершений сад, де царює вічне літо, цвітуть рослини, притулок для всього живого,

скарбниця всіх видів насіння, принесених на землю. У Вирії в гіллі Прадуба або дерева Життя перебувають душі предків і душі людей, ще ненароджених. З давніх часів монастирські сади відрізнялися своєю доглянутістю і різноманіттям рослин. Середньовічні монастирські сади сповнені символізму й потаємного змісту. Лікарські рослини вважались магічними і тому їх дозволялось вирощувати в спеціальних аптекарських городах за монастирськими стінами.

Православні монастирі (грец. μοναστήριον – «відлюдне житло», «обитель») поєднують у собі закриті території з келіями ченців та призначені для відвідування храмів або паломництва. У християнському православному монастирі зазвичай розводять фруктові сади, городи для автономного підтримування життя закладу. Монастирське середовище для вірян – храм під небом. Території, які вони відвідують, завжди доглянуті, від них віє патріархальністю, стриманістю. Надання їм краси спрямоване во славу Господа, завдяки якому все існує, квітне і тому повинно підтримуватись в ладу, виховувати бережливість ставлення і акуратність. Невимушеність і «натуральність» відчувається у мальовничих, рясно завітчаних палісадниках Києво-Печерської лаври Фролівського та Покровського монастиря у Києві.

Яскравий приклад збереження дикої природи – Голосіївський район Києва. У величезному лісовому масиві в периферійній зоні міста утворився схимницький скит Києво-Печерської Лаври Голосіївська пустинь. Частина Голосіївського лісу є навчальним підрозділом Національного університету біоресурсів і природокористування України де розташований ботанічний сад. Голосіївський ліс межує з урочищем Китаївської пустині у східному напрямку і зливається з історичною місцевістю Феофанія на південній околиці, яка відома, цілющою купелею Пресвятої Богородиці посеред гаю та храмом Свято-Пантелеймонівського жіночого монастиря з садово-парковим комплексом НАН України «Феофанія». Далі лісовий масив розріджується до луків колишнього селища Пирогів, де знаходиться Національний музей народної архітектури та побуту України.

У північній частині Голосіївського лісу в 1631 році Києво-Печерський архімандрит Петро Могила заклав рукотворний сад. З часом він злився з навколишнім лісом, втративши свою ідентичність, а відродження почалося лише в 1957 році. У 1960 році Голосіївський парк було оголошено пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

У дендропарку «Пантелеймонівський», розташованому в урочищі Феофанія Голосіївського району Києва на основі природних елементів створено своєрідний пейзажний сюжет: скориговані водні потоки,

впорядковані береги озера, розпланована система пішохідних напрямків, орієнтованих на сприйняття малих архітектурних форм. Масштабний комплекс робіт, виконаний для реалізації концепції збагачення та естетизації простору, з надійним інженерним забезпеченням явили Києву привабливий об'єкт ландшафту на рівнинній місцевості. Відкрите плато парку розділено на пейзажні зони, які створюють різні види просторів за ступенем обмеженості: транзитні, відкриті, орієнтовані на багатопланове сприйняття, напівзакриті та майже відокремлені.

Ландшафтний архітектор В. Мешкова зазначає, що канон – головне при відновленні благоустрою монастиря. Важливим є використання місцевих рослин, без захоплення екзотичними видами. Перевагу слід надавати діброві замість механічних рядових посадок. Зелені насадження монастирів допомагають уберегтися від міського шуму, бо суєтність, буденність і хаос не сумісні з образом сакральної архітектури. Також слід дбати про намолену старовину природних артефактів, серед яких стерте каміння доріжок, вікові дуби або липи. Пік декоративного квітіння рослин майстриня радить приурочити до великих церковних свят [4 с.105].

Але символіка рослин, згаданих у Святому письмі, завжди супроводжується роздумами щодо їх ролі як послання для людей. Серед них і олива – знак відновленого миру після всесвітнього потопу, і гріховна смоківниця, і страждальний терен, і життєдайна лоза винограду, і троянди радості, страждань і слави. Православні храми завжди розташовувались на видноті як об'єкти особливого значення, що розповсюджують свій вплив у навколишній світ. У сучасному проектуванні і будівництві храмів склалась своєрідна практика відокремленого об'єкта або комплексу з недбалим благоустроєм території. Сьогодні ще не усвідомлена в повній мірі необхідність створення храмових парків, які мають представляти собою своєрідний «Едем» – об'єкт гармонії Всесвіту. Так Божественна природа проявить себе як основу злуки землі і небес. Храмові парки можуть стати об'єктами духовного устремління [1, с. 274].

У перекладі з англійської мови заповідник (англ. reservation; sanctuary; forbidden) означає – reservation – зберігання у запасі, резервування; sanctuary – святилище, сховище; forbidden – заборонений, заповідний. Таким чином, при поєднанні цих тлумачень маємо план дій щодо заповідних територій. Моральний розвиток творчої людини можливий лише при розважливому ставленні до природних благ, невтручанні в процеси еволюції, а спорідненим духовним фактором людей мистецтва має бути творчість заради уславлення природи і світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Порт В. ЛАД: Ландшафт. Архітектура. Дизайн: науково-популярне мистецьке видання. Київ: ArtHuss, 2017. 612 с.
2. Гербер Л. Дикая природа как священное пространство / пер. с англ. С. Колоса, В. Бойко // Серия: Охрана дикой природы. Киев: КЭК центр, 1999. № 12. 56 с.
3. Панченко Т.Ф. Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій. Київ: Логос, 2015. 176 с.
4. Мешкова В. О православном ландшафте. А+С, 2016. №1–2. С. 99–109.

*Якубовський Ігор Вячеславович, кандидат архітектури, асистент кафедри основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА,
Якубовський В.Б.,
старший викладач, НУ «Львівська політехніка»*

ГРОМАДСЬКІ ПРОСТОРИ ДЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Людина є істотою соціальною і не може обходитися без взаємодії з іншими людьми, без знання їхньої думки про себе. Тому здатність до комунікації, потреба в комунікації — чи не найважливіша її сутнісна ознака. Окрім того, що людина хоче зрозуміти навколишню дійсність, вона прагне до взаєморозуміння і порозуміння з іншими людьми. Дослідники зазначають, що 70 % свого часу людина витрачає на комунікацію. [1, с.9] Соціальна комунікація (англ. social communication) — обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві [2]. Визначальний вплив сучасних технологій на способи та комунікаційні практики, особливо у молодіжному середовищі, продовжує трансформувати архітектуру простору соціальних комунікацій. Безперечним фактором є віртуалізація суспільства, одним із парадоксальних наслідків чого є значне зростання самотності індивіда (занурення у віртуальний світ) та, водночас, значний запит на подолання такої самотності шляхом встановлення соціальних зв'язків. Одним із шляхів вирішення потреби у соціальній комунікації молоді є створення та розвиток мережі спеціальних архітектурних просторів.

За рівнем (контекстом) найбільш часто виділяють наступні види комунікації: міжособистісну, групову та масову. *Міжособистісна* комунікація є безпосередній, «обличчям до обличчя» контакт людей. Така комунікація передбачає відому психологічну близькість партнерів, наявність розуміння і співпереживання. *Групова* комунікація – це спілкування в малих або відносно малих групах. Розрізняють також внутрішні, корпоративні та колективні групові комунікації. *Масова комунікація* - це процес поширення інформації і впливу в суспільстві за допомогою спеціальних засобів: преси, телебачення, радіо, кіно тощо, в результаті чого повідомлення надходить відразу до великих груп людей.

Якщо говорити про архітектуру соціальних просторів для студентів то, очевидно, в контексті тематики конференції, нас цікавить організація просторів групових комунікацій. Такі простори можуть організовуватись як у загальноміському середовищі, так і у масштабі студентського кампусу.

Особливістю організації такого середовища є, в першу чергу, необхідність забезпечити його мобільність, інформативність, креативність і відкритість. Для створення таких умов необхідно передбачити відповідний архітектурний простір, який може бути як внутрішнім так і зовнішнім. Архітектурний простір формується спорудами або елементами споруд, предметним наповненням та процесами, що там відбуваються.

Громадські простори для студентів можна розділити на наступні типи в залежності від розміру і призначення:

- простір для самостійної роботи - невеликий простір розміром з кімнату, забезпечений столом, розрахованим на одного або кількох людей, або групою столів (це простір для відокремлених занять, або для роботи над спільними проектами);
- напівзамкнений простір для групових комунікацій – простір для спілкування, зустрічей, інформативний простір;
- внутрішній двір - це простір внутрішнього подвір'я будівлі; такий двір може бути, як відкритий, так і перекритим – атриумом (це простір для зустрічей і спілкування) – головний громадський простір в холодну пору року, а також як додаткова і найбільша аудиторія кампусу для проведення великих громадських заходів;
- площа - цільний і самодостатній простір, що утворений між декількома будівлями (це головна площа кампусу, де проходять урочисті заходи, свята, і мітинги, або другорядні площі - місце для спілкування та зустрічей в теплу пору року), головна площа кампусу - іміджеве місце і часто є «обличчям» всього кампусу;

- газон - простір в масштабі всього кампусу, основний зелений простір кампусу, він може бути розташовуватись всередині комплексу у вигляді озеленених дворів і галявин, а може оточувати його з усіх боків (основний рекреаційний та громадський)

- студентський міський кластер - частина міського простору, яка тимчасово чи постійно використовується студентами для групових комунікацій.

Простір для самостійної роботи (міжособистої комунікації) та групових комунікацій. Розміри можуть змінюватись, від простору, що вміщує письмовий стіл на одну особу, до протяжних галерей з єдиним довгим столом або системи розташованих поруч столів або відсіків зі столами. Прикладом такого простору є відкритий студентський простір «Paragraph» (місто Івано-Франківськ) на базі одного з читальних залів Наукової бібліотеки ПНУ імені В.Стефаніка. У 2013 році студенти КНУБА (Київ) розробили концепцію майбутньої навчальної платформи "Острів". Закинутий простір в підвалі гуртожитку поступово перетворився в майстерню кераміки, студію звукозапису та простір для проведення лекцій, семінарів. Проект живе та розвивається.

Напівзамкнений простір для групових комунікацій. Простір, що розташовується біля потужних точок притягання – основних учбових корпусів, комбінатів харчування тощо. В основному розміщуються в учбовій зоні і заповнюються під час перерв, іноді і в позаучбовий час. Приклад такого простору – архітектурне середовище біля комбінату харчування НУ « Львівської політехніки» (місто Львів) (студентська ініціатива «Молодіжний простір», автор Тетяна Маслак). Студенти отримали грант від міста на реалізацію проекту.

Внутрішнє подвір'я. Таке подвір'я може бути як закритим так і відкритим. Розмір відкритого подвір'я визначається конфігурацією і розташуванням корпусів, між якими розташований двір. Розмір перекритого двору визначається типом, характером і розміром перекриває конструкції, а так само розміром корпусу всередині якого він розташований. *Відкрите подвір'я.* Прикладом такого подвір'я є креативний простір KMArt Yard в Могилянці. Подвір'я, яке використовувалось як склад інвентарю, перетворили в цікавий креативний простір. Тепер при дворі KMArt протягом дня можна працювати, пограти в настільний футбол, організувати або відвідувати семінари, лекції а ввечері — прийти на фільм або концерт. *Замкнене подвір'я- атриум.* Простір, що розташовується в атриумі може успішно використовуватись для проведення зустрічей, семінарів, лекцій в будь яку пору року. Цікава організація такого простору, наприклад, в Гуельському університеті Канади.

Площа. Розмір простору визначається габаритами будівель, які організовують цю площу. Часто центральна площа - це головний іміджевий елемент - «обличчя» кампусу. Наприклад, у НУ «ЛП» (Львів) такою площею є простір перед IV учбовим корпусом де проводяться урочисті заходи, зокрема посвята в студенти. Щоправда, зараз з'явився «конкурент» такому простору – цього року посвяту у першокурсники провели на площі Святого Юра, яка утворена корпусами університету та церковними мурами.

Газон (трав'яне покриття, озеленення). Газон в разі правильного містобудівельного вирішення може організовувати весь простір кампусу, об'єднуючи його в єдиний комплекс. В такому разі розмір простору соціальних комунікацій визначається розміром всього кампусу. В ЧНУ імені Ю. Федьковича газон разом з партерною зеленню та системою пішохідних доріжок організовує його територію і об'єднує в єдиний комплекс. Важливим для створення комфортного соціального простору має гармонійне поєднання рекреаційного простору та громадського простору.

Студентський міський кластер. В Україні є міста, в яких студентська молодь є вагомою частиною мешканців міста. Але це не враховано сучасною містобудівною структурою міста, тобто практично відсутні архітектурні простори де могли б комунікувати студенти з різних навчальних закладів. Потреба в таких міських просторах є очевидною: міський простір є сам по собі є комунікативним середовищем для різних категорій населення, і частину такого простору необхідно передбачати для студентського, молодіжного групового комунікування. Створення такого міського кластера відповідатиме сучасним викликам та потребам молоді загалом, дозволить створити нові соціокультурні простори у сучасному місті. Були розроблені пропозиції (дипломний проект Матьовки Уляни) по створенню міського студентського кластеру на вільній території по вул. Колеси, яка розташовується біля трьох потужних вишів: НУ «Львівська політехніка», НУ ім. І. Франка та ЛДУФК.

Висновки.

1. Основна функція студентських соціальних комунікацій – інформативно-пізнавальна повинна бути забезпечена відповідним простором.

- Основні простори для соціальних комунікацій студентів: простір міжособистих комунікацій; напівзамкнений простір групових комунікацій; подвір'я (закрите, атріум) кампусу; площа кампусу; озеленені відкриті простори для відпочинку та групових комунікацій; студентський міський кластер.

2. При реконструкції та проектуванні учбових корпусів університетів слід передбачати створення просторів міжособистих комунікацій для самостійної роботи та групових комунікацій.

3. При формуванні генеральних планів міст, ревіталізації міських просторів у містах із значною кількістю студентів слід передбачати можливість створення студентських міських кластерів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Квіт С.М. Масові комунікації: підручник для студентів ВНЗ. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 206 с.

2. Соціальна комунікація [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_комунікація.

УДК 528.48

*Бойко Олена Леонідівна,
старший викладач кафедри землеустрою та кадастру
Національного авіаційного університету*

ГЕОІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ АЕРОПОРТІВ УКРАЇНИ

Геоінформаційні технології останніми роками широко застосовують при вирішенні широкого спектру питань проектування, зведення та утримання будівель, споруд та інфраструктурних об'єктів. Аеропортові комплекси багатьох країн активно використовують геоінформаційні системи (Geographical Information Systems, GIS) для планування, проектування і виконання будівельних проектів; утримання та експлуатації об'єктів; управління та забезпечення безпеки; автоматизованого збору та подання даних про внутрішній і зовнішній простір будівель та споруд, цільове використання та оптимізацію простору тощо [1, с.54].

Геопросторова інформація є основою геоінформаційних систем, які дають можливість сформулювати єдиний інформаційний простір, що функціонує на основі уніфікованих принципів та правил, і дає змогу збирати, обробляти, аналізувати та надавати необхідні дані з загального масиву даних [2, с.46-48].

Вирішенням науково-практичних задач створення базових та профільних наборів геопросторових даних для Національної інфраструктури геопросторових даних (НІГД), систем містобудівного кадастру, GIS різного призначення, розробки архітектури сучасних GIS

на основі баз геопросторових даних присвячені праці українських науковців Ляценка А.А., Карпінського Ю.О., Черіна А.Г. та інших.

Зважаючи на ініціативу Кабінету Міністрів України щодо реконструкції та модернізації регіональних аеропортів України та впровадження інноваційних технологій опрацювання геопросторових даних, проблема геоінформаційного забезпечення комплексу робіт є актуальною і потребує додаткових досліджень.

Практично в кожному обласному центрі України є свій аеропорт, рис.1. Їх побудували ще в середині минулого століття і більшість із них перебуває у жахливому стані та потребують осучаснення. Найбільша модернізація аеропортів за останні роки була проведена при підготовці до чемпіонату Європи з футболу 2012 р.». Тоді в Україні відремонтували аеропорти у Києві, Львові, Харкові та Донецьку.

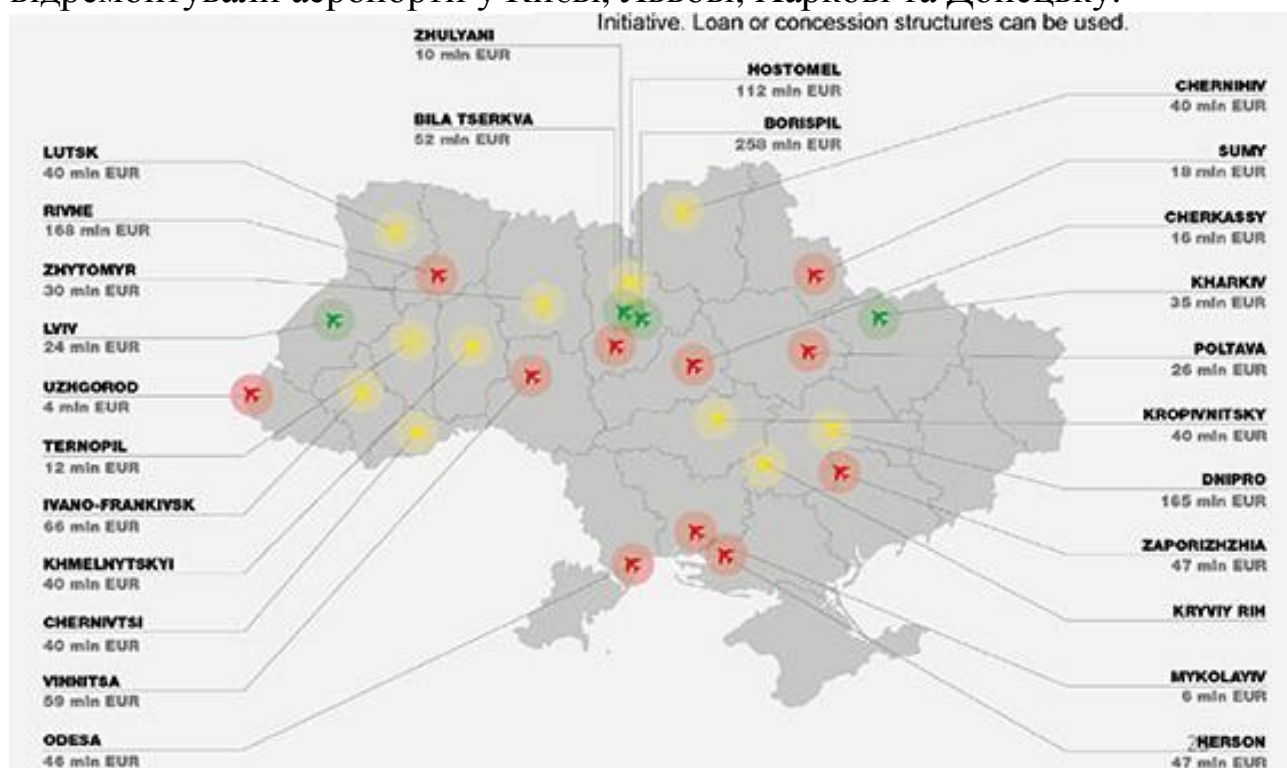

Рис.1. Схема розташування аеропортів по регіонах України

За даними Державної авіаційної служби [3] станом на листопад 2019 р. в Україні налічується двадцять діючих аеропортів, з яких:

- у державній власності два аеропорти: «Міжнародний Аеропорт Бориспіль» та «Міжнародний Аеропорт Львів» ім. Данила Галицького;
- у комунальній власності чотирнадцять аеропортів: «Міжнародний аеропорт Запоріжжя», «Миколаївський міжнародний аеропорт», «Міжнародний Аеропорт Київ (Жуляни)», «Міжнародний Аеропорт Кривий Ріг», «Міжнародний Аеропорт Одеса», «Міжнародний аеропорт Рівне», «Аеропорт Суми», «Міжнародний аеропорт Ужгород», Тернопільський аеропорт, «Міжнародний аеропорт

«Чернівці» імені Леоніда Каденюка», «Херсонські авіалінії», «Аеропорт Полтава», «Аеропорт Вінниця», «Аеропорт Черкаси»;

- у приватній власності чотири аеропорти: «Міжнародний аеропорт Дніпропетровськ», «Міжнародний аеропорт Івано-Франківськ», «Міжнародний аеропорт Харків», «Міжнародний аеропорт Житомир» імені С.П. Корольова.

Для вирішення питання модернізації та реконструкції регіональних аеропортів, приведення їх інфраструктури до вимог Міжнародної організації цивільної авіації (International Civil Aviation Organization, ICAO) та до сучасних вимог безпеки та обслуговування пасажирів, на державному рівні розроблено та впроваджується низка програм, виконання яких дозволить регіональним аеропортам зайняти чільне місце в системі транспортної інфраструктури:

- у 2016 році Уряд прийняв Державну цільову програму розвитку аеропортів до 2023 року, метою якої є задоволення потреб держави у забезпеченні стабільного розвитку авіаційної галузі, приведення інфраструктури авіаційного транспорту у відповідність з міжнародними стандартами, забезпечення набуття Україною статусу транзитної держави з урахуванням її унікального географічного розташування, підвищення ефективності управління державним майном [4, с.1];

- у 2018 році КМ України була схвалена Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, згідно якої планується провести комплексну модернізацію регіональних аеропортів та реконструкцію злітно-посадкових смуг, розбудову термінальних пасажирських та вантажних комплексів з мультимодальними технологіями із забезпеченням міжнародних стандартів якості обслуговування пасажирів [5, с.13], удосконалення управління державними активами в авіаційній інфраструктурі [5, с.15], модернізації та розвиток інфраструктури аеропортів, впровадження новітніх технологій та інформаційного супроводу перевезень [5, с.20].

- у 2019 році за ініціативи Міністерства інфраструктури України було проведено дослідження регіональних аеропортів України, щодо реалізації в них державно-приватної форми інвестування, зокрема, концесії. [6].

Для реконструкції та модернізації аеропортів, їх належного функціонування та просторового планування, необхідно мати актуальну та точну геопросторову інформацію. Цю інформацію можна отримати шляхом проведення аерофотозйомки, повітряного та наземного лазерного сканування, георадарної зйомки аеродромного покриття, проведення тахеометричної зйомки [7, с. 239-249]. В результаті

проведення інженерно-геологічних, інженерно-екологічних, інженерно-гідрометеорологічних вишукувань отримуємо масив геопросторової інформації, яка в подальшому має бути використана службами аеропорту.

Як приклад, розглянемо використання геоінформаційних технологій в аеропорту Лос-Анджелеса (США) для реконструкції термінального комплексу та оновлення комунальних мереж [8, с.1]. На основі отриманих геопросторових даних та шляхом інформаційного моделювання будівель та споруд були створені 3D-моделі об'єктів, рис.2.

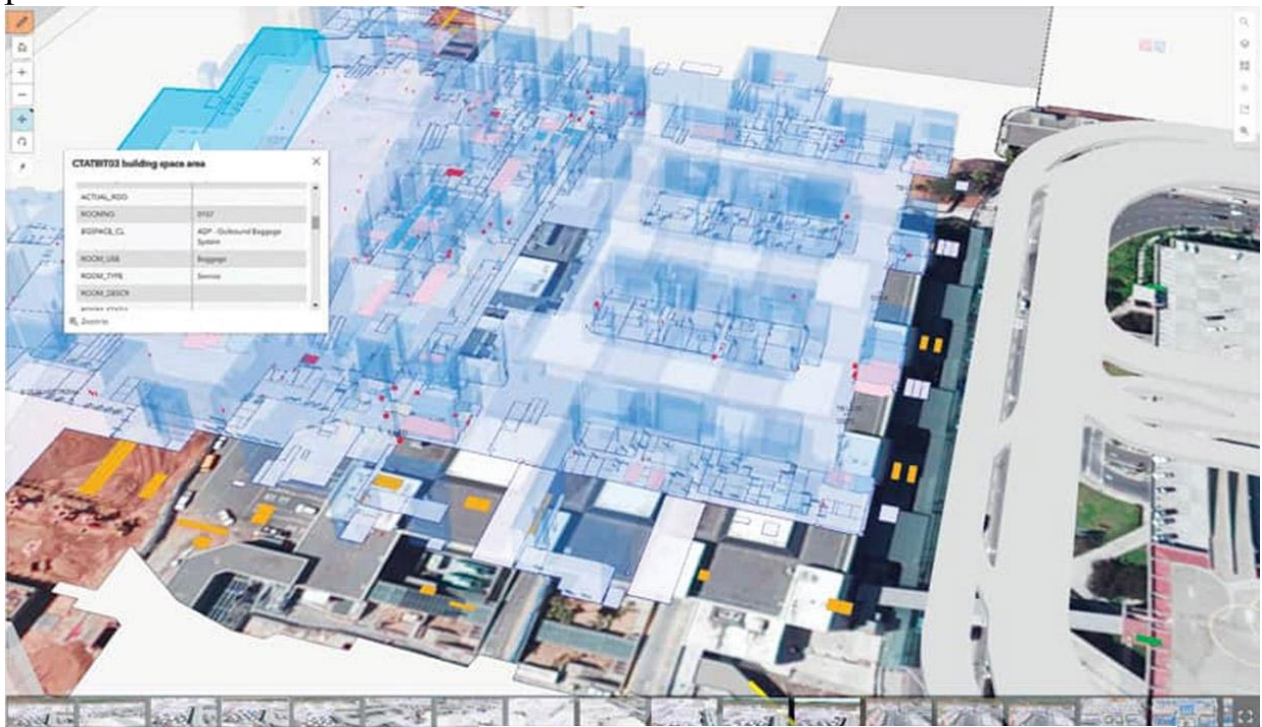

Рис.2. Використання ArcGIS Pro для створення 3D-моделей проектів будівництва та реконструкції приміщень в аеропортовому комплексі Лос-Анджелеса (США), [8, с.2]

Функціональні можливості GIS можуть бути задіяні на всіх стадіях життєвого циклу аеропорту: від вибору місця для будівництва, проектування та будівництва, введення в експлуатацію та обслуговування, реконструкції та модернізації до закриття, перепрофілювання або ліквідації. В світі накопичений великий досвід розробки та впровадження комплексних GIS аеропортів, який необхідно викоистовувати при модернізації та розвитку регіональних аеропортів України, для управління їх інфраструктурою.

Області застосування GIS в аеропортах, особливо за кордоном, сьогодні вкрай різноманітні: управління аеронавігаційними даними і повітряним простором; безпекою аеропорту та прилеглих територій і моделювання надзвичайних ситуацій; моніторинг екологічного стану та

шумового забруднення; управління майном і контроль за орендою площ; управління складськими приміщеннями; оцінка і планування пропускної спроможності і розрахунок пасажиропотоків; управління парком транспортних засобів (моніторинг стану техніки, облік рівня витрат та розливу палива); управління терміналами; встановлення меж і пунктів пропуску; реконструкція аеродромного комплексу; комерційні послуги та сервісне обслуговування; забезпечення безпеки функціонування аеродромного комплексу; обслуговування транзиту, тощо [9, с.14.43-14.44].

GIS допомагає візуалізувати будь-то аеронавігаційні дані, термінальні споруди, освітлення і знаки злітно-посадкової смуги (ЗПС), наземні, підземні та надземні інженерні мережі. Візуалізуючи дані, GIS показує менеджерам аеропорту загальну операційну картину стану всіх об'єктів, допомагаючи контролювати роботу аеропорту і його служб.

Інфраструктура території аеропорту тісно пов'язана з іншими територіальними об'єктами а геоінформаційні технології дозволяють інтегрувати дані різних інформаційних систем в єдиний простір, що дає можливість аналізувати більшу кількість даних при прийнятті управлінських рішень, просторовому плануванні прилеглих територій, раціональному використанні земельних ресурсів, тощо.

Останнім часом зріс інтерес до інтеграції GIS і інформаційних моделей будівель (Building Information Models, BIM). 3D-моделі будівель та споруд з високою деталізацією можна створити або імпортувати в GIS, інтегрувати в існуючі бази даних, поєднувати з 2D даними систем проектування (САПР) і використовувати для візуалізації та аналізу [10, с.].

Шириться розуміння того, що можливості GIS можуть бути поширені на побудову і аналіз середовища окремих будівель, їх комплексів і міського середовища в цілому. Інтеграція даних BIM з моделями даних GIS дає можливість суміщення цієї інформації за допомогою інструментів і додатків для геообработки і візуалізації [11].

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко О.Л. Модернізація аеропортів з використанням геоінформаційних технологій / Матеріали III Міжнародного науково-практичного конгресу «Міське середовище – XXI ст. Архітектура. Будівництво. Дизайн» (Київ, Україна, 14-16.03.18 р.), К.-НАУ, 2018. – С.54-55.

2. Лященко А.А., Черін А.Г. Архітектура сучасних ГІС на основі баз геопросторових даних / Вісник геодезії та картографії. Зб.наукових праць. Вип.№5(74). – К.:УДАГП, 2011. – С.45-50.

3. Геопортал Державної авіаційної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://avia.gov.ua>.

4. Про затвердження Державної цільової програми розвитку аеропортів на період до 2023 року. [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 126. – Режим доступу : [/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2016-%D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2016-%D0%BF).

5. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80>.

6. Геопортал Державного підприємства обслуговування повітряного руху України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uksatse.ua/index.php?act=Part&CODE=247&id=469>.

7. Крячок С.Д. Топографо-геодезичне забезпечення аеропортів / Технічні науки та технології: Збір. наук. праць. 2018. – №1. – С. 239-251.

8. ГИС как стратегический компонент масштабной модернизации аэропорта Лос-Анджелеса // ArcReview. Журнал. – 2019. – Вип. №2 (89).

9. Olena Boyko. Geoinformation providing of airport development: The Eighth World Congress «Aviation in the XXI-st century» Safety in Aviation And Space Technologies. – Kyiv, 2018. – С.14.42-14.45.

10. Білик А.С., Беляєв М.А. BIM-моделювання. Огляд можливостей та перспективи в Україні // Промислове будівництво та інженерні споруди. – 2015. – № 2. – С. 9-15.

11. Don Kuehne, Chris Andrews. Increasing interest in the fusion of GIS and BIM- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.esri.com/arcgis-blog/products/3d-gis/3d-gis/increasing-interest-in-the-fusion-of-gis-and-bim/>.

*Литвиненко Ірина Валентинівна,
старший викладач кафедри Землеустрою та кадастру КНУБА*

ЗЕМЕЛЬНИЙ СЕРВІТУТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання є метою проведення регіональної політики [1].

Однією з цілей сталого розвитку України на період до 2030 визначено створення стійкої інфраструктури, що сприятиме сталому розвитку економіки, громадянського суспільства і держави, зростання рівня та якості життя населення [3]. Досягнення цієї мети нерозривно пов'язано із розвитком інженерної і транспортної інфраструктури. В Національній транспортній стратегії України зазначено необхідність подальшого розвитку автомобільного, залізничного, авіаційного та інших видів транспорту [4]. Реалізація цих цілей здійснюється на основі низки документів, серед яких Генеральній схемі планування території України [2], схемах планування територій на регіональному та місцевому рівнях [6, 7, 8].

На сьогоднішній день для наближення України до Європейських країн щодо забезпечення транспортною інфраструктурою, зокрема, автомобільними дорогами загального користування і залізницями та реалізації положень Транспортної стратегії щодо збільшення частки автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям [4], транспортна галузь потребує значних інвестицій. Крім того, недосконалість законодавства при забезпеченні земельними ресурсами стримує реалізацію проектів із розбудови інфраструктури.

Аналіз світового досвіду у сфері реалізації великих інфраструктурних проектів давно та успішно застосовує такий механізм, як концесія. Концесія застосовується при будівництві, модернізації та експлуатації об'єктів інфраструктури, найпоширеніші з яких автомобільні дороги, залізниці та інші об'єкти транспортної інфраструктури різних видів.

Згідно нового Закону України «Про концесію», [5] концесія – форма здійснення державно-приватного партнерства для надання суспільно значущих послуг. У цьому ж законі зазначено, що земельні ділянки на період реалізації концесійного договору надаються в оренду з земель державної та комунальної власності, які у переважній більшості не є сформованими та відомості щодо них не внесені до державного земельного кадастру та державного реєстру прав згідно з вимогами законодавства [10, 11]. У Законі 2019 року у порівнянні із законами 1999 року [13, 14] відбулося удосконалення процедури надання земельних ділянок для концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг. Однак для розбудови та функціонування автомобільних доріг крім земельної ділянки в межах смуги відведення необхідні також земельні ділянки автомобільного транспорту та дорожнього господарства, до яких відносяться також землі під допоміжними спорудами, необхідними для технічної експлуатації дороги. Враховуючи, що автомобільна дорога, як лінійний об'єкт

інженерної інфраструктури, має значну протяжність та може проходити по землях різних категорій і різного правового режиму, підготовка щодо надання великої кількості земельних ділянок до концесії є досить складним процесом, і недостатньо враховує інтереси суспільства, про що свідчать наукові публікації [15].

У світовій практиці подібні питання щодо надання земельних ділянок для автомобільних доріг та залізниць вирішуються шляхом встановлення публічного земельного сервітуту. Публічні сервітути забезпечують інтереси і гарантують права груп осіб або суспільства на будівництво доріг, забезпечення доступності до суспільних об'єктів тощо [16]. Запровадження в законодавство України публічних сервітутів зможе надати можливість створювати інженерну і транспортну інфраструктуру сучасного рівня.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про засади державної регіональної політики: Закон від 5.02.2015 № № 156-VIII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 01.11.2019).

2. Генеральна схема планування території України: Закон від 7.02.2002 № № 3059-III. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14> (дата звернення: 01.11.2019).

3. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ президента України від 30.09.2019 №722/2019. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення: 01.11.2019).

4. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80_ (дата звернення: 01.11.2019).

5. Про концесію. Закон від 3.10.2019 № 155-IX. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> (дата звернення: 01.11.2019).

6. Склад та зміст МБ документації на державному та регіональному рівнях ДБН Б.1.1-13:2012.

7. Склад та зміст Генерального плану населеного пункту ДБН Б.1.1-15:2012.

8. Склад та зміст детального плану території ДБН Б.1.1-14:2012

9. Земельний Кодекс України від 20.10.2019 № 2768-III, База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 01.11.2019).

10. Державний земельний кадастр. Закон України від 17.10.2019 № 3613-VI, База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (дата звернення: 01.11.2019).

11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 01.11.2019).

12. Про землеустрій. Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15> (дата звернення: 01.11.2019).

13. Про концесії. Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (дата звернення: 01.11.2019).

14. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг. Закон України від 14.12.1999 № 1286-XIV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-14> (дата звернення: 01.11.2019).

15. Лебедева. Т.М. Підстави виникнення користування земельними ділянками, що використовуються при будівництві або реконструкції автомобільної дороги на умовах концесії. Форум права №1, 2013, 591-595.

16. Yuriy Tatsiy, Mariia Mykhalova, Iryna Lytvynenko. Types of land easements, which ensure the engineering and transport infrastructure functioning, ВМС-2018 – International Scientific-Practical Conference of young scientists "Build-Master-Class-2018" November 2018, Kyiv, Ukraine, 152-154.

*Івашко Олександр Дмитрович, аспірант,
асистент кафедри рисунку та живопису КНУБА*

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АРТ-УТВОРЕНЬ НА БАЗІ НЕПРАЦЮЮЧИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сьогодні в полі зору громадськості, органів охорони довкілля і органів охорони історико-культурної спадщини опинились промислові території, забудовані капітальними промисловими об'єктами, які втратили свої первісні функції і призначення [2,3,4]. Предметом громадської дискусії стали питання використання цих територій з

максимальним збереженням зовнішнього вигляду окремих споруд і цілих вулиць, які визначають обличчя району, і зміни напрямів їх функціонального використання з одночасним вирішенням задач джентрифікації міської тканини і підвищення рівня естетизації [2,3,4].

Паралельно з посиленням цих тенденцій в багатьох країнах світу виникло і продовжує розвиватись явище формування простору, що дістав назву арт-кластер. Однак детальний аналіз принципів організації об'єктів, які так називають в літературі, доводить, що вони найчастіше не підходять під поняття арт-кластеру і є простим сполучення незалежних один від одного набором орендованих приміщень. Більш того – попри широке використання в різних джерелах назви “арт-кластер” досі немає чіткого визначення змістового наповнення цього терміну відносно слова “арт” і “кластер”. Разом з тим, нові реалії життя спонукають до появи саме таких арт-об'єктів, враховуючи появу нових (в тому числі неформальних) течій в мистецтві, потребу в нових формах праці і самовираження митця, тим більше, що традиційні мистецькі заклади вже не задовольняють всі потреби суспільства. Тема дослідження є темою міжнародних наукових програм Київського національного університету будівництва і архітектури і Краківської Політехніки ім. Т.Косцюшки, оскільки проблеми перепрофілювання колишніх промислових територій є інтернаціональними.

Арт-кластер – це багатофункціональна будівля з поєднанням культурного і бізнес-спрямування, розрахована на трансформацію відповідно до зміни потреб, сучасний комунікативний простір на основі творчого самовираження, який складається з багатьох різних функцій, які мають сталі зв'язки та активно взаємодіють між собою, сумарний ефект від взаємодії яких значно перевищує ефект їх взаємодії окремо один від одного.

Актуальність арт-кластерів визначається пошуками способів перепрофілювання під нові функції нерентабельних промислових підприємств, однак необхідно створити методологічні основи таких утворень.

Аналіз джерельної бази дозволив виявити коло невирішених питань:

1) існують протиріччя в термінологічному визначенні поняття арт-кластеру і не проаналізовано змістове наповнення терміну щодо його складових арт- і кластер;

2) не розроблено функціонально-планувальних схем об'єктів, які підпадають під визначення “арт-кластер”;

3) не проаналізовано відповідність ревіталізованих промислових об'єктів з наявністю арт-функції терміну “арт-кластер”;

4) не сформульовано визначальні ознаки арт-кластеру як багатофункціональної громадської будівлі нового типу і не розроблено способи перетворення об'єкту на арт-кластер.

Креативні простори є актуальними в випадку ревіталізації промислових територій, на чому наголошують С.Запотоцький та О.Левицька, наводячи приклад міста Івано-Франківська [1] (рис.1).

Рис. 1. Загальний вигляд ревіталізованого заводу “Промприлад” в м.Івано-Франківську. <https://warm.if.ua/projects/promprylad>

В своїй статті вони проаналізували значення терміну “ревіталізація” і його позитивні властивості як явища, визначили основні проблеми ревіталізації на прикладі Івано-Франківська, серед яких нерозуміння владою і суспільством об'єктів промислової архітектури як спадщини, яка вимагає збереження, значні капіталовкладення, потрібні для здійснення перепрофілювання цих об'єктів, занедбаних стан промислових споруд. Автори розглянули такі об'єкти як пивоварний завод, завод “Промприлад”, колишній завод “Позитрон” та запропонували конкретні шляхи ревіталізації цих підприємств, сформулювали принципи ревіталізації старих промислових підприємств міста. Основна мета їх публікації полягала в тому, аби дослідити старі промислові території Івано-Франківська та запропонувати шляхи їх ревіталізації з метою перетворення на міські громадські простори [1, с.103]. В якості пріоритетів для здійснення ревіталізації вони назвали розташування в центрі міста, розвинене транспортне сполучення, розвинену інфраструктуру, велику чисельність людей-споживачів послуг [1,с.104]. Водночас серед засобів ревіталізації вони назвали перепрофілювання під паб, броварню, музей пивоваріння, освітні функції, “лофти”, підкреслили необхідність появи нових

креативних ромадських просторів, однак не приділили уваги можливості створення “арт-”складової [1,с.106].

Проект був розділений на низку етапів. В 2019 р. до нього долучилась компанія-інвестор FinStream, на початку лютого лютого підписано договір про купівлю-продаж заводу: проект Промприлад. Реновація викупив контрольний пакет акцій, було заплановано до кінця року залучити кошти у вигляді імпакт-інвестицій [5]. Наступним етапом (2019-2024 рр.) передбачено реконструктивні заходи на решті території та приміщень (37 871 м²), після чого там з’являться нові функції та оператори. Згідно стадійності проекту після реконструкції у Парасольковому цеху запрацює відкрита майстерня Fab Lab та R&D центр “НаноФранківськ”. Проект втілює консорціум організацій-стратегічних партнерів: платформа “Тепле Місто”, ГО “Інша Освіта”, “МітОст”, “ПАКТ Україна” та Львівська бізнес-школа УКУ (Lvbs) [5].

Перетворення колишніх промислових підприємств цільово на арт-утворення передбачає, що основною стає арт-функція в різних варіантах.

Існує думка, що саме підприємства легкої і харчової промисловості найбільш придатні для ревіталізації під арт-утворення різного функціонального наповнення. Проте це не означає, що перепрофілювання промислових підприємств під арт-утворення в принципі неможливе (прикладом є “Schiffbau” (м. Цюрих) або “Mains d’Oeuvres Saint-Quen” (м. Париж), просто ці приклади є менш поширеними.

Функціональне наповнення проаналізованих об’єктів можна розділити умовно на декілька категорій: арт-функції (основні) (т.зв. якірна функція), супутні функції, додаткові функції.

В ревіталізованих старих корпусах хлібзаводу “Anker Brotfabrik Wien”, Absbergasse, 27 в Відні є майстерня, галерея/виставковий простір/музей, бізнес-простір, харчування, івент-направленість. Профіль підприємства – харчова промисловість – дозволяє широкий перелік функцій. Згідно розроблених структурно-логічних моделей арт-утворень це арт-центр з зародками арт-кластеру з двома кластерними ядрами – музичного спрямування і образотворчого спрямування.

В колишньому промисловому комплексі текстильної промисловості “Fabryka Sztuki” (Art Incubator) (з колишньої бавовняної фабрики на Księżym Młynie), Księdza Biskupa Wincentego Tumienieckiego 3 в м. Лодзь присутні театр, івент-простір, харчування (кав’ярня), художній інкубатор творчих індустрій, галерейно-виставковий простір. Згідно розробленої моделі цей об’єкт може бути охарактеризований як арт-об’єкт з інтегрованим кластером творчих

індустрій. Якірною функцією є “Art-inkubator”, в якому багато складових пов’язано загальною інфраструктурою, однак постійних виробничих зв’язків у ньому немає, що могло б дозволити віднести його до кластерів. Арт-об’єкти розташовані окремо, в більшості випадків зонуються по окремих корпусах.

Доповнюючи перелік найбільш поширених функцій арт-кластерів (виставки, галереї, лекційні зали, медіатеки, майстерні, шоурум, коворкінги, магазини, опен-спейс простори, поп-ап спрямування), слід визначити особливу роль в функціональному наповненні фуд-кортів і закладів громадського харчування (бістро, ресторани, кафе, бари).

Список використаних джерел та літератури:

1. Запотоцький С., Левицька О. Ревіталізація промислових об’єктів міста (на прикладі м.Івано-Франківська). Часопис соціально-економічної географії. № 21(2). С.102-106.

2. Функции городов и их влияние на пространство. Под ред.. Л.Г.Руденко. К.,2015. 192 с.

3. Хохлачева С.Г. К проблеме архитектурно-планировочной организации реконструируемых промышленных зон города. Изв.вузов. Строительство,1996 № 2. С.109-113.

4. Voix Rafael, Capone Francesco, de Propriis Lisa. Comparing creative industries in Europe. European Urban and Regional Studies, Article first published online: August 21, 2014; Issue published: October 1, 2016 № 4 pp.935-940.

5. Промприлад. Реновація – Тепле Місто. URL: <https://warm.if.ua/projects/promprylad> (дата звернення: 01.11.2019).

*Пристайко Валерій Володирич,
аспірант кафедри суспільного розвитку і суспільно владних відносин,
НАДУ при Президентові України*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЕЛИКИХ МІСТ

Місто завжди виступало фактором розвитку цивілізації і, водночас, тим джерелом, в якому виникали і поглиблювалися екологічні проблеми. Нині, в епоху зростаючих темпів урбанізації та прогресуючої глобалізації, незбалансований характер співвідношення індустріальної спільноти з довкіллям може призвести до світової кризи [1].

Місто – це порівняно невелика автономна територія, що являє собою відкриту екосистему, елементи якої пов’язані між собою та з довкіллям потоками енергії, речовини, інформації [2, с. 73].

Багато хто вважає, що погіршення екологічної ситуації в містах – нове явище, з яким людство зіткнулося кілька десятиліть тому, що зумовлено швидким розвитком промисловості. Але це не так. Екологічні проблеми, пов'язані з розвитком міст, старі як світ.

В даний час в містах проживає більше половини населення Землі. Урбанізація, з одного боку, покращує умови життя населення, з іншого - призводить до витіснення природних систем штучним, забрудненням навколишнього середовища, підвищенням хімічного, фізичного і психологічного навантаження на організм людини.

Урбанізація як історичний процес зростання ролі міських поселень досягла значних масштабів. Екологічний аспект урбанізації виражається в тому, що міста все більше концентрують всі види забруднення навколишнього середовища, надаючи прямий і непрямий вплив на значні території. Розвиток урбанізації призвів до формування зон активної взаємодії територіальних спільнот людей з навколишнім природним середовищем. Результатом цього є забруднення та деструктуризація компонентів природного середовища, насамперед за рахунок виробничої і комунально-побутової діяльності населення та погіршення природних умов життя людей, що негативно впливає на їх здоров'я.

Екологічні проблеми міст, головним чином найбільш великих з них, пов'язані з надмірною концентрацією на порівняно невеликих територіях населення, транспорту і промислових підприємств, змагістр утворенням антропогенних ландшафтів, дуже далеких від стану екологічної рівноваги.

Зростання концентрації людей, промислових підприємств і автомобілів супроводжується значними змінами природних ландшафтів і умов в містах і передмістях, виникненням в них специфічних природних явищ, погіршенням екологічних якостей міського середовища. У містах різко загострюються екологічні проблеми. Причому ступінь складності цих проблем знаходиться в прямому зв'язку з величиною міста. Чим місто крупніше, тим сильніше змінені природні умови, тим важче вирішувати екологічні завдання.

Сучасне місто з його потужною соціально-економічної та інженерно-технічною інфраструктурою стає одним з головних винуватців деградації навколишнього середовища. Жителі такого міста стикаються з такими серйозними проблемами, як погане здоров'я і зниження життєвого рівня. Саме зміна здоров'я жителів міста є не тільки показником екологічного стану мегаполісу, а й найважливішим соціально-економічним його наслідком, яке повинно визначати провідні напрямки по поліпшенню якості навколишнього середовища.

Основною метою функціонування міста повинно бути забезпечення високої якості життя місцевого населення, зауважимо, що великі міста мають свої специфічні проблеми у їх досягненні. Перш за все це екологічні проблеми, які в свою чергу спричиняють демографічні, епідеміологічні, санітарні та інші проблеми, а отже потребують особливого підходу у сфері формування соціального захисту населення великих міст.

Виділяють три аспекти, що визначають екологічну безпеку міського населення: це забруднення атмосфери підприємствами і транспортом, низька якість питної води, невідповідність продуктів харчування необхідним нормам [3, с. 307-308].

У великих містах екологічна ситуація зумовлена специфічним для них, тісно переплетеними комплексами природних, містобудівних, інженерних, соціально-економічних та інших умов й ускладненими у зв'язку з цим спробами її поліпшення. Вона також характеризується незадовільною здатністю природного середовища до самопідтримання й самовідновлення.

Головною метою стратегії охорони довкілля великих міст повинна бути реалізація принципу сталого розвитку через екологізацію економіки міст, вдосконалення механізмів управління та контролю у сфері охорони довкілля, становлення дієвої системи екологічного моніторингу.

Пріоритетними питаннями залишаються [4]: зменшення навантаження автотранспорту на найбільш забруднені центральні частини великих міст через реалізацію нової транспортної стратегії; контроль за станом хімічного забруднення атмосфери не лише в точках перетину магістральних вулиць, але й в межах селітебних територій, особливо дитячих майданчиків, садочків та шкіл; подальша модернізація теплоенергетичного господарства міст; підвищення рівня забезпечення міст каналізаційними мережами та мінімізації забруднення поверхневих водойм міст комунальними стоками; усунення неприємного запаху в містах, який пов'язують з функціонуванням системи водовідведення; покращання стану дощової каналізації великих міст (дощові стоки з більшості автостоянок, автопідприємств без очищення потрапляють у відкриті водойми); продовження робіт щодо модернізації системи дезінфекції питної води та стічних вод; проведення інвентаризація стану очисних систем підприємств; вдосконалення систем збору й утилізації будівельного сміття, побутової техніки, різноманітних батарей, протермінованих ліків, ртутних термометрів тощо; розробка комп'ютеризованої системи комплексного управління зеленою зоною міст; впровадження нових біологічних та

хімічних методів боротьби з омелою; використання сучасних сумішей в зимовий період з метою захисту зелених насаджень від пошкодження токсичними солями.

На підставі аналізу основних екологічних проблем великих міст варто визначити базову мету екологічної політики кожного міста: метою екологічної політики міста є стабілізація та поліпшення стану навколишнього середовища на території міста шляхом формування та реалізації екологічної стратегії як інтегрованого напрямку гармонійного поєднання соціально-економічного розвитку та забезпечення комфортних умов для проживання та відпочинку [3, с. 310].

Сучасний етап розвитку міст характеризується гіперурбанізацією, яка веде до збільшення екологічного тиску на довкілля. Постійно зростає забрудненість повітря та води, система очистки якої не здатна затримувати нові миючі засоби – детергенти. Катастрофічно збільшується кількість твердих відходів, значну частину яких складають синтетичні полімери, вічні в екологічному плані. Ситуацію прагнуть виправити завдяки новим тенденціям в галузі утилізації відходів, розвитку ресурсозберігаючих технологій. Але найвищим досягненням екологічної стратегії XXI століття стане усвідомлення людством того, що всі питання охорони при-роди тісно пов'язані між собою, а їх розв'язання можливе тільки при глобальному підході [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Гамалія В. М. Екологія міста: історична ретроспектива та майбутній тренд / В. М. Гамалія, С. П. Руда, К. М. Гамалія // Молодий вчений. - 2016. - № 9.1. - С. 38-42 . - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_9.1_12.

2. Мариненко В.О. Екологічні аспекти розвитку великого міста / В.О. Мариненко // Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2005 р. : у 2 т. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – Т. 2. – С. 73–77.

3. Остапчук Т. М. Екологічні проблеми великих міст / Т. М. Остапчук // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. - 2014. - Вип. 2. - С. 304-311. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_2_39.

4. Комплексна екологічна програма на 2012-2016 рр. для м. Львова www.cityadm.lviv.ua/.../Екологічна_програма_Львів_2011_текст_заходи_на_19_01_2012.doc.

*Сидор Вероника Валерьевна, аспирантка юридического факультета
Белорусского государственного университета*

ДЖЕНТРИФИКАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА

На фоне повышенного интереса к городу как преобладающей среде обитания современного человека термин «джентрификация» все чаще встречается в научном контексте и повседневном обороте. Нередко процесс джентрификации называют трендом современных городов, вкладывая в его понимание широкое разнообразие смыслов. Цель настоящей работы – изучить джентрификацию как явление, присущее большим городам, и ответить на вопрос, применимо ли это понятие к процессам, происходящим в Беларуси.

Масштабные исследования по изучаемому вопросу проводили такие российские ученые как К.С. Афанасьев, О.Ю. Голубчиков, О.В. Паченков, Е.Г. Трубина, а также немецкий социолог и урбанист Матиас Бернт, английский экономист Крис Хамнет и др. В Украине вопросами джентрификации активно интересуются такие урбанисты как Л. Шевченко, А. Ляшева, а в Беларуси – участники «Минской урбанистической платформы» Д. Бибииков, И. Эльяшевич, А. Гермацкая.

Одним из первых процесс переселения более обеспеченных горожан в лучше застроенные части города и перепланировку кварталов с целью извлечения наибольшей прибыли описывал на примере крупного промышленного центра - города Манчестера Фридрих Энгельс в работе «Положение рабочего класса в Англии» [1]. В данном труде акцент сделан на превращении городских пространств в капитал и использовании рабочих районов в силу их неблагоустроенности в качестве механизма классовой борьбы, что не подразумевало более детальную проработку аспекта реновации городских территорий.

Термин «джентрификация» (англ. gentrification – облагораживание) был введен в 1964 г. британским социологом Рут Гласс в сборнике научных работ «Лондон: Аспекты изменения» [2, с. 13-43] при описании процесса заселения жителями среднего класса отдельных районов города, в которых долгое время проживали индустриальные рабочие. В понимании Р.Гласс джентрификация – это процесс трансформации отдельных городских районов при параллельном вытеснении жителей с более низким достатком. Шотландский географ Нил Роберт Смит [3] рассматривал явление джентрификации как более широкое, подразумевающее преобразование всего городского ландшафта и являющееся визуальным проявлением более крупной социальной, культурной и пространственной

перестройки современной экономики. Сегодня джентрификацию все чаще воспринимают как «производство городского пространства для состоятельных жильцов» [4, с. 305]. В результате смены более богатой группой населения менее обеспеченных горожан улучшается экономическая ситуация территории, появляются возможности для развития бизнеса, городское пространство совершенствуется, повышается его престиж, как следствие - существенно возрастает стоимость недвижимости, меняется социальный класс, который ею владеет и пользуется. Одной из основных угроз, которую несет неконтролируемая джентрификация, является угнетение социального разнообразия, формирование гомогенной социальной среды, что чревато социальной напряженностью и конфликтами.

Классическим примером джентрификации по описанному выше сценарию считается опыт районов Ноттинг-Хил и Ист-Энд в Лондоне. В Берлине подвергшимся джентрификации считается Кройцберг и район здания Тахелас, в Вильнюсе – район Ужупис, в Москве – улица Остоженка и корпуса фабрики «Красный Октябрь». Когда заходит речь о перспективах джентрификации в Беларуси, то первой в качестве примера называют улицу Октябрьскую в городе Минске. Для вынесения оценки справедливости такого суждения попробуем выделить **характерные особенности** джентрификации как процесса трансформации городских территорий: увеличение среди населения доли представителей креативного класса; повышение количества объектов сферы услуг (торговых центров, ресторанов, спортзалов, салонов красоты, шоу-румов, арт-пространств); активная реконструкция аварийных и заброшенных зданий; улучшение транспортной доступности района; вынесение производственных объектов за черту города; повышение стоимости недвижимости; вынужденное перемещение людей с низким уровнем дохода в другие районы в силу вытеснения их более богатыми жителями.

Следует отметить, что в урбанистике явление джентрификации изучают постфактум – тогда, когда становится доступен для анализа весь комплекс разнообразных аспектов завершившегося процесса, требующего, как правило, нескольких десятилетий. На первом этапе трансформации городской территории в формате джентрификации происходит заселение депрессивного района представителями творческих профессий, студентами, представителями молодежных субкультур. Их нужды и интересы формируют особую культурно-социальную среду района: открываются художественные мастерские, галереи, клубы и кафе, магазины и офисы небольших компаний. Место приобретает специфическую атмосферу, становится «модным» и

привлекательным не только для отдыха, но и для жизни.

На втором этапе к уже «обновленным» территориям проявляют интерес представители среднего класса и бизнеса, банкиры, менеджеры и т.д. Пространство к этому времени обрело некий престиж и продолжает обустраиваться, но уже согласно потребностям новых жителей; территории привлекают внимание девелоперов, начинается капитализация городского пространства. Постепенно происходит вытеснение креативной прослойки из ставших элитными районов путем роста арендных ставок и удорожания сферы услуг. Место становится малодоступным для социальных групп с меньшим доходом, фактически происходит классовая сегрегация городского пространства.

При этом далеко не каждое заселение богемой и хипстерами неблагополучного квартала неизбежно приведет к джентрификации. Среди условий, благоприятствующих этому процессу, можно назвать особое территориальное расположение (как правило, относительно удаленное от финансового и культурного центра города), изначально низкую стоимость (аренды) жилья и слабoreгулируемые цены на недвижимость, высокую мобильность населения, перспективу развития.

Поскольку джентрификация – явление обратимое, условием не просто благоприятным, но обязательным является внутренний и внешний «спрос» на трансформацию территории, и в случае отсутствия интереса к обновленным городским сегментам последние рискуют вернуться к состоянию упадка.

Несмотря на негативную коннотацию, с которой связан термин «джентрификация» в западном понимании, урбанисты рассматривают ее как неоднозначный процесс. С одной стороны, подобная реновация ведет к социально-экономическому развитию городской территории, повышению стоимости недвижимости и объектов инфраструктуры, а следовательно, и доходов от них: появляется возможность для привлечения дополнительных инвестиций и налоговых поступлений, население получает более развитую и современную сферу услуг и дополнительные рабочие места. Положительным эффектом можно считать более эффективное использование городом своей собственности, повышение качества содержания зданий и общественных пространств. Расселение «гетто» как мест концентрации расовых и национальных меньшинств также оказывает благотворное воздействие на социальную (в первую очередь, криминогенную) обстановку городов.

Противники (среди них нем. социолог Андрей Хольм) справедливо отмечают, что джентрификация неизбежно ведет к изменению классовой конфигурации территории и может повлечь

обострение социальных конфликтов, агрессивное вытеснение представителей одного слоя (класса) населения другим посредством использования рыночных и культурных механизмов, разрушение местных сообществ и социальных связей [5]. Необходимость изменить место жительства ведет к росту числа бездомных и маргиналов, что способствует поляризации общества, социальной напряженности и преступности. Помимо этого, стихийная джентрификация может спровоцировать неконтролируемое изменение архитектурного облика района, что неизбежно влечет широкий спектр коллизий: от противостояния коренных жителей и девелоперов (например, если планы последних подразумевают уплотнение территории) до борьбы городских активистов за культурное наследие (если речь идет о более существенных изменениях городской среды).

Разумеется, процветающие города выгодны государству, и последнее нередко пытается искусственно спровоцировать процесс джентрификации путем целенаправленного производства городского пространства для состоятельных жильцов (пример – г. Стамбул, где инициатива реновации исходит от властей). Такая позиция строится, помимо экономических интересов, на убеждении, что в местах концентрированного проживания обеспеченных горожан снижается уровень различных социальных проблем. В расчет не принимается тот факт, что если в одном районе живут только богатые, значит, где-то в городе уже формируется гетто нуждающихся.

Как противоположность этому появилась *скандинавская модель джентрификации* («единственная удачная» по мнению российского урбаниста О.В. Паченкова [6]), в основу которой положено государственное регулирование. Для обеспечения смешанности состава населения государство стремится принимать участие в масштабных строительных проектах в обмен на преференции, которые может предоставить бизнесу. Примерами такого участия государства может быть условие продажи земельного участка под застройку с обязательным социальным обременением, обмен инвестиций на определенное количество квартир для использования последних в государственных социальных программах, обязанность девелоперов производить различные типы жилья по различной стоимости и проч. Таким образом, государство может активно участвовать в процессе джентрификации, не нарушая при этом законов рынка.

По итогу проведенного исследования мы пришли к выводу о том, что было бы заблуждением называть переоборудование промышленных территорий на ул. Октябрьской в г. Минске джентрификацией в оригинальном значении этого слова. Начиная с 2010-2012 гг. в этой

части города открылись популярные бары и кафе, в бывших заводских цехах появились коворкинги и креативные пространства, а сама улица стала широко известна минчанам как место проведения фестиваля урбан арта Vulica Brasil. Однако сама улица мало заселена – она практически полностью состоит из корпусов заводов МЗОР, «Минск-Кристалл», ОАО «Дрожжевой комбинат» и закрытого в 1988 г. кожевенного завода «Большевик», следовательно, джентрификация здесь произойти не может. Улица Октябрьская, за несколько лет превратившаяся из довольно депрессивной локации в городскую достопримечательность и место притяжения туристов, скорее является примером успешной ревитализации и переосмысления городского пространства.

По нашему мнению, *джентрификация* представляет собой процесс реконструкции и благоустройства неблагополучных городских районов с последующей сменой населяющих их горожан более состоятельными слоями, характеризующийся повышением стоимости объектов недвижимости за счет преобразования и регенерации городской среды.

Джентрификация в целом не характерна для постсоветских государств, и основные тому причины следующие:

- структура собственности: приватизация жилья в 1990-2000-е гг. создала массовый класс собственников, которых непросто заставить сменить место жительства;

- невысокая мобильность населения: сравнительно низкий процент людей, арендующих жилье и готовых его менять, по отношению к собственникам;

- отсутствие четкого разделения на классы: в городах редко встречаются ярко выраженные бедные и богатые районы, нет отдельно проживающих этнических групп.

Список использованных источников и литературы:

1. Энгельс, Ф. Положение рабочего класса в Англии. По собственным наблюдениям и достоверным источникам / К. Маркс и Ф.Энгельс // Сочинения. – 2-е изд. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т.2. – С. 231-517.

2. Glass, R. Introduction: aspects of change / R. Glass // London: Aspects of Change : Center for Urban Studies, Report № 3. – London, 1964. – P. 13-43.

3. Smith, N. The New Urban Frontier: gentrification and the revanchist city / N. Smith. – London ; Routledge, 1996. – 288 p.

4. Трубина, Е.Г. Город в теории: опыты осмысления пространства / Е.Г. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 520 с.

5. Лекция Андрея Хольма «Знакомьтесь – джентрификация! Новый городской мейнстрим (на примере Берлина)» // Центр независимых социологических исследований [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа : <https://cisr.pro/news/lektsiya-andreya-holma-znakomtes-dzhentrifikatsiya-novy-gorodskoy-meynstrim-na-primere-berlina/>. – Дата доступа : 28.08.2019.

6. Где и как в Петербурге богатые вытесняют бедных // dp.ru [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа : https://www.dp.ru/a/2014/12/12/Zebra_i_lev_Novaja_dvorjani. – Дата доступа : 28.08.2019.

*Zehong Gong, аспірантка
кафедри архітектурного проектування цивільних будівель і споруд
Київського національного університету будівництва і архітектури*

СУЧАСНІ СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У РЕНОВАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

З початком світової економічної кризи, загальною глобалізацією економіки та нестачею сировинних ресурсів, якими ознаменувався кінець ХХ сторіччя, велика кількість великих промислових підприємств залишилися без замовлень та стали поступово закриватися, а їх території приходили у занепад. Особливо це стосувалося підприємств, що мали великі території, розташовані у центральній частині міських територій. Для великих міст більш характерними у галузі економіки стали: інформаційна сфера, фінансування, торгівля, культурно-просвітні процеси. В той же час виробнича сфера змістилася на окраїни таких міст та позаміські території.

Питання раціонального використання великих територій промислових підприємств та розташованих на них будівель, особливо таких, що знаходяться у центральній частині великих міст, постало надзвичайно гостро. Процес реновації таких підприємств почався у 1990-х роках ХХ сторіччя. Особливо бурхливо цей процес проходить у розвинених країнах Європи та США, де він почався ще дещо раніше. Близько 70% будівельних проектів у Сполучених Штатах пов'язані з модернізацією промислових підприємств, а проекти, що передбачають модернізацію старих промислових будівель у Європі, становлять 80% від загального обсягу будівельних проектів [1]. Країни Східної Європи та Азії повільніше переходять від епохи промислового міського будівництва до процесів оновлення та ревіталізації промислових територій, використання їх для нових суспільно значимих функцій.

Ринковий попит на реновацію промислових будівель – спонукає до розвитку теоретичних засад їх реконструкції. Науковими дослідженнями архітектурних та інженерних аспектів реконструкції промислових територій займається велика кількість науковців у різних країнах світу.

Зупинимось на деяких значимих етапах розвитку архітектурної теорії та її підтвердження архітектурною практикою щодо успішного використання промислових територій та виявлення того впливу, яке вони справили на розвиток міст в цілому.

У 1965 році американський архітектор Лоуренс Харплінг запропонував теорію архітектурної «переробки» промислових територій. Здійснена під його керівництвом перебудова шоколадної фабрики «Джерарделлі» під територію, на якій була розташована велика кількість ресторанів та магазинів, підтвердила визначальну роль ландшафтного архітектора у відродженні американського міста, що дозволила перетворити маргінальні території занедбаних історичних промислових комплексів та простори під автострадами у життєво важливі соціальні пішохідні простори. Ці території стали центрами тяжіння як для містян, так і принадним об'єктом для залучення туристів з інших населених міст.

У 1987 році Міжнародною радою по збереженню історичних міст та пам'яток (ICOMOS) було прийнято так звану «Вашингтонську хартію», яка передбачала, що у процесі нового будівництва та реконструкції існуючих будівель слід дотримуватися існуючого просторового плану, особливо щодо його просторових характеристик у навколишньому оточенні. Включення сучасних елементів у навколишнє історичне середовище має відбуватися у гармонії з ним, що тільки буде сприяти розвитку даних територій.

На 19-тому Всесвітньому конгресі Міжнародного союзу архітекторів (UIA), що проходив у Барселоні в 1996 році була сформована концепція «Невизначених територій» (“Terrain Vague”) – до яких були віднесені занедбані історичні промислові підприємства і комплекси, залізничні вокзали, пірси тощо. Було прийняте рішення про їх збереження, реновацію та адаптивне повторне використання [2]. Це дало поштовх для широкого розвитку реконструкції таких об'єктів, а також наукових досліджень у даній сфері.

До таких досліджень слід віднести роботи: Ю. Конгцзяна (2008 р. – формулювання 3 основних підходів до використання промислових земель та їх інфраструктури: утримання, відновлення, повторне використання); Луї Хуїмінг (2015 р. – систематичний опис промислових будівель у представницьких містах Китаю, узагальнення

досвіду трансформації таких підприємств). Проблеми використання методів інформаційного моделювання (ВІМ) із застосуванням статистичного аналізу та методики прийняття рішень за кількома критеріями для дослідження проектів реконструкції промислових територій та структур піднімалися й на Литовських студіях у 2017 р. [3].

Проекти реконструкції та оновлення територій промислових підприємств стають все більш диверсифікованими, вони не лише відповідають потребам забезпечення відповідних нових функцій, але й збагачують художньо-образне рішення всього району забудови. Перші приклади такої реновації проходили стихійно і стосувалися, здебільшого, невеликих промислових будівель, з часом же такі проекти ставали все більш масштабними і характеризувалися комплексним підходом до реновації територій.

Промислові об'єкти перетворюються на ділові та комерційні центри (*Ghirari* в Сан-Франциско); багатофункціональні комплекси (склад *Dykehao* перетворений у Німеччині на практичний, відкритий та енергозберігаючий комплекс); конгрес-центри (колишній завод *Fiat*); висококласні готелі (колишній цукровий завод *Яньшоу* у Китаї); технопарки та арт-центри (колишній електронний індустріальний парк у Пекіні трансформований у сучасний арт-цент «798").

Із часом новітні технології все більше впливають на трансформації колишніх промислових підприємств, повторне використання існуючих будівель забезпечується часто застосуванням сучасних матеріалів, конструкцій та інженерних рішень. Наприклад, «Центр зеленого дизайну» у Тіанью (Китай) - це офісна будівля, перетворена за допомогою вертикальної системи озеленення на сучасний проектний інститут, який займається саме проблемами застосування озеленення в сучасному будівництві. (Див. Рис.1).

Рис.1. Система вертикального озеленення «Центр зеленого дизайну» (Тіанью (Китай) . Східний фасад і схема розрізу.

До основних тенденцій сучасної реновації промислових територій можна віднести наступні її напрямки:

1. Технологічна інтеграція старих будівель із застосуванням найновіших сучасних технологій (енергоефективні матеріали і конструкції, архітектурні та технічні рішення, що дозволяють мінімізувати знесення існуючих конструктивних елементів, забезпечуючи при цьому ефективні рішення з точки зору використання природних ресурсів та функціональної структури);

2. Глибока повага до історії контексту (збереження початкового «духу» індустріальної архітектури для продовження та поглиблення так званої «історичної міської пам'яті»);

3. Контрастні рішення в архітектурі при реконструкції промислових будівель (дбайливе збереження оригінальних старих будівель чи їх елементів у поєднанні з новим сучасним будівництвом підкреслює зміни у часі);

4. Підтримка національних та регіональних тенденцій в архітектурі таких будівель (поряд із розповсюдженням «інтернаціонального стилю» в архітектурі, розвиток *регіоналізму* дозволяє більш адресно звертатися до почуттів людини, передбачає ширші можливості для використання кліматичних та культурних особливостей місцевості будівництва);

5. Екологічна направленість реконструкції промислових будівель (повторне використання будівель вже саме по собі є засобом сталого екологічного розвитку, а у поєднанні з повторним використанням оригінальних матеріалів та будівельних деталей, оновленні систем освітлення, вентиляції, поліпшення мікроклімату та ландшафту, переробкою та утилізацією сміття - забезпечує значне покращення екологічної ситуації в районі будівництва);

6. Орієнтація на економічні та соціальні вигоди (території, що не мають постійного використання надзвичайно негативно впливають на загальний економічний та соціальний стан оточення, тому їх реновація та перепрофілізація промислових територій під комерційні та громадські простори приводить до суттєвого соціального-економічного зростання оточуючих територій).

Таким чином, реконструкція старих промислових будівель сприяє прогресивній трансформації планувальних рішень територій, розвитку нових галузей промисловості; приводить до збільшення місцевих податків та створенню нових робочих місць; захищає та оновлює старі

промислові будівлі, що є культурними та історичними пам'ятками міст; розширює можливості для розвитку туризму у регіонах будівництва.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ян Хайюань. Дослідження щодо методу проектування економної реконструкції готелів на старих промислових підприємствах/ Університет Чан'ань, - 2018 (5), р.233-235 (in Chinese).
2. Wang Janguo, Jiang Nan. Conservation and adaptive-reuse of historical industrial building in China in the post-industrial era// Front. Archit/ Civ/ Eng. China/ 2007, 1(4); p.474-480.
3. Miroslavas Pavlovskisa, Darius Migilinskasa, Jurgita Antuchevičienė, Irina Urbab, Viačeslav Zigmundb// Procedia Engineering - 208 (2017), p. 125–128.
4. Рен Джун, Ван Чжун, Лю Сян'ян. Офісна будівля з надзвичайно низьким рівнем енергії - Центр зеленого дизайну Youtian// Architectural skills .-12.- 2015, p. 55-58.

*Mishkina Ruslana,
Student of the building faculty,
Kyiv National University of Construction and Architecture*

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN TERMS OF THE "SMART CITY" CONCEPT

In the current conditions of restructuring of economic systems caused by the exhaustion of their extensive factors of development, the objective necessity of changing technological ways and, as a consequence, the priorities of social development, there is a change in the fundamental foundations of the development of national economies.

Today, the key task is to create the conditions for the development of cities of all types, ensuring that economic and social development of the country's territories is balanced by increasing its competitiveness. Thus, the task of creating conditions for the development of modern cities as intellectual centers providing in practice the priority of information and non-material parameters of urban development (urban software) over traditional material elements (urban hardware) [3], transforming them into "smart cities" ("smart city").

The European interpretation of a smart city is based on the developments of the Vienna University of Technology, which is the basis of the European Smart Cities study [1], which determines the conformity of European cities with the criteria of reasonableness. The study identifies six major components of a smart city, each containing a number of factors. According to the Viennese methodology, these are the components of smart economy, smart management, smart people, smart mobility, smart environment, smart life. A smart economy is defined in areas such as innovation, entrepreneurship, brands, productivity, labor market flexibility and participation in international processes [2]. Good governance involves engaging citizens in decision-making on problematic aspects of the city through surveys, as well as enhancing business-to-public communication. Smart people are perhaps the most important component of a smart city, because it is the level of other elements of a smart city that is based on the intellectual potential, qualifications, education of the population and their desire to participate in solving local problems. Reasonable mobility includes factors such as the availability of safe transport, international and domestic accessibility of the city, the availability of information and communication infrastructure. A smart environment involves taking effective measures to protect the environment and taking good care of natural resources. A reasonable life includes the availability of cultural institutions, an adequate level of health and living conditions, the availability of educational facilities and the attractiveness of the city for tourists.

Therefore, it can be stated that the modern interpretation of a smart city is closely related to the concept of sustainable development.

As for Ukraine, one of the main obstacles to the creation of smart cities is the lack of proper transport, housing, communal, and cultural infrastructure. In other words, urban development strategies must include measures to transform urban infrastructure based on appropriate plans and projects coordinated by such items as cost, sources of funding and cost-effectiveness. All this requires the mandatory subordination of tasks to create a smart city to the goals of a city's development strategy. .

Defining the concept of a smart city concept should be part of a city's development strategy. In this regard, it should be noted that, for example, the strategic goals of the 2020 City Development Strategy are areas such as social confidence and public health; sound economy and job security; environmental balance and energy efficiency; modern space and availability of engineering infrastructure; investment attractiveness and municipal budget; governance effectiveness and civil society [5]. As can be seen, these

directions correspond to the constituents of a smart city and determine the targets for its development.

Challenges to the concept authors include the city's complex problems; increasing demands on the authorities by citizens; lack of strategic approach to city management; a public request for greater citizen participation in urban issues and urban governance.

The model of city management envisages the implementation of such institutional changes as the separation of the representation of the mayor Smart City; starting management of information and communication technologies; establishment of a body responsible for conducting international expertise and public oversight [4].

Thus, it can be concluded that, under the current conditions, an important direction in the process of transformation of Ukrainian cities in the sense should be the subordination of this process to the tasks of sustainable development and strategic goals of urban development strategies.

In today's urban environment, significant increases in local population lead to a number of problems related to the functioning of local infrastructure, health care institutions, environmental conservation measures and environmental compliance. All this leads to a decrease in the standard of living of the population and causes an increase in social tensions in society. In this regard, it is of great importance to develop concepts designed to overcome the aforementioned problems. One such concept at this stage is the concept of a smart city, which emphasizes the need for a balanced mix of components that determine, by certain indicators, the state of the economy, mobility, local government, population life, human development and the environment, which testifies to its close relationship with priorities for sustainable development. The achievement of the stated goal should be coordinated with the strategic goals of the city development, be subordinated to them and act as an effective tool for fulfilling the mission and vision of the local strategy.

Thus, the concept of a smart city can be seen as the basis for ensuring the sustainable development of territories.

List of references:

1. Kasich AO Resource provision of modernization processes in Ukraine: regional aspect / AO Kasich // Business-Inform. - 2016. - № 2. - P. 138–143
2. Kozlenko O. Digital Cities. Broadband access and intellectual structures: basics of design and construction / O. Kozlenko, V. Fishchuk, O. Chemeris // CISCO. - 2016 - 176 p.

3. VP Kupriyanovsky, "Smart Cities as the" Capitals "of the Digital Economy" / VP Kupriyanovsky, SA Bulanča, VV Kononov, K. Yu. Chernykh, D.E. Namiot, A. P. Dobryanin // International Journal of Open Information Technologies ISSN: 2307-8162vol. 4, no. 2. - 2016. - P. 41–52.

4. T. Muzhanova, "The Smart City" as an Innovative Management Model // Economy. Management. Business. - 2017. № 2 (20). - P. 116–122.

5. Rybchynska O. The main prerequisites and directions of realization of the concept of "smart city" on the example of the city of Lviv // Regional Economics. - 2014. - № 2. - P. 156-166.

6. Greenfield A. Against the Smart City / A. Greenfield. - 2013 [Electronic resource]. - Access mode: http://www.academia.edu/6732875/Emerging_Markets_and_8Digital_Economy_Building_Trust_in_the_Virtual_World_032

Наукове видання

П'ята Міжнародна науково-практична конференція

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ,
УРБАНІСТИКА, ПРОСТОРОВЕ
ПЛАНУВАННЯ, АРХІТЕКТУРА**

22 листопада 2019 року

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК V

Частина перша

Матеріали друкуються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, галузевої термінології та інших відомостей

Підписано до друку 11.11.2019 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 20,57. Облік.-вид. арк. 21,78
Зам. № 19-279. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99
E-mail: tooums@ukr.net